



**HONORIS CAUSA**  
**UNIVERSITAT DE LLEIDA**

**2003-2011**



**Universitat de Lleida**

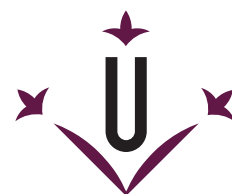






*HONORIS CAUSA*  
UNIVERSITAT DE LLEIDA

2003-2011



Universitat de Lleida



Recull de les intervencions i lliçons pronunciades en els actes d'investidura  
de doctors *honoris causa* de la Universitat de Lleida durant el mandat  
del rector Joan Viñas Salas (2003-2011).

© Edicions de la Universitat de Lleida, 2019

© Dels textos: els autors

**Coordinació:** Antoni Jové Montanyola i M. Pilar Sánchez Alandí

**Disseny:** Cecília Sales

**Maquetació:** Edicions i Publicacions de la UdL

**ISBN** 978-84-9144-146-5

**DL** L 420-2019



# SUMARI

---

---

<b>Jordi Solé Tura (2004)</b>	<b>5</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec del Dr. Antoni Monreal Ferrer	7
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	13
<b>Josep Vallverdú Aixalà (2004)</b>	<b>17</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec del Dr. Miquel Pueyo París	19
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	21
Discurs de cloenda del rector	29
<b>Stanley M. Goldberg (2005)</b>	<b>33</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec del Dr. Àngel Rodríguez Pozo	35
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	38
<b>Pere Lluís Font (2005)</b>	<b>41</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec del Dr. Manuel Lladonosa Vall-Llebrera	43
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	48
Discurs de cloenda del rector	54
<b>Gabriel Ferraté Pascual (2005)</b>	<b>57</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec del Dr. Antonio Michelena Bárcena	59
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	63
<b>Theodore C. Hsiao (2005)</b>	<b>69</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec del Dr. Ignasi Romagosa Clariana	71
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	76
Discurs de cloenda del rector	82
<b>Joaquim Molas Batllori (2006)</b>	<b>85</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec del Dr. Josep M. Domingo Clua	87
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	90
Discurs de cloenda del rector	99
<b>Umberto Veronesi (2007)</b>	<b>101</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec del Dr. Edelmiro Iglesias Martínez	103
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	107
Discurs de cloenda del rector	108
<b>Reinhard Zimmermann (2007)</b>	<b>111</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec del Dr. Antoni Vaquer Aloy	113
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	116
Discurs de cloenda del rector	126

---



---

<b>Humberto López Morales (2008)</b>	<b>129</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec de la Dra. M <sup>a</sup> de los Ángeles Calero Fernández	131
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	138
Discurs de cloenda del rector	150

---

<b>Joan Solà Cortassa (2009)</b>	<b>153</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec del Dr. Joan Julià-Muné	155
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	159
Discurs de cloenda del rector	170

---

<b>Maria del Mar Bonet Verdaguer (2009)</b>	<b>173</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec del Dr. Antoni Tolmos Tena	175
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	178
Discurs de cloenda del rector	183

---

<b>Richard Wayne Light (2010)</b>	<b>185</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec del Dr. José Manuel Porcel Pérez	187
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	189
Discurs de cloenda del rector	192

---

<b>Carlos Martínez Shaw (2010)</b>	<b>195</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec del Dr. Roberto Fernández Díaz	197
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	220
Discurs de cloenda del rector	245

---

<b>Jorge Wagensberg Lubinsky (2010)</b>	<b>247</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec del Dr. Ferran Badia Pascual	249
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	254
Discurs de cloenda del rector	258

---

<b>Michael A. Savageau (2011)</b>	<b>261</b>
<i>Laudatio</i> a càrrec del Dr. Albert Sorribas Tello	263
Acte de doctorat <i>honoris causa</i>	267
Discurs de cloenda del rector	276

---



***HONORIS CAUSA***  
**JORDI SOLÉ TURA**

---

18 DE MARÇ DE 2004

---

AUDITORI MUNICIPAL ENRIC GRANADOS DE LLEIDA





**LAUDATIO**

A càrrec del Dr. Antoni Monreal Ferrer

Senyor rector, distingides autoritats, membres de la comunitat universitària, senyores i senyors.

El doctorat *honoris causa* és una distinció honorífica que les universitats atorguen a persones eminents. L'atorgament del grau està precedit de la *laudatio*, que és l'exposició que jo mateix estic iniciant en aquest moment i que no és altra cosa que l'exteriorització de les raons o motius que han induït la Universitat a l'atorgament del doctorat a la persona que el rep. Recorda molt les resolucions judicials, que han de motivar el veredict amb una combinació de fonaments de fet i fonaments de dret; inclou també la sol·licitud formal final de l'atorgament del grau i una referència per fixar la relació entre qui exposa els motius de l'atribució —jo mateix, ara— i qui el rep —el professor Jordi Solé Tura. Per aclarir aquesta última qüestió solament he de dir que malgrat que no puc considerar-me'n deixeble, ni haver coincidit en cap organització política, sempre he mantingut amb ell una relació definida per la proximitat personal i el respecte intel·lectual.

La primera vegada que vaig veure Jordi Solé Tura va ser a finals de 1968 a Barcelona, al seu apartament de Mitre. Jo era un estudiant de Dret i ell era un professor de Dret Polític de la Facultat. Convé recordar ara que llavors estàvem solament a nou anys de l'entrada dels rebels cubans a l'Havana, a sis de la victòria de l'FLN a Algèria, a nou mesos de la revolta de París del mes de maig a cinc de l'entrada dels tancs soviètics a Praga, enmig d'una efervescent activitat de gran part de la joventut europea i americana contra la presència de les tropes americanes al Vietnam, a dos anys de la caputxinada, i en un moment de canvi social i cultural a Espanya, que on més pronunciadament es feia sentir era a Catalunya i on més visible es tornava era a Barcelona, i que s'expressava en canvis no solament econòmics sinó socials, culturals i generacionals, que suposaven mentalitats, conductes i actituds diferents de les tradicionals; aquests canvis accelerats encara posaven més en qüestió el règim polític imperant, un règim autoritari, dictatorial i totalitari; va ser per debatre sobre el derrocament d'aquest règim que, amb una dotzena més d'estudiants, vaig anar a veure el professor a casa seva.

No el vaig tornar a veure fins anys més tard, quan vaig entrar a la càtedra de Dret Polític de la Universitat a Barcelona, de la qual era titular Don Manuel Jiménez de Parga i en la qual Jordi Solé exercia una significativa funció d'impuls tant en el contingut del programa de l'assignatura, que donava compte de la formació i evolució de l'estat modern a Europa i Amèrica, com en la selecció i els comentaris dels llibres i autors que estudiàvem; potser sí que en vam fer un gra massa d'Etienne Balibar, Mc Pherson, Hobbsbaum, Paul Sweezy, Paul Baran, Christopher Hill, Amin, Frank, Louis, Althusser, Nicos Poulantzas i d'altres, i potser ens vam quedar curts de Hayeck, Karl Popper, Hanna Harent, Isaia Berlin i d'altres, però temps va haver-hi perquè qui volgués compensar-ho ho pogués fer. Més tard, amb l'aprovació de la Constitució de 1978, i des del prisma de la Constitució com a norma jurídica el dret polític es va transformar en dret constitucional i els programes van variar per adequar-se a les exigències d'una dogmàtica



jurídica descriptiva i a la vegada prescriptiva de l'ordenament jurídic. Recordo aquells primers anys com a molt creatius i excitants, i aquelles discussions i lectures denses, desordenades i intenses sempre m'han semblat un element afegit de gran valor directament integrat en la formació jurídica d'un estudiós del Dret Constitucional, fins al punt que sempre he cregut un error la reducció de la formació del constitucionalista al coneixement de les tècniques d'aquest saber. Uns quants cursos més tard Jordi Solé va formar part del tribunal que va jutjar la meua tesi doctoral i de la comissió que va jutjar els mèrits per accedir a la plaça de professor titular, de la mateixa manera que va formar part dels tribunals de tesi i de les posteriors comissions de tots els que es van anar incorporant com a professors ajudants a l'antiga càtedra de Dret Polític, a la vegada va guanyar la plaça de catedràtic de Dret Constitucional i es va convertir així en el primer, i per ara únic, catedràtic de la universitat espanyola que als vint anys encara no havia començat els estudis de batxillerat, però que quan va decidir-se a fer-ho va aprovar el conjunt dels cursos en un temps rècord, i el mateix va fer a continuació amb la carrera de Dret, i no devia fer-ho gens malament, quan li van concedir el premi extraordinari de final de carrera.

Professors i estudiants coneixien aquesta circumstància i era una de les raons per la qual gaudia entre ells del més gran respecte; una altra era que el professor Solé Tura formava part d'organitzacions polítiques que operaven forçosament en la clandestinitat i la il·legalitat, organitzacions que pretenien la substitució del règim polític dictatorial imposat per un altre de signe democràtic i socialista, el terme socialisme admetia interpretacions per a tots els gustos, des de les més ortodoxes fins a les que identificaven el concepte amb els de llibertat i igualtat. Com a conseqüència d'aquesta activitat política havia viscut ja un dilatat exili, més tard seria detingut i també patiria la presó a la Model de Barcelona amb ocasió de l'estat d'excepció de 1969. És evident que aquesta militància política va contribuir a l'afebliment del règim anterior, però el que és menys conegut —i vull mencionar-ho ara— és que va contribuir a modificar l'esquerra mateixa en la seva pràctica política antifranquista. No sóc l'únic que creu que durant els anys seixanta i setanta Fernando Claudín i Jordi Solé van ser les persones que més influència van exercir en la configuració de l'esquerra revolucionària a Espanya en el sentit que la van modernitzar, la van sostroure del marc tradicional de la postguerra i la van situar en unes condicions que li permetien integrar els canvis profunds que la societat espanyola i les societats occidentals havien anat experimentant, per afavorir l'ulterior procés de transició política no solament ajudant al canvi de correlació de forces en el binomi dictadura-democràcia sinó també ajudant a canviar els fonaments ideològics, l'estratègia i l'organització d'un segment, aleshores decisiu, de l'esquerra política que tenia una notable capacitat d'influència social.

A banda de conferències dictades per als més diversos públics, d'articles en publicacions tant il·legals com amb peu d'impremta o de seminaris universitaris, la seva anàlisi del règim polític anterior es conté bàsicament en dos llibres, *Constituciones y períodos constituyentes en España 1808-1936* i *Introducción al régimen político español* —que originàriament es va publicar com a part de l'obra *Instituciones políticas y Derecho Constitucional* de Maurice Duverger i anys més tard es va reeditar amb el títol *El régimen político franquista*.

Es tracta d'una anàlisi en aquell moment original perquè situa el règim anterior en el context de l'evolució històrica d'Espanya, en la interpretació de la qual són visibles les influències de Vicens Vives i de Pierre Vilar, i perquè en l'estudi específic del franquisme utilitza, a part d'elements tradicionals de la

teoria del conflicte, aportacions de Gramsci, per al qual és nuclear la noció de societat civil, així com aportacions de l'estructuralisme francès dels anys seixanta i setanta, que el van portar a l'estudi del que aleshores es denominaven aparells de l'estat.

L'obra que he mencionat en primer lloc descriu i interpreta les constitucions successivament promulgades al segle XIX i XX: la de Cadis, la de 1837, la moderada de 1845, el projecte de 1856, la de 1869, el projecte de constitució federal de 1873, la de la Restauració de 1876 i la republicana de 1931. La novetat rau en que l'anàlisi relaciona elements de naturalesa diferent: l'estructura jurídica-constitucional, el conjunt dels aparells que formen l'estat, la correlació de forces entre les diverses classes socials, les organitzacions polítiques i els seus comportaments i, finalment, elements de caràcter internacional.

La conclusió era que l'Estat espanyol, tal com havia arribat a la segona República i com havia estat remodelat a partir de 1939, era bàsicament un estat oligàrquic en el qual "els elements de democràcia aportats per l'acció de les classes populars i pels sectors més il·lustrats de la mateixa burgesia van ser escassos, precaris i inestables". El franquisme resultava que era, doncs, no un estat nou, sinó un estat que havia portat a les últimes conseqüències els principis que havien configurat la formació dels aparells i les institucions que constituïen l'Estat espanyol; un estat que havia superposat elements propis als aparells desenvolupats sota direcció conservadora durant tot el segle XIX i el principi del XX.

Fixat aquest punt de vista, al llibre *Introducción al régimen político español* s'estudiava l'evolució del règim i de les seves lleis fonamentals; era evident que a Espanya no hi havia una constitució en sentit estricte, ja que, com és conegut, no pot considerar-se constitució una norma o conjunt de normes reguladores de l'estat que no l'organitzi sobre la base del sistema de divisió de poders i que no atribueixi drets als individus indisponibles per al legislador. Des d'una utilització molt lliure del concepte de constitució material, però, es distingia entre una part substantiva, formada per la Llei de Corts (1942), la Llei de Referèndum (1945), la Llei de Successió (1947) i la Llei orgànica de l'Estat (1967), i una part dogmàtica, integrada pel Fur del Treball (1938), el Fur dels Espanyols (1945) i la Llei de principis del Moviment Nacional (1958). En aquest terreny l'anàlisi s'havia de limitar forçosament al vessant descriptiu de les institucions i del seu funcionament.

Però el que s'havia fet evident era que la utilització simultània d'aportacions gramscianes i d'elements de l'enfocament estructural proporcionava resultats suggeridors; tot apuntava a una societat substancialment modificada i a uns aparells de l'estat intactes o a penes canviats: tant la transició a la democràcia com la seva consolidació exigien que s'atengués aquest factor crucial.

L'estudi del règim anterior el va situar en un context més ampli: el llibre *Política internacional i conflictos de clase*, publicat el 1973 i que recull una sèrie de col·laboracions regulars als diaris, mostra com el mateix enfocament metodològic de fons que s'utilitzava en l'anàlisi del franquisme li permetia situar-lo en l'espai a través d'una concepció de les relacions internacionals i de les polítiques exteriors configurades per les relacions Est-Oest i Nord-Sud.

L'altre gran àmbit de l'aportació intel·lectual de Jordi Solé Tura ha estat probablement el tractament de la qüestió nacional catalana o, en un sentit més ampli, la qüestió de l'estructura de l'estat des del punt



de vista territorial. Aquest és l'objecte dels llibres *Catalanisme i revolució burgesa* —que és el text de la seva tesi doctoral, publicat el 1967, del qual es van fer diverses edicions i que es va traduir al castellà el 1971— i *Nacionalidades y nacionalismos en España. Autonomías, federalismo y autodeterminación* —editat el 1985, i que després es va traduir al català—, posteriors a la seva obra *L'ideari de Valentí Almirall*, la qüestió de l'estructura de l'estat també ha estat tractada en gran quantitat d'articles, conferències i introduccions.

A *Catalanisme i revolució burgesa* s'estudiava el pensament polític de Prat de la Riba, i per fer-ho s'hi integraven aportacions de Pi i Margall, Valentí Almirall, Manyer i Flaquer i Torres i Bages. En realitat, el procés de formació del catalanisme polític s'analitzava des de la perspectiva del conflicte entre classes socials; mostrava el fet nacional com un fet històric, i el catalanisme i el nacionalisme, com a fenòmens no monolítics ni unificats, de tal manera que cada modalitat de nacionalisme o catalanisme reflectia interessos socials diferents i formulava de manera diferent la relació entre Catalunya i Espanya. Aquest enfocament feia evident que l'autor situava la solució de la qüestió nacional catalana en una transformació substancial a Espanya, i que per a ell la qüestió principal era la determinació de quin grup social exercia la direcció de l'aliança necessària per resoldre simultàniament la relació de conflicte entre Catalunya i Espanya i la substitució de la dictadura per la democràcia; era una anàlisi que mostrava les potencialitats del mètode marxista i també els seus límits.

El que l'autor del llibre no podia saber era que anys més tard, quan es va produir el procés polític de transició que va donar lloc a la desaparició del règim polític anterior i a la instauració de la democràcia, seria escollit diputat en les eleccions generals de juny de 1977 en les llistes dels comunistes de Catalunya, formaria part de la Comissió Constitucional del Congrés dels Diputats i seria designat membre de la ponència redactora del projecte de constitució, projecte que dotze mesos més tard es convertiria en la Constitució Espanyola de 1978, avui vigent. Aquesta constitució, que significa la supressió del règim polític anterior, de l'enfrontament civil i de la violència com a forma d'expressió dels conflictes, ha estat anomenada amb encert la constitució del consens, una constitució que, com ha dit la més alta magistratura de l'Estat, "com que és de tothom ningú se la pot apropiat en exclusiva"; la contribució de Jordi Solé a l'elaboració de la Constitució i al consens constitucional no va poder ser ni més decisiva ni més directa, i ha estat un dels escassíssims constitucionalistes al món que ha participat directament en la redacció d'una constitució: l'espanyola de 1978. És cert que el consens constitucional va derivar de molts elements en la complexitat del procés de transició, entre els quals, que la correlació de forces entre les diverses formacions exigia un acord de caràcter general, però també ho és que aquest acord al voltant d'un text constitucional havia vingut exigint en altres ocasions de la història política constitucional espanyola, s'havia mostrat igualment necessari i mai havia cristal·litzat.

Una constitució no és altra cosa, avui que una norma jurídica que es diferencia de les altres perquè conté les decisions polítiques fonamentals d'una comunitat d'individus. El consens constitucional ho és respecte d'aquestes decisions fonamentals i hi subjau un pressupòsit no explícit: el reconeixement de l'altre, és a dir, el reconeixement per part de cadascuna de les opcions i forces polítiques d'una legitimitat igual en valors de tota la resta, i a la vegada exigeix un requisit: l'autocontenció de cadascuna d'aquestes forces i la comprensió que democràcia, dret i absència de violència són incompatibles amb la imposició íntegra i completa del programa de no importa quina força política. Si hi ha alguna aportació espanyola

a la història del constitucionalisme des d'una perspectiva mundial, sens dubte és la de la constitució per consens, en la qual l'acord és l'objectiu o un element indisociable de l'objectiu, senzillament perquè la vocació de duració i la projecció d'estabilitat són dos característiques de la norma contenidora de les decisions fonamentals d'una comunitat de tal manera que la negociació no és un procediment per obtenir un text normatiu, sinó un procediment per obtenir un acord entorn d'un text normatiu. Aquesta lliçó, tardana de la segona meitat del segle XX, apresada després de l'espantós enfrontament moral, civil i militar de la primera meitat, és allò que el constitucionalisme espanyol té avui per oferir en un món globalitzat. No és difícil estar convençut que la noció de constitució per consens pot tenir gran utilitat en futurs desenvolupaments a l'Àsia i a l'Àfrica o en desenvolupaments més immediats a l'Amèrica Llatina i, sobretot, pot tenir-ne en el procés d'elaboració i aprovació de la Constitució Europea. La constitució per consens produeix un altre efecte: precisament per la solidesa de l'acord constitucional, la vida política quotidiana, és a dir, la lluita d'unes forces per mantenir-se en el govern i la d'unes altres per substituir-les, al voltant de polítiques públiques alternatives i contraposades no posa en risc l'estabilitat del sistema perquè encara que la disputa sigui per qüestions importants, les essencials han estat reservades a la constitució i allí es mantenen preservades, constitució que evidentment pot modificar-se a través dels procediments de reforma que s'hi estableixen i que, conseqüentment, exigiran també el consens per fer-los efectius: el consens s'ha incorporat normativament al procés de canvi constitucional.

El 1975 Jordi Solé va formar part igualment de la comissió redactora del projecte d'estatut d'autonomia de Catalunya, que seria aprovat el 1979, també per consens, ara doble, a Catalunya i a Espanya.

Al llibre *Nacionalidades y nacionalismos en España* estudiava el desenvolupament de l'estat autonòmic i emfatitzava la necessitat de desplegar i incrementar els mecanismes de cooperació vertical i horitzontal, i poc després, a *Las Cortes Generales en el sistema constitucional*, sol·licitava la reforma del Senat per transformar-lo en allò que diu la Constitució mateixa: una cambra de representació territorial.

Senyor rector, m'adono que he esgotat el temps de què dispenso per a la meua exposició i per això no em puc detenir ara en el comentari de les idees contingudes en els dos últims textos citats, però per concloure voldria sintetitzar les raons per les quals demano per al professor Jordi Solé Tura la investidura *honoris causa* per aquesta universitat, és a dir, explicitar els perquès d'aquesta sol·licitud:

Perquè com a professor sempre va estimular la curiositat dels estudiants i els va incitar a aprendre per si mateixos, i va presentar els coneixements com a hipòtesis necessitades de verificació. Perquè va ajudar i orientar un ampli i variat grup de joves universitaris que avui s'ocupen de l'ensenyament i la investigació en l'àmbit del dret constitucional i de la ciència política en diverses universitats.

Perquè va innovar en els mètodes i en els objectes d'investigació en el camp del dret i de les ciències socials, incorporant coneixements produïts en altres països i formulant nous interrogants.

Perquè va contribuir a la posada en marxa de la Facultat de Dret de Lleida, de la qual va ser el primer director d'estudis ara fa trenta anys, facultat que avui forma part d'una universitat ja consolidada, de bon nivell, que l'únic que necessita per incrementar l'excel·lència és temps i bon govern. Una universitat de



la qual possiblement se sentirien orgullosos alguns dels seus principals impulsors que avui ja no estan entre nosaltres, com ara, la professora Maria Rúbies i el professor Víctor Siurana, el rector Siurana.

Perquè posant-se en risc, sense estar-hi obligat, va ajudar a debilitar un règim de caràcter dictatorial i va afavorir finalment la instauració d'un règim democràtic.

Perquè va influir en una part de l'esquerra política i la va preparar per a la col·laboració en la transició a la democràcia.

Perquè va participar directament en la creació del consens polític que va cristal·litzar en l'aprovació de la Constitució de 1978, i el mateix es pot dir de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979.

Perquè sempre que ha exercit una responsabilitat pública —com a diputat, com a senador, com a ministre—, ho ha fet, a diferència d'altres, dignament, contribuint a la dignificació de la política; mai per alta que hagi estat la responsabilitat l'han abandonat la modèstia i l'accessibilitat.

Aquestes són, senyor rector, les raons per les quals sol·licito l'atorgament del doctor *honoris causa* per al professor Solé Tura per la Universitat de Lleida.

## ACTE DE DOCTORAT HONORIS CAUSA

---

Discurs a càrrec del Dr. Jordi Solé Tura

Rector Magnífic de la Universitat de Lleida, professores i professors, amigues i amics estudiants, amigues i amics exestudiants de l'Estudi General, senyores i senyors:

Quan la Universitat de Lleida em va comunicar l'acord de la Junta de Govern de designar-me doctor *honoris causa*, vaig sentir profundament que aquesta també era la meua universitat, per bé que inicialment només hi havia treballat en els prolegòmens, quan l'Estudi General era ja una extensió de la Universitat de Barcelona, i al llarg del temps hi havia vingut com a professor i com a amic en moltes ocasions.

Han passat molts anys i el meu lligam amb la ciutat de Lleida s'ha anat fent més fort, tant en l'aspecte personal i familiar com en el públic, a través de la participació en els àmbits més ciutadans i col·lectius.

Aquest doctorat m'honora intensament i, per tant, vull expressar el meu agraïment als dirigents de la Universitat de Lleida i al conjunt de la comunitat universitària lleidatana. Gràcies a tothom.

Alhora vull expressar la meua satisfacció per poder compartir aquest acte solemne i entranyable amb una persona tan significativa i tan autènticament lleidatana com Josep Vallverdú. També amb aquesta iniciativa la Universitat de Lleida es fa mereixedora d'un altre agraïment per haver presentat en aquest acte el que és fonamental en la vida universitària: acció interdisciplinària, pluralisme intel·lectual i reconeixement i acceptació dels diversos tarannàs.

Abans d'entrar en el contingut del discurs vull compartir amb tots vostès alguns sentiments més personals i íntims. Jo sempre m'he sentit, i així ho he dit sempre que he pogut, un professor o un pedagog que creu que la informació i la transmissió d'uns coneixements propis de la matèria no es fa des de la distància o la fredor acadèmica, sinó des de la mirada a la realitat social i política i des de l'apassionament i el compromís personal i col·lectiu.

És per això que avui no podria parlar des d'aquesta tribuna sense fer un recordatori de dos fets recents que ens porten sentiments diferents, però que ambdós estan presents en la nostra vida personal i, sobretot, col·lectiva. Tots sabem a què em refereixo: a la gran tragèdia de fa una setmana a Madrid que ens ha deixat commocionats, que ens ha afectat al fons del cor i que ha obert un espai de violència que ens obliga a lluitar sense treva contra els fanatismes més immorals. D'altra banda, no puc deixar de sentir la presència d'un espai nou i creador per a la nova etapa política que s'està obrint en el conjunt d'Espanya, i molt especialment a Catalunya. Són espais diferents però que s'acosten l'un a l'altre i ens obliguen sense treva a lluitar contra els assassins de la mort espantosa i a obrir noves perspectives de pau i de justícia.

La meva intenció era compartir amb tots vostès algunes consideracions sobre el que ha estat l'acció i la reflexió al llarg d'una vida acadèmica i que ha condicionat també la meva acció i el meu compromís polític i social. El tràgic succés de la setmana passada, però, m'obliga a ampliar el tema incorporant-hi alguns apunts relacionats amb l'àmbit internacional. Començaré, doncs, per aquest segon aspecte.

La història d'Europa és la història d'una llarga i dura batalla per establir un espai de convivència i de cooperació, que ha hagut de salvar obstacles indefinits, alguns dels quals encara actuen i destrueixen.

Al llarg de la història el territori europeu ha estat el principal espai de lluites per l'hegemonia, que van arribar al nivell més alt al segle XX. Mai hi ha hagut tanta violència política, econòmica i racial com en la guerra de 1914-18 i en la de 1939-45. Mai ha estat tan ràpida la decadència de l'espai europeu amb les dues guerres del segle XX, la posterior divisió en dues zones antagòniques després de la darrera guerra general i la submissió durant quasi cinquanta anys a dues grans potències no europees: l'URSS i el Estats Units d'Amèrica.

I quan tot semblava indicar que després de la caiguda de la Unió Soviètica s'obriria un espai més obert entre les dues Europes separades, es van produir les terribles morts de l'antiga Iugoslàvia i la violenta aparició del terrorisme internacional, que ha afectat directament moltes zones del món.

En aquest llarg procés, la construcció d'un espai europeu obert està avui a la meitat d'un camí que oscil·la entre la tutela d'uns Estats Units que fins ara frueïen del gran lideratge mundial amb el suport acrític d'una part dels països europeus, d'una banda, i una Europa que orienta els seus esforços i idees per aconseguir una sòlida veu pròpia i més oberta, de l'altra.

Però més enllà de la construcció d'un espai europeu fort i confortable, hi ha aspectes que afecten el conjunt de la humanitat que han d'ocupar el centre de la preocupació i de l'acció de tots els governants.

Entre alguns d'aquests aspectes fonamentals vull destacar la necessitat d'aconseguir un repartiment més just de l'economia i, alhora, evitar el distanciament entre el poder polític i la societat, que, en la mesura que augmenta, fa que aquell s'ocupi d'interessos més ocults i allunyats de l'interès públic, al marge de les regles històriques de la democràcia contemporània.

Avui més que mai són imprescindibles els grans acords entre països i pobles per tal de construir un nou marc democràtic mundial, amb institucions fortes i transparents, amb l'acatament de les regles del joc democràtic, on l'unilateralisme sigui substituït per la solidesa de les decisions conjuntes i es trobin vies de consens i de comunicació entre el poder polític i la societat, inclosos els sectors i els col·lectius que presenten alternatives al model de funcionament actual. És una reflexió que no s'atura només en els principis morals i humanitaris sinó també en l'òptica del dret i de la justícia.

Dit això, voldria tornar a entrar en la qüestió que havia tractat inicialment. La meva entrada en el món jurídic i en el dret es va fer pràcticament en paral·lel al meu compromís polític. Les dues qüestions són dues cares de la mateixa moneda difícils de destriar que m'han acompanyat al llarg de la vida professional i política.



El compromís polític per una societat més justa va trobar immediatament un doble vessant: la lluita per les llibertats i per la democràcia i l'encaix entre Espanya i Catalunya o, dit d'una altra manera, entre el territori gran i les perifèries. Aquests grans temes són els que han estat el centre de la meua reflexió al llarg del temps.

Des d'aquests punts de vista, doncs, em sembla ben clar que l'aspecte essencial de la nostra història contemporània, des de les Corts de Cadis fins a la mort de Franco, ha estat la impossibilitat de crear un sistema democràtic estable.

Al llarg de la nostra història les constitucions que realment han durat —deixant a part l'actual, afortunadament— han estat les que estructuraven el sistema de poder que el franquisme va portar a les últimes conseqüències. La consolidació d'aquest sistema va ser tan potent que la Transició es va iniciar després de la mort de Franco i no abans.

Una de les conseqüències de la forma en què el règim anterior va acabar i de la manera en què la Transició va començar, és que la construcció del sistema democràtic es va realitzar amb l'Estat anterior gairebé intacte. El marge de maniobra era reduït, i definir les línies divisòries entre els grups i les forces polítiques comportava grans dificultats.

He explicat en diverses ocasions els grans reptes a què vam fer front, no només en la redacció del text constitucional sinó també els que es van anar guanyant dia a dia durant tota la primera etapa de la Transició.

En general, la Constitució va fer uns plantejaments i va apostar per una filosofia que trencava els condicionants del moment, la qual cosa ens va permetre respondre a noves exigències. Tanmateix hi ha alguns temes que d'una forma més o menys cíclica es van mantenir presents i que, per tant, encara cal resoldre. Vull assenyalar, entre d'altres, la referència explícita que fa la Constitució a l'Església catòlica, la forma en què s'aborden les identitats diverses dins de l'Estat i l'acció necessària i imprescindible per canviar de dalt a baix un Senat que va ser modificat de mala manera en els moments inicials i que espera convertir-se en un sistema clar i obert a tot el nostre país.

Aquest és un tema molt important, i crec que és necessari insistir-hi. Històricament parlant, la base social de l'Estat espanyol no ha estat una nació sinó un conjunt de col·lectivitats, més o menys diferenciades, que no es van unificar a partir dels seus processos socials sinó que es van mantenir sota les estructures de l'Estat per la pressió de sistemes cada vegada més autoritaris, fins a arribar al franquisme.

L'estat centralista espanyol no va tenir mai capacitat modernitzadora i va ser impermeable a les reformes liberals i democràtiques. D'aquí, la importància històrica del republicanisme, de l'anticlericalisme, de l'antimilitarisme i de l'anarquisme com a elements de la cultura política de les classes treballadores.

Tanmateix es van sentir veus que avançaven propostes, com les de Pi i Margall, en el seu llibre *Las nacionalidades*.

“Queremos la autonomía de las provincias todas y a todas con libertad para organizarse como les aconsejen la razón y sus especiales condiciones de vida. Somos federales precisamente porque entendemos que las diversas condiciones de vida de cada provincia exigen no la uniformidad sino la variedad de sus instituciones [...]. La diversidad de condiciones de vida exige en los pueblos diversidad de leyes; por no partir de este principio el régimen unitario es en España como en todas partes, perturbador y tiránico” (cap. XIV, llibre tercer).

Dins d'aquest context, un dels grans equívocs és que aquest estat autoritari i centralista es va constituir contra un altre model alternatiu, que era el carlisme. Això va condicionar la posició del liberalisme progressista per trobar un model propi entre aquestes dues alternatives. D'altra banda, el franquisme va trencar els intents de la Segona República de buscar un encaix entre centre i perifèria, i, per això, quan va arribar la Transició aquest va ser un tema pendent que encara necessita una resposta plenament satisfactòria.

La Constitució reconeix l'existència de regions i nacionalitats, cosa que —sense concretar-ne el contingut— estableix diferències. També incorpora un instrument com el Senat, que —com deia— al final queda sense viabilitat ni espai real, però que inicialment és reconegut com un espai representatiu de les comunitats autònomes.

L'aposta de la construcció de l'estat de les autonomies generava alguns interrogants. El primer era que totes les parts intentessin buscar el propi espai a través de la confrontació entre els vells i els nous nacionalismes. Avui podem considerar que la creació d'espais propis s'ha fet sense generar confrontacions irreversibles, encara que fins i tot hi ha hagut greuges comparatius que encara són vius.

La segona qüestió es plantejava en termes de solidaritat i de redistribució de recursos, que, sense estar plenament satisfets, han pogut crear una millor cohesió dins de cada comunitat i un millor equilibri entre els territoris. I el tercer aspecte era com es podien establir mecanismes de govern per al conjunt de l'estat autonòmic, un problema complicat, que, malgrat tot, ha anat avançant amb moltes traves, amb llums i ombres, però també amb moltes possibilitats d'acció comuna per tal d'impulsar amb més força i fer d'aquest espai un element decisiu.

La nova etapa que s'obre ha de ser capaç d'explorar noves fórmules i consolidar les que s'han comprovat adequades. Això significa que el comú i el singular, el general o els fets diferencials, no tenen perquè ser contradictoris ni mútuament excloents. No obstant això, aquesta filosofia només pot tenir consistència si al mateix temps es generen noves institucions i nous organismes que permetin avançar en allò que és comú i que disposin de mecanismes per resoldre els conflictes i les diferències.

Deixeu-me acabar, doncs, amb un desig: que si abans d'un any podem celebrar la reforma del Senat, us convidaré a totes i a tots a barra lliure.

Moltes gràcies.



***HONORIS CAUSA***

***JOSEP VALLVERDÚ AIXALÀ***

18 DE MARÇ DE 2004

AUDITORI MUNICIPAL ENRIC GRANADOS DE LLEIDA





*LAUDATIO*

A càrrec del Dr. Miquel Pueyo París

Josep Vallverdú va néixer a Lleida el 9 de juliol de 1923, va experimentar el terror desplegat per l'aviació nazifranquista contra la població civil indefensa de la ciutat i va veure entrar, a Sant Martí de Maldà, una colla de soldats esparracats i tristos, amb una bandera bicolor feta amb un drap i un tros de fusta, que constituïen l'avançada del victoriós exèrcit del general Franco i l'inici d'una llarga nit que alguns cops sembla no haver-se extingit del tot, ni a Catalunya ni a Espanya, quan reapareixen els fantasmes de la intolerància, de l'engany i de les temptacions autoritàries. Des del seu naixement, les circumstàncies l'han dut a viure també a Barcelona, a Sant Feliu de Guíxols (on va néixer l'Eloi, el seu fill), a Balaguer, a Puiggròs i, finalment, a l'Espluga de Francolí, on ell i la seua inseparable Isabel, fundadora i directora de l'Escola Alba, es van instal·lar en arribar a la jubilació.

Després d'uns anys d'ajornaments incomprensibles, inseparables d'aquella tirada provinciana que de tant en tant torna a esquitxar les nostres institucions i les nostres iniciatives, avui, finalment, la Universitat de Lleida ret, amb tota justícia, el seu màxim homenatge acadèmic al ciutadà, professor i escriptor Josep Vallverdú, al qual també correspon el mèrit d'haver estat un dels primers docents implicats en l'aventura dels estudis universitaris contemporanis a Lleida, a principis dels anys seixanta. De fet, Josep Vallverdú, que es va llicenciar en Filologia Clàssica a la Universitat de Barcelona —on va esdevenir un excepcional col·laborador del doctor Jordi Rubió— i que ha desplegat una meritòria activitat de traductor, hauria pogut esdevenir un brillant catedràtic universitari, si la universitat dels anys quaranta no hagués estat un clos reservat als vencedors, si les ofertes per col·laborar-hi com a ajudant haguessin estat, en paraules seues, quelcom més que “caricatures de dignitat”, i si ell mateix no hagués estat posseït, d'una manera tan intensa, per la voluntat i la necessitat d'escriure. El seu pas per l'ensenyament secundari —a pesar que ell mateix ha escrit que “posats a triar de manera excloent, em quedaria la tasca d'escriptor i deixaria ara mateix, i sense la més mínima recança, la del professor” i que reconeix no sentir nostàlgia per les aules— ha deixat un excel·lent record en companys de claustre i especialment en els seus alumnes, que el recorden com una personalitat creativa, un excel·lent comunicador i un professor “diferent”.

En comprometre'm a preparar una brevíssima *laudatio* de Josep Vallverdú —i confesso que ho vaig demanar jo mateix, amb insistència i amb il·lusió, al Departament de Filologia Catalana i Comunicació i al Rectorat— era plenament conscient que no hi hauria temps més que per il·luminar alguns aspectes de la seua trajectòria literària; de la seua aventura vital; del seu compromís amb la llengua i amb la cultura d'un país aixafat; de la seua singular personalitat; de la seua condició —alguns cops viscuda com una missió tan imperativa com l'encàrrec de Javhè al profeta Jonàs— de far cívica i cultural del ponent català...; i de l'elevat preu que en prestigi, en temps, en esforços de tota mena, en un assetjament no sempre prou respectuós amb la seua vida privada i amb la seua vocació d'escriptor, Josep Vallverdú —que en unes altres circumstàncies, en un altre país, fins i tot en una altra llengua, podia haver estat un lector universitari a l'anglesa, amb pipa i paraigua, i un escriptor sense urgències materials i familiars— ha hagut de

pagar, per dir-ho d'alguna manera. Jo admiro sincerament i respecto extraordinàriament aquest Josep Vallverdú polifacètic, compromès i humanista; admiro i respecto la que ha estat la seua divisa: “Sóc un pessimista que treballa com un optimista”.

“Em semblava que la terra no hauria estat habitable sense ningú per admirar”, va escriure Simone de Beauvoir, i és aquest el sentiment que Josep Vallverdú m’ha inspirat, gairebé des del mateix moment de fer-ne la coneixença, de la mateixa manera que la seua obra —amb preferències particulars, com ara pel que fa a les magnífiques *Proses de Ponent*—, la seua conversa privada, les seues intervencions com a orador, la seua actitud pública i la seua dimensió com a mestre i com a exemple, han estat —per a mi i per a moltes altres persones— un mestratge essencial i primerenc, rigorós, insensible als vents de la moda i als beneficis de la integració i de l’èxit immediat i fugisser; una mena molt específica de mestratge, sense cap pretensió de fer-se una capella ni d’acumular acòlits i petits clons sense tremp ni originalitat; una mena de mestratge, en definitiva, que actualment resulta francament inusual i que es basa, com deia Ciceró, en el fet que la virtut és la raó perfeccionada.

A *Indíbil i la boira*, Josep Vallverdú va escriure: “Ens salvem pels mots. Fou el llenguatge un dels meus àmbits grats, ja de ben petit”. I Gabriel Janer Manila va fer públiques, en referència a l’autor, les següents paraules: “no existeix cap literatura innocent: l’amor a la vida, la passió per l’autoconeixement, la voluntat de mesurar el propi esforç, l’audàcia com a virtut i com a repte, i l’enginy, i la curiositat, i l’eficàcia... Hi ha una presa de posició pels més dèbils, els més desvalguts o els més atupats pel vent de la injustícia i la discòrdia. Una visió sovint lírica del món, sovint dramàtica, sempre esperançada i optimista”.

Doncs bé, aquest Vallverdú salvat pels mots i salvador per als mots, membre emèrit de l’Institut d’Estudis Catalans, Premi d’Honor de les Lletres Catalanes, escriptor llorejat i reconegut en tots els àmbits de la seua producció —l’assaig, la ficció, la literatura infantil i juvenil, l’articulisme—; aquest Vallverdú hortolà (la condició que una expressió xinesa lliga a la felicitat per a tota una vida); aquest Vallverdú amic dels animals (la seua obra n’és plena i està plena de la commiseració pels animals, íntimament lligada a la bondat, d’una manera que demostra, com va escriure Schopenhauer, que “una compassió per tots els éssers vius és la prova més ferma i segura de la conducta moral”); aquest Vallverdú que ha estat un testimoni de Ponent i un lluitador, en els anys més negres i desorientadors de la dictadura, per la seua integració en el conjunt català, però que no sempre s’ha sentit còmode en aquesta missió, una mica empipadora, de ser “l’home de Lleida”; aquest Vallverdú que ha estat un orientador de la realitat catalana, el pedagog d’un país segrestat i el mestre d’aquella història escamotejada sistemàticament pel franquisme... En definitiva, Josep Vallverdú ha estat tot això i encara algunes coses més —un escriptor tot terreny, com va suggerir el crític Isidor Cònsul—, un amic lleial, un enemic de la superficialitat i la xerrameca, un pare preocupat, un infant que s’enyora, un company que no ens podem imaginar separat de la Isabel, un fill que no deixa de recordar la mort de la seua mare, una branca d’un gran arbre familiar que s’endinsa en la història del nostre país i en les mateixes engrunes d’una terra que tant us ofrena una ceba com una olivera o un castell enrunat.

## ACTE DE DOCTORAT *HONORIS CAUSA*

---

A càrrec del Sr. Josep Vallverdú Aixalà

Magnífic rector; membres de la Junta de Govern, del Consell Social i del Claustre; autoritats; senyores, senyors:

En rebre el pes de la nova dignitat, rica de simbolisme, aquest qui us parla és conscient que la Universitat de Lleida es manifesta amb una generositat que mai no podrà ser adequadament corresposta. La institució acadèmica ha cregut veure en la persona triada uns valors de treball i de projecció de servei damunt la societat. En tot cas, quan un lleidatà és enaltit a la pròpia pàtria es trasbalsa d'emoció. Vaig ser testimoni del naixement d'aquesta nostra universitat, a les aules provisionals de la qual, i en els primers anys de la dècada dels setanta proppassada, m'aplegava amb entusiastes alumnes com a professor encarregat de curs. Expresso ara, juntament amb el meu regreïment, l'admiració per la creixença i puixança d'aquesta universitat i ofereixo la fermança de la meva disposició en el servei a la cultura.

En aquesta avinentesa he escollit de dir uns mots sobre *llengua i vida*, i ho faré lluny de magistralitats, com un comentarista, digressiu, si volfeu; és la meua manera, i en aquest punt precís, comentarista mai desvagat del fenomen íntim del llenguatge, d'aquell àmbit de la identificació de la llengua amb la vida. La reflexió que hi aportó és modesta elaboració personal.

Posseïm tots, un per un, una llengua, que és la llengua d'una comunitat, nació o tribu, i al mateix temps aquesta realitat la sentim en un pla íntim, com a pròpia i personal, perquè l'articulem amb sensacions profundes, que ens deuen retrotraure als mesos de claustre matern. Quan pensem, les idees, les imatges, s'expressen en la nostra particular pantalla interior amb una força que maldem per traduir en mots, manera de comunicar-les a d'altres. És el fenomen del llenguatge oral, o sia l'exteriorització del nostre interior per sons, i mots, i complexos frasals, que transportaran socialització, sentiments, coneixements, idees, abstraccions; l'idioma propi i compartit.

En un moment o altre de la nostra creixença ens percebem integrats dins el nostre idioma, precisament perquè hem crescut en un marc social on aquesta llengua l'aprenem de manera progressiva i natural. Més endavant arribem a reflexionar, a partir de la llengua, sobre el llenguatge en general, atribut de tota la humanitat. Aquest concepte universal de llenguatge és concordant amb la definició taxativa de Heidegger: "El llenguatge és la casa de l'ésser".

Els primats més desenvolupats manifesten habilitats sorprenents, capacitats de deducció i de conducció intel·ligent de l'instint. Però aquests tan desperts parents nostres s'han aturat davant la muralla del parlar articulat; tot i llur laringe, paladar, glotis, llengua, dents i llavis, àdhuc cervell, ells són incapaços de dir mots, de confegir altre que uns sons diversos. Els nostres avantpassats devien començar també per paregudes sonoritats en un balbuceig inicial, i tal vegada amb una jerarquia de sons, com de segur en

deu tenir la teoria el professor Miquel Pueyo; mes, per una evolució i sensibilització privatives de la nostra espècie, van elaborar uns codis de complexitat en què, gràcies al desenvolupament del cervell i per una inefable tria de les seves moltes funcions, es van produir els mots monosil·làbics, la intensificació i energia del vocalisme i més tard les primeres frases. Així deuríem plasmar els tempteigs de denotacions, per exemple els anomenaments. Mes, quina obscura nit, quina lenta albada, fins a arribar al llenguatge ben racional, ben sentimental, el discurs llarg, alegre o trist, que de denotatiu passa més tard a connotatiu, exquisit, irònic o retòric.

He parlat abans de claustre matern. La importància que l'estadi infantil té per a l'estudi del llenguatge és bàsica: els grans psicòlegs de l'educació, Piaget al davant, es basen en l'infant i l'aprenentatge de la parla per apregonar i delimitar la discussió sobre aquest fenomen. El nostre Samuel Gili i Gaya és autor d'un estudi clàssic sobre el llenguatge infantil. *Llenguatge*, facultat de comunicació per elocucions, signes, gestos corporals. *Llengua*, manifestació personal i grupal d'una concreta forma de llenguatge. Tots els fenòmens del llenguatge s'estudien dins allò que els científics arribaren a formular en coordenades, cadascun dels seus representants a la seva manera: la lingüística. El vell Ferdinand de Saussure deia:

La matèria de la Lingüística està constituïda en primer lloc per totes les manifestacions del llenguatge humà, tant si es tracta de pobles salvatges com de nacions civilitzades, de les èpoques arcaïques, clàssiques o de decadència, tenint en compte, en cada període, no tan sols el llenguatge correcte i el "bon llenguatge", sinó totes les formes d'expressió.

Aquesta definició donava per sobreentès que tothom havia pres consciència de què era el llenguatge, a banda la referència a "pobles salvatges", avui absolutament abandonada, i blasmable. Els etnòlegs moderns no defineixen cap comunitat com a "salvatge".

Provar de definir el llenguatge ens aboca a descobrir que són més complexos i alhora abastadors els termenals que li podem aplicar: el llenguatge pot ser

una forma de comportament humà i social, que possibilita la comunicació mitjançant la utilització creativa d'un sistema simbòlic i convencional, format per signes orals arbitraris.

Més o menys, ara i aquí ens valdria aquesta definició de tipus generalitzat treta d'*El mot i la parla* de Milton Azevedo.

Totes les formes d'expressió, deia Saussure: l'infant torna de l'escola i engega un reneç; l'ha après al carrer, potser al pati escolar; està, innocent tant com engrescat, entrant en la gran esfera del llenguatge humà, aquell que abasta tota mena d'expressions, és a dir el contingut de l'ample món. Però *no només* mots o frases ara riques, ara vulgars, *sinó totes* les formes d'expressió. Entre els nats a Ponent tenim un destacat especialista en el llenguatge gestual, la comunicació altra que oral o escrita: el professor Sebastià Serrano, mestre en la matèria.

Tornem als mots. L'infant comença a assimilar llenguatge com assimila cèl·lules mentre està en el si matern: el menú o la menuda en formació pot copsar si no les frases, si no els mots, sí les seqüències musicals de la cançó de bressol que la mare li canta, primera experiència d'absorció del *continuum* oral.



L'infant posseirà una llengua, que és la de la mare. Llengua materna, essencialment mare-fill; la història social ha assimilat *llengua materna* a *llengua pròpia* dels naturals d'un indret. Interessaria encara més, ara i aquí, delimitar llengua materna com la que un ésser humà va escoltar dels llavis de la mare des dels primers moments de vida. Una vida viscuda dins una primera, entranyable, pàtria.

I la portem a sobre com una marca, no només d'identitat familiar, de grup, nacional, sinó, a parer meu, personal i enarborada de forma contundent a compàs de qualsevol altre signe bàsic de vida. Retinc ara una feliç expressió de Biel Mesquida: "La llengua materna és el primer paisatge". Llengua i vida. A seixanta anys passats des que vaig perdre la mare, una bellesa encara jove, no me'n torna, ara i adés, el perfil, sinó la veu, el vehicle de la meua llengua.

I aquella era també la de la meua comunitat, i a través de les persones grans la identificava com una herència compartida. Hi havia la història, sí, però hi havia endemés els neologismes que sorgien al grat dels nostres anys de creixença, a finals dels vint del passat segle: *cinema* i *ràdio* (*cini* i *arràdio*, per als vells), *dirigible*, *tractor*, *nevera*, *gramola*. I per als infants que ja érem sensibles a la bellesa, color o contundència dels mots era un guany important l'adquisició de la llengua heretada i alhora la implementació que en fèiem amb neologismes o girs trets dels invents, dels oficis, del carrer, dels jocs, de les revistes infantils. Així vivíem dins la nostra llengua, transversalment en tots els compatriotes, i verticalment des dels orígens de les nostres respectives famílies.

El que fou nen, alhora que pren consciència de l'estructura de la llengua pròpia —personal i compartida amb la seva societat immediata—, absorbeix les d'origen forà que hi conviuen o li toca aprendre. La nostra societat fou aclaparadorament catalanoparlant, i, escolaritzats en castellà i català, tal vegada per la constitució familiar biològicament catalanòfona, enteníem que el maneig de les altres llengües seria una conseqüència de saber traduir. Estàvem en mesura de copsar que en canviar d'idioma testimoniàvem la convivència de llengües, sense cap duresa... ben segurs, però, de quina era de debò, la que podíem anomenar nostra i, per tant, sabedors que traduïem. Les llengües estrangeres eren llunyanes i properes alhora. I, encara, enteníem que la nostra s'expressava en músiques diferents i en mots diversos segons la comarca o la regió, i aquí no em sé estar de retre homenatge al doctor Joan Veny, tan lligat a Lleida i referent nobilíssim dels nostres estudis de dialectologia.

He conegut perfectes bilingües, persones que d'infants ja havien emprat dues llengües, la materna i la paterna. En llur cas la sensibilitat semblava ésser la mateixa enfront d'una o altra de les dues llengües.

De debò? Quina era la llengua materna de veritat? Sospito que una, no les dues llengües, és la més constitutiva del personatge, i aquesta seria la de la mare.

La branca científica anomenada sociolingüística no tindria raó d'existir si cada grup de parlants considerés només la seva llengua materna sense entrar en contacte, en conflicte, amb altres llengües, o aquella llengua materna en conflicte amb ella mateixa, per raó del diferents graus i vestits d'ús segons les capes socials que la reconeixen. L'estadi de convivència harmònica no sol donar-se; generalment els pobles, les comunitats diferents, estan en contacte no harmònic, perquè es produeixen les imposicions polítiques: aquestes solen comportar substitucions, intents d'assimilació o de destrucció. Només aquells ordena-

ments legals que reconeixen d'entrada i de manera equilibrada oficialitat plena a totes les llengües d'un territori són capaços d'educar en la normal convivència. Per contra, quan hi ha pretensions d'exclusivitat o preeminència d'una de les llengües es desencadena un conflicte, que aviat es corporifica amb una infecció diglòssica i l'establiment de dos nivells lingüístics que simbòlicament hem acordat de denominar *llengua A*, tinguda per alta, i *llengua B*, tinguda per baixa; en disposar la A de tots els alçaprens oficials i assimilar-se al poder, la llengua B resta relegada al nivell familiar, i afectiu, sense possibilitat d'assolir nivells polítics ni cap modificació del seu estatus. Al contrari, de segur que després d'una agonia, generalment lenta, morirà.

La UNESCO ha previst i declarat explícitament que d'ara fins a finals del segle XXI la meitat de les més de sis mil llengües que es parlen al món haurà desaparegut. Com és possible que desapareguin tres mil llengües en cent anys? Com és possible que cada quinze dies de mitjana s'extingeixi una llengua en alguna part del món?

La raó l'expliquen molts factors, i cal aclarir que desapareixeran les que es troben en indrets de moltes varietats idiomàtiques i són, a llur torn, relativament de poc pes: la mort els sobrevindrà per escàs nombre de parlants (la quasi totalitat de llengües del món, el 90%, són parlades per menys de deu mil persones), o es produirà per imposició d'una altra cultura, per canvi d'hàbits degut a revolucions industrials i tecnològiques, immigració massiva i agressiva, concentració urbana, consum audiovisual, globalització educativa.

Evoco ara un cas real, referit en forma novel·lada per l'escriptor californià Scott O'Dell, que relata l'odissea d'una nena aborigen, pertanyent a la tribu que el darrer terç del segle XIX ocupava una de les moltes illes del rosari que esquitxa linealment i paral·lela la costa de Califòrnia. Una única tribu, un únic grup d'habitants d'aquell petit territori.

La progressiva minva d'aliments amenaça la tribu de malalties i extinció i obliga les autoritats californianes a enviar un vaixell a rescatar-ne en darrer extrem els membres i transportar-los al continent. Per circumstàncies narrades a la novel·la, una nena, fortuïtament, no puja al vaixell, i es queda sola a l'illa, mentre en plena travessa una tempesta enfonsa aquella nau de rescat. Tots els membres de la tribu moren negats. La nena, Won-a-pa-lei, aquest n'era el nom, fa front a la fatalitat d'haver de viure totalment òrfena, espavilant-se a campar-se-les, exactament a sobreviure; és un toc més al tema robinsonià. La nena roman totalment aïllada, mai més ben dit, durant dinou anys, creix, supera dificultats i depressions, esdevé adulta. Una casual visita de pescadors al cap d'aquells quasi vint anys permet de descobrir-la i és portada en un convent de terra ferma. Però ella només coneix l'idioma de la seva tribu, i ara no té ningú amb qui parlar-lo. És intel·ligible per a la resta dels mortals. Ni els frares ni els indis del lloc no van entendre mai la llengua d'aquella dona. Amb ella va morir aquell idioma indesxifrat. Un cas extrem d'únic parlar, d'un idioma singular.

Més dramàtic és el cas de les llengües parlades, i fins escrites, per nacions senceres, que veiem afeblir-se davant els nostres ulls, ajudats dels testimonis també del passat recent, i que només per raó de la curta durada de la nostra vida d'espectadors no veiem morir definitivament.

En visites a racons del mapa de les llengües, sobta la debilitació de l'idioma local per obra i efecte de la pressió d'una llengua dominant catalogada d'oficial, o llengua d'estat. Les formes que aquella pressió pot adoptar són variades: sempre restrictives per a la llengua minoritzada. I modernament s'hi afegeix la globalització.

La globalització cultural va començar al món desenvolupat amb, bàsicament i revolucionàriament, l'ensenyament generalitzat i la multiplicació dels mitjans de comunicació: tot això, paral·lel al creixement urbà, a l'aparició de classes mitjanes baixes i de la tecnologia oferta pel comerç. La premsa es difongué i diversificà —i aplegà molts i molts clients—, amb l'escolarització creixent; la ràdio primer i el ric món audiovisual més tard, arribaren a tothom; els mitjans, en teoria, haurien de ser compartits per tots els idiomes d'un territori, però això és difícil en aquells llocs on la llengua tradicional té escassa capacitat de maniobra i ascensió —com, per exemple, el català a l'Alguer o a les zones geogràficament extremes.

Quan una persona percep la seva llengua com un dels elements de la pròpia vida, posa energia a reforçar-la. L'aprèn bé, la situa en un indret d'honor de les seves activitats, l'estima més i més, la defensa, sobretot, de les agressions.

Pot semblar exagerat parlar d'agressions a una llengua dins el segle XXI, quan durant el XX l'ONU i la UNESCO van definir clarament el dret de les llengües, de totes les llengües, a l'existència i a la permanència. En aquest punt les referides altes instàncies són taxatives. Els textos de comentari a aquella declaració repeteixen i glossen la veritat primera:

Podem afirmar que, objectivament, no hi ha llengües amb més o amb menys recursos, més o menys riques. Totes són suficients per a la comunicació habitual en el grup humà a què pertanyen; totes es troben en el punt de desenvolupament sociocultural, polític, econòmic, al qual serveixen. Consegüentment, no hi ha llengües que siguin ni millors ni pitjors que les altres.

Doncs sí: hi ha agressions, derivades de polítiques assimilistes, uniformistes. I aquestes operen amb vent a favor, perquè segons les xifres de la UNESCO, a Europa, de les 234 llengües parlades actualment, 9 són moribundes; 26, a prop de l'extinció; 38, en perill; i 50, viables o en perill potencial per la pressió de les dites "llengües d'estat".

Factor decisiu, la sostinguda pressió política si opera amb contumàcia; tan bon punt els parlants d'una llengua accepten la tal pressió, s'hi habituen i practiquen amb delit i en tota ocasió que poden la llengua d'estat, tot i essent o no conscients que afebleixen la pròpia, aquesta no fa altre que perdre alè dia rere dia. Si s'accepta l'excel·lència de la llengua d'estat i la reducció de la pròpia, hem emprès el camí del cementiri.

No deixem de comprendre com augmenta el risc de desaparició, per empobriment, de les llengües que les comunitats dites "indígenes": moltes no troben manera de normativitzar els seus idiomes tribals. I aquest és un obstacle decebedor. En un congrés de l'International Bureau of Books for Youth a Praga, vaig poder escoltar com el delegat d'un país africà exposava la impossibilitat de tenir llibres en la llengua

de la seva regió: no hi havia formes escrites, els calia recórrer, per a la lectura i l'escola, a l'idioma dels antics colonitzadors europeus.

La comunicació és la utilitat primera del llenguatge. I ens comuniquem en primer terme no pas sempre des d'una seriosa densitat cognitiva ni informativa, sinó, en mots dels etnòlegs, en funció fàtica (del grec *phasis*, 'enunciat'). És a dir, no necessàriament per informar o per racionalitzar, sinó simplement per comunicar: "Fa bo, avui. Sí, sembla que sí"; "Has vist quina façana més ben pintada?"; "Fem un cafè?"

Hi ha hagut ben poca densitat cognoscitiva o informativa en aqueixes frases, però en canvi han contribuït a la socialització.

Fa anys, a punt de retornar de Barcelona amb un grup d'alumnes, va acostar-se a la porta de l'autocar un mariner dels que avui en diuen *afroamericans*. Demanà si algú parlava anglès. Simplement volia enraonar, intercanviar unes frases. Després de dos minuts de conversa superficial amb aquell negre, vaig entendre quina era la funció fàtica de les llengües. I també vaig copsar com estava d'agraït aquell desconegut d'haver pogut enraonar, tan lleument, en el seu idioma. "D'on sou, d'on ets, estic cansat, amb ganes de tornar a casa, salpem demà".

La llengua pròpia ens permet de viure molt intensament la socialització a través de les expressions més innòcues, frases fetes que manquen d'acidesa, però també amb refranys, jocs de mots i altres eines que emprem amb agilitat per construir un corrent saborós de comunicació. Els menuts, als jardins d'infància i en els classes de pàrvuls, fan un salt robust en la seva socialització, i en aquest guany hi juga un paper determinant l'aprenentatge i pràctica de la llengua, el xerroteig que ja s'haurà iniciat amb la família, la comunicació, l'intercanvi amb els altres nens. I torno a pensar en el doctor Sebastià Serrano i els seus estudis sobre altres llenguatges fora de l'oral; l'expressió emesa pels òrgans de la fonació ve reforçada pel gest, per l'instintiva organització dels espais de distància i proximitat, cosa que fa madurar aquells infants.

Creixem amb la llengua, i mai la coneixem prou bé: els escriptors ens en sabem moltes, de mancances. Maldem no tan sols per fer rica la nostra llengua, sinó per fer-la expressiva i qualitativa. Vehiculem les nostres dèries en mots i seqüències lingüístiques. Quina consciència de possessió compartida, quan aconseguim fer sorgir emocions als lectors! Quina certesa que la meua llengua és la d'ells, i quina enveja exultant quan penso que hauran tal vegada descobert en el text més vida que no la que jo hi havia volgut posar.

Els experts ens anuncien, en uns auguris negrosos, que, a la llarga, tres o quatre llengües vehiculars dominaran el panorama de la comunicació oral i escrita. Llengües que permetin, en un món global, ser emprades arreu: el fenomen de l'anglès és tentacular i resolutiu de forma esclatant. Ha estat un procés accelerat, sustentat avui bàsicament per parcel·les de l'alta ciència, la tecnologia de la comunicabilitat, el turisme, el comerç i el mimetisme que provoquen cinema, cançons i altres elements de masses. És una llengua estesa fora dels límits físics de l'àmbit anglosaxó inicial, transportadora de tècnica, capaç de generar adhesions, i servidora al seu torn d'una globalització de maneres i de ritmes que pren per model

pautes nascudes a l'Amèrica del Nord de parla anglesa, avui introduïda a totes les llars gràcies a la potència exportadora de les modes, dels productes de consum i de les xarxes de la comunicació.

De seguida, a la llengua de la globalització li surten imitadores, que es proposen aconseguir subglobalitzacions. És a dir: d'entre les altres llengües, algunes comencen a globalitzar a llur torn, i ho fan imposant-se a les de menys població que amb elles comparteixen territori. La globalització és un fenomen que arriba a tots els racons. És una taca progressiva, potser sense aturador, a la qual només es posen lleugeres barreres locals, zonals, sense reeixir a desfer-ne ni l'estructura ni la marxa. Al contrari, es reforça el segon grau de globalització fagocitària reduïda que els ha servit en safata el moviment absorbent mundial. El professor Joan Martí i Castell, en un seu parlament, al·ludia a la globalització lingüística que s'insinua creixent a la universitat, i deia: "La Unió Europea ha impulsat un nou concepte d'universitat, basat en l'èmfasi de la internacionalització del saber. Si en el procés de canvi silenciem la nostra identitat, què és el que hi podrem aportar?" És constatable, afegim, que s'està propagant l'ús de l'anglès en assignatures de caire tecnològic, però ara també en les de caire humanístic.

Un nou element pertorbador el forma la irrupció dels llenguatges compendiats, icònics o comprimits en codis d'indispensable coneixença en el món d'avui. La traducció des del significant al significat és vertiginosa, es tracta de lectura d'impacte, veloç, no reflexiva, que infecta els infants des del primer contacte amb els ordinadors. Molts de nosaltres encara vam utilitzar la lectura reposada, i ens expressàvem generalment amb frases construïdes, amb començament i acabament. Avui, en una intensificació d'allò que Ortega batejà com a *rebel·lió de les masses*, dins unes grans mecanització i distribució, guanya terreny el llenguatge desconstruït. La velocitat forçada exigida per a la interpretació —de fet, ordres imperioses— de les icones; la velocitat, doncs, a què un sistema tan simple, però tan coactiu com és el sistema binari obliga, no és altre que el reflex de la velocitat amb què tot es produeix avui en la part petita de cosmos que als humans ens toca compartir amb els altres elements de la biosfera. En efecte, tot passa d'actualitat amb rapidesa, la nostra vida està envoltada de caducitats irrefutables. Aquesta rapidesa afecta la qualitat de l'ensenyament de la llengua, el contingut i el maneig de la qual haurien de fonamentar-se en els primers cursos. El resultat del garbuix apressat modern és la mala qualitat de l'ortofonia i de l'ortografia, la vacil·lació i simplificació dels components morfològics i la pobresa lèxica. Aquest garbuix contamina fins els estudiants de facultat, com ja van assenyalar fa anys, entre d'altres, els doctors Badia i Margarit i Joan Solà.

Com si fos una traducció no ja del signe lingüístic sinó de la intencionalitat dels missatges es va estendre un núvol amenaçador damunt les llengües sense estat. En el nostre cas aviat ens dolgué la doble pressió lingüística generadora de perill, i perill perceptible: l'exercien la llengua d'estat i la llengua supraestatal, que feia olor de prestigi induït. Les petites llengües, deien, no tenien realment la importància que els havíem tradicionalment donat. La diversitat ens ve sovint pintada de dissort.

Però som diversos, i només aportant cadascú i cada poble allò que li és propi es pot conviure sense decepcions ni cremors d'humiliació.

El problema és que en general es planteja la globalització no com la contribució de cada realitat sociocultural i lingüística a la construcció d'un món solidari i interdependent, sinó com el mecanisme per a prescindir dels àmbits més petits i amb menys poder politicoeconòmic, en benefi-



ci d'una falsa mundialització que pretén el predomini dels més nombrosos i dels més poderosos. (Actes del curs del Consorci de la UIMP.B 2001)

Realment, cadascun de nosaltres, com a possessor d'una llengua, que al mateix temps és patrimoni i comú denominador d'un grup humà, viu en part perquè posseeix aqueixa llengua. Jo, tu, defensant-la fem la nostra aportació a la seva consolidació, tot mantenint-nos alerta a la multiplicitat d' idiomes del món. Idiomes que ja no són enllà de les nostres fronteres, sinó entre nosaltres, al replà de l'escala. Tota propaganda de la diversitat que es delati com un intent de diluir fins a la desaparició la pròpia llengua dins el magma i, sobretot, la pura i simple substitució lingüística, és un pecat greu, perillósíssim. L'ideal seria que tots passéssim per l'experiència del torsimany, que ens toqués traduir, i ser-ne conscients. La convivència de les llengües exigeix, per ser pacífica i fructosa, el respecte mutu i la delimitació de les respectives essencialitats. Això, en un món que, innegablement, està donant molt de valor a la imatge i al so.

S'ha produït darrerament una embriaguesa de comunicabilitat, d'abastabilitat diria; les persones estan —tal vegada fictíciament— molt més prop les unes de les altres pel fet de ser consumidores d'unes xarxes, darrerament amb la inflor sobreeixidora de la telefonia mòbil, real amenaça per a l'ortografia, la morfologia, el lèxic i la desitjable compleció del període (*5 pm pda K = A les cinc, tota la colla davant el quiosc*). Fins s'hi estalvien lletres (*pda per panda*). Un ventall força anguniejan, desagradable, de paranys i de perills sotja la llengua, qualsevol llengua culta, però particularment nosaltres sentim la debilitació de la nostra: manca de consciència de la necessària tibantor en la vigilància per la riquesa i correcció; pressió globalitzadora, aprofitada per l'acció piconadora de la llengua d'estat, despectiva de les altres, i que, sempre per raons polítiques, podrà aprofitar-se de qualsevol blanesa, descurança o connivència de part dels parlants de la llengua "regional"; fatiga i promiscuïtat entre els parlants, admissió de la definició de llengua com un instrument de comunicació i no res més.

Una llengua és quelcom més que un sistema per enviar i transmetre continguts: una llengua és una vivència, una forma d'ésser en el món, i d'ésser-hi en companyia d'aquells que, íntimament lligats a ella tant com nosaltres, viuen i moren dins el seu àmbit. Sobretot defensem i defensarem que una llengua és una *força moral*. Des de la intimitat la llengua pròpia cal que se senti quasi com el torrent sanguini. I és aleshores quan, tot i percebre que les llengües, totes, són sistemes de comunicabilitat (la nostra també), i que les hem d'interrelacionar, al mateix temps enaltim la nostra com un àmbit valuós, imprescindible, en què l'esperit s'adelita, els conceptes són més rics i l'acció vital, més plena d'impuls. I una voluntat de supervivència s'hi arrecera, amb la tossuda determinació que donen alhora la lucidesa i el sentiment.

Llengua i vida.

## DISCURS DE CLOENDA

---

A càrrec del Dr. Joan Viñas Salas, rector de la Universitat de Lleida

Jo vinc d'un silenci  
antic i molt llarg.

Venim d'un silenci. Els vells i emotius versos de Raimon descriuen perfectament, amb la precisió del poeta, el nostre passat immediat.

Venim d'un llarg silenci imposat amb una cruel guerra. Venim d'un llarg silenci sostingut per quaranta anys de dictadura. Un silenci espès, dens, que va fer callar la nostra cultura nacional, la cultura liberal i democràtica, i la cultura política i associativa de les classes populars.

Un silenci que ens ha estat difícil de trencar i esvaïr. Potser encara avui l'arrosseguem com una càrrega pesada, i això no ens permet construir el present ni el futur d'acord amb els paràmetres de veritat i llibertat.

Amb motiu del cinquantè aniversari del final de la Segona Guerra Mundial, el premi Nobel de literatura Heinrich Böll feia notar el concepte que els seus conciutadans tenien de l'any 1945: mentre que per a uns Alemanya havia estat alliberada, per a d'altres havia estat ocupada. Si féssim un exercici semblant entre els nostres conciutadans fàcilment constataríem que, vint-i-nou anys després de la mort del dictador, no hi ha pas un consens a l'hora de qualificar aquella nostra etapa històrica.

No m'estic referint pas a un consens acadèmic. La universitat no ha descuidat les seves obligacions en aquest terreny. Els nostres historiadors han fet avançar responsablement el coneixement amb una recerca del tot rigorosa. Puc dir, amb orgull legítim, que la nostra universitat ha estat pionera en més d'un camp d'aquesta recerca. Evidentment em referia al conjunt de l'opinió pública i als mitjans que tenen capacitat d'influenciar-la.

Les dramàtiques circumstàncies que hem viscut aquests darrers dies ens han fet encara més evident que el silenci autoritari que paralitza una societat no desapareix per l'acció contundent de les bombes. Quan s'esvaeix la polseguera que aixequen i ja no hi queda cap víctima, el silenci que resta es fa encara més espès.

L'any passat es va commemorar el vint-i-cinquè aniversari de la Constitució i enguany s'escaurà el de l'Estatut. Si una permetia passar d'una dictadura a un règim democràtic, l'altre consolidava les nostres institucions nacionals, principalment la Generalitat, restaurada anteriorment amb el retorn del president Tarradellas.

Vint-i-cinc anys després els mecanismes establerts en aquests textos poden ser revisats —de fet, està prou estesa l'opinió que ho reclama. Ara bé, els principis i els valors que sostenen l'ordre constitucional i estatutari han de ser defensats. I no cal perdre de vista que va ser una victòria difícil i, fins i tot, heroica.

Contra allò que sovint s'afirma interessadament, ni la democràcia va ser una concessió gratuïta i generosa; ni la Transició, el producte d'una operació d'enginyeria política. Si la democràcia ha tornat a ser possible, si les nostres institucions i la nostra cultura han pogut ser restablertes, és perquè el nostre poble, silenciats durant molts anys, mai es va resignar del tot.

Fa poques setmanes que a la Universitat Politècnica de Catalunya i a la Universitat Rovira i Virgili van tenir lloc uns actes de la mateixa naturalesa que aquest que ara estem fent aquí. Hem de recordar, també, que la nostra universitat va protagonitzar l'any passat un acte de justícia històrica amb els homes i dones que van haver d'emprendre el camí de l'exili el 1939.

La universitat és una institució educadora i com a tal té el deure de fer arribar als joves estudiants els valors de la fraternitat, la justícia i la llibertat, fonaments de la pau.

Justament són aquests valors els que avui homenatgem, sense que això pugui representar cap demèrit a la brillant trajectòria acadèmica dels nostres nous doctors. Una trajectòria que era prou ben coneguda per tots vostès i que aquest vespre ha estat posada en relleu de manera impecable pels doctors Monreal i Pueyo.

El professor Jordi Solé Tura ha assolit els més alts graus tant en la universitat com en la política, una trajectòria que ha anat paral·lela a l'exemplar lluita contra el franquisme. El jove forner de Mollet del Vallès ha restat sempre fidel a la classe treballadora de la qual procedeix. La biografia universitària de Solé Tura és confon en gran manera amb la resistència que la universitat catalana va oposar sempre al franquisme.

La universitat catalana va ser un dels focus més actius de la resistència contra el franquisme. Des dels fets del Paranimf, el 1957, fins a la constitució del Sindicat Democràtic d'Estudiants, el març de 1966, al convent dels Caputxins de Sarrià. El Sindicat d'Estudiants va marcar tota una generació; l'ampli suport que va rebre dels més significats intel·lectuals catalans i d'importants sectors de la societat civil, així com de molts professors, va impedir que les autoritats franquistes poguessin aïllar la Caputxinada com una aldarull estudiantil més. Després van venir els anys marcats pel Maig del 68, quan el radicalisme i l'heterodòxia convivia —no sempre de manera fàcil— amb la lluita per la democràcia i la duresa repressiva dels darrers anys del dictador. La biografia universitària de Solé Tura és un fidel recorregut per aquesta història; és una biografia plena de sancions i entrebancs.

La seva estada a Lleida per posar en marxa els estudis de Dret té a veure amb aquests obstacles. Per a les autoritats universitàries de l'època Lleida era una plaça de càstig; la distància amb Barcelona era prou important perquè aquell jove professor rebel deixés de molestar. La seva estada aquí va ser del tot fructífera, i la Facultat de Dret es va convertir en un dels puntals cabdals per a la recuperació dels estudis universitaris a Lleida.

D'altra banda, sense l'anomenada *generació dels cinquanta*, que va veure sacrificades tantes aspiracions personals, no és possible explicar el ressorgiment que el país va viure a partir de la dècada següent i que va permetre, finalment, guanyar la llibertat.

Lleida no en va ser una excepció. Un grup generacional identificat amb la revista *Labor*, dirigida per Josep Siré, amb noms com ara Francesc Porta, Enric Farreny, Guillem Viladot o Jaume Magre —per citar només alguns dels ja traspassats—, va fer la feina d'escombrar les runes que havien deixat la guerra i la postguerra. Era una feina pacient, en un ambient sovint hostil. Calia començar de nou, orfes de referents tant socials i institucionals com personals. Josep Lladonosa —que va fer pinya amb aquest grup a pesar que era una mica més gran— ho va explicar perfectament en aquell llibre emblemàtic que va ser —ho és encara— *Lleida, problema i realitat*. Van haver d'assumir el paper de mestres, malgrat que haguessin estat deixebles amb moltes dificultats. A tots ells, alguns encara ben presents en la nostra vida cultural i social, els hem de retre el nostre reconeixement.

El professor Josep Vallverdú, amb la seva obra intel·lectual, el seu valor cívic i la fidelitat al país i a la seva cultura, encarna el paper històric d'aquella generació. Vallverdú ha estat definit com un escriptor “tot terreny”. L'abast temàtic i de gèneres, fins i tot l'obra de traductor, avalen l'encert d'aquesta definició. Vallverdú és un dels artífexs que Lleida torni a comptar en el mapa intel·lectual català. Durant molts anys va ser “l'escriptor” de Ponent —i “l'home de Lleida”, que és com el va definir el president Pujol. Ara, afortunadament, el panorama és ben distint i Vallverdú ha deixat de ser “l'escriptor” de Ponent i ha esdevingut el patriarca de la nostra literatura.

Com dèiem, Vallverdú torna a situar Lleida en el mapa, perquè contribueix d'una manera decisiva a bastir intel·lectualment la catalanitat de Lleida i a tenir consciència del paper que Lleida havia tingut en la formació de la nació i que era del tot ineludible que tornés a tenir en la seva reconstrucció.

Eren moments difícils. La dura i grollera repressió de postguerra havia deixat pas a una política tecnocràtica que, sota la capa de la mort de les ideologies, perpetuava els mateixos objectius: desnacionalitzar Catalunya esquarterant-la.

Lleida havia sofert com cap altra part de Catalunya l'escomesa anticatalana. Els centurions de la *nueva España* havien trobat aquí complaents col·laboradors. Però també és cert que aquesta situació havia fet forat en no pocs cenacles intel·lectuals de la resta de Catalunya, que veien Lleida cada cop més lluny, cada cop més allunyada de la realitat catalana.

Calia, així, combatre en dos fronts distints. Calia retornar la catalanitat als lleidatans —o més ben dit, refermar-la. Fer entendre als altres que els homes i dones d'aquestes terres, malgrat totes les dificultats, no havien abdicat. Tota aquesta pedagogia s'havia de fer amb la perspectiva que el redreçament nacional era una feina democràtica, que la llibertat de Catalunya era, també, la llibertat del catalans.

El compromís del professor Vallverdú també es va fer palès quan es van iniciar els estudis de Lletres a Lleida. Era un compromís amb la universitat, amb què recuperava una vocació de joventut que les circumstàncies històriques van frustrar; però era, també, un compromís amb el futur de les terres de

Lleida i allò que la universitat havia de significar en un futur. El present, malgrat les dificultats que he assenyalat en altres ocasions, no ha desmentit aquell il·lusionat compromís.

Lleida viu, ara mateix, un moment molt fructífer tant en els camps relacionats amb la producció literària com en els que tenen a veure amb el saber humanístic o amb les ciències socials. A ningú se li pot escapar que la consolidació dels estudis de Lletres no és aliena a aquest procés creatiu. Això enriqueix la nostra ciutat, la fa més humana, fa que ens coneguem millor com a persones i com a col·lectivitat; ens ajuda, al cap i a la fi, a ser una mica més feliços.

Vàrem mirar ben al lluny del desert,  
Davallàrem al fons del nostre somni

Vostès han recorregut un llarg silenci, sense que la llum d'aquest desert els encegués la mirada ni enfosquís el seu somni. El recorregut, per dolorós que hagi pogut ser en molts moments, ha valgut la pena. El seu combat, el combat de tants homes i dones com vostès, ens omple d'orgull; sabem que no podrem ser derrotats per més dures que siguin les adversitats. El seu combat és també el nostre compromís per transmetre als nostres estudiants els valors que fan les societats més justes, més lliures i més pacífiques.

Per aquesta raó, la Universitat de Lleida, amb l'acord unànim del seu Consell de Govern, ha decidit atorgar-los l'honor d'incorporar-se al nostre claustre de doctors. La comunitat universitària se'n beneficia. Es beneficia del seu saber i de la seva humanitat. La Universitat de Lleida sap que té en vostès uns valedors. Per tot això, en nom d'aquest claustre i de tota la comunitat universitària els puc dir: moltes gràcies.





***HONORIS CAUSA***

---

**STANLEY M. GOLDBERG**

---

20 D'ABRIL DE 2005

---

AUDITORI DEL CENTRE DE CULTURES I COOPERACIÓ  
TRANSFRONTERERA DEL CAMPUS DE CAPPONT



## LAUDATIO

---

A càrrec del Dr. Àngel Rodríguez Pozo

Excel·lentíssim i Magnífic Rector de la Universitat de Lleida, excel·lentíssimes i il·lustríssimes autoritats, senyores i senyors,

És per a mi un immens honor actuar com a padrí del doctor Stanley Morton Goldberg en aquesta investidura de doctor *honoris causa* per la Universitat de Lleida, i és un privilegi poder ressaltar aquí algunes de les moltes virtuts d'aquest metge cirurgià, que ha fet una aportació immensa a la ciència i la docència mèdiques, sempre al servei de les persones malaltes.

La universitat té com a missió la creació i difusió del coneixement, i que aquest coneixement s'utilitzi i estigui al servei de la humanitat. És responsabilitat de tota la comunitat universitària la recerca científica i l'excel·lència professional. En el camp de la medicina el coneixement científic té una connotació molt especial, ja que l'objectiu principal d'aquest coneixement és la seva aplicació pràctica per tal de preservar i garantir la salut de la població. Prevenir les malalties i tractar el major nombre de persones malaltes per tal de tornar-les a l'estat de salut és la tasca principal de la ciència mèdica.

Les facultats de Medicina i els hospitals universitaris tenen una doble missió, que els és pròpia i característica dins del sistema sanitari: per una banda, la recerca —tant en el seu vessant bàsic com en el clínic—, enfocada a la consecució de la millora del grau de salut de la població; i, per l'altra, la formació dels metges, incorporant-hi tots els avenços de coneixements, habilitats i actituds en ciències de la salut, tal com la societat necessita i demana.

El doctor Stanley Goldberg és un nord-americà il·lustre i universal que, contràriament al tòpic, ha esdevingut profeta a la seva terra; va néixer a Minneapolis, a l'estat de Minnesota, el mateix lloc on estudià i on ha desenvolupat la seva tasca científica i professional.

El doctor Goldberg va néixer el 20 de maig de 1932, es va graduar el 1953 i va acabar els estudis de Medicina el 1956, a la Universitat de Minnesota, a Minneapolis. Durant els anys 1956 i 1957 va fer l'internat al Minneapolis General Hospital (Hennepin County Medical Center), i del 1957 al 1963, la residència en cirurgia general al Veterans Hospital de Minneapolis i, després, de cirurgia colorectal a la Universitat de Minnesota.

### Principals activitats científiques i professionals

El modern desenvolupament de la cirurgia de colon i recte ha anat molt lligat a la trajectòria del doctor Goldberg, per tal com ha estat pioner i impulsor en la utilització de les modernes sutures mecàniques i en la col·locació d'anús artificials; ha creat una laboratori de fisiologia anorectal, reconegut com un dels

més grans del món; ha creat la Divisió de Cirurgia Colorectal, que reuneix un dels grups de cirurgians colorectals més nombrosos i importants del món; i ha creat una organització sanitària que combina la recerca clínica i bàsica amb la docència universitària i la clínica privada.

Seria molt llarg d'enumerar els seus mèrits; per no avorrir els assistents resumiré molt esquemàticament en uns quants números la seva activitat científica i de recerca: ha llegit 34 *special lectures* per tota la geografia nord-americana, i també en altres països, com ara Anglaterra, Gal·les, Escòcia, Nova Zelanda i les Filipines; ha publicat 112 articles científics en revistes de gran prestigi internacional relacionades amb la cirurgia colorectal, i ha escrit 68 capítols de llibre relacionats amb la cirurgia i el càncer de colon i recte i 4 llibres, un d'ells editat en llengua castellana a Mèxic l'any 1989; a més, ha editat 5 pel·lícules de caràcter educatiu sobre procediments quirúrgics en cirurgia colorectal. Així mateix, ha participat, amb diferents càrrecs i en diferents etapes, en consells editorials de 8 importants publicacions científiques, com per exemple, el *British Journal of Surgery* o la *Revista Argentina de Coloproctologia*.

### **Activitats acadèmiques**

L'activitat acadèmica del doctor Goldberg ha estat intensa i continuada. Ja el 1964 fou nomenat consultor de cirurgia colorectal del Departament de Cirurgia del Veterans Administration Medical Center, a Minneapolis. Del 1969 al 1975 fou cap de la Divisió de Cirurgia Colorectal del Hennepin County General Hospital, també de Minneapolis. Del 1972 al 1992 fou director i cap de la Divisió de Cirurgia Colorectal de la University of Minnesota Medical School i director del programa de residència.

Des del 1975 és consultor de cirurgia colorectal del Hennepin County General Hospital de Minneapolis i director mèdic del Programa d'Educació en Teràpia Enterostomal de l'Abbott Northwestern Hospital de Minneapolis.

En l'àmbit universitari, és professor clínic de cirurgia en la Divisió de Cirurgia Colorectal de la University of Minnesota Medical School des de l'any 1972. La seva activitat docent, però, ha transcendit àmpliament el marc universitari local i nacional, ja que ha impartit el seu magisteri arreu del món; ha intervingut com a ponent, conferenciant o professor visitant en quasi tres-cents cursos, simposis, congressos i reunions, en gairebé tots els països del nostre planeta, inclòs el nostre en diverses ocasions: Barcelona, Madrid, Santander i ara Lleida.

El doctor Stanley Golberg és membre de nombroses societats científiques, tant dels Estats Units com d'altres països, com ara el Regne Unit, Austràlia i Irlanda; i ha desenvolupat diferents càrrecs, entre els quals destaquen la presidència de l'American Board of Colon and Rectal Surgery i de la Minnesota Academy of Medicine.

Així mateix, ha estat nomenat membre honorari d'una vintena de societats científiques de diversos països i ha estat guardonat amb la distinció *Mentor* de l'American Society of Colon and Rectal Surgeons (l'any 1993) i amb el premi DIEHL de la Minnesota Medical Foundation. L'any 2000 es va crear la Càtedra Stanley M. Goldberg de Cirurgia Colorectal del Departament de Cirurgia de la University of Minnesota Medical School.

L'aportació professional, científica i docent del doctor Goldberg ha tingut una importància cabdal per als especialistes en cirurgia digestiva, però també per als que ens dediquem a la nutrició. Com és sabut, una correcta nutrició és una condició indispensable per al manteniment de l'estat de salut de les persones. Moltes de les malalties que impedeixen o dificulten la nutrició tenen una estreta relació amb l'activitat del doctor Goldberg, i les seves aportacions científiques i tècniques han contribuït a solucionar problemes nutricionals que abans eren greus, i molts d'ells, irresolubles.

Excel·lentíssim i Magnífic Doctor Viñas, rector de la Universitat de Lleida; digníssimes autoritats; senyores i senyors; és per aquest vessant de professor i científic internacional de gran prestigi, innovador, impulsor i propagador de les modernes tècniques quirúrgiques en cirurgia colorectal —avui àmpliament utilitzades arreu del món i aplicades a patologies greus de gran prevalença—, que la Facultat de Medicina, amb l'aprovació prèvia del Consell de Govern i de la Junta de Facultat, sol·licita que el doctor Stanley Morton Goldberg sigui investit doctor *honoris causa* en Medicina per aquesta universitat.

Moltes gràcies.



## ACTE DE DOCTORAT *HONORIS CAUSA*

---

A càrrec del Sr. Stanley M. Goldberg

Thank you ever so much for this wonderful honor. I really accept this honor in the name of all the students who have ever been training with us at the University of Minnesota. We are very pleased that we have been able to attract so many outstanding surgeons to come and train with us at the University of Minnesota —and there are many people that I have to thank for this wonderful honor. Obviously I have to thank the trustees of the University here for this magnificent honor. I also want to thank the dean for doing such a superb job and having my curriculum vitae, and I also have to congratulate my co-honoree, on this momentous occasion.

When I was asked to say a few words about what we have been doing over these years I decided that, since we have spent so much time in education and things have changed dramatically in the United States, and I spend the majority of my time teaching colon and rectal surgery, I thought that I would spend the next few minutes with you on just telling you how we educate colorectal surgeons in the United States, and at the same time I will tell you a little bit about the evolution of the specialty of colon and rectal surgery in the United States.

There are many reasons why you want to have specialists in medicine. Actually, the specialty started a hundred years ago, when thirteen specialists gathered in Columbus (Ohio) to discuss common problems related to the rectum, and at that time they formed a society, and the first president of that society was Joseph Mathews. Joseph Mathews not only did he found the specialty of proctology in colon and rectal surgery, he also was the president of the American Medical Association, and he established the first training program in the United States, a little over a hundred years ago, at that time at the University of Kentucky.

We must remember that prior there were absolutely no certifications as to who was a specialist, and so it was not until 1930 that the American College of Surgeons recognized the specialty of proctology. And then, in 1933, they set up a board of all medical specialties, of all the medical specialties who wanted to certify who was a specialist, and it should be noted that the American Board of Proctology actually was certified as a board before the American Board of Surgery in 1937. Then, because of World War II, very little went on until after World War II, when the first examination was given in 1949.

Our society, the society of colon and rectal surgeons in the United States, developed from thirteen members in 1899 to well over 2,000 members now in the year 2005, and there are 55 different countries that are represented within the American Society of Colon and Rectal Surgeons. As I have said earlier, the American Board was incorporated and these are private boards, these are non-governmental; they are just a corporation, a non-for-profit corporation, and in 1980 we changed the requirements: if someone

wanted to become a colon and rectal surgeon, they had to spend five years in surgery and then take additional training in colon and rectal surgery.

Who actually sponsors this organization called the American Board? There are five sponsors which are the American Society as a major sponsor, the American College of Surgeons, the American Medical Association and the American Board of Surgery, and all the directors. All the people who train colorectal surgeons, we have a society of the directors of colon and rectal surgery training programs and they also contribute to the Board. Both the American Board of Colon and Rectal Surgery and the American Board of Surgery, they will send one member to them, who sets up the Board of Trustees, the American Board of Medical Specialties will, the program directors will, the American Medical Association, the American Society will call their surgeons, and all of them send representatives to help discovering this particular program.

Therefore, it is our Society that is responsible for the education, it is the Board that is responsible for certification and it is the American Medical Association and their committees which are responsible for accreditation of these training programs. So this is how the whole system works, and it is all done privately without governmental support.

How many programs have we been able to get started in the United States over these years? Back in 1917 there was one, and here we are in 2005, and there are now 42 training programs, and I am very proud to say that the newest training program, that was just set up in the last two weeks, was by one surgeon who came from Barcelona. He came from Barcelona, and he came to the United States and he now is the newest program chairman for the new training program at the University in Rhode Island.

Where are these programs located in the universities in the United States? To offer a general idea, in Minnesota we actually have two training programs—one at the University, one at the Mayo Clinic—and you can see that predominantly they are located in the eastern part of the United States. There is very few training programs in California; however, there is a brand new program which is to be certified this year by a Spanish surgeon who was a professor of surgery at the University of California, Julio García Aguilar, and that training program will be at the University of California, in San Francisco, so we have had a fair amount of Spanish injection of talent to our training programs. Just to give a general idea of the number of trainees, obviously we are now training roughly 60 certified colorectal surgeons every year, the number of training programs having increased as well.

Concerning the number of people that were actually certified in colon and rectal surgery, we have to remember that we are just a very small specialty in relationship to some of the other specialties. In a 10-year period we have certified only 484, whereas neurological surgery, three times; urology 2,500, and they are certifying 250 new urologists every year; in general surgery approximately 1,000 new general surgeons are trained in the United States and Canada every single year.

How is this all done? And who pays for this training program? Well, the American Board is supported 25% by examination fees; 50% of it is donations, voluntary donations from all the people who have been trained in the past, every year we send a check to the Board as a voluntary contribution to the board;

25% of it actually comes from our Society as well, so that is where the funding comes for maintaining the certification process in the United States.

How much do the students pay for an examination? Unfortunately the cost is high for an examination in neurosurgery, in urology and in general surgery. So this private system of certification is a costly system but it is the best that we can do to try to maintain a quality.

Several years ago when I was president of the American Board, we started re-certification, in other words, a surgeon, after being out and operating for 10 years had to take another examination, so we offer an examination, this is re-certification: 10 years, every 10 years they take another exam.

If we compare operations in our specialty to those in general surgery, collectively, the cases where we do the cancer operations and when we have to remove the whole rectum are more commonly done by colorectal surgeons now in the United States, and not by general surgeons.

As for the training to do the endoscopy and the colonoscopy, the numbers for the colorectal surgeons and the numbers for the general surgeons are tremendously different, so the trained colorectal surgeon is trained to do colonoscopy and all the operations related to the colon and the rectum.

Our training program in the University of Minnesota is a unique program because we have both full-time surgeons and part-time surgeons who assist in the training program and we also have our research projects and, as I have said earlier, we have 23 now on the teaching faculty. During the course of the year we have five colorectal fellows who train with us every year and they will do the average of 225 colonoscopies, they will do 275 anorectal operations and they will do 250 major colon operations, all within one year, plus a fair amount of other things as well.

So, in closing, I think that there is no question that we have to continue training, we have to have a technique for certifying and we have to have a technique for re-certifying.

I would be remiss having accepted this honor from this marvelous university if I really did not thank my teachers, doctor Owen Wangenstein, who gave me the opportunity to teach at the University of Minnesota, and I also want to publicly thank all my colleagues and faculty members who have made it possible for us to establish this training program at the University of Minnesota. And, once again, thank you ever so much for this wonderful honor.



***HONORIS CAUSA***  
**PERE LLUÍS FONT**

---

20 D'ABRIL DE 2005

---

AUDITORI DEL CENTRE DE CULTURES I COOPERACIÓ  
TRANSFRONTERERA DEL CAMPUS DE CAPPONT



## LAUDATIO

---

A càrrec del Dr. Manuel Lladonosa Vall-Llebrera

Vull felicitar, en primer lloc, l'Equip de Govern i el Consell de Govern de la Universitat de Lleida per proposar el nomenament del professor Pere Lluís Font com a doctor *honoris causa*, i també vull agrair l'avinentesa d'apadrinar-lo.

### Relació del professor Pere Lluís Font amb les terres de Lleida i els seus estudis universitaris

Pere Lluís Font va néixer el 1934 a Pujalt, al Pallars Sobirà. Féu els primers estudis a Llessui i al Seminari de la Seu d'Urgell entre 1947 i 1953; després es va traslladar a Roma i a Tolosa de Llenguadoc; i es va establir definitivament a Barcelona. El 1968 ja era professor de la Universitat Autònoma de Barcelona. El curs 1971-1972 s'establí a la ciutat de Lleida el primer curs de la delegació dels estudis de Filosofia i Lletres, la qual en aquells primers anys depenia de la Universitat Autònoma. Pere Lluís s'encarregà d'impartir-hi Filosofia. Des del primer any la Facultat de Bellaterra va promoure un professorat propi i estable a Lleida; el segon curs (1972-1973) aquesta política s'accentuà i llavors fou quan alguns professors vam començar la nostra activitat acadèmica a Lleida. Precisament el professor Víctor Siurana es va fer càrrec de l'assignatura de Filosofia. Però la relació de Pere Lluís amb la nostra facultat i la ciutat de Lleida continuà, tant per raó del seu càrrec —secretari de la Facultat de Bellaterra— com pel contacte que manteníem i les seves conferències.

A partir del curs 1975-1976 la nostra delegació va passar a dependre de la Universitat de Barcelona. No obstant això, va ser en el nostre centre —llavors a l'edifici del Roser—, cap a 1982, on Pere Lluís va presentar la col·lecció *Textos Filosòfics de l'editorial Laia*. De manera periòdica i constant ha continuat venint a Lleida per impartir conferències o participar en jornades, seminaris o taules rodones (organitzades per l'IEI, el Grup Francesc Eiximenis de Lleida o l'IREL); o per prestar altres col·laboracions. Des de fa força anys, doncs, hem tingut l'ocasió d'escoltar les seves intervencions tan acurades, rigoroses, profundes i plenes d'honestat intel·lectual.

### Formació personal

Com he dit abans, Pere Lluís va estudiar teologia a la Universitat Gregoriana de Roma; va ser el 1955-1956. Però la carrera del seminari no va prosseguir i llavors va decidir d'anar-se'n a França pel seu compte a estudiar filosofia. Féu la carrera d'aquesta disciplina a la Universitat de Tolosa de Llenguadoc entre 1956 i 1959, i després, entre 1959 i 1962, es llicencià en Teologia a l'Institut Catòlic de la mateixa ciutat. Era l'únic laic, segons ha contat ell mateix. La formació francesa ha estat molt important; Pere Lluís ha explicat la influència dels seus professors George Bastide i Robert Blanché (deixebles de Brunschvicg) i la importància del coneixement de Jean Lacroix, Paul Ricoeur, Henry Dumery, Henri Gouthier i Lucien Goldmann, de més a més de Victor Delbos i Émile Bréhier.



D'aquests anys de formació li va restar un tarannà i un estil de treball intel·lectual i l'admiració —ell en diu *fascinació*— per Montaigne, Descartes i Pascal; tres personalitats que defineixen molt bé les seves inclinacions i la seva aposta per l'estudi de la modernitat. Però la seva formació i els seus interessos han abastat la filosofia francesa en un arc cronològic i d'escoles més ampli, des d'Abelard fins a Foucault. També s'introduí en la filosofia alemanya a través de Leibnitz i Kant, i en la britànica, de la qual destaca Hobbes i Berkeley. No ha mancat tampoc l'estudi de la filosofia antiga, especialment de Plató. Des de la seva formació francesa en filosofia i teologia —en un període molt creatiu tant en un camp com en l'altre—, Pere Lluís ha manifestat una línia constant d'aprofundiment en la història de la filosofia, de manera singular en la moderna i en les relacions entre la filosofia de la modernitat i el pensament cristià, cosa que l'ha portat a repensar la teologia des del rerefons de la filosofia moderna. Des d'aquí sempre ha mantingut que el cristianisme és compatible amb la cultura moderna, assumida críticament però lleialment.

### Trajectòria acadèmica

En tornar a Catalunya, el 1963, i convalidar els seus estudis, entrà en relació amb Joaquim Carreras Artau, Francesc Gomà i Eusebi Colomer. De la mà del primer començà a donar classes d'Història de la Filosofia Antiga a la Universitat de Barcelona. El 1968 va entrar a fer classes a la Universitat Autònoma de Barcelona, i el 1970 va deixar la Universitat de Barcelona per dedicar-se exclusivament a l'Autònoma, en la qual impartí Història de la Filosofia Antiga, Medieval i, sobretot, Moderna i Filosofia de la Religió. El seu centre d'ensenyament i d'estudi ha estat sobretot la línia que va de Montaigne a Kant, tot passant per Descartes, els postcartesians i els il·lustrats. En aquesta tasca ha persistit fins a la jubilació acadèmica, el 2004, i diversos dels seus deixebles s'han integrat en l'ensenyament secundari i universitari.

Les seves classes han merescut sempre l'elogi d'alumnes i deixebles. Molts de nosaltres hem gaudit de les seves xerrades i converses. El seu estil d'exposició sistemàtic, precís, matisat, equànime i crític alhora, sense fer trampa ni amagar res en el plantejament dels autors, els temes o els problemes, contribueix, d'una banda, a fer comprendre les lliçons amb tota la seva complexitat i, de l'altra, convida l'alumne o l'oient a fer un esforç personal d'aprofundiment i maduració intel·lectuals.

La cura en l'ús del llenguatge és una altra qualitat, i l'exigència d'una cura similar en els seus estudiants. Ell mateix ha declarat que tot professor és també professor de llengua, i això és particularment important en la llengua catalana, sovint maltractada. Fer apropar el pensament sense deslligar-lo del conjunt de la cultura i formular síntesis brillants defineixen un model de mestratge.

### Aportació als estudis filosòfics

La introducció i l'edició anotada de textos filosòfics, amb la cronologia i la bibliografia, han estat les principals dedicacions dels seus estudis. M'agradaria d'esmentar algunes de les més rellevants:

- Michel de Montaigne: *Apologia de Ramon Sibiuda* (que vam presentar a Lleida juntament amb la col·lecció Textos Filosòfics), amb edicions de 1982 i 1998.
- Descartes: *Discurs del mètode* (edicions de 1996, 1999 i 2002) i *Tractat de les passions i Cartes sobre la moral* (1998).

- Baruch de Spinoza: *Tractat de l'esmena de l'enteniment i Cartes sobre el mal* (1991).
- Immanuel Kant: *Prolegòmens a tota metafísica futura que pugui presentar-se com a ciència* (edicions de 1982 i 1996), *Fonamentació de la metafísica dels costums* (edicions de 1984 i 1995) i *Crítica de la raó pràctica* (2004). També sobre Kant m'agradaria d'esmentar un text brillant i suggestiu, *Onze tesis sobre Kant*, que és un balanç personal del kantisme presentat al XII Congrés Valencià de Filosofia l'octubre de 1997 (publicat el 1998); i la seva aportació sobre "L'ètica kantiana" a l'obra col·lectiva dirigida per Norbert Bilbeny *Les grans fites de l'ètica* (2000).

Pere Lluís ha sabut explicar molt bé la consistència i l'alçada dels grans mestres de la modernitat —Descartes, Pascal, Kant—, dilucidar-ne la complexitat i apartar simplificacions o esquematismes. Especialment destacaria els estudis sobre Blaise Pascal, com ara "Pascal, precursor de Kant" (*Revista de Filosofia*, 1962), "Significación filosófica de los dos infinitos pascalianos" (*Convivium*, 1965), "Sur le 'pari' de Pascal" (*Philosophie*, XII-XIV, 1988) o la bona síntesi i introducció que podem trobar en el seu llibre *Introducció a la lectura de Pascal*, publicat el 1996. Aquest és un tema sobre el qual ha escrit moltes planes, i esperem que ens donarà noves mostres de la seva recerca. De moment té en preparació nous estudis sobre Pascal, entre els quals, la traducció catalana i l'edició dels seus *Pensaments*.

### Aportació a la filosofia de la religió, el pensament religiós i les relacions entre filosofia i religió

Les relacions entre filosofia i religió, el pensament cristià i les relacions entre cristianisme i modernitat han estat objecte d'un bon nombre d'articles, llibres, conferències i ponències. La penetració en la significació dels filòsofs moderns i la manera com aquests es relacionen amb el cristianisme permet de precisar amb major correcció la naturalesa d'aquestes relacions. L'estudi sobre Pascal, notable escriptor i figura cabdal de la ciència, la filosofia i la religió, ens porta per aquest camí de manera particular. Pascal —ha subratllat— es proposava de fer una *fenomenologia* de la condició humana i una presentació del cristianisme com la clau que permetia d'entendre el misteri de l'home<sup>1</sup>.

Hi ha sobretot una opció vital i intel·lectual. Pere Lluís és un dels intel·lectuals catalans més representatius del diàleg entre una modernitat que assumeix amb honestedat i sense complexos i un cristianisme que, deslligat d'adherències històriques culturals, socials i polítiques, es pot inculturar en la societat secular de la contemporaneïtat. Entre les seves nombroses aportacions podem veure aquest tema en alguns textos, com ara "L'estatut de la filosofia de la religió" (*Enrahonar*, 1981), "El cristianisme" (en l'obra col·lectiva *Les intuïcions fonamentals de les grans religions*, 1991), "Reflexions sobre la inculturació europea moderna del cristianisme" (en l'obra també col·lectiva, editada per ell mateix i Antoni Matabosch, *El repte actual de la inculturació*, 1996), "Fe cristiana i ciència moderna" (una ponència que va exposar a Lleida, a l'Institut d'Estudis Ilerdencs, en unes jornades sobre ciència i fe, i que forma part de les *Actes del 1r Col·loqui sobre Ciència i Fe*, 1993) o l'edició de la *Història del pensament cristià. Quaranta figures* (2002) —per a la qual va escriure el capítol sobre Pascal. També a Lleida vam tenir l'oportunitat d'escoltar —i després llegir— el seu text "Experiència estètica, experiència ètica i experiència religiosa", primera lliçó d'un cicle organitzat per l'IREL, l'IEI i la UdL, publicat el 1999 per l'IEI.

1. LLUÍS FONT, P.: *Introducció a la lectura de Pascal*. Barcelona, Cruïlla, 1996, p. 35.

La seva reflexió s'ha projectat no sols en termes d'història del pensament sinó sobre els reptes de la societat moderna d'avui. Una bona síntesi d'aquesta reflexió la constitueix la ponència "L'Església davant el desafiament del procés de secularització i del pluralisme cultural", presentada al Congrés sobre Cristianisme, Església i Societat al Segle XXI que es va fer a Barcelona l'octubre de 1999.

Aquesta presència, vital i intel·lectual, en aquest terreny l'ha portat tant a la tasca de reflexió acadèmica com a la d'organitzador i animador d'associacions, jornades i actes. Així, ha estat membre fundador de l'Associació de Teòlegs Catalans i membre de la Junta Rectora entre 1972 i 1976; president del Centre d'Estudis Francesc Eiximenis entre 1975 i 1980; i vicepresident, des de 1989, del Patronat de la Fundació Joan Maragall.

### **Impuls a la presència de la filosofia en l'àmbit català**

Pere Lluís ha contribuït de manera decisiva a potenciar la filosofia en l'àmbit de les terres catalanes. D'una banda, ha estudiat la filosofia catalana del segle XX i ha ajudat a fer-ne conèixer les aportacions amb els seus treballs sobre els germans Carreras i Artau i Eusebi Colomer, i les seves síntesis sobre la filosofia catalana en el segle XX. Entre aquestes darreres voldria esmentar la coordinació de l'obra *Les idees i els dies. Un segle de filosofia i ciències socials als Països Catalans* (2002), amb l'aportació d'un balanç introductori i el capítol sobre filosofia.

També aquí s'ha mostrat la seva implicació associativa: soci fundador de la Societat Catalana de Filosofia (1980) i membre de la Junta Rectora entre 1985 i 1989; membre de l'Institut d'Estudis Catalans des de 1990, secretari de la Secció de Filosofia i Ciències Socials entre 1994 i 2000, i des del 2000 vicepresident d'aquesta mateixa secció; i president de la Secció de Filosofia Moderna de la Societat Catalana de Filosofia. Així mateix, és membre del Col·legi de Filosofia de Barcelona des de 1982 i del Consell de la Fundació Bernat Metge des del 2002.

L'altre apartat que voldria destacar és la seva contribució decisiva a la normalització en llengua catalana del pensament filosòfic. Com he dit abans, Pere Lluís va presentar a Lleida la seva edició de l'obra de Montaigne sobre Ramon de Sibiuda (una tria significativa de Montaigne). Alhora en aquell acte es va presentar la col·lecció *Textos Filosòfics* —inicialment editada per l'editorial Laia, i actualment a cura d'Edicions 62. Aquesta col·lecció fou posada en marxa pel professor Pere Lluís, conjuntament amb Pep Calsamiglia —el qual dissortadament va morir poc després d'aparèixer-ne el primer volum— i Josep Ramoneda. L'impuls i la dedicació de Pere Lluís han estat decisius per a la seva continuïtat. A través dels seus noranta i escaig títols disposem del cànon més rellevant de la filosofia occidental. El mateix Pere Lluís hi ha fet l'edició i introducció d'autors abans esmentats (Montaigne, Descartes, Spinoza, Kant). De Descartes, de més a més, n'ha fet una traducció catalana que ha merescut grans elogis de la crítica especialitzada.

### **Gestió universitària**

Del que vaig dient ja podem veure que Pere Lluís no s'ha limitat a una tasca estrictament acadèmica d'estudi. Ben d'hora va unir ensenyament, estudi i gestió. Sens dubte, un equilibri de facetes que demana entusiasme —encara que ell l'expressi amb un tarannà auster i senzill— i sobretot generositat,

especialment necessària quan es tracta de la gestió universitària. Que fos dels professors iniciadors de la Universitat Autònoma de Barcelona l'havia de portar, sens dubte, a engegar el Departament de Filosofia i esdevenir-ne el primer director. Però la seva contribució a la gestió ha anat més enllà. Així, desenvolupà durant cinc anys el càrrec de secretari de la Facultat de Filosofia i Lletres, i val a dir que en bona part fou l'autor del seu primer pla d'estudis. Fou, després, vicerector d'estudis, entre 1986 i 1990, i, encara, quatre anys coordinador de la titulació d'Història de la Filosofia i un any coordinador de la d'Humanitats. De fet, fins a 1997, ha estat una vintena llarga d'anys de servei a la comunitat universitària.

Voldria posar l'atenció sobre la seva responsabilitat de vicerector d'Estudis perquè lliga amb la seva inquietud a favor del foment de la qualitat de l'ensenyament universitari, inquietud que va palesar en un document: "La qualitat de la docència a la UAB: perspectives de futur", a *L'Autònoma i la innovació docent* (Barcelona, UAB, 1993). També ha mostrat interès per l'ensenyament en general, tal com podem veure amb l'edició de l'obra col·lectiva *Alguns problemes actuals de l'ensenyament als Països Catalans*, publicada el 1991 per l'Institut d'Estudis Catalans, o les seves posicions públiques a favor de l'ensenyament de la filosofia. El Departament d'Ensenyament reconeixeria aquesta dimensió de la seva feina fent-lo membre del Consell Escolar de Catalunya entre 1986 i 1990.

### Presència ciutadana

Com he dit abans, la personalitat de Pere Lluís Font pren relleu quan copsem la seva generositat, amplitud de mires i perspectiva cívica. Així, s'ha sentit mogut a integrar-se de manera activa en la vida col·lectiva i en la construcció del país. Una part cabdal de la seva trajectòria ha estat dirigida a fer una aportació a la filosofia, al pensament cristià o a la universitat, però des d'una vocació catalana, d'obertura de Catalunya al món, de renovació i afirmació, i d'aportació catalana a la realitat universal. Les seves iniciatives intel·lectuals, acadèmiques, editorials o associatives —abans assenyalades—, porten aquesta direcció: la seva participació en el Congrés de Cultura Catalana el 1976-1977; l'actuació a l'Institut d'Estudis Catalans; la seva tasca d'assessor i col·laborador de l'àrea de Filosofia de la *Gran Enciclopèdia Catalana*; les seves col·laboracions; la seva tasca organitzadora; la seva presència en el consell de redacció de diverses revistes; la disponibilitat a acceptar multitud de demandes per pronunciar conferències o prendre part en jornades, col·loquis, simposis o taules rodones arreu de Catalunya; i, per damunt de tot, una exemplaritat ètica.

Es pot comprendre, d'aquesta manera, que li hagin encomanat responsabilitats i càrrecs institucionals, com he assenyalat fins ara. El seu prestigi, el seu bagatge i les seves virtuts ho expliquen, com també expliquen que fos nomenat pel conseller Rigol membre del Consell Assessor de Cultura de la Generalitat (des de 1984 fins a 1986), que formés part de la Comissió Assessora d'Ètica per a les Ciències i la Tecnologia de Catalunya (des de 1997 fins a 1999), que fos nomenat president del Consell Assessor de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió (2000) o que la Generalitat de Catalunya li lliurés la Creu de Sant Jordi (2003).

### Cloenda

Per tots aquests motius crec que resta ben justificada la proposta d'investidura del professor Pere Lluís Font com a doctor *honoris causa* de la Universitat de Lleida.

## ACTE DE DOCTORAT *HONORIS CAUSA*

---

A càrrec del Sr. Pere Lluís Font

Deien els antics que “primer viure i després filosofar” (*primum uiuere, deinde philosophari*). Segons aquesta màxima, avui a la Universitat de Lleida tot està en ordre. En efecte, heu volgut honorar un il·lustre representant de les ciències de la vida (i qui millor, a vegades, per ajudar a conservar-la que un bon cirurgià?) i, amb ell, aquest modest cultivador de les anomenades temps enrere a Alemanya “ciències de l’esperit” (les *Geisteswissenschaften*), entre les quals ocupa un lloc de privilegi la filosofia.

Les meves primeres paraules només poden ser d’agraïment. Ho dic de la manera més senzilla: moltíssimes gràcies a la Universitat de Lleida per aquest doctorat *honoris causa*, que rebo emocionat i que és per a mi un motiu d’orgull, sobretot venint de la que és alhora la universitat més antiga de les terres catalanes i la universitat de les terres de ponent, que són particularment les meves. Sóc pallarès, però els vincles personals que tinc amb la ciutat de Lleida fan que també em senti lleidatà, perquè compensen amb escreix (i d’ara endavant encara més) la meva escassa afecció per la divisió provincial.

Ara bé, la clàusula d’agraïment, en el tipus de discurs que ara em toca de fer, va acompanyada normalment d’una clàusula de modèstia, que sovint es converteix en un parany en el qual no voldria deixar-me atrapar. D’una banda, seria una mostra de fatuïtat deixar entendre que sóc mereixedor de l’honor que se’m fa. Però, d’altra banda, si digués que és simplement immerescut, sonaria a humilitat postissa i sobretot posaria en qüestió el bon criteri de la Universitat de Lleida, cosa que no vull fer de cap manera. Només em queda, doncs, una sortida raonable: reconèixer que la Universitat de Lleida ha procedit en el meu cas amb una extraordinària generositat. I en què s’ha pogut agafar? Pel que sembla, ha valorat de manera molt benèvola la meva discreta contribució a la filosofia i a la història de la filosofia, l’impuls donat a projectes editorials de filosofia en llengua catalana i la quarantena llarga d’anys de docència, primer a la Universitat de Barcelona, després sobretot a la Universitat Autònoma de Barcelona, i ocasionalment a Lleida mateix a l’inici de la reinstauració dels estudis universitaris.

Em permeto evocar de passada aquest darrer episodi. Del curs 1971-72, any del naixement de la Facultat de Lletres, dependent aleshores de la Universitat Autònoma de Barcelona i instal·lada als locals de l’antiga Escola Normal, els records que en guardo són sobretot el tracte afable del malaguanyat Víctor Siurana i, cada divendres després de les classes, les llargues hores de conversa amb alumnes a partir de les vuit del vespre, que s’acabaven indefectiblement al bar de la cantonada pels volts de la mitjanit abans d’emprendre el viatge de tornada a Barcelona. El revers de la medalla eren les arribades tardanes a casa a altes hores de la matinada. Deixeu-m’ho dir de manera familiar: si no em van costar el divorci va ser mèrit exclusiu de la meva dona, aquí present.

I torno a la valoració que ha fet la Universitat de Lleida, ara per boca del Dr. Manuel Lladonosa. Tot escoltant-lo, pensava: què més voldria que assemblar-me una mica al retrat tan afavoridor que m’està fent!

Ara bé, tothom sap que cal descomptar-ne (em toca a mi de dir-ho, però ell hi estarà d'acord) tot allò que pertany al gènere de la *laudatio* per retrobar les proporcions justes. Moltíssimes gràcies, Manel, pel teu afectuós apadrinament. Si jo ho hagués de focalitzar tot plegat en un sol punt, potser diria que tinc la impressió que el que s'ha volgut premiar és una certa manera d'entendre l'ofici de professor universitari, en aquest cas de professor de filosofia, exercit amb gust, amb convicció i amb consciència de país.

Ja sé que aquests honors, en rigor, no reclamen res a canvi i que s'acosten bastant a la puresa de l'acte lliure, desinteressat, no mogut per esperances o temors relacionats amb la persona honorada. D'altra banda, aquestes coses, si a un li arriben, li solen arribar a una edat en què el bé i el mal que podia fer, normalment ja l'ha fet. Així i tot, he de dir que em faria molt feliç poder correspondre, ni que fos parcialment, a aquesta generositat de la Universitat de Lleida.

I ara, havent complert amb el deure de gratitud, suposo que trobareu natural que dediqui la resta del temps de què dispenso a parlar d'alguna qüestió relacionada amb la filosofia. Primer havia pensat fer directament el discurs que a tot filòsof li agrada de fer, si l'ocasió s'hi presta, sobre la grandesa i la misèria d'aquesta disciplina. Però després m'ha semblat que valia més fer-lo indirectament a través d'alguna reflexió sobre el paper de la filosofia en el conjunt de la cultura. Havent escoltat el parlament d'un científic, el tema que proposo pot semblar vagament decoratiu, gairebé música celestial. En efecte, a un metge se li pot morir un pacient, mentre que una mancança cultural no mata ningú. Però pot fer que ciutadans pacients experimentin un cert malestar i s'impacientin. Perquè hi ha coses que no maten, però que sí que perjudiquen el que podríem anomenar la "qualitat de vida" intel·lectual.

Per encetar el tema, torno a l'apoteigma ja citat: *primum uiuere, deinde philosophari*. En el seu origen aquesta sentència servia per riure's d'aquells que, ocupats a filosofar, eren incapaços de guanyar-se la vida. Però s'hi pot donar la volta: certament, primer és la vida (en tota la seva amplitud, que inclou també la praxi científica), però després (en realitat, al mateix temps), la filosofia, és a dir, la reflexió sobre la vida, una mena de "forma" de la vida, necessària si no ens acontentem de tenir la vida en brut.

Voldria, doncs, fer unes consideracions, primer sobre la filosofia i després sobre la cultura, per dir alguna cosa, finalment, sobre el paper de la filosofia en la cultura. I ho faig des de la constatació preocupant que la filosofia està deixant de ser (i no solament al nostre país, sinó també als països del nostre entorn) el que sempre havia estat: en paraules del filòsof Edmund Husserl, "la forma espiritual de la cultura europea". Ara bé, i amb això anticipo la conclusió, perquè la filosofia pugui continuar essent la forma espiritual de la cultura europea, s'ha de poder considerar la cultura en la seva globalitat i ha de ser possible que la filosofia no en quedi despenjada. Parlo, doncs, des de la preocupació per la regressió de l'anomenada tradicionalment *cultura general* i per la sectorialització de la filosofia, dos fets sens dubte interrelacionats.

No cal que em detingui gaire a recordar el que ha estat i el que és la filosofia. Tothom sap que ha estat la matriu de totes les ciències. Només per això, per saber d'on venim, ja valdria la pena parar-hi atenció. Però no és únicament cosa del passat: baldament molts li hagin cantat les absoltes, podem mormolejar que *eppur si muove*. És veritat, però, que a mesura que les ciències s'han anat emancipant i li han arra-



bassat tot el camp de l'experiència, la filosofia ha hagut de prendre consciència de la seva especificitat com a discurs irreductible al discurs científic.

Abans he esmentat les *ciències de l'esperit*, per dir que la filosofia hi ocupa un lloc de privilegi. Però també m'ho he fet caure bé per suggerir que aquesta era ja una denominació obsoleta. En realitat, ni hi ha *ciències de l'esperit*, pròpiament parlant, ni la filosofia és una *ciència* en el sentit actual del terme. Les ciències ja cobreixen *tot* l'espai de la realitat empírica i, per tant, la filosofia no en pot pas reivindicar una zona particular. El que li queda és la possibilitat de reflexionar sobre totes elles (d'això en diem *filosofia de la ciència*) i sobre qüestions que per naturalesa no són susceptibles de ser resoltes científicament i que, com per casualitat, són les més importants de la vida humana. (Naturalment, m'estic pronunciant contra una concepció positivista segons la qual a la filosofia només li quedaria ocupar-se d'allò que *encara no és ciència*.)

Avui ja no parlariem de *ciències de l'esperit* com a lloc natural de la filosofia, sinó més aviat d'*humanitats*, una paraula que, tot i ser més antiga, ha resistit millor el pas del temps. I aquí sí que la filosofia es troba a casa seva, però amb una funció que la situa en un nivell diferent de la de les altres disciplines humanístiques. Quina és, doncs, la seva comesa? Es podria respondre amb una quasi definició: la filosofia és un tipus de discurs metòdic i crític sobre la realitat, els valors o la cultura, presos en la seva totalitat, en les seves articulacions bàsiques o en alguna de les seves peces essencials (això darrer, si és que hem sabut tallar el pollastre pels desllorigadors, que és el que ha de fer el bon filòsof segons Plató, imitant el bon cuiner). En aquest últim cas tenim, envoltant el nucli dur de la filosofia (que ha estat sempre la metafísica), les anomenades *filosofies regionals*, com ara la filosofia de la ciència, la filosofia de la moral (o ètica), la filosofia de l'art (o estètica) o la filosofia de la religió.

M'interessa ara subratllar aquest paper de les filosofies *regionals*, perquè és aquí on millor apareix que la filosofia és, en relació amb els altres àmbits de la cultura, un metallenguatge, és a dir, un llenguatge de segon grau que parla sobre els llenguatges de primer grau; com deia abans, una *reflexió* sobre la *vida*, a la qual pertanyen tots els llenguatges de primer grau. Si subratllo aquesta dimensió de la filosofia com a metallenguatge és perquè em sembla un bon biaix per reivindicar la seva presència en la nostra cultura si aquesta vol mantenir, com sembla desitjable, una visió altament crítica d'ella mateixa.

Ara: si jutgem amb criteris estrictament utilitaris, haurem de concloure que la filosofia és perfectament prescindible; que, el que és *servir*, no *serveix* per a res. Només que a la gent, quan té cobertes unes determinades necessitats, a vegades li agafa allò que un polític va anomenar "la funesta mania de pensar", cosa que encara molts consideren perniciosa i que fa segles ja li va costar la vida a Sòcrates (acusat de no creure en els déus de la ciutat i de corrompre el jovent). En aquest sentit, la filosofia és una mena de luxe, però un luxe imprescindible si no es vol reprimir, en el sentit freudià del terme, el pensament. I si les qüestions filosòfiques són, finalment, com apuntava abans, les més importants de la vida humana, és bo que no quedin relegades a l'espontaneisme o a la irracionalitat. Per això ens hem de considerar irrenunciablement hereus de la gran tradició filosòfica. I per això noms com ara Plató o Descartes haurien de tenir en el nostre imaginari, des de l'escola primària fins a la universitat, una aurèola semblant a la de Dante o Shakespeare, Leonardo o Mozart, Newton o Einstein.

La filosofia, no cal dir-ho, forma part de la cultura. He suggerit que n'és la dimensió analítica i crítica. M'estalvio entrar en el difícil problema d'explicar què cal entendre per *cultura* (un concepte tan enrevessat almenys com el de *filosofia*). Basta remarcar que ni tan sols la contraposició *natura/cultura* és perfectament clara, perquè, com que la cultura interioritzada pot esdevenir una *segona natura*, sempre ens podem preguntar si allò que anomenem *natura* no és potser una *primera cultura*. Però això és ja un problema filosòfic. Aquí parlo de cultura en el sentit que té la paraula en el llenguatge corrent, un sentit que ens permet de dir, per exemple, que una persona és més o menys culta. Alguns en dirien cultura acadèmica. I llavors parlem, amb tota normalitat, de cultura científica, literària, artística, jurídica, religiosa, filosòfica, etc. Però el que jo voldria defensar és que la cultura en sentit fort ha de depassar les barreres de l'especialització; perquè *cultura* és sempre *cultura general*. Dit altrament: *cultura general* és un pleonasme, una expressió redundant.

Ara bé, la *cultura general*, en el nostre món d'especialistes, està desprestigiada i en franca regressió, com a resultat de les inevitables exigències de la divisió del treball, però també de la discutible concepció del nostre ensenyament, que afavoreix l'especialització prematura en perjudici de la formació global. No solament tenim, segons la famosa expressió de Snow, dues cultures, la humanística i la científica, sinó un esmicolament a l'interior de cada una d'elles. I això ja des de l'ensenyament mitjà. No diguem a la universitat. No solament dos batxillers ja no poden discutir entre ells sobre Montaigne, posem per cas, sinó que tampoc no ho poden fer dos universitaris ni és segur que ho puguin fer dos filòlegs, a vegades ni tan sols dos filòlegs francesos. I com que aquesta *cultura general* ja és una realitat quasi desconeguda, resulta que no se'n sent ni la necessitat: és la inapetència de l'ignorant de què parla el *Banquet* platònic. Em sap greu si aquesta observació pot semblar a algú una forma de nostàlgia del model universitari britànic, caracteritzat precisament per la voluntat de donar aquella disciplina intel·lectual, aquell afinament de la sensibilitat i aquell bagatge general de coneixements que tot universitari hauria de tenir amb independència de la seva especialitat. Estic sostenint, per tant, que no hi ha veritable cultura si, més enllà de les especialitats, és a dir, de les branques, no hi ha una visió (a una certa escala) de tot l'*arbre de ciència*, per utilitzar l'expressió lul·liana.

El que anomeno *cultura general* té un aspecte material, a saber, sòlids referents tant humanístics com científics, i un aspecte formal, és a dir, hàbits intel·lectuals, apreciats i expressius, que garanteixen una espècie d'esma per moure's en l'univers cultural. Res a veure amb generalitats elementals o amb un fals enciclopedisme. *Non multa, sed multum*, que deien els llatins. Resulta penós pensar que potser una de les grans "conquestes" de la nostra època serà la pèrdua de la *cultura general*, amb la consegüent depauperació lingüística, amb privació d'una font inesgotable de riquesa personal i amb immunodeficiència enfront de les beateries culturals del moment. Potser la crisi de la *cultura general* ens aboca a una segona medievalització de la cultura, reservada a una exigua minoria, com quan només els monjos sabien llegir i escriure: tots els altres serem simplement especialistes, és a dir, gent no de l'arbre, sinó de la branca o del branquilló.

He dit que la filosofia era la dimensió analítica i crítica de la cultura. També n'és en certa manera la dimensió sintètica, atès que la cultura, en sentit global, funciona com un conjunt d'esquemes interpretatius de la realitat que possibiliten la comunicació en una època i en una àrea geocultural determinada. Així diem, per exemple, que la cultura medieval va donar pas a la moderna. En aquest sentit, el concepte

de *cultura* s'acosta al concepte orteguian de *creencias*, al foucaultian d'*episteme*, al kuhnian de *paradigma* o bé al de *filosofia implícita*, amb la qual cosa retrobem la relació estreta entre filosofia i cultura general.

El mot ja esmentat de Husserl sobre la filosofia com a “forma espiritual de la cultura europea” ens pot orientar sobre el paper de la filosofia en la cultura. És una idea que havien expressat en termes semblants alguns filòsofs catalans del segle XIX, com ara Xavier Llorens i Barba. Un dels meus mestres, Joaquim Carreras i Artau, parlava encara de la filosofia com a “clau de volta” de la cultura. De la cultura entesa globalment, és a dir, del que he anomenat *cultura general*. Si la filosofia és la dimensió analítica, crítica i sintètica de la cultura, la filosofia i el conjunt de la cultura són tan indissociables com ho són la *forma* i el *contingut*. Fent una fàcil transposició d'un famós *motto* kantian, podríem dir que la cultura sense filosofia és cega, mentre que la filosofia sense cultura és buida. En tot cas, una cultura sense filosofia seria una cultura inacabada, poc feta, una cultura truncada. I si la universitat és, entre altres coses, el lloc de la transmissió crítica del patrimoni cultural de la humanitat, sembla que la filosofia, d'una forma o d'una altra, s'hi ha de fer present. No voldria pas cometre la impertinència d'insinuar conseqüències pràctiques d'aquestes afirmacions. Catalunya té segurament prou departaments, i fins facultats, de filosofia. El que estic dient és una altra cosa, que afecta el cor mateix de la nostra cultura i que és independent del fet que les universitats del territori tinguin o no els estudis de filosofia. El que estic subratllant és que una cultura truncada no és un bon model de cultura.

Dono per suposat que, almenys a nivell retòric, les universitats catalanes han assumit la necessitat d'una certa integració de les *soi-disant* dues cultures, la humanística i la científica. Sobre aquest tema, vaig tenir el privilegi de poder-me explicar fa uns quants anys, precisament a Lleida, invitat pel XV Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana. Allí vaig poder apuntar ja alguna cosa sobre el paper de la filosofia com un dels possibles factors d'aquesta integració. La seva presència universitària no em sembla tan indispensable per proporcionar un cert tipus de coneixements, allò que anomenem *cultura filosòfica* (encara que no solament no fa nosa, sinó que fa companyia), com per afavorir la possibilitat d'una mirada crítica sobre la cultura i, de passada, la possibilitat de fer-se preguntes com ara: quin tipus de protocol cal seguir perquè un enunciat pugui passar per científic, o quin grau de raonabilitat es pot demanar raonablement (valgui la redundància) a les conviccions polítiques o als criteris ètics o a les creences religioses, o quins requisits hauria de reunir una idea per ser respectable (perquè totes les persones són respectables, és clar, però no pas totes les idees). I no sempre basta per a això una filosofia implícita: a vegades, cal explicitar-la per poder-li fer passar el control de qualitat (perquè normalment la filosofia de més mala qualitat és la que es cola de contraban).

Si dic, glossant Husserl, que la filosofia ha de ser una *forma* de la cultura, vull dir que la seva segregació com a simple especialitat és un mal per a ella mateixa i per a la cultura (per a la *cultura general* o per a la *cultura en general*, que en aquest cas ve a ser el mateix). En efecte, la filosofia necessita la cultura general. És veritat que en una certa mesura la necessiten totes les especialitats; així per exemple, un historiador que només fos historiador difícilment seria un bon historiador. Però en molts casos la manca de cultura general tindrà relativament poca incidència. En filosofia, en canvi, la cultura general és essencial perquè aquella no quedi reduïda a una pura forma sense contingut, és a dir, a una entelèquia. I, recíprocament, la cultura general necessita la filosofia, que n'és en certa manera el ciment i l'ànima: conèixer la cultura d'una època és conèixer la seva filosofia. D'altra banda, tots som, sovint sense saber-ho, més o menys

platònics, o estoics, o epicuris, o pirrònics, o cartesians, etc. I sempre val més saber-ho. En aquest sentit, la història de la filosofia és una història de família. I les històries de família s'han de conèixer.

He intentat argumentar sense retòrica que el *viure* (del qual forma part el cultiu de totes les ciències) i el *filosofar* no haurien d'anar separats perquè no se'n ressenti la qualitat de la vida intel·lectual. *Primum uiuere*, certament, però *deinde philosophari*.

Faig vots perquè la Universitat de Lleida, que ara és també la meva, brilli cada vegada més amb llum pròpia, i que no solament sigui la millor del país en algunes carreres (aspiració generalment assumida per totes les universitats), sinó que sigui també la millor per la seva estratègia cultural de conjunt.

## DISCURS DE CLOENDA

---

A càrrec del Dr. Joan Viñas Salas, rector de la Universitat de Lleida

Ens han reunit en aquest acte solemne dues de les disciplines més antigues: la filosofia i la medicina. Els seus orígens ens remunten a l'antiga Grècia; als orígens, per tant, de la nostra civilització. Totes dues neixen d'una primera preocupació per la persona. Afirmar que una es pregunta pel seu esperit i l'altra té cura del seu cos seria probablement una excessiva simplificació. La pràctica de la medicina —singularment de la medicina moderna— ens ensenya que aquesta radical distinció no existeix. La medicina, d'altra banda, neix en un espai en el qual el saber —tot el saber— està dirigit, conduït, per la filosofia.

Tanmateix, aquestes dues disciplines aviat es van orientar de manera diferent. La medicina és coneixement inductiu, és a dir, un coneixement aconseguit a partir de centenars d'observacions clíniques fetes per generacions de metges. “La medicina —va escriure Hipòcrates— té des de fa molt temps tot el seu material a la seva disposició, i ha descobert un principi i un mètode mitjançant els quals, en el curs d'un llarg període, s'han fet molts excel·lents descobriments”.

L'observació feta amb mètode, l'experiència clínica, l'experimentació en els seus distints vessants, han fet progressar la ciència mèdica fins a unes cotes insospitades no fa gaire temps, de manera que ha contribuït a fer més còmoda l'existència de les persones, i també més llarga.

La medicina, però, té també una dimensió humanística decidida per l'objecte d'estudi: la persona. “El metge que sols sap medicina, ni medicina sap”, sentenciava Josep de Letamendi, metge, catedràtic d'anatomia i medicina, filòsof, músic, pintor i poeta. Definia així la necessària síntesi entre el coneixement de les ciències experimentals i l'aprenentatge de les habilitats tècniques que tot metge ha de tenir, sense perdre de vista, però, el coneixement de les ciències socials i humanístiques.

Aquesta concepció profundament interdisciplinària no és, com molt bé ja saben tots vostès, patrimoni de ningú sinó que, ben al contrari, és vàlida per al conjunt de l'ofici universitari. En aquest sentit, la Universitat de Lleida està prou ben posicionada. Hem de saber, doncs, valorar-la i potenciar-la en tots els seus vessants.

El professor Stanley Goldberg, que avui honorem, ha sabut integrar en la seva vida personal i professional aquestes múltiples facetes del saber humà.

Poca cosa podria afegir a la relació de la seva trajectòria científica i acadèmica que ha fet el degà de la Facultat de Medicina, doctor Àngel Rodríguez. Voldria compartir, però, alguns apunts personals.

Vaig tenir la sort de conèixer el doctor Goldberg durant els primers anys de professió, a finals dels anys setanta, gràcies al doctor Jordi Puig-Lacalle, que el va convidar al seu curs de Patologia Digestiva a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona.

El vaig trobar una altra vegada el 1982, al St. Mark's Hospital de Londres —l'hospital on va ser operat Sir Charles Dickens—, aleshores un centre punter de la cirurgia colorectal. Jo hi feia un curs de l'especialitat i ell hi era com a professor convidat, i ens ensenyava a utilitzar les noves tecnologies de les sutures mecàniques.

Finalment, el 1999 em va acollir als Estats Units, al centre que dirigeix a la Universitat de Minnesota, pioner i referent de l'ensenyament de la cirurgia coloproctològica i on disposa d'un bon equip de cirurgians i del laboratori més gran de fisiologia i exploració d'aquestes patologies. Al seu costat vaig aprendre i perfeccionar noves tècniques quirúrgiques i maneres de tractar els pacients.

La seva manera de treballar representa el que es demana avui a les universitats europees: combinar la creació de coneixement amb la seva aplicació pràctica, de manera que sigui útil a les persones, per millorar-ne la salut, i en conseqüència, la qualitat de vida, a la recerca de la felicitat.

Representa la combinació de la medicina i l'ensenyament públics amb la medicina i l'ensenyament privats per sumar esforços, al mateix temps que contribueix a fer arribar una medicina de qualitat als sectors de població amb rendes més baixes, en un país —els Estats Units— on el sistema públic de salut està poc desenvolupat.

D'altra banda, en incorporar al claustre el doctor Pere Lluís Font, la nostra universitat incorpora també, si bé simbòlicament, la filosofia, injustament absent de les nostres aules. Voldria —voldríem— que aquest doctorat fos penyora d'aquest desig i d'aquesta esperança.

La filosofia —les ciències humanes— representa la part més elevada de l'escala filogènica dels éssers vius. Seguint alguns corrents del pensament podríem dir que l'espiritualitat i el món de les idees tradueixen l'energia més fina, més elevada, més subtil i exclusiva de l'ésser humà. No som feliços si no cultivem l'espiritualitat.

El doctor Manuel Lladonosa ja ha posat en relleu els mèrits del professor Pere Lluís Font, un home savi, polifacètic, atent al món que li ha tocat viure, fidel al país —Catalunya— i a la seva cultura.

Justament voldria posar en relleu la decisiva i cabdal contribució del doctor Lluís Font a la cultura catalana impulsant i dirigint, juntament amb els senyors Josep M. Calsamiglia i Josep Ramoneda, la col·lecció *Textos Filosòfics*, a través de la qual els principals autors han estat publicats en la nostra llengua i la nostra cultura s'ha posat al nivell que li correspon.

El doctor Lluís Font ha exercit al llarg de molts anys un mestratge exemplar, principalment des de la Universitat Autònoma de Barcelona, però també des d'altres àmbits de la societat civil; així ha donat compliment al sentit més profund i exigent de tota vocació universitària. Aquest mestratge ha tingut una



presència fidel i continuada a Lleida, directament —venint sempre que se l'ha reclamat—, però també a través d'un notable grup de deixebles —sens dubte, la millor recompensa que tot mestre pot esperar.

Ell mateix ha recordat l'any que va ensenyar aquí, en els inicis de la restauració dels estudis universitaris, però també vull esmentar les múltiples conferències impartides a l'IREL o la seva participació en el Congrés d'Espiritualitat Carmelitana que periòdicament atrau a Lleida persones d'arreu, així com la continuada i fructífera col·laboració amb la Secció de Filosofia de l'Institut d'Estudis Ilerdencs.

Una filosofia i un mestratge orientat per l'humanisme. En un món com el nostre, sacsejat per guerres i calamitats, on la misèria i les privacions de tota mena que sofreixen uns —la majoria, val a dir— contrasta violentament amb la riquesa i l'hedonisme d'uns altres, la mirada serena i honesta vers la persona obre camins d'esperança i de redreçament.

Un humanisme cristià. La seva trajectòria intel·lectual restaria incompresa si no es contemplés des d'aquesta dimensió. La influència de Pascal, al qual ha dedicat molts notables estudis, no és aliena a aquest posicionament intel·lectual. El catolicisme, i per extensió el cristianisme, està vivint aquestes setmanes moments de gran transcendència històrica. El pensament lliure, profundament humanista i que manté alhora una gran fidelitat al missatge evangèlic —una de les línies del mestratge del doctor Lluís Font—, hauria de ser escoltat amb molta atenció.

Aquests són, senyores i senyors, els arguments que tenia el Consell de Govern de la nostra universitat quan, per acord unànim, va decidir incorporar al claustre de doctors tan il·lustres professors. La Universitat de Lleida es beneficiarà del seu saber i al mateix temps tindrà dos nous valedors arreu del món. Per això, en nom de la comunitat universitària, els en dono les gràcies.



***HONORIS CAUSA***

---

**GABRIEL FERRATÉ PASCUAL**

---

9 DE NOVIEMBRE DE 2005

---

SALA D'ACTES DEL CAMPUS DEL RECTORAT



## LAUDATIO

---

A càrrec del Dr. Antonio Michelena Bárcena

Excel·lentíssim i Magnífic Rector,  
Digníssimes autoritats i claustrals,  
Senyores i senyors,

És per a mi un honor fer la presentació de Gabriel Ferraté, per qui personalment he sentit una gran admiració des que, a finals dels setanta, vaig tenir l'ocasió de conèixer-lo com a conductor d'un claustre de la UPB on mostrava una capacitat de lideratge, un model d'universitat i una dinàmica de funcionament absolutament desconeguts per a mi. Especialment constitueix una satisfacció fer-ho en nom de l'Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Agrària de Lleida, amb la qual el professor Ferraté ha mantingut una estreta vinculació, i fer-ho en el marc de la celebració del sesquicentenari de la creació de la carrera d'Enginyer Agrònom.

### 1. Personalitat i entorn

Gabriel Ferraté és el prototipus de personatge singular que ha estat capaç de contribuir d'una forma decisiva a la transformació de la societat i de la universitat catalana a partir d'un caràcter excepcional ple de facetes molt pronunciades. Creia en una universitat humana, democràtica, moderna, eficaç, arrelada en el país i prestigiosa per la seva docència i investigació. Amb el pas dels anys la seva visió s'ha fet realitat, especialment en les seves dues grans obres: la UPC i la UOC.

Va néixer a Reus l'any 1932 en el si d'una família en què la innovació tècnica, la iniciativa empresarial i la passió cultural estaven en sintonia amb una societat oberta, progressista i pròspera. Aquest entorn va marcar, sens dubte, l'esperit innovador en tots els camps de la seva activitat professional. Va cursar simultàniament estudis de Perit Agrícola, per complaure els seus pares, i d'Enginyer Industrial, per vocació pròpia.

Va adquirir una sòlida formació en un entorn amb pocs mitjans però amb un ambient d'estudi on els estudiants que volien podien aprofitar i dins el qual es va forjar el seu esperit de treballador incansable. Durant els seus estudis va mostrar una decidida vocació pels aspectes relacionats amb l'electrònica. Només titular-se va fundar a Reus l'empresa CIBER, dedicada al disseny i fabricació d'equips d'electrònica industrial; allà va començar a expressar el seu caràcter innovador i emprenedor. El professor Ferraté és un gran humanista, i com a bibliòfil va reunir una important col·lecció d'història i cròniques de Catalunya i va formar la més important biblioteca de poesia catalana, els sis mil volums de la qual va cedir a la UPC.

## 2. Professor universitari

Tot i que va estar parcialment vinculat a l'E. T. S. d'Enginyers Industrials de Barcelona des de la seva graduació, va ser escollit per concurs professor encarregat de la càtedra de Servomecanismes el 1962, a causa de la seva experiència professional en l'àmbit de l'empresa. El 1965 obté per oposició la càtedra d'Automàtica de nova creació. A partir d'ella, el 1975 crea l'Institut de Cibernètica de Barcelona (UPC-CSIC), el primer institut d'investigació de la UPC, del qual va ser el primer director. Durant aquest període imparteix diferents assignatures, dirigeix nombroses tesis doctorals, ocupa les càtedres especials d'Automàtica Industrial i de Tecnologia de l'Espai i publica nombrosos treballs, amb la qual cosa arriba a constituir un dels grups espanyols de major projecció internacional. Va ser president de l'Agrupació Espanyola de Bioenginyeria, membre del Comitè Executiu de la IFAC (Internacional Federation of Automatic Control) i president del Comitè Espanyol, i membre del Comitè Consultiu de l'Institut Internacional per al Desenvolupament de la Informàtica (IBIDI).

## 3. Gestor institucional

És elegit director d'E. T. S. d'Enginyers Industrials el 1969, als 36 anys. Representa una ruptura amb el sistema tradicional d'exercir el càrrec. A l'Escola hi havia una gran consciència democràtica i reivindicativa davant la qual el professor Ferraté es va mostrar dialogant amb els estudiants, col·laborador amb els professors més inquiets, receptor de tot tipus d'iniciatives i potenciador de les activitats culturals. Aquesta primera experiència com a responsable polític el va marcar per a posteriors càrrecs de més responsabilitat.

El 1976 va ser nomenat director general d'Universitats i Investigació en el primer govern de la Monarquia per la seva eficàcia en la gestió, la seva personalitat oberta i el seu tarannà dialogant. El 1980 és nomenat vicepresident de la CIRIT (Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica) de la Generalitat de Catalunya, organisme de nova creació. Ocupa el càrrec durant nou anys, en els quals es dissenya la política científica, s'organitza la institució i s'executen les accions estratègiques que assenten les bases del canvi substancial experimentat per la investigació catalana des de llavors.

## 4. UPC

El 1972 és elegit rector de la UPB mitjançant el primer procés democràtic de les universitats catalanes. La UPB havia estat creada un any abans a partir de l'Institut Politècnic Superior, que agrupava tres escoles de funcionament autònom amb pocs recursos i amb menys de catorze mil estudiants. Comença la seva obra de cohesionar una nova universitat que creix amb nous centres, entre els quals figura la nova Escola Universitària d'Enginyeria Tècnica Agrícola de Lleida, precursora de l'actual ETSEA. La seva vinculació amb Lleida es va fer més estreta al llarg del seu mandat amb la consolidació del Campus Agroalimentari, la creació del Centre UPC-IRTA, l'ampliació dels edificis i la implantació d'una estructura cíclica que sempre va defensar.

Dels trenta-quatre anys d'existència de la UPC, el professor Ferraté n'ha estat rector durant vint anys, per la qual cosa es pot afirmar que en bona mesura és responsable del que és avui en dia. Els primers

anys del seu segon mandat, a partir del 1978, van tenir un caràcter eminentment polític, ja que va apostar per la consolidació de la democràcia, l'autonomia de Catalunya i l'autonomia universitària. La seva gestió va ser audaç i pragmàtica i, davant el buit legal existent, va promoure l'elaboració d'uns estatuts provisionals que van tenir vigència durant cinc anys, fins a l'aprovació de l'LRU. "Allò que no està prohibit, és legal", afirmava. Va continuar l'expansió de la Universitat promovent un nou campus en plena zona universitària que va evitar la dispersió dels centres i va permetre la concentració de serveis. Va consolidar l'estructura organitzativa i acadèmica i va fer dels seus procediments de planificació, gestió i govern i de la qualitat de la docència un model per a la resta d'universitats. Va promoure la investigació i el desenvolupament amb la creació d'un dels primers centres de transferència de tecnologia. Actualment la UPC té setze centres i més de trenta-cinc mil estudiants i de dos mil sis-cents professors, i és una de les universitats de referència mundial en el context tecnològic.

## 5. UOC

El 1994 és nomenat delegat d'Ensenyament Universitari a Distància per tal de posar en marxa una universitat catalana a distància. El professor Ferraté elabora un projecte revolucionari d'universitat basat en la utilització integral de les noves tecnologies de la comunicació en un nou model d'aprenentatge de caràcter no presencial. Una universitat virtual, sense campus material, amb una estructura burocràtica mínima i capaç de facilitar la comunicació interactiva i l'accés a les bases de dades internes i externes. Una universitat que apostava per un model didàctic innovador amb un seguiment individual mitjançant tutors i consultors, fàcil accés als professors i diversitat de mitjans. Organitzativament es formula amb una figura jurídica de fundació privada de titularitat pública. Posteriorment ha promogut el desenvolupament del *metacampus*, un projecte de xarxa de campus virtuals, d'abast mundial i amb possibilitat de traducció automàtica d'idiomes. La UOC ha passat, en els deu anys que n'ha estat rector, de dos-cents estudiants a més de trenta mil, amb divuit carreres, més de mil cinc-cents professors i més de tres mil cinc-cents titulats. Té una important activitat de tercer cicle, amb més d'un centenar de cursos de post-grau i més de dues-cents cinquanta mil persones que han utilitzat els seus programes de formació per a empreses. El seu Institut Interdisciplinari d'Internet (IN3) és un original institut d'investigació sobre l'ús, l'impacte i la naturalesa de les tecnologies de la informació i la comunicació. La UOC ha transcendit l'àmbit català i ha establert una xarxa d'aliances que ha permès donar-la a conèixer a l'Amèrica Llatina, Europa i l'Àsia. Ha creat i consolidat un grup empresarial i ha desenvolupat una política de cooperació solidària expressada en iniciatives com ara el Campus for Peace (C4P).

## 6. Reconeixements públics

Una trajectòria tan llarga, intensa, original i creativa ha rebut innumerables reconeixements públics. És membre de l'Institut d'Estudis Catalans, de l'Acadèmica de Ciències i Arts de Barcelona, de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya, de l'Acadèmia de Ciències i Arts Europea i de la Fundació Enciclopèdia Catalana.

Està en possessió de la Gran Creu d'Alfons X el Savi i de la Creu de Sant Jordi i és Oficial de l'Ordre de les Palmes Acadèmiques de l'Estat francès. Li ha estat concedida la Medalla Narcís Monturiol al mèrit científic i tecnològic, la Medalla Konstantin Ciolkovskij de la Federació Cosmonàutica de l'URSS i la Medalla



d'Or al Mèrit Científic de l'Ajuntament de Barcelona. El 1995 va ser nomenat doctor *honoris causa* per la Universitat Politècnica de Madrid. El 2001 l'Internacional Council for Open and Distance Education (ICDE), del Consell Executiu del qual és vicepresident, li concedeix el Prize of Excellence for Individuals. Ha estat nomenat membre de les comissions especials per al desenvolupament de la societat de la informació del Govern espanyol i de la Unió Europea i president del Consell Assessor pel Desenvolupament Sostenible de Catalunya.

En una ocasió el professor Ferraté va definir l'activitat universitària com una aventura: l'aventura d'ensenyar i d'aprendre, l'aventura de descobrir. Ha estat un protagonista idoni amb la seva personalitat utòpica, apassionada, valenta i esforçada. A l'argument no li han mancat sorpreses, situacions difícils i nous reptes. Però el més atractiu de la seva aventura ha estat que, finalment, acaba bé i el protagonista aconsegueix el que cercava.

Així doncs, un cop tinguts en compte i exposats aquests fets, digníssimes autoritats i claustrals, sol·licito amb tota la consideració que s'atorgui a l'Excm. Sr. Gabriel Ferraté i Pacual el grau de *doctor honoris causa* per la Universitat de Lleida.

## ACTE DE DOCTORAT *HONORIS CAUSA*

---

A càrrec del Sr. Gabriel Ferraté Pascual

Excel·lentíssim i Magnífic Senyor Rector,  
 Autoritats,  
 Dr. Theodore C. Hsiao,  
 Distingits col·legues,  
 Senyores i senyors,

Moltes gràcies. Aquest sentiment de gratitud és, en aquest moment, el que més compta. Perquè, quina altra cosa podria dir que “gràcies” a una universitat i a una escola que em volen acollir en el seu claustre de doctors amb molta més generositat de part seva que no pas mèrits meus? Sé que aquesta frase us pot semblar retòrica. No ho és. El mestre de la retòrica, Quintilià, ja afirmava —fa més de vint segles— que “La primera virtut de l’eloqüència és la claredat”. I si us estic agraït i no em reconec mèrits per a aquest honor, com us ho havia de dir? Quin altre sentiment que el de gratitud em podria suscitar veure com, després de tants anys, recordeu la meva intervenció en la consolidació d’aquesta escola? Doncs, perquè és així, així us ho dic: moltes gràcies.

Però permeteu-me confiar-vos també un altre sentiment, aquest més nostàlgic, que m’acompanya avui i que m’invita a fer una breu reflexió personal. La meva vinculació —més o menys directa o indirecta— amb el món de l’agricultura ve de lluny: per via materna, un mas i finques diverses que conreàvem i explotàvem a Reus i el seu entorn; per via paterna, el negoci de criança i exportació de vins que havia fundat el meu avi. Estigueu tranquils, no em pertoca ara i aquí entrar en detalls. Només us vull dir que aquesta vinculació va cristal·litzar, finalment, en una mena de “pacte” familiar: d’una banda, l’hereu estudiaria agricultura, amb vista a continuar el negoci familiar de criança i exportació de vins i, d’altra banda, faria els estudis d’Enginyeria Industrial, d’acord amb la seva vocació.

I així va ser: a l’octubre de 1950, amb divuit anys, vaig anar a Barcelona per a fer els estudis de perit agrícola —tal com es deia llavors— i els dos cursos d’ingrés a la carrera d’Enginyeria Industrial. Ara bé, per ser sincer, he d’afegir que la meva doble vinculació amb el món de la viticultura i de la indústria va ser breu: el meu pare, amb sentit pràctic i realista, va acabar liquidant el negoci de vins i jo em vaig concentrar en els àmbits de l’automàtica i dels sistemes de control.

I tot això, què té a veure amb l’acte que ens aplega avui aquí? Doncs que en aquests dies en què començo a posar fi a la meva dedicació directa a la universitat, cinquanta-cinc anys després, vosaltres torneu a vincular la meva vida a aquests estudis. Són coincidències casuals, però que inevitablement m’evoquen el record de la meva infantesa i de la meva família dedicada durant molts anys al camp i a l’enologia. Ells s’haurien sentit orgullosos de la distinció que avui em feu. També per això, moltes gràcies.

Totes aquestes qüestions m'inviten avui, un cop més, a mirar una mica enrere. I a retrobar-me amb els dies en què es decidí posar en funcionament, a Lleida, l'Escola d'Enginyeria Tècnica Agrícola i l'Escola d'Enginyers Agrònoms. I, en recordar-ho, observo, també en aquest cas, el dens entramat de circumstàncies i voluntats que fan possible tirar endavant les iniciatives públiques. Sobre això, potser, valdria la pena reflexionar-hi.

És oportú de fer-ho justament en un moment en què voleu reconèixer la meva intervenció en aquells fets, perquè d'aquesta reflexió en podrem deduir fàcilment que l'èxit d'iniciatives com la que avui recordem no són tant l'obra d'una voluntat particular com de tres coses que realment en determinen i en condicionen el resultat: la racionalitat de la proposta —aquesta em sembla essencial—, el context social i polític de cada època que està a l'arrel de les bones oportunitats i les sap aprofitar i els equips de govern i els membres de les institucions, que són els qui ho duen a bon port. Els mèrits d'una persona sola, vist així, es relativitzen molt. És bo de recordar-ho.

De tots aquests factors, el més important és el primer: el de la racionalitat del propòsit. Una idea brillant però impossible de dur a terme, un caprici molt desitjat però contrari als interessos comuns, una improvisació més o menys ben intencionada, una idea aïllada i sense cap ressò en la col·lectivitat no tenen gaire futur. Una idea adequada a les necessitats i a les possibilitats de l'entorn, pot tardar, però un moment o altre —a vegades al cap de molts anys— acabarà imposant-se. I em refereixo a fer una Escola Superior d'Agricultura a Lleida, o al reconeixement de les llibertats democràtiques o del progrés tecnològic o científic. Oposar-s'hi és només retardar. I ben al contrari, jugar a favor d'una idea pertinent és jugar més tard o més d'hora, però sempre amb el valuosíssim vent de la raó a favor.

Certament la idea i la voluntat d'implantar estudis d'agricultura a Lleida va ser persistent durant molts anys i, finalment, s'aconseguí.

No crec que em perdonéssiu que intentés convèncer-vos que erigir una Escola d'Agricultura a Lleida era raonable. Sou lleidatans amb bona vista i no crec que tingueu un especial interès per escoltar obvietats. Però, per si algun dubte quedés, només cal recordar que les iniciatives per a situar al Pla de Lleida estudis agraris han estat constants des del segle XVIII. En un interessant text sobre *L'ensenyament agrari a Lleida*, elaborat per un conegut i entusiasta pioner d'aquesta Escola, Hermenegild Toll Vilaplana, s'exposa, per exemple, la iniciativa d'un tal Procopi Francesc de Batancourt, baró de Maials, mariscal de camp i corregidor de Lleida, que fundà en 1758 una "acadèmia per a estudiar el conreu de l'olivera".

Doncs bé, en fer referència a aquesta acadèmia, sembla que és la primera vegada que s'esmenten els estudis agraris a Lleida. Ernest Lluch —el nostre malaguanyat amic Ernest Lluch— va dir que aquesta acadèmia "fou el primer testimoni de la societat il·lustrada a Catalunya".

Us deia fa un moment que el racionalisme ha d'estar en la base de moltes decisions. Des d'aleshores, amb la monarquia alfoncina o amb la dictadura de Primo de Rivera, amb la Mancomunitat de Prat de la Riba o amb la Generalitat republicana, a instàncies de la Diputació, de la Societat d'Amics del País o dels ajuntaments, les demandes foren constants; els resultats, però, foren sistemàticament migrats. Fins i tot

després d'haver estat creada l'Escola d'Agricultura de Lleida per una reial ordre d'octubre de 1915, la seva efectivitat i duració van ser de curta volada.

Però la iniciativa continuava essent raonable. I perquè ho era, de raonable, l'any 1972 l'Escola s'instal·la —per fi— definitivament a Lleida, a la carretera d'Oscà, en un espai i un edifici pertanyents a la Diputació.

He trobat entre els meus papers el text que vaig llegir amb motiu del doctorat *honoris causa* que, a proposta de l'Escola Tècnica Superior d'Enginyers Agrònoms de Lleida, es va concedir als doctors Norman Borlaug i Nicolas Fedoroff el 27 de maig de 1986. Sembla pertinent de llegir un fragment d'aquest text perquè no reproduïx una opinió personal, que no tindria —si fos només això— gaire interès, sinó que reflecteix el que a la Politècnica opinàvem sobre l'Escola d'Enginyers Agrònoms de Lleida; lleixo textualment:

El grau de maduresa i el nivell científic d'un centre de la nostra universitat que, encara que jove, constitueix per a tots nosaltres un motiu d'orgull pel grau de qualitat que ha assolit i que a més de la seva tasca docent, és un exemple per a la nostra comunitat pel que fa a la seva preocupació pel desenvolupament científic i la promoció de la recerca científica de qualitat.

Un centre que ha sabut integrar-se plenament en el seu context i que té ja una influència creixent en el desenvolupament econòmic, social i cultural del seu entorn.

Ja ho veieu; catorze anys després de la fundació real —no virtual!— de l'Escola era molt evident que havia sabut “integrar-se plenament en el seu context” i tenia ja “una influència creixent en el desenvolupament econòmic, social i cultural del seu entorn”.

Per això us deia que situar a Lleida aquesta escola era un projecte racional, reclamat pel territori i desitjat per les institucions. Així, doncs, un dia o altre això havia de succeir.

Al començament feia referència a un segon factor que pot explicar per què una bona idea acaba en una obra ben feta: “el context social i polític de cada època”. Com deveu saber, la creació, implementació i posada en funcionament de les escoles d'agrònoms de Lleida va ser un procés lent i ple d'entrebancs.

Francesc Xavier Puig Rovira —antic gerent de la Politècnica— en un treball que està desenvolupant sobre l'esmentada institució, afirma:

L'Escola d'Enginyeria Tècnica Agrícola de Lleida va ser creada per decret de 4 d'abril de 1968 [...] i l'Escola d'Enginyers Agrònoms va ser creada per decret de 27 de juliol d'aquell mateix any. El decret ja precisa que l'especialitat d'enginyeria agrònoma, integrada a l'Institut Politècnic Superior de Barcelona, tindrà la seu a Lleida. La ubicació a Lleida significava el reconeixement de la capitalitat d'una àrea geogràfica d'economia bàsicament agrària i de la necessitat d'una expansió racional del sector, en el qual eren previsibles grans zones de transformació, que comportava la formació de professionals.

I afegeix més tard Puig Rovira: “És significatiu d'aquesta situació el temps transcorregut entre el decret de creació dels centres i la seva posada en marxa”. Sense comentaris...

Però encara n'esmentaré un altre que descriu minuciosament el procés de “la posada en marxa” que — no cal que us ho recordi— depenia exclusivament, és clar, de Madrid. Diu així:

Els estudis tècnics agraris a Lleida no s'iniciaren de forma definitiva fins al 1972. Als òrgans de govern de la [aleshores anomenada] Universitat Politècnica de Barcelona, ja feia temps que se'n parlava. La primera notícia apareix en una reunió de la Junta de Govern del 24 de juny de 1970, en la qual es manifesta l'interès per posar en marxa l'Escola Tècnica Superior d'Enginyers Agrònoms, i des del Rectorat es fan gestions al Ministeri per aconseguir-ho. [...] El primer de febrer de 1972, el rector dóna compte que en el Ministeri no volen que funcioni l'escola d'enginyers agrònoms de Lleida [...] però que en canvi ningú no s'oposa al funcionament de l'escola d'enginyeria tècnica agrícola.

Encara que aquest plantejament no coincideix amb el desig inicial de la Politècnica, la Junta de Govern acorda acceptar-lo. A la següent reunió, del 27 de març, el rector informa que s'ha aconseguit l'autorització preceptiva del Ministeri [...]. El procés ha tingut una gestació llarga. Aquesta fou la primera decisió efectiva de la Politècnica sobre nous estudis, després d'haver estat creada com a tal el 1971. Víctor de Buen n'informà a l'última reunió que presidí com a rector, el mateix dia en el qual es procedí a l'elecció del nou rector.

Aquest nou rector és qui us parla... Els passos efectius per a l'entrada en funcionament de l'Escola ja em va correspondre fer-los a mi als primers mesos del meu mandat. Quan ho vam plantejar a les autoritats de la ciutat, van quedar una mica sorpreses, però tanmateix l'acollida va ser bona. Els anys següents es començà a manifestar entre el professorat del centre el desig de poder impartir també els estudis superiors d'enginyeria agronòmica, per posar en marxa, d'una vegada, aquest nivell que existia sobre el paper des de 1968! Un dels arguments principals era possibilitar que els alumnes que, havent aconseguit el títol d'enginyer tècnic, volguessin adquirir el grau superior, ho poguessin fer a Lleida mateix. L'Escola Tècnica Superior d'Enginyers Agrònoms, amb l'autorització corresponent, va poder finalment iniciar les activitats el curs 1976-1977, vuit anys després de la seva creació per decret.

Em podria estendre molt sobre les diverses vicissituds, entrebancs i també —per què no dir-ho— ajuts entusiastes i desinteressats que el procés esmentat va generar, però avui, el que m'importa sobretot és destacar la relació de les dues dates —1972 i 1976— en la posada en marxa definitiva d'aquestes escoles.

De fet, els que mereixerien aquest doctorat *honoris causa* són el desenvolupament econòmic i social del país, el deteriorament —afortunadament irreversible— del règim de Franco i la creixent presa de consciència social i col·lectiva de la importància de la formació i de la cultura com a factors cabdals de progrés. No podem oblidar tampoc que la nova conformació de l'Estat de les autonomies i, en el nostre cas, l'autonomia de Catalunya, comporten un reconeixement creixent —si bé encara incipient— de la importància de la descentralització i de l'equilibri territorial, per tal de fer un ús equilibrat, eficient i sostenible dels recursos de què es disposa.

Els qui, a la Politècnica o a Lleida, volien els estudis agraris eren, d'alguna manera, un mer ressò de les necessitats de formació que el nou estat de l'economia del país exigia, i les decisions de potenciar els estudis agraris a Lleida eren totalment lògiques en un context que havia assumit la descentralització com a factor de progrés. I, encara, permeteu-me fer un esment a les moltes persones que van fer possible que un fet tan positiu i tan lògic com la creació d'estudis agraris a Lleida esdevingués finalment una realitat i s'acabés el malson una vegada per totes.

Tres rectors de la Politècnica hi van intervenir, així com també presidents de la Diputació i alcaldes, els directors de les escoles i el seu professorat, i les diverses administracions educatives. Va ser un esforç col·lectiu. Ells, tots ells, mereixerien també la distinció que tan generosament avui m'atorgueu. Ara que ja he assignat els mèrits als qui realment ho han merescut, ara puc dir també que jo em sento satisfet d'haver pogut participar en les decisions preses a favor dels estudis de Lleida i més feliç encara pels resultats finalment assolits. He repassat els programes electorals d'aquella època i sempre al·ludia a la necessària descentralització i a la necessitat d'ubicar la recerca i la docència on podia ser més eficaç i útil.

Com deia Benjamin Franklin: "Un sac buit difícilment s'aguanta dret". La qual cosa deu voler dir igualment que el que s'aguanta dret és que és ple. I aquests estudis a Lleida es mantenen plens —més productius i útils ara que fa vint anys— i, per tant, més ben situats en el nostre sistema universitari i en el context universitari europeu. El vostre reconeixement a aquest vell amic de l'Escola indica també de què esteu plens: de competència en la docència i en la recerca, i d'integració en el territori, però també d'elegància i de generositat.

Moltes gràcies.







***HONORIS CAUSA***

---

**THEODORE C. HSIAO**

---

9 DE NOVIEMBRE DE 2005

---

SALA D'ACTES DEL CAMPUS DEL RECTORAT



**LAUDATIO**

A càrrec del Dr. Ignasi Romagosa Clariana

Excel·lentíssims i magnífics rectors,  
digníssimes autoritats i claustrals,  
senyores i senyors,

És una gran satisfacció per mi fer l'elogi del professor Theodore C. Hsiao en aquest acte i, a més, fer-ho en nom de l'Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Agrària en aquest any en què es commemora el sesquicentenari dels estudis d'enginyers agrònoms a Espanya. Com desenvoluparé a continuació, pocs científics al marge del professor Hsiao reflecteixen una trajectòria tan estretament relacionada a una professió tan complexa i multidisciplinària com la nostra. Vull agrair, per això, al senyor rector de la Universitat de Lleida i al seu Consell de Govern que hagin sabut interpretar el sentir de molts professionals de l'agronomia quan han reconegut en la persona del professor Hsiao l'arquetip de l'enginyer agrònom modern. En atenció a la persona d'Edith Hsiao, esposa de Theodore, així com altres il·lustres convidats de fora de Catalunya, alguns d'ells antics estudiants del professor Hsiao, permeteu-me que continuï aquest *laudatio* en castellà.

El doctor Hsiao es profesor emérito del Department of Land, Air and Water Resources de la Universidad de California, Davis (UC Davis), el departamento que quizás más se haya distinguido en el ámbito de la ciencia e ingeniería del regadío. Basta con recordar que los conceptos de capacidad de campo y punto de marchitez permanente, los límites de la reserva de agua que el suelo ofrece a los cultivos, fueron acuñados por el profesor F. Veihmeyer, quien lo dirigió durante décadas. La expansión del regadío de California no podría entenderse sin las contribuciones que dicho departamento realizó desde los años 20 hasta los 60, en los que sufrió una transformación importante. En esa década, los líderes del departamento entendieron que había que ampliar el ámbito científico y técnico del mismo y emprendieron una campaña para captar jóvenes científicos en disciplinas básicas que permitiesen dar un salto cualitativo en la investigación en ciencias e ingeniería del agua. Uno de esos nuevos científicos era el profesor Hsiao, bioquímico vegetal, cuya investigación era aparentemente lejana a la que se hacía en su nuevo departamento pero que, dentro de la visión de aquellos que lo lideraban, permitió nuevas investigaciones en la fisiología de las plantas, con relación al suministro de agua, que cambiarían nuestra comprensión sobre el comportamiento de los cultivos frente a la sequía.

Hace cinco años, en la inauguración del curso de la Academia Española de Ingeniería, su presidente, profesor de la Escuela Técnica Superior de Ingenieros Agrónomos y de Montes de la Universidad de Córdoba y antiguo estudiante del profesor Hsiao, D. Elías Fereres, dictó una lección magistral con el título '*Sin agua no habrá pan. El agua y la alimentación en los inicios del tercer milenio*', donde señalaba el desconocimiento del papel del agua en la agricultura por parte de la sociedad urbana. La sociedad reprocha a la agricultura, sin un análisis profundo, que utilice demasiada agua, que es ineficiente, que los agricultores

prácticamente no la pagan, que sería más rentable destinarla a otros usos y que las prácticas agrícolas asociadas al riego generan una alta contaminación ambiental. Esta misma sociedad, sin embargo, no llega a entender la estrecha relación existente entre transpiración y síntesis de materia seca, que exigen que por cada kilogramo de materia seca producida de diferentes cultivos se liberen hasta 2.000 litros de agua a la atmósfera. En este debate es donde ha desarrollado sus trabajos el Dr. Hsiao. Ha estudiado las relaciones planta-agua-suelo, base de la productividad con relación a las disponibilidades hídricas y al clima. Sus trabajos se han centrado tanto en aspectos fisiológicos básicos como en aplicados, relacionados con la determinación del crecimiento, la evapotranspiración, la fotosíntesis, las necesidades de agua y la programación de riegos.

Ted Hsiao nació en Beijing (China) y siendo niño se desplazó a EE.UU. Estudió en las mejores universidades americanas, en el ámbito de la edafología (BS in Soil Science, 1955, Cornell University; MS in Soil Chemistry and Fertility, 1960, University of Connecticut) y de la bioquímica (PhD in Crop Physiology and Biochemistry, 1964, University of Illinois). Con relación a su actividad docente, Ted Hsiao, además de los cursos en la UC Davis, ha impartido clases en universidades de Chile, China, India, Italia, Marruecos y Taiwán. En España ha participado en cursos organizados por el Instituto Agronómico Mediterráneo de Zaragoza, con el que nuestra universidad tiene estrechas relaciones.

Cuando pregunté al profesor Hsiao sobre su filosofía de investigación, me respondió que un precepto director de su actividad ha sido el deseo de trabajar en nuevos campos científicos, aplicando conceptos derivados de otras disciplinas. Este deseo, común a muchos investigadores, se convierte en realidad en su trayectoria profesional. Al inicio de su carrera sus trabajos se centraron en procesos metabólicos básicos. Con el tiempo, su interés se amplió y centró en la escala celular, en el órgano vegetal y, finalmente, en la planta entera. Posteriormente, su trabajo se dirigió hacia condiciones reales de campo incorporando, primero, la física de suelos y la ecología para trabajar en plantas enteras a lo largo de todo el ciclo productivo y, después, la micrometeorología para el estudio de las respuestas de cultivos a los cambios dinámicos del medio ambiente físico de cara a su aplicación al manejo de suelos y aguas.

Como muestra clara de que aquel deseo original del profesor Hsiao se ha convertido en hechos, cabe destacar dos publicaciones que salieron a la vez hace unos pocos años en las que aborda un trabajo básico celular (en el *Journal of Experimental Botany*) y otro agronómico sobre la eficiencia en el uso del agua de la alfalfa (*Field Crops Research*). Pocos científicos pueden implicarse directamente en el diseño, ejecución y análisis de ambos tipos de trabajos, tan distintos entre sí. Su multidisciplinariedad también se pone de manifiesto por la heterogeneidad de las revistas del máximo nivel científico en las que ha servido como editor: *Annual Review of Plant Physiology, Irrigation Science, Physiologium Plantarum, Plant Physiology* y *Planta*.

Como contribuciones más significativas del profesor Hsiao que aparecen en los libros de texto de agronomía y de fisiología vegetal podríamos destacar las siguientes:

Identificación del papel del potasio en el control estomático, junto a sus primeros estudiantes (Fisher y Humble), hacia finales de los años 1960.

Reconocimiento en 1970 del efecto del estrés hídrico sobre los polirribosomas, complejo activo en la traducción del mRNA y en la síntesis de proteínas que, aparentemente, están estrechamente asociados con la elongación de las células.

Demostración, a principios de los años 70, junto a Acevedo y otros, de que la elongación celular en plantas superiores es dependiente dinámicamente del estado hídrico y es extraordinariamente sensible a sus cambios. A partir de estos trabajos se reconoce que el menor crecimiento foliar y la reducción del tamaño de la cubierta vegetal son factores más limitantes cuando el déficit hídrico es ligero o moderado.

A finales de los años 80 se sabía que en condiciones de estrés hídrico se producía un cambio en el reparto del carbono a favor de las raíces y a expensas de las hojas en muchas especies vegetales. Sin embargo, se desconocían los mecanismos que lo determinaban. En una serie de trabajos con Jing, Frensch y Xu, el profesor Hsiao abordó este tema. Los mecanismos que determinan la distinta sensibilidad de hojas y raíces al estrés hídrico y que beneficia el desarrollo radicular a expensas del crecimiento foliar son múltiples, incluyendo la velocidad y grado de ajuste osmótico, cambios en la pared celular y el aislamiento hidráulico en la zona de crecimiento de los dos órganos. Ahora conocemos los mecanismos por los cuales el sistema radical explora mayor volumen de suelo en condiciones de sequía, permitiendo la recuperación de la planta a partir de las reservas de agua en el subsuelo.

En 1976, con Fereres, Acevedo y Henderson, reconoció la necesidad de integrar todos los fenómenos fisiológicos dinámicos afectados por el estatus hídrico en la determinación del rendimiento de los cultivos. La optimización del riego exige una visión integral, que integre desde la administración de los recursos hidráulicos en el ámbito de cuenca, pasando por los sistemas de aplicación y programación de riegos, hasta el manejo de cultivos. En los últimos años, el profesor Hsiao ha estado desarrollando un nuevo marco cuantitativo y multidisciplinar para la mejora de la eficiencia del uso de agua aplicable en el ámbito del cultivo, parcela, explotación y cuenca: ha demostrado que la mejora del regadío es más efectiva si se perfeccionan una serie de puntos poco efectivos, en principio, que si se aplican las mejoras tan sólo a uno o dos puntos críticos. En un futuro inmediato, estos principios serán recogidos en un artículo de colaboración en la revista *Irrigation Science* junto a Steduto, de la FAO, y Fereres.

En los últimos años, junto a Xu, ha desarrollado modelos cuantitativos que permiten el estudio del uso del agua y de la fotosíntesis de los cultivos en distintos escenarios de cambio climático y de elevada concentración de dióxido de carbono.

En el ámbito de la colaboración internacional, el profesor Hsiao ha desarrollado actividades científicas en Alemania, Chile, China, Egipto, España, Filipinas, India, Italia, Japón, Jordania, Marruecos, México, Países Bajos, Siria y Taiwán. Entre los más de 20 doctorandos y más de 20 investigadores visitantes que han trabajado en su laboratorio, están representadas 22 nacionalidades (ocho de Italia, seis de España, cinco de China, dos de Brasil, Alemania, Egipto, Japón, Líbano, Chile, México y EE.UU., y uno de Australia, Colombia, Kenia, India, Inglaterra, Marruecos, Nicaragua, Costa Rica, Sri Lanka, Sudáfrica y Tailandia).

El profesor Hsiao cuenta con un reconocimiento internacional muy amplio. Sólo destacaremos unos pocos ejemplos. En 1985 recibió del Gobierno de la República Federal de Alemania el premio Alexan-

der von Humboldt para científicos norteamericanos. Para un científico, el reconocimiento más valorado proviene de sus semejantes, a través de las citas de sus trabajos. En este sentido, cabe destacar que su revisión sobre la respuesta de las plantas al estrés hídrico de 1973 ha sido reconocida, con más de 1500 citas, como el trabajo más citado entre los publicados en el *Annual Review of Plant Physiology and Plant Molecular Biology* y que 30 años después sigue recibiendo unas cinco citas por mes. Se le considera una pieza fundamental que determinó un cambio muy importante en la dirección de los trabajos de respuesta de las plantas al déficit hídrico llevados a cabo en las últimas décadas. Su artículo sobre el papel del potasio en la apertura estomática publicado conjuntamente con su primer estudiante en 1968, Toni Fischer, también ha sido identificado como uno de los artículos clásicos por el *Current Contents*.

Más allá de la contribución del profesor Hsiao a las ciencias agronómicas, reflejada por el uso que de sus trabajos se hace en nuestras aulas en Lleida, así como en las otras escuelas de ingeniería agronómica, también ha tenido relación con nuestra universidad. Varios compañeros del Campus de la ETSEA han estudiado en Davis y otros trabajamos en estrecha colaboración con alguno de sus antiguos estudiantes, como los profesores Acevedo, Fischer, Fereres y Steduto, ya citados. Por otro lado, los trabajos desarrollados por el profesor Hsiao no sólo son del máximo interés general para la agronomía del secano y del regadío, sino que también son particularmente relevantes para nuestras comarcas. En el pasado, las dosis de riego se calculaban para cultivos en condiciones hídricas muy próximas a las óptimas. Sin embargo, los nuevos regadíos deberán diseñarse de un modo compatible con limitaciones importantes en los aportes de agua, que van a ser cada vez más frecuentes. Así el Segarra-Garrigues se ha proyectado con dotaciones subóptimas y con un cierto grado de incertidumbre en el que, con el objetivo de optimizar la eficiencia del uso del agua, se están introduciendo conceptos nuevos como el riego deficitario. Hace pocos días, el 21 de octubre de este año, se celebró en Mollerussa la tercera Asamblea Territorial de Rural'06, en la cual más de 200 personas se reunieron para hablar sobre la gestión eficiente y la nueva cultura del agua. Por otro lado, en esta campaña hemos estado sufriendo una sequía que ha hecho que por primera vez en muchos años no se cosecharan importantes extensiones de los secanos y se dejaran de regar algunos regadíos del valle del Ebro. Los distintos modelos climáticos prevén en las próximas décadas, para la península Ibérica, incrementos importantes en la variabilidad de las precipitaciones. Desde la optimización del regadío hasta la resistencia genética de los cultivos a la sequía en las zonas más áridas, se encuentran los trabajos relacionados con las investigaciones del profesor Hsiao. En estas condiciones agrícolas, la labor que ha desarrollado en las últimas décadas cobrará, si cabe, mayor importancia.

Finalmente, quiero señalar que, en la figura del profesor Hsiao, la Universidad de Lleida y la ingeniería agraria quieren rendir homenaje a los investigadores del más alto nivel científico que formaron en sus laboratorios de EE.UU., Inglaterra, Francia, Canadá, Australia, Alemania, y tantos otros a muchos de los profesores de nuestras escuelas. En el inicio de este acto se ha señalado que celebramos el 150 aniversario de nuestra profesión. Ésta no contaría actualmente con el nivel que tiene (las ciencias agrarias son, en términos relativos, el ámbito científico en el que España más destaca en el contexto internacional) sin sus enseñanzas directas. Cabe destacar que probablemente haya sido la ayuda recibida por España del Banco Mundial hace unos 30 años, destinada a la formación avanzada de un alto número de investigadores, entre ellos algún profesor de la ETSEA, la actuación en política científica más destacada de nuestro país en un ámbito específico. Mediante esta actuación, el profesor Hsiao y muchos otros profesores de

la Universidad de California y de tantas otras, formaron a más de 200 profesores e investigadores españoles y catalanes, por lo que nuestra universidad quiere agradecersele con nuestro reconocimiento público.

Així doncs, un cop tinguts en compte i exposats aquests fets, digníssimes autoritats i claustrals, sol·licito amb tota la consideració i demano que s'atorgui al Sr. Theodore C. Hsiao el grau de doctor *honoris causa* per la Universitat de Lleida.



## ACTE DE DOCTORAT *HONORIS CAUSA*

---

A càrrec del Sr. Theodore C. Hsiao

Distinguished rector, president, vice president, and secretary general of the Council, esteemed guests, colleagues and friends:

I am extremely grateful to be chosen by the University of Lleida for this special honor, on the occasion of the 150<sup>th</sup> anniversary of the agrarian engineering profession. The statements of Professor Ignacio Romagosa regarding my records are overly generous. I am much humbled by his praise, and by the obviously superior records of my senior colleague and fellow recipient of the doctor *honoris causa*, Rector Gabriel Ferraté.

Today our profession has to meet more challenges than ever before. Having been the major force that brought about modern agriculture and the increased food production fitting the needs of the ever rising world population, our profession is now facing the additional challenges of the further tightening of the world's water resources, nearing a breaking point in the more arid areas, and the anticipated climate change and global warming with all the attendant uncertainties. My own work has been devoted to understanding the behavior of plants, particularly crops, in their interactions with the environment with emphasis on water, and how their productivity depends on water use, and the application of this knowledge to practical problems. So this presentation will deal largely with the water problems the world is facing and how some of my research addresses some of the agricultural problems.

Why is the world's water resource situation tightening so much? Obviously, water is a finite resource and there is little or no economically feasible means to add to the water supply in many arid or less humid areas. On the other hand, with the continued growth in population and improvement in living standard, the demand for water keeps on increasing. The past trend in water use indicates that not only will the use continue to rise, but the rise may occur at an increasingly faster rate, in the municipal and industrial sectors as well as for agriculture. Of course, the actual water supply and use and their projected trends vary markedly with geographical locations. Table 1 below gives some examples, comparing countries in the more arid portion of the Mediterranean region with a few countries located in areas more abundantly supplied with rain. Data on total fertility rate (number of children born to the average woman in her life time) and population growth rate of each country were used to project the increase in population and the decrease in water available per person from 1995 to 2025, over a period of 30 years. The countries listed in the upper part of the table are considered to be experiencing some to severe water scarcity already in 1995, whereas two of the countries listed in the lower part of the table were experiencing some water scarcity in 1995, but all in 2025. Most striking is the fact that the higher is the rate of total fertility and population growth the steeper is the decline in water available per capita from 1995 to 2025. Libya and Jordan, already so low in water supply in 1995, would have their water per capita cut to less than half in 2025 because of fast population growth.

TABLE 1. ACTUAL WATER SUPPLY AND PROJECTED TREND AT DIFFERENT GEOGRAPHICAL LOCATIONS

Country	Population (millions)		Water per capita (m <sup>3</sup> /yr)		Total fertility rate 1998	Growth rate 1998
	1995	2025	1995	2025		
Cyprus	0.7	1.0	1,208	947	2.1	0.7
Egypt	62.1	95.8	936	607	3.6	2.2
Jordan	5.4	11.9	318	144	4.4	2.5
Libya	5.4	12.9	111	47	6.3	3.7
Morocco	26.5	39.9	1,131	751	3.3	1.8
Oman	2.2	6.5	874	295	7.1	3.9
Afghanistan	19.7	45.3	2,543	1,105	6.1	2.5
Belgium	10.1	10.3	1,234	1,217	1.6	0.1
Poland	38.6	40.0	1,458	1,406	1.6	0.1
Uganda	19.7	45.0	3,352	1,467	6.9	2.7
U. K.	58.1	59.5	1,222	1,193	1.7	0.2

Gardner-Outlaw &amp; Engelman, Population Action International (1997)

The pressure on our water resource is more than just due to the increase in population. With economic development come higher living standards, entailing more water used per capita. Better living conditions means more water used for cleaning and bathing, and for food processing and the processing of consumer products. Better living also means a greater demand for more recreation, with water-based activities such as swimming, boating and fishing playing a major role. Better living is also associated with a shifting in diet from plant products to more animal products. A study conducted by the Council for Agricultural Science and Technology in the USA (1999) projected the total meat consumption in developing countries to more than double by the year 2020. Depending mainly on the size of the animal, it takes between 2 to 8 kilograms of plant product to produce 1 kilogram of animal product. So shifting to a meat rich diet means more plant material has to be produced to feed an average person, requiring more water to grow the plant material.

Climate change and global warming brought about by the rise in carbon dioxide in the atmosphere caused by fossil fuel burning and forest clearing may exacerbate the water shortage in many areas. The European Environmental Agency concluded in 2004 that Europe has experienced a temperature increase that is one degree higher than the rest of the world and that Spain and Portugal are more likely to be affected by climate change than the other EU countries. Last year Spain experienced a record drought. The resultant high temperature, combined with the desiccated vegetation, had led to many wild fires. As you know, 11 firefighters were caught in one of those fires last July and died. The terrible tragedy was reported around the world.

Our profession is in a unique position to help in the mitigation of the water shortage problems and in coping with changed climatic conditions and the elevation in atmospheric carbon dioxide concentration. For example, agrarian engineers are the ones who breed and engineer crops for different regimes of water, climate and soil, who develop management and engineering techniques and strategies to alleviate water shortage and pollution, and who lead the efforts in tackling problems of natural resources on a landscape scale using remote sensing, GIS, computer simulation and a host of other techniques. My own work is much more limited in scope, and is directed more at understanding and quantifying the interactions between plants and their environments, and between crop productivity and water use, and

exploring the management and other practical implications of the findings. I will now share with you small parts of my past and present work.

Carbon compounds make up more than 95% of the dry matter in the plant, whether domesticated or wild. Crop productivity ultimately depends on the assimilation of carbon dioxide from the air by photosynthesis with light energy captured by the leaves from the sun. Through evolution, plants have developed elaborate means to assimilate carbon dioxide while minimizing the loss of water by transpiration. One important means is through the operation of stomata. Stomata are microscopic valves present by the thousands on all leaves. They open to allow the passage of carbon dioxide when conditions are favorable for photosynthesis; and the extent of opening is adjusted according to how favorable the condition is. Unfortunately, open stomata also allow the passage and escape of water vapor from the leaves; so transpiration is the inevitable result as plants acquire carbon dioxide through photosynthetic assimilation. Stomata close when there is no light to energize photosynthesis; that way transpiration is minimized. Stomata also close when water is deficient even when conditions favor photosynthesis otherwise. Thus, stomata act as safety valves to maintain good plant water status and prevent excessive water loss. Stomata also respond to changes in carbon dioxide concentration in the air. As carbon dioxide concentration increases, stomata open less and less. More carbon dioxide diffuses into the leaves in spite of the smaller stomata opening and more is assimilated by photosynthesis. This explains why crop productivity under future elevated CO<sub>2</sub> scenarios is expected to increase. At the same time, water use by crops is expected to be lower because stomata are less open under elevated CO<sub>2</sub> and transpiration should be less.

As indicated by Professor Romagosa, in the 1960s my students and I had elucidated that the transport of potassium and associated anions in osmotic amounts is the mechanism that underlies stomatal opening and closing. Later, as my interests broadened I began to think of how to integrate stomatal behavior with the fundamental determinants of photosynthesis and transpiration, to quantify the efficiency of water use for the assimilation of carbon dioxide under various environmental conditions. For good reasons, I chose to use a relative approach, always expressing water use efficiency for a particular situation in relation to the water use efficiency of the same crop in a reference situation, with the reference situation chosen for convenience. Taking advantage of the fact that the carbon dioxide concentration inside a leaf tends to be a constant proportion of the carbon dioxide concentration in the air surrounding the leaf, I was able to derive a set of simple equations<sup>1</sup> that calculate the water use efficiency according to the changes in conditions. The variables that the equations account for explicitly are temperature, humidity, and air carbon dioxide concentration. The equations also account implicitly for differences in radiation and wind, and different plant stresses caused by water deficit, salinity or nutrient deficiencies. In the experimental tests conducted so far, we were able to show that the equations predicted quite well the changes in water use efficiency of several crops caused by: (1) different levels of air carbon dioxide concentration in growth chambers, and (2) continuous variation in air temperature, radiation, humidity and wind in the open field<sup>2</sup>. Although more testing remains to be done, the results so far are encouraging,

---

1. HSIAO, T. C. 1993. "Effects of drought and elevated CO<sub>2</sub> on plant water use efficiency and productivity". In: JACKSON, M. B.; BLACK, C. R. (eds.) *Interacting Stresses on Plants in a Changing Climate*, NATO ASI series. Vol. I 16. Springer-Verlag, Berlin: 435-465.

2. XU, L.-K.; T.C. HSIAO. 2004. Predicted vs. Measured Photosynthetic Water Use Efficiency of Crops Stands under Dynamically Changing Field Environments. *J. Expt. Bot.* 55:2395-2411.

pointing to the potential wide use of these equations in the estimation of the impact of climate change and elevated carbon dioxide concentration on water use efficiency of crops.

The importance of knowing how water use efficiency of crops changes with changes in conditions cannot be overemphasized. For arid and less humid areas around the world where water is limiting crop production, the water use efficiency of a crop multiplied by the amount of available water determines the amount of carbon dioxide assimilated by the crop, and hence the amount of dry matter produced by the crop. Thus, the equations have the potential for making fairly quantitative predictions of how productivity of various crops changes for the future climate and carbon dioxide scenarios.

Important as it is, the efficiency of water use for photosynthetic assimilation of carbon dioxide is only one step in the complex chain of efficiency steps, starting with water flowing into the reservoir that produces the grain or fruit at the end. Specialization being the norm of the scientific and engineering professions, most researchers have focused only on one or few of the efficiency steps. Up to now the overall process has only been examined either qualitatively or quantitatively in a broad way but with no clear means to tie specific efficiency steps together to allow the quantification of the whole. A better and more precise approach is needed to analyze and improve the overall efficiency of water use for agricultural production. By dividing up the overall processes into segments that consist of sequential efficiency steps, I have found a systematic and relatively simple way to integrate the efficiency of all the individual steps to obtain the overall efficiency. The framework developed makes it possible to examine any part of the system either in fine detail if desired, or as integrals of appropriate coarseness. Most importantly, the framework provides the quantitative means to optimize resource allocation for improving the efficiency of the whole system.

The framework is based on the recognition that when a segment of a process is made up of sequential steps and the efficiency of each step is expressed as the ratio of its output to its input, the overall efficiency of that segment is the product of the efficiency of the individual steps. That is, multiplying the efficiency of the individual steps together gives the overall efficiency of the segment. This is because the output of the preceding step is the input of the following step; so when the efficiencies of the steps are multiplied together, the inputs and outputs cancel each other except for the input of the first step and output of the last step. The resulting ratio, the output of the final step to the input of the first step, is the overall efficiency by definition.

What are the practical implications of this simple mathematical fact? One implication is that even when the efficiency of each step in a sequence is quite high, the overall efficiency is relatively low because of the multiplicative effect. By the same token though, minor improvement in the efficiency of several or more steps in the sequence can bring about large improvement in the overall efficiency. This fact dictates that in efforts to improve the efficiency of water use, we need to look at the system as a whole and try to make some improvement in several to many steps, instead of concentrating on making large improvements in only one or two steps. Another implication is that a given percentage improvement in any of the steps has the same impact on the overall efficiency. So resource is better allocated to improve the steps of the lowest efficiencies first.

Applying this framework to real agricultural production system entails additional considerations. For one, the input and output of some of the steps do not involve directly water. For photosynthesis water use efficiency, the input is the water transpired and the output is the carbon dioxide assimilated. But subsequent to that the steps do not directly involve water. Instead, the steps are the conversion of carbon dioxide to plant dry matter, followed by the division of the dry matter between the harvest part such as grain or fruit and the non-harvested part, the crop residue. So the input for the latter is the total dry matter of the plant, and the output is the harvest part of the plant. Another and even more important consideration is that parts of the process are not sequential but branching or merging. For example, the water from an irrigation project received on a farm will be distributed to different fields to be applied to crops. This means that the starting segment later branches into several segments. In such cases, the overall efficiency of all the branch segments is the sum of the weighted efficiency of each segment. The weighting is done by multiplying the efficiency of each segment by the fraction of the total water that segment receives.

So far I have spoken only of water use for irrigated crop production. The framework is equally applicable to rain-fed cropping systems —by replacing the irrigation water delivery steps with steps of rainfall capture in the root zone of the soil. Also, by adding steps for animal consumption of the plant material produced and the conversion of the plant material eaten into animal products, the framework is equally applicable to animal production systems. When applied to the degraded and overgrazed rangeland so common in the more arid Mediterranean area, it can be shown that better management technique such as controlled rotational grazing can lead to many folds of improvement in the efficiency of rainfall water use for animal production. Rotating the animals to graze on different parts of the range at the proper time allows the range plants to grow larger with sufficient leaves to cover a fair portion of the soil before they are eaten. With the larger plants and higher soil coverage by plant canopies, the rain water infiltration into the soil is higher, the roots are deeper resulting in more water retained in the root zone, more water is transpired through the plants in exchange for carbon dioxide assimilation and less water is lost by soil evaporation, more palatable plant species have a chance to grow so a larger portion of the plant material is consumed by the animals, and more of the calories eaten are converted to animal products and less are used for walking since there is more edible plant material per square meter of land. In total, the efficiency of five steps of the system are raised by this one management change, leading to multiplicative and very large improvement in the overall efficiency.

With the rules that when steps are sequential the overall efficiency is the product of the efficiency of individual steps, and that the overall efficiency of a system is the sum of the weighted efficiency of all the branches, it is possible to apply this framework starting at the lowest level of organization such as different fields on a farm, then scale up quantitatively level by level all the way to hydrologic regions or watersheds. All in all, the framework offers the potential to quantify the efficiency of water use at different scales of organization, and at the same time makes it possible to evaluate the efficiency of each step and decide where best to make improvements to save the most water.

In concluding my remarks, I return to the subject of the increasing demands for water worldwide and the intensifying competition for water. I spoke of the effects of the growing population and rising living standards, but did not say much about the need to maintain and improve the nature environment that

we live in. In reality there is now more and more awareness that substantial amount of water must be allocated for this purpose. In my home state of California, a multi-billion dollar effort called CALFED Bay-Delta Program is under way to adjudicate the conflicting demands on water for agriculture, ecological health of the environment, and municipalities and industry. Globally, this issue appears even more acute. For the Johannesburg World Summit on Sustainable Development in 2002, His Royal Highness the Prince of Orange recommended as a target, to “Increase water productivity in agriculture (rainfed and irrigated) to enable food security for all people without increasing water diverted for irrigated agriculture over that used in 2000.” This recommendation was followed up by one of the concluding statements on Water, Food, & Environment, from the 3rd World Water Forum, 2003: “Increase food production to achieve targets for decreasing malnourishment and rural poverty, without increasing global diversions to agriculture over the 2000 level.”

So the demand on agriculture to conserve water and improve its efficiency of use is great and the challenge is redoubtable. Our profession must lead the way in ameliorating the problems and finding solutions for them in the face of the unprecedented demands on the earth’s resources created by the population growth and the uncertainties created by global climate change.

I would like to end my remarks by expressing my deep appreciations again to the University of Lleida for choosing me for this special honor.

## DISCURS DE CLOENDA

---

A càrrec del Dr. Joan Viñas Salas, rector de la Universitat de Lleida

M'he referit, a l'inici d'aquest acte, a la commemoració del 125è aniversari de la creació del Col·legi d'Enginyers. L'aparició i l'activació de la professió va ésser la conseqüència natural de la creació i el desenvolupament dels estudis d'agronomia. Aquests, com estudis moderns, van rebre l'empenta definitiva de la Il·lustració del set-cents que va impulsar l'aplicació de la raó, de la ciència i de la tècnica a les diferents activitats humanes, també a l'agricultura, amb la voluntat de resoldre —confiaven que definitivament— els problemes de la humanitat.

Tot aquest projecte de renovació i modernització es posa en marxa a Europa en un moment de forta expansió demogràfica. Assegurar, doncs, l'alimentació de la població era la principal funció que s'esperava de l'agricultura.

Hem de reconèixer, davant la paorosa imatge quotidiana de la fam, que aquesta continua essent una qüestió capdal, tot i que ara no és tant un repte per l'agronomia com un problema polític.

Tanmateix, l'agricultura, com tantes altres activitats humanes, ha de fer front a nous desafiaments i s'ha d'adaptar a noves condicions, sense perdre mai de vista, però, la vella funció d'alimentar la humanitat.

La trajectòria del professor Theodore C. Hsiao, tal i com s'ha posat de manifest avui aquí, tant en la *laudatio* del doctor Romagosa com en la seva mateixa lliçó magistral, evidencia la preocupació i l'esforç per trobar noves respostes a noves preguntes i a nous reptes.

Aquesta és, en definitiva, la posició del científic. Ara bé, el món dels nous interrogants és, també, el món dels temors. La recerca de respostes adequades no és sempre un camí fàcil i sovint —si no sempre— va acompanyada d'incerteses. El científic, no obstant això, té el deure moral de continuar la seva recerca, d'acord, val a dir, amb els principis ètics que la mateixa comunitat científica ha de considerar.

Les comarques de Lleida, eminentment agràries, no van restar alienes als projectes de renovació científica de l'agricultura. Així, el 1868, la Paeria va projectar la Granja Escola Pràctica de Butsènit, sota l'estímul de les expectatives creades pel nou Canal d'Urgell. També l'Institut d'Ensenyament Mitjà i l'Escola Normal de Mestres tenien càtedres d'Agricultura. Ja en temps de la Mancomunitat de Catalunya, es va crear la Granja-Escola que després heretaria la Diputació.



Va ésser sobre l'espai d'aquella Granja-Escola que, a partir de 1968, s'aniria edificant l'actual Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Agrària de Lleida. Dos segles i mig després que Felip V suprimís l'Estudi General, els estudis universitaris tornaven a Lleida.

Es complia, així, un doble somni: recuperar l'activitat universitària i crear uns estudis d'agricultura. Un somni, permetin-me l'expressió, que tenia els seus orígens en el vell projecte il·lustrat de millorar l'activitat agrícola. Un somni que, en gran mesura, es va poder fer realitat gràcies, d'una banda, al suport i l'empenta de la Universitat Politècnica de Catalunya, dirigida durant una bona part d'aquells anys pel doctor Ferraté.

El doctor Gabriel Ferraté ha estat un protagonista principal de la història de la universitat catalana més recent. Va dirigir la Universitat Politècnica durant el període capdal de la seva consolidació, primer com a Universitat Politècnica de Barcelona i més tard de Catalunya. Més endavant ha liderat la creació i l'expansió de la Universitat Oberta de Catalunya, una institució pionera en el desenvolupament d'un campus virtual i, qui sap, si no ho és també en molts altres aspectes de la universitat del futur. En efecte, la rellevància de la figura i l'obra del doctor Ferraté ha quedat ben palesa en la *laudatio* del doctor Michelena.

D'altra banda, el desenvolupament de l'ETSEA va ser més fàcil gràcies a la generositat de la Diputació de Lleida. Cal reconèixer que en aquell moment sens dubte incert, els responsables d'aquesta institució van saber tenir visió històrica. L'estreta col·laboració amb la Diputació ha estat, al llarg de tots aquests anys, i és, ara mateix, molt fructífera, tant per al desenvolupament de la Universitat de Lleida com per al conjunt del territori.

Aquests dos conceptes, aquestes dues realitats, universitat i territori, han de caminar junts. La Universitat de Lleida mira i ha de mirar cap al territori, i el territori ha de considerar la Universitat com una realitat seva.

Com vostès saben molt bé, senyores i senyors, la Universitat de Lleida és l'única del sistema català que té estudis superiors d'agricultura i forestals, i aviat estaran en marxa dos màsters europeus de veterinària; tenim, també, estudis de Ciència i Tecnologia dels Aliments i, des d'aquest curs, Biotecnologia, i Nutrició i Dietètica.

La participació en l'anomenat "Cinturó de la Indústria Agroalimentària", signat, entre altres institucions, per les universitats de Girona, la Rovira i Virgili i la nostra; i, així mateix, la participació en el Parc Científic i Tecnològic Agroalimentari, el Centre del Porcí a Torrelameu, el Centre Tecnològic Forestal de Catalunya a Solsona, entre d'altres, completen la presència de la Universitat de Lleida en el sector agrari i forestal.

Des d'aquesta perspectiva, és del tot entenedor que la nostra universitat faci una clara i decidida aposta estratègica pel sector agroalimentari.

La nostra és, també, una aposta pel territori: el conjunt de les terres de Lleida han de jugar un paper important en aquest camp agroalimentari. Tanmateix, la Universitat de Lleida, d'acord amb la vocació de tota universitat, aspira a ésser referent a Catalunya i a Europa.

Aquest acte té, doncs, per a nosaltres un doble valor simbòlic. És, en primer lloc i sobretot, un homenatge i un reconeixement a dos universitaris. Però, alhora, també vol ésser la manifestació del compromís de la Universitat de Lleida amb el sector agrícola.

Per aquesta raó, ens plau en gran manera coincidir amb el 125è aniversari del Col·legi d'Enginyers Agrònoms. Senyores i senyors col·legiats, han de saber que ens tindran sempre al seu costat en tot allò que pugui contribuir al desenvolupament de l'agricultura. La Universitat de Lleida els té per amics i aliats.

Per acabar, vull felicitar de nou els professors Gabriel Ferraté i Theodore C. Hsiao, i agrair-los, en nom d'aquesta universitat, que ara també és la seva, que hagin acceptat formar part del claustre de doctors. La Universitat de Lleida s'honora rebent-los i es beneficia, així, del seu saber i de la seva humanitat. Moltes gràcies.



***HONORIS CAUSA***

---

**JOAQUIM MOLAS BATLLORI**

---

11 DE DESEMBRE DE 2006

---

SALÓ VÍCTOR SIURANA DEL CAMPUS DEL RECTORAT



*LAUDATIO*

A càrrec del Dr. Josep M. Domingo Clua

Excel·lentíssim i Magnífic Rector, digníssimes autoritats, benvolguts col·legues, senyores i senyors,

De cap manera voldria que fos obviat que és des de la Facultat de Lletres que és proposat d'honorar el professor Joaquim Molas, mestre eminent en una disciplina, la filologia, ara mateix significada per la seva vulnerabilitat, colpida per tot de ferides —potser com cap altra de les disciplines humanístiques. Al cap de tot, en efecte (i lamento reincidir en el tòpic): ¿per què la filologia, en temps tan turbulents i travessats d'hostilitats? Treballem en un àmbit intel·lectual desconcertat, desbordat d'exigències. I no obstant això tenim el goig d'apel·lar a un mestratge valuós, que ens ubica en una cadena d'estudiosos la tasca dels quals ha estat medul·lar en la història contemporània del país. Un mestratge que, en les seves característiques, alhora, vindica per a la nostra disciplina unes qualitats d'art interpretativa radical, si cal intempestiva, activa en la seva contemporaneïtat —és a dir, aquell exercici secular cívicament compromès, fundacionalment contemporani, que la filologia, com a crítica radical del llenguatge, va ser en el segle XIX, en la seva reformulació moderna. No és pas un llegat menor, atès el paisatge comunicatiu banalitzador i homogeneïtzador amb què ens les hem d'haver.

Sospitem de tota obra “gran”, rellevant, una condició indagadora sobre ella mateixa, sobre les premisses constitutives de l'experiència vital damunt de la qual ha estat dreçada. Ha estat escrit que tota gran obra palesa la seva gènesi. Doncs bé, és ben explícitament que una anotació memorialística del prof. Molas (un dels seus “fragments de memòria”: exactament el primer, com s'escau) indica un seu origen: “El principi va ser la guerra”. No era pas només per a ell, aquest principi: uns mots imposants i plens de vehemència (i romàntics per a més detall, i no deu ser casual) semblen a propòsit de la generació del prof. Molas, que és la generació dels 50, i de l'ètica de responsabilitat cívica amb què imperativament aquesta generació va voler aconseguir-se: “en el no res de la nit, mantenir-se dret en temps de misèria”. Parlo de generació, i, certament, la del prof. Molas continua essent una “generació sense papers”, encara, o amb massa pocs, en relació amb la tasca que ha aconseguit en la configuració del país que tenim —o que hem tingut fins ara. Sigui com vulgui, la trajectòria i l'obra del prof. Molas resulten indestriables de la derrota bèl·lica i del deliri franquista: s'han resolt, obra i trajectòria, en un projecte, o una suma de projectes, bàsicament dedicats, primer, a establir ponts que ens connectessin amb l'univers de la cultura catalana, sotmès a oblit forçós per la ruptura del 39, i, després, a ubicar socialment la nostra cultura literària, des de les activitats estrictament creatives fins a les pràctiques escolars i acadèmiques, a integrar-la, aquesta cultura literària, en un univers actiu de referents. Tot plegat ha dut el prof. Molas, al llarg dels anys, a una ben diversa assumpció de rols (posem per cas, el de jove aïrat a la manera anglosaxona del moment; o més tard el de savi gairebé a la manera il·luminista): l'ha dut, doncs, a una carrera professional polifacètica, alhora de gran intuïtiu i d'obstinat estratègia, una carrera sobretot d'universitari i de crític, però també episòdicament lliurada a l'agitació i a les activitats editorials.

El dr. Joaquim Molas ha estat docent de les universitats de Barcelona, de Liverpool, dels Estudis Universitaris Catalans i de l'Autònoma de Barcelona. De la mà de Martí de Riquer, de Jordi Rubió i de Josep M. de Casacuberta, mestres seus, va iniciar una trajectòria de medievalista que aviat bescavià pel contemporaneisme: primer, als darrers 50 i durant els 60, com a crític i agitador militant en el "realisme" del moment, i després, des del seu ingrés a l'Autònoma com a catedràtic, l'any 69, com a estudiós acadèmic —com a historiador de la literatura bàsicament. En paral·lel, el prof. Molas ha estat responsable d'iniciatives editorials de gran impacte: ha dirigit les col·leccions "Antologia Catalana", "Clàssics Catalans del Segle XX", "Les Millors Obres de la Literatura Catalana", o "L'Alzina"; ha estat director fundador de la revista "Els Marges"; i ha dirigit, també, obres de referència fonamentals com el *Diccionari de la literatura catalana* (conjuntament amb Josep Massot), o els volums VII a XI de la *Història de la literatura catalana* que havien començat Martí de Riquer i Antoni Comas.

La carrera professional del dr. Molas, atenta a urgències, amb discontinuïtats que ell mateix ha lamentat sovint, ha proporcionat al capdavant una sòlida reconsideració del canon literari i la base a partir de la qual (i en molts casos sense alternativa visible) s'ha bastit l'edifici acadèmic que acull l'estudi de la literatura catalana. D'una manera particular, és destacable la dedicació del prof. Molas a tres grans objectes d'estudi que ara no podem sinó veure'ls marcats per la seva empremta: el primer el Modernisme (l'atenció al qual, en origen, segons ha deixat dit, li va ser un exercici d'autoafirmació diguem-ne heterodoxa, de recuperació de mites familiars i menestrals: una cosa ben diferent de l'actual objecte de consum escolar i turístic que és ara el Modernisme), després l'avantguarda (amb aportacions tan decisives com els estudis-antologia de 1983 i de 2003, aquest darrer en col·laboració amb el prof. Enric Bou, que efectivament ubiquen la nostra avantguarda en el mapa internacional) i finalment la literatura del segle XIX (amb intervencions brillants sobre la seva història, sobre de la poesia del segle, o sobre figures com Apelles Mestres o Verdaguer). Aquesta trajectòria acadèmica no ha deixat al marge la literatura viva: ha inclòs una eficaç acció difusora de l'obra d'alguns dels grans creadors del segle XX, de la fortuna dels quals el prof. Molas, obtenint-ne el tracte personal i la confiança, ha esdevingut un agent decisiu. És el cas de J. V. Foix, de Carles Riba, de Joan Oliver, de Salvador Espriu, o de Mercè Rodoreda. Però també el d'altres que van arribar després, com Baltasar Porcel, Terenci Moix, Pere Gimferrer o Montserrat Roig, l'obra (en el seu moment) "jove" dels quals es va veure beneficiada per l'ascendent d'autoritat del nostre doctorand.

A l'últim, l'activitat universitària del dr. Molas s'ha resolt en un excel·lent ofici de professor. I n'ha resultat un mestratge admirat, exercit en extensió i intensitat. Comentava Rubió i Balaguer a propòsit de Milà i Fontanals que "El mestratge és la irradiació d'una personalitat plena. Es guanya a la conversa igual que a la càtedra, a la crítica o al comentari periodístic. I sobretot són la conducta i la vida d'estudi que el forgen". Puc dir des de l'experiència què era el prof. Molas per als qui féiem d'estudiants d'universitat a la segona meitat dels 70: algú de qui era visible el paper seminal de la seva activitat d'estudiós i de docent; algú per a qui la literatura i el seu estudi no eren l'exercici displicent de diletant, sinó unes activitats decisives per a la revelació i la configuració de l'experiència. I també, dit a la manera de Riba, una tria vital a tot o res, molt ben avisada que "l'ofici [d'escriure] és diabòlic" i que "En el fons, és tan difícil crear com llegir". Era algú que contribuïa decisivament a convertir allò que tenia molt de llimb acadèmic (l'estudi de la literatura catalana) en un àmbit de treball fascinant —en el qual, a més, resultava que gairebé tot era per fer. I algú generós en la companyonia i l'amistat. De l'una i de l'altra en donen fe les ocasions nombroses que l'han vinculat a la nostra ciutat i el seu entorn: per exemple la militància en favor de la

figura de Màrius Torres, o la mateixa organització dels estudis universitaris de literatura catalana, o bé els vincles amb creadors com Guillem Viladot, Manuel de Pedrolo, Josep Guinovart o Josep Vallverdú (que des del 2004 ens fa l'honor d'ostentar el grau nostre de doctor *honoris causa*).

En fi: ens sabem en una o altra mesura hostes de l'ofici del prof. Molas i sabem que devem al nostre amfitrió de tants anys la cortesia d'honorar-lo. Per això, dr. Joan Viñas, Excel·lentíssim i Magnífic Rector, en nom del Departament de Filologia Catalana i Comunicació de la Universitat de Lleida, per l'abast i l'abnegació de l'obra del dr. Joaquim Molas, per la qualitat de la seva dilatada dedicació a la investigació i a la docència, m'és un goig de sol·licitar-ne la investidura com a doctor *honoris causa* de la nostra universitat.



## ACTE DE DOCTORAT *HONORIS CAUSA*

---

A càrrec del Sr. Joaquim Molas Batllori

Es un tòpic, en ocasions solemnes com aquesta, començar dient que un se sent, a un mateix temps, orgullós i confús davant l'honor que se li concedeix i que, sens dubte, no mereix. Però, en els seus orígens, el que, avui, són tòpics rebregats no eren sinó realitats plenes de sentit. Ho va mostrar, en els seus estudis, un crític eminent, E. R. Curtius. I ho proclama amb contundència un poeta en exercici, Gérard de Nerval. "Le premier", diu, "qui compara la femme à une rose était un poète, le second était un imbécile". Sóc molt conscient de les meves limitacions. I, per tant, puc assegurar que si dic que em sento orgullós i confús no ho faig per complir retòricament amb una obligació, sinó per íntima convicció. Primer: la universitat que m'atorga la distinció doctoral és la més antiga del país i he sostingut, i sostinc, amb ella, des que va ser restaurada fa una trentena d'anys, lligams molt estrets. I dos: la meua vida professional, ha estat, ja s'ha dit, molt dispersa, i fruit, més que d'una decisió prèvia, bona o dolenta, del vaivé de les circumstàncies d'un temps determinat, l'inhòspit que m'ha tocat de viure, si més no, durant la joventut i gran part de la maduresa, i d'una matèria, la de treball, que m'han fet apuntar en moltes direccions i omplir molts buits sobre la marxa, amb tot el que això implica d'improvisació i de constants rectificacions. D'aquí que em senti, alhora, justificat i alliberat de començar amb el que, a primer cop d'ull, pot semblar un tòpic. I doni les gràcies als qui van tenir la idea, i especialment, al prof. Domingo, que, en nom seu, ha donat la cara, i al claustre que generosament la va beneir.

Avui, l'estatut del que ha estat, i és, la meua matèria de treball, la literatura catalana, és ben definit. O, almenys, ho és en la mesura que ho és el de qualsevol de les que figuren, amb un punt vermell, en el mapa del ram. Ara: quan, en ple segle de les llums, van néixer els estudis moderns de literatura, l'estatut, en general, de la llengua, i en particular, de la literatura era, si no vacil·lant, imprecís. I ho era no sols per als nous estudis, sinó també per a ella mateixa, en tots dos casos, per unes mateixes raons, la falta d'una cort, amb tot el que una cort suposa, per al gremi il·lustrat, de centre de decisió política, de cohesió social i de referència lingüístico-cultural. Un historiador i preceptista, Antoni de Capmany, i un metge i poeta en exercici, Ignasi Ferreres, cada un des de la seva trinxera, unes trinxeres, si no oposades, molt allunyades l'una de l'altra, ho certifiquen amb pèls i senyals. I, cinquanta anys després, ho ratifica Jaubert de Paçà en la primera història pròpiament dita de la literatura catalana. En efecte: Capmany, de formació rígidament il·lustrada, i per tant, defensor implacable, malgrat que, segons diu Alcalá Galiano, "siendo catalán y habiendo aprendido a hablar y aun a pensar en su dialecto lemosino, manejaba en cierto modo como extranjero el lenguaje castellano, de lo cual se seguía ser escabroso en su estilo y nada fácil en su dicción", del "purisme" lingüístic contra la invasió de gal·licismes, va oposar el català antic, llengua de cort, i doncs, llengua "nacional", que havia descobert en el curs de les seves investigacions, al que moblava el carrer, una llengua, aquesta, descartada, remarca, de les institucions públiques i, per tant, d'ús domèstic i d'abast merament "provincial". Així, en les *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, publicada el 1779, en el moment de transcriure el discurs de Martí l'Humà llegit, el 1406, a les corts de Perpinyà, ho fa, no en la llengua original, sinó traduït al castellà. I justifica

l'operació amb dos arguments, que s'han convertit en llegendaris: és un idioma antic, si més no, en moltes paraules i és, a més, un idioma "provincial", i doncs, difunt per a les lletres i desconegut a Europa. Diu exactament: la llengua "en la que està extendido el original, es ya antiquada en el mayor número de los vocablos y por otra parte sería inútil copiarla en un idioma antiguo provincial, muerto hoy para la República de las letras, y desconocido del resto de Europa". Ara: "el idioma catalán era en el siglo XIII la lengua de las cortes de Aragón, Mallorca, Sicilia y Provenza". I, a més, d'unes corts tan poderoses que fins i tot la van arribar a imposar a Grècia, "donde por espacio de siglo y medio la melodiosa lengua de los Anacreontes calló asustada por el dialecto Lemosino de los Rocaforts y los Entenzas". Uns anys després, el 1791, en l'edició del *Consolat de mar*, una altra de les seves obres magnès, va insistir, en tant que purista de la llengua i d'intel·lectual que forma part de les elits borbòniques, no sols en el fet que la llengua catalana havia estat la pròpia d'una cort, i d'una cort poderosa, sinó que, a més, havia estat una llengua "nacional" i havia generat una gran literatura: "no se debe, pues, considerar como una habla, o xerga plebeya, usada para el trato familiar del rústico pueblo, como podrían creer los que la despreciaren, equiparándola al *patués* de las varias provincias de Francia, de Lombardía, de Italia y otras partes: lenguaje destinado solamente para cantares aldeanos, y el uso doméstico del vulgo". I afegeix: "El catalán, a mediados del siglo XIII, era la lengua nacional de tres Provincias o Reynos, es a saber, de Cataluña, Valencia, Mallorca, Menorca, e Ibiza, y de allí se comunicó mucha parte a Aragón, en cuya habla castellana han quedado bastantes voces lemosinas. No era, pues, un idioma del pueblo particularmente; éralo de la Corte y palacio de los Reyes, como antes lo había sido de los Condes de Barcelona, Rosellón y Cerdeña y después de Provenza. En esta lengua componían los poetas, y los historiadores; en ella se extendían las leyes, los bandos, los diplomas, quando no se expedían por Cancillería, en que se usaba el latín: en ella se escribían las peticiones, actos, y constituciones hechas en Cortes. Era en fin la lengua de los Reyes, de los Príncipes, de los palacios, del púlpito, de los tribunales, y de las academias amenas". De fet, va ser "una lengua nacional, y no una xerga territorial, desde el siglo XII hasta principios del presente [és a dir: del XVIII], en que se adoptó, con el nuevo gobierno [de Felip V], la castellana en todos los tribunales y actos públicos de las provincias de la Corona de Aragón" I, des del moment que deixa de ser llengua de cort, o almenys, de l'administració pública, "sólo ha quedado reservada para el trato familiar de las gentes, y uso doméstico del pueblo". Per això "ha padecido ya alguna alteración, degenerando de su castiza y legítima habla y escritura; de suerte que muchas voces, frases, partículas y la ortografía del verdadero catalán, o no se usan por añexas, o no se entienden sino por los antiquarios o bibliógrafos eruditos". Conclusió: es tracta d'un problema, més que lingüístic, polític. I, a més, datat.

Altrament, Ignasi Ferreres, sumant-se a la llarga tradició de "defenses" i "elogis" de la llengua iniciada en ple segle XVI, va llegir, pels volts del 1780, en una tertúlia més o menys formalitzada de Barcelona i d'inspiració, ni que fos modestament, il·lustrada, una *Apologia del idioma cathalà*, que, pel que sembla, va tenir una relativa difusió: s'ha conservat en tres còpies manuscrites, una d'elles, a la Biblioteca municipal de Montpeller. I Ballot la va utilitzar en la seva famosa gramàtica. Ferreres, després d'una llarga argumentació, que no és del cas, treta, en part, d'Agustí Eura, conclou que l'idioma castellà no té cap avantatge sobre el català, "que ni es incult, aspre ni escàs" i "sí copiós, suau y elegant". I diu: "si és així, me diran: ¿com és que los cathalans aféctan lo parlar castellà, olvidant son llenguatge natiu?". "Penso", continua, "satisfer a esta fent una altra pregunta: ¿com és que los grechs han pres lo idioma turch, deixan lo natiu grech, ja tan olvidat, que és menester apèndrer-lo com lo llatí, essent la llengua grega tant més florida y elegant que la turca? La resposta és la mateixa que dech donar: la llengua turca és en la Grècia

la llengua de cort, y per abrasar esta han abandonat los grechs la sua; es la llengua castellana nostra llengua de cort, y perçò abandonam la cathalana, com també abandonà tota la Espanya son antich idioma, com he dit en lo principi de esta *Apologia*, quant los romans la dominaren y prengué la de estos, que era la llatina, de la que hem pres la dialèctica la castellana y la cathalana, y com esta sia més connexa ab sa matrís la considero millor”.

Tanmateix, si, segons el diagnòstic de Capmany i de Ferreres, la llengua, sense el suport d'una cort, duu una vida reclosa en ella mateixa, no ha deixat mai de ser la viva del carrer. O, en tot cas, ha alternat el seu ús, en determinats estaments o en determinades ocasions, amb el del castellà. O, al Rosselló, amb el del francès. D'aquí que la literatura consumida majoritàriament per la gent del carrer fos, per dir-ho amb Capmany, escrita en “el habla y xerga plebeya” i, doncs, fora de comptes per a la tropa il·lustrada. I que, per definició, es limités a divertir i a informar la parròquia, i per tant, a difondre, a través de joglars o de fulls volants, idees i creences religioses. Morals. O polítiques. I a fer, amb idèntics objectius, representacions del naixement i de la passió de Crist. De vides de sants. O, al contrari, de sainets més o menys esqueixats, com els que Friedrich Schlegel, que distingia bé el català del provençal, va veure a Cádiz i a Barcelona, aquests, diu, en “el dialecte de la província” Posaré dos casos que, per a mi, donen la mesura, alhora, del poder social de la llengua i d'aquesta mena de literatura com a arma de penetració. O de propaganda. Les autoritats durant l'anomenada guerra del Rosselló dels anys 90 i amb la idea d'estimular la inscripció de voluntaris, van impulsar la creació de romanços que van divulgar en forma de fulls volants i que van tenir una llarga vida oral, com a mínim, fins que els va recollir Milà i Fontanals. I segon: el 1802, la cort borbònica, instal·lada temporalment a Barcelona amb motiu de les noces de dos prínceps de la branca espanyola amb dos de la napolitana, van auspicar, entre les diverses iniciatives festives de les autoritats i dels gremis locals, i pel que sembla, per intervenció directa de la reina, la composició i publicació de dos poemes llargs segons els models il·lustrats de Madrid: *l'Epitalami*, d'Ignasi Plana, i *La Fama en lo Parnàs*, de Jaume Vada. De tota manera, al costat d'aquesta producció de consum massiu i subjecta, per principi, al joc de les circumstàncies, n'hi havia una altra de més ambició literària, ni que l'ambició fos modesta i rutinària, relativament estabilitzada i destinada a les minories més o menys “selectes”. Ferreres, per exemple, com a prova de la seva apologia, cita, a més de “molts altres llibres de poesias cathalanas, que sols tenen la falta de no ser impreses”, els noms de F. V. Garcia i de Josep Romaguera i reproduïx i comenta algunes mostres seves aparegudes en un quadern publicat amb motiu de la beatificació de Simon de Rojas. I aquests tres poetes d'obra publicada, amb l'afegit d'un d'obra inèdita, Agustí Eura, com he dit, una de les seves fonts d'inspiració, són els quatre que, val a dir que no com a models estètics, sinó lingüístics, i per això són excloses, per “antigues”, les poesies d'Ausiàs March, figuren en la primera antologia de la poesia catalana moderna publicada, en la seva *Gramatica y apologia de la llengua cathalana*, per Ballot.

Capmany i Ferreres, cada un, segons els seus interessos, remarquen la inseguretad estatutària de la llengua, i amb la de la llengua, la de la literatura, i se'n lamenten sense, però, proposar, si més no a primer cop d'ull, cap programa d'acció. Ara: els autors dels primers diccionaris i de les primeres gramàtiques no sols van acceptar, ni que fos tàcitament, la situació provocada per la supressió de les institucions pròpies, sinó que van crear els instruments per satisfer el ventall de les noves necessitats plantejades. Així, per exemple, Joaquim Esteva, Josep Belvitges i Antoni Juglà van publicar, el 1803-1805, un *Diccionario catalan-castellano-latino* destinat a l'aprenentatge del castellà, “por ser”, diuen sense embuts, “el

de la Corte de España y de casi todo el reyno”, i a més “ por ser en Cataluña mismo indispensable en los tribunales, en las aulas y academias, y común en los púlpitos, y en los asuntos de comercio, de literatura, y en casi todos los de alguna gravedad”. Ballot, per la seva banda, condeixible de Capmany i continuador, en determinats aspectes, del seu pensament i del de Ferreres, distingeix, en la seva gramàtica, la primera impresa, entre la llengua de la “nació”, la castellana, i la “nativa”, o catalana, una llengua, aquesta, que és independent de la provençal, manté la seva plenitud en el XVII i, “ab lo discurs del temps, y de esta part de alguns anys ha perdut molt de sa gracia y hermosura”, més exactament: “ha quedat” des de les darreres corts celebrades a Barcelona el 1702, “un poch olvidada, y confus lo modo de escriurerla”. D’aquí que es demani: “¿Peraqué voler cultivar la llengua cathalana, si la de tota la nació es la castellana, *la qual debem parlar tots los que nos preciam de verdaders espanyols?*”. I respon: “Es veritat; pero, no obstant, es necessari també estudiar los principios de *la llengua nativa*, la que havem apres de nostras mares” ( el subratllat és meu). “La llengua es la porta de la nostre ànima; si ella no es neta y llimpia, dona á conéixer la porquería y brossa de dins de la casa”. Amb la seva *Gramatica*, doncs, no pretén sinó cobrir, d’una banda, les necessitats dels forasters que es veuen obligats a transitar pel nostre territori, i de l’altra, les pròpies de la vida quotidiana des dels senyors que han d’escriure als seus majordoms, passant per les monges que ho han de fer als seus parents o els marits que ho han de fer a les seves mullers, fins a les pròpies de les celebracions eclesiàstiques, incloses l’administració de sagraments. O l’ensenyament del catecisme.

De fet, Antoni Puigblanch, un dels darrers il·lustrats amb tarja d’identitat, ni que sigui, ja, un si és o no és descolorida, amic i admirador de Capmany, estudiós de Ballot i lector de Raynouard, és el primer que, arrossegat pel nou nacionalisme liberal i uniformista, i en plena bullida de les Corts de Cádiz, va proposar un programa de substitució, que, com l’anàlisi de Capmany, ha esdevingut, ell també, llegendari. “Se hace indispensable”, diu, el 1811, en *La Inquisición sin máscara*, després d’haver remarcat el “mayor atraso en las ciencias principalmente eclesiásticas, que se nota en Cataluña comparada con las demás provincias del reyno” i d’haver-ne trobat la causa en la implantació molt primicera del Sant Ofici, “abandonar el idioma provincial, si ha de estrecharse mas y mas baxo las nuevas instituciones con el resto de la nacion, é igualarla en cultura”. I afegeix amb contundència: “desengañémonos ya, y entendamonos que será siempre extranjero en su patria, y que por consiguiente quedará privado de una gran parte de la ilustracion que proporciona la recíproca comunicacion de las luces, el que no posea como nativa la lengua nacional”. Ara: Puigblanch, al llarg del seu viatge de polític exiliat, i al capdavall, fracassat, va anar matisant, si no rectificat, aquesta dura proposta. Posaré uns pocs casos. Primer: va fer uns comentaris crítics sobre la gramàtica de Ballot, que mostren la seva competència lingüística. Dos: va intervenir, com a expert, en la traducció catalana del *Nou testament*, realitzada per Josep Melcior Prat i publicada a Londres, el 1832, per la Bible Society i reeditada, també a Londres, el 1835, i un any després, a Barcelona. Tres: va publicar, el 1828, el prospecte molt detallat d’unes *Observaciones sobre el origen y genio de la lengua castellana*, de gran rigor filològic, per exemple, coneix les doctrines de Raynouard sobre els orígens de les llengües romàniques i, tot avançant-se a Diez, les posa en qüestió. I on fa constants al·lusions a la llengua catalana, un dels “dialectes”, juntament amb la valenciana, del provençal. Sobretot, quatre: va iniciar, per salvar una llengua que suposa moribunda, si més no literàriament, un llarg poema: *Les Comunitats de Castella*. I cinc: va publicar, el 1828, el projecte i, el 1840, el pròleg d’un assaig sobre *La regeneración política de la España*. El poema, que, en morir, va quedar en un estat de redacció, més que precari, confús, resulta impossible de reconstruir amb un mínim de garanties. Ara: un dels seus cants, probablement el primer,

va córrer en una còpia en net, avui, perduda, per Barcelona. I va obtenir una bona acollida fins al punt de ser al·ludida, el 1834, per la gent d'“El Vapor”. De ser enregistrada, el 1836, si bé de forma ambígua, per Torres Amat. O de ser citades algunes de les seves estrofes, el 1842, per Muns i Serinyà, i el 1877, per Milà i Fontanals. I de deixar, segons els entesos, rastres més o menys perduts en els versos de l'oda patriòtica d'Aribau. Altrament, el projecte sobre *Regeneración política* constitueix, si no vaig errat, la primera proposta de federalisme feta a Espanya. Puigblanch divideix la península en tres “estados independientes”, que coincideixen més o menys amb la divisió administrativa feta pels romans. I proposa la seva “confederació”, cada “estado”, amb la forma de govern que hagi triat, però mantenint, tots ells, uns nexes d'unió: un capítol de les respectives constitucions que ho estableixi i una llengua comuna, si bé no exclusiva. Amb paraules seves: “siendo el idioma nacional el castellano, sin perjuicio de cultivar por su particular gusto, y para más radicar en sí el amor al suelo natal y a sus leyes el cántabro o vascuence, los cántabros, y el catalán o lemosino, los catalanes, así como el suyo los portugueses”.

Així, amb un estatut ple de forats, es van iniciar els estudis moderns de literatura, i més en concret, de literatura catalana. Probablement, l'anotació de Cerdà i Rico al “Canto del Turia”, que figura en la seva edició de la *Diana enamorada*, de Gil Polo, publicada el 1778, pot servir per donar una idea global de l'estat de la qüestió. Cerdà, en efecte, no sols accepta sense discussió la diversitat lingüística dels poetes “cantats”, tots ells, valencians, sinó que, en els índexs, remarca de manera explícita els qui, en les seves operacions, utilitzen la llengua, diu, “llemosina”, identificada, si lleigeixo bé, amb llengua “antiga”, i rarament, ho fa amb els qui utilitzen la llatina. O la castellana. Cita, però, quan cal, els versos en “llemosí”, ni que el “llemosí” sigui dialectal. I, en el cas de Joan Ferrandis (o Fernández) d'Herèdia, anota sense comentaris que maneja les dues llengües, la castellana i la “llemosina” i, malgrat afirmar que l'escripta en la primera és molt important, els versos que reproduceix ho són en la segona. En conjunt, els nous estudis, que posen un èmfasi especial en la lletra menuda i contrastada documentalment, segueixen les grans línies de recerca pròpies del món il·lustrat: la catalogació de manuscrits, les bibliografies, l'edició i anotació de textos i, com a autèntiques crestes, els grans diccionaris biobibliogràfics i les grans construccions històriques, siguin o no, amb implicacions filosòfiques. Tota aquesta producció, que, algun dia, caldrà estudiar a fons amb tots els ets i uts, gira al voltant de tres eixos: 1) la identificació, per motius etimològics, del terme “escriptor” amb tot aquell que “escriu”, i per extensió, de la “literatura” amb qualsevol “text escrit”, sigui de la mena que sigui; 2) la prioritització, no del fet lingüístic, sinó del fet territorial, i 3) l'adscripció, per motius geogràfics, històrics i polítics, a l'univers provençal, d'una banda, i de l'altra, a l'espanyol, tots dos, aquests anys, si més no, pel que fa als temps medievals, en ple procés de descoberta i revisió.

En efecte: tant els diccionaris com les històries de la literatura no són, en el fons, sinó veritables enciclopèdies de la cultura escrita. Mayans i Siscar, en l'“Aprovacion” del diccionari de Ximeno, feta per “Comision del Real Consejo de Castilla” i que constitueix, en ella mateixa, un preciós assaig de crítica literària, de gustos molt determinats, però amb observacions molt fines, com, sense anar més lluny, les relatives a la valoració, sempre “provisional”, de les lletres contemporànies, enumera un per un els diversos registres “literaris” de l'obra, que van de l'“arte de enseñar la pureza del lenguaje”, l'oratòria i l'“arte poética”, tot passant per la filosofia, la medicina i les matemàtiques, fins a la jurisprudència, la teologia o la impremta. I, al mateix temps, senyala, de cada registre, els seus principals capítols (o gèneres) i uns noms, els presumptament canònics. En el capítol sobre l'“arte poética”, per exemple, destaca, com a canònica i sense plantejar-se cap mena de problema, la “doctrina” de Baltasar d'Escobar i, “en el uso della, si tra-



tamos de la Proenzal, Ausias March es el Príncipe de la Poesía Lemosina, i fue insigne componedor de arte mayor; como Jaime Roig de la menor; aquel agudíssimo; i èste, graciosíssimo”. Després, destaca, de la castellana, en l’art menor, el “Comendador Escrivá”, i en el major, Cristóbal de Virués, “Poeta Heroico de primera classe en su *Monserate segundo*” i autor de “las primeras Tragedias ajustadas al arte”. Finalment, de la producció en llengua llatina, destaca els epigrames i les sàtires de Jaume Falcó i les elegies de Manuel Martí. Cap al·lusió específica, doncs, al teatre com a tal. O, almenys, al “nou” teatre tipus Guillén de Castro. Ni a la novel·la, sigui, o no, pastoril (no he sabut trobar, en el cos del diccionari, la de Joanot Martorell, i a més, segons diu, el 1736, en una carta a un seu amic, no ha aconseguit de localitzar-ne cap exemplar i llegir-lo). Així, fidel a aquest principi, la primera història de la “literatura” universal, obra que va produir un fort impacte a tot Europa, no és sinó, en el fons, una història de la “cultura escrita”, que el seu autor, Joan Andrés, va condensar en set volums monogràfics, un, el més original, d’introducció, dos, dedicats a les belles lletres, dos, a les ciències de la naturalesa, i els dos darrers, a les ciències eclesiàstiques.

Segon eix: la prioritització, no del fet lingüístic, sinó del fet territorial. D’aquí, d’una banda, el registre de qualsevol llengua, fins i tot en un cas, el del diccionari de Fuster, de la llengua àrab. I d’aquí la fragmentació, no sé si només obeint a l’afany de totalitat i precisió propi dels rellotgers il·lustrats, a una tradició del segle XV, especialment valenciana, que tendeix a exhibir, per motius, segons sembla, estètics, l’etiqueta d’origen o per consciència i voluntat independentista, del patrimoni segons la geografia dels antics regnes, sense cap mena de connexió, almenys a primer cop d’ull, entre sí. O, a tot estirar, amb simples picabaralles de frontera, com, sense anar més lluny, la de la “valencianitat” d’Ausias March. El primer recull biobibliogràfic és la *Bibliotheca Hispana*, del sevillà Nicolás Antonio, publicada, entre 1672 i 1696, en quatre volums, i reeditada, amb addicions i correccions, per Francesc Pérez Bayer, cent anys després, entre 1783 i 1788, que comprèn autors de tot el territori espanyol, qualsevol que sigui la seva llengua, i que va servir de punt de partida, si no de model, per a tota la historiografia literària posterior, tant de la castellana com de la catalana. El primer diccionari monogràfic de les terres catalanes és la *Biblioteca valentina*, obra de Josep Rodríguez, la impressió del qual va quedar interrompuda, per mort de l’autor, el 1703, i no va ser represa i acabada, amb esmenes i afegits d’Ignasi Savalls, fins al 1747. Entre aquest any i el 1749, va sortir, en dos volums, el segon: *Escritores del Reyno de Valencia*, de Vicent Ximeno. I, entre 1749 i 1836, en van sortir dos més: la *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días*, amb “adiciones y enmiendas” a la de Ximeno, i com aquesta, en dos volums, obra de Just Pastor Fuster (1827-1830), i les *Memorias para ayudar a formar un Diccionario crítico de los escritores catalanes, y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, de Fèlix Torres Amat. Als quals caldria afegir-ne un d’específic: el *Ensayo de una Biblioteca española de los mejores escritores del reinado de Carlos III*, de Joan Sempere Guarinos, publicat, en sis volums, entre 1785 i 1789, que, per raons òbvies, inclou, entre d’altres, autors de València i de Catalunya, com Antoni de Capmany (o, com diu a la castellana, Capmani), Joan Andrés, Josep Climent o Josep Finestres. I que, per les seves característiques, cau fora dels límits que m’he fixat.

Dels quatre reculls monogràfics, molt fidels al gènere, si més no, a l’establert per Nicolás Antonio, el de concepció i factura més crítica i, per tant, més moderna és el de Torres Amat. En efecte: els tres valencians es limiten a enregistrar els materials aplegats, sovint molt puntuals, i rarament es plantegen qüestions que van més enllà d’ells mateixos. Vull dir: sobre l’estatut de la llengua, i amb el de la llengua,

el de la literatura. En un sol cas, el de la parella Rodríguez-Savalls, se justifica, si bé passant-hi de puntes, l'ús de la llengua castellana. Fuster publica, al final del primer volum, un vocabulari "valenciano y castellano de las voces mas obscuras ó anticuadas". I ho fa per motius molt concrets: "como este tomo contiene algunas poesías y citaciones en lemosín, que solo es familiar á los valencianos, y hay muchas voces anticuadas y sin uso, que tampoco estos entienden, gracias al abandono con que se mira en el dia el estudio de nuestra lengua; á fin de facilitar su inteligencia á todos" reproduïx l'ausiasmarquià de Juan de Resa i l'augmenta amb veus tretes, entre d'altres fonts, del vocabulari "catalan-latino" de Nebrija [el subratllat és meu]. En canvi, Torres Amat, que pensa que un recull biobibliogràfic és la primera anella d'una història de la literatura amb tots els ets i uts i que, gràcies a Josep Tastú, un rossellonès resident a París, compta, per als temps antics, amb informacions de primera mà, publica versos desconeguts, o no, principalment catalans i reforça les fitxes tècniques, algunes relativament extenses i fins personals, amb unes reflexions sobre la gestació i el sentit "patriòtic" de l'empresa, que valdria la pena d'analitzar amb detall, i unes notes sobre la llengua i la poesia catalanes antigues. O sobre poesia trobadoresca, signades, aquestes, per un altre rossellonès, Pere Puiggagrí. I, sobretot, en els temps moderns, remarca de manera, per a mi, significativa l'oda patriòtica d'Aribau: "es muy hermosa la [poesía] catalana con que en el año 1833 felicitó al Sr. D. Gaspar Remisa y por lo mismo la copiamos en seguida". I, un cop copiada, afegeix: "se publicó en un periódico en 24 agosto de 1833", és a dir, just tres anys abans, amb una nota, com és sabut, d'introducció, que suposa una lectura molt determinada.

Pel que fa als historiadors, no sols van ignorar la producció contemporània, sinó que no van saber ben bé què fer amb l'antiga, que anaven desenterrant a poc a poc. Els del país, si més no, Bastero i el grup de jesuïtes refugiats, després de l'expulsió, a Itàlia, com Joan Andrés i Xavier Llampillas, van confondre la llengua catalana amb la provençal. O trobadoresca. I, amb la llengua, la literatura. Per contra, els erudits espanyols van incloure la literatura, com una branca més o menys subalterna, dins la pròpia, l'espanyola. Posaré dos casos, un, de cada opció, que em semblen particularment significatius. Joan Andrés, per exemple, en *Dell'origine, progressi e stato attuale d'ogni letteratura*, publicat a Mantova entre 1782 i 1798, sosté, com és sabut, que la l'antiga cultura greco-llatina és la base de la cristiana "moderna". Ara: interrompuda la seva tradició, es van produir, al llarg dels segles, dos renaixements. Un, gràcies als àrabs, en plena Edat mitjana. I l'altre, a Itàlia, amb l'explosió de l'Humanisme. Per a ell, els àrabs són els inventors de la "rima", que va ser coneguda i adoptada, a través de la cort de Barcelona, pels trobadors provençals. Identifica llengua provençal i llengua catalana. I, entre d'altres, dedica unes pàgines fervoroses a la literatura valenciana del segle XV: Ausiàs March "può a ragione chiamarsi il Petrarca de' provenzali", Joanot Martorell "viene detto dal Bastero il loro Boccaccio", i "l'opera poetica" de Jaume Roig "è stata più e più volte perfino nel presente secolo data alla stampa ed illustrata co' commenti d'uomini dotti". Pel que fa a l'altra opció, Martín Sarmiento, en les seves monumentals *Memorias para la Historia de la poesía y poetas españoles*, compostes abans del 1745, però no publicades fins al 1775, inclou la poesia catalana dins el marc de l'espanyola sense fer cap mena d'escarafall. Sarmiento distingeix clarament el castellà de les llengües que es parlen, diu, a "Asturias, Galicia, Portugal, Valencia, y Cataluña", on, malgrat no ser l'habitual, se sol entendre, "y exceptuando los Portugueses", "también la escriben, quando comercian con los Castellanos". I, a aquest catàleg de llengües, afegeix la basca i "la que llaman "Xerga, Germanía, o Gerigonza", que és la que fan servir els gitanos. O "egyptianos". Ara: posa la poesia catalana en el mateix sac que la castellana, i a tot estirar, suposo que per les fonts d'informació, remarca el grup de "poetes valencians". De fet, les seves fonts d'informació són molt precàries: la carta del marquès de Santillana al conestable



de Portugal, que descobreix pel seu compte i que va ser trobada i publicada quasi simultàniament per Tomás Antonio Sánchez, la *Biblioteca* de Nicolás Antonio i la *Valentina*, de la parella Rodríguez-Savalls. Així, comenta amb un mínim d'extensió la Gaia Ciència, la descripció floral d'Enric de Villena, que coneix a través dels *Orígenes de la lengua española*, de Mayans i Siscar, i la poesia valenciana, entre d'altres, d'Ausiàs March, Jaume Roig i Bernat Fenollar. I, d'acord amb les polèmiques pròpies del Set-cents, es demana si Ausiàs March és “valencià” o “català” i conclou, com Torres Amat, que és un valencià d'origen català.

Malgrat tot, es van fer les dues primeres síntesis històriques específiques, molt diferents l'una de l'altra. La primera, obra d'un hispanista francès, Mr. Couchou, no és sinó un pròleg de divulgació compost, el 1779, per a la versió d'una presumpta novel·la catalana, el *Partinobles*, publicada a la “Bibliothèque Universelle des Romains”. Mr. Couchou fa un resum d'història de la llengua, la més important de la península fins al matrimoni dels Reis Catòlics, i especialment, de la literatura. Destaca el *Tirant*. I dona notícia d'alguns poetes, des d'un mossèn Jordi, dels temps de Jaume I, que va influir sobre Petrarca, passant per Guillem de Berguedà i Ausiàs March, al qual dedica una atenció preferent, fins a Andreu Martí Pineda. La segona, obra d'un rossellonès, Francesc Jaubert de Paçà, va ser publicada a París, amb el títol de *Recherches historiques sur la langue catalane*, el 1824, i va ser reeditada, també a París, el 1831. Sens dubte, és la millor visió de conjunt de l'estat de coneixements, i alhora, de reconeixement no sols del passat, sinó també del present i d'una possible esperança del futur, que, a grans trets, tanca una època i n'obre, alhora, una altra. O, almenys, la tanca i l'obre sobre el paper. Jaubert de Paçà ressegueix, amb erudició i lucidesa, l'evolució de la llengua, i amb la llengua, de la literatura que ha produït, des dels trobadors fins a Agustí Eura, si bé amb algunes absències notables que han observat els entesos, com les de Lull, Bernat Metge i el *Curial*, i que són perfectament explicables (per a Torres Amat, per exemple, el nom de Bernat Metge encara resulta tan vague que l'entra per “Bernardo Médico”, com si “metge” fos, no un cognom, sinó una professió). I remarca els seus grans punts d'inflexió: és la primera llengua escrita sortida del llatí, la identifica amb l'occitana (“la langue catalane, connue, en France sous la dénomination constante de langue provençale”), nascuda, però, a Barcelona i traslladada a Provença; lluita amb la llatina per imposar-se i, en temps de Jaume I, es converteix en llengua de cort. El seu moment més brillant, i de retop, el de la literatura és el segle XV, “le siècle des juglars et des poètes”, al qual va succeir el “des historiens et des jurisconsultes”. En el segle XVII, s'adverteix, ja, per “l'absence de la cour et la réunion des états d'Aragon au royaume de Castille”, una relativa minva d'escriptors, si bé Francesc Vicens Garcia és, amb Lope de Vega, un dels dos grans poetes d'Espanya. Finalment, en el XVIII, s'inicia, diu, la seva “decadència” amb la supressió de les institucions i privilegis i amb la prohibició expressa de la llengua “dans les assemblées publiques, dans les affaires administratives et dans les cours judiciaires”. I, a partir d'aquí, analitza la lluita que la llengua sosté per sobreviure, de primer, al Rosselló, amb al·lusions al cançoner popular, i després, a tot el país. I acaba citant el diccionari de l'equip format per Esteve, Bellvitges i Juglà i la gramàtica de Ballot, “l'ouvrage”, diu, “le plus complet et le mieux entendu qui ait encore été publié à Barcelone”.

De fet, la història del segle XIX no és sinó la dels intents de definició de l'estatut. I de fer-ho de forma definitiva i sense ambigüitats. Amb punts d'inflexió tan notoris com la idea de fer una literatura “catalana” d'expressió castellana i de projecció a tot l'Estat, propugnada pel grup de la “Sociedad Filosófica” i d’“El Europeo”, que, per diversos motius, va fracassar; Rubió i Ors, i amb ell, els Jocs Florals, que va iniciar i consolidar un moviment de Renaixença, que, a partir d'un moment donat, es va convertir en hegemònic a

tot el país; la voluntat de construir, per part de Milà i els seus deixebles, entre ells, don Marcelino i Rubió i Lluch, una literatura “general” espanyola que no sols abracés les antigues, com la llatina, la musulmana i l’hebrea, sinó també, i sobretot, les tres modernes, la castellana, la catalana i la gallega, i ja al final de segle, amb la crisi bèl·lica del 98 i l’explosió de dos nous nacionalismes, el castellà i el català, va suposar la definitiva definició de l’estatut de la literatura catalana. Però, aquesta història, la del segle XIX, és, ja, una altra història.

## DISCURS DE CLOENDA

---

A càrrec del Dr. Joan Viñas Salas, rector de la Universitat de Lleida

*-Ningú no sabrà que hem viscut...*

Afirmaven, conversant a la manera de Monsieur Beckett, el professor Molas i el poeta Pere Quart. No sé si era una afirmació o un lament. Potser sí, però, que en ocasions el present se'ns ha fet tan dur, encara que només sigui per avorrit i gris, que preferiríem —si això fos possible— no haver-lo viscut. No tenir-lo, si més no, com a passat. I en els *fragments de memòria* —no sé si en tota la memòria— del doctor Molas hom hi troba el neguit d'uns anys que no hagués volgut haver de viure. “De fet —afirma— la meva adolescència va ser una lluita, a vegades, dura entre la vida del carrer, retòrica i arrogant i, amb tot pobra i desolada, i la de casa, reclosa i tímida, obligada a buscar, per falta de sortides reals, l'única possible, l'esperança i el somni.”

La lectura, “el goig de llegir, de descobrir nous territoris”, l'afany per pensar un futur diferent, que després, potser, mai acaba d'arribar, es va convertir en un refugi. Per salvar-se —diu— “ha hagut de llegir”. El món dels llibres, de la literatura, es va convertir en el seu món, el de “l'esperança i el somni”. Oposat a la desolació i pobresa del carrer.

I tanmateix, l'afany per llegir el va tornar al món real. La literatura acaba per confondre, fondre, els dos mons, el de la creació i el de la quotidianitat. Tots dos són, així, igualment reals. Tot i que ben distints.

I així, a partir de la passió per la literatura, el doctor Molas es va convertir en un professional de la lectura. Un crític, un historiador, un mestre.

El doctor Molas va contribuir d'una manera decisiva a la normalització de la literatura catalana quan aquesta amb prou feines es recuperava de l'investida que va seguir la derrota de 1939. No el movia una actitud ancorada en el més estricte conservar allò que teníem i que podíem perdre. Hi havia, també, la voluntat d'avançar, de no perdre de vista allò que passava al món. Això es fa especialment notable a partir de la darrereria dels seixanta, quan la cultura catalana experimenta un notable esforç de renovació, de connectar amb el món exterior, l'únic on passaven coses interessants. Van ser uns anys no fàcils. No sempre s'endevinava el final del túnel, encara que hom tingués una consciència clara de la derrota de l'enemic. Uns anys, tanmateix, arraconades les angúnies, ben apassionats. És, si m'ho permeten, el món

del vell PSUC, que potser ara molts —precipitadament— tracten de fer oblidar, però sense el qual és ben difícil —si no impossible— explicar la Catalunya actual.

Em plau, ara, al donar-li la benvinguda al claustre de doctors de la Universitat de Lleida, posar en relleu aquesta doble faceta del doctor Joaquim Molas: l'acadèmica i la civil. L'universitari preocupat per construir una disciplina acadèmica rigorosa. El mestre que ha estat capaç de crear escola, de formar deixebles.

L'home preocupat també per la dimensió social d'aquesta cultura. En el doble sentit: una cultura —una literatura, si volen— que no és aliena a allò que preocupa la societat, que no viu tancada en ella mateixa, en un clos privilegiat. I alhora, una cultura —una literatura— que és pensada perquè arribi a la societat.

I així, si el mestratge acadèmic del doctor Molas ha estat decisiu, també ho ha estat des d'una perspectiva social, sense que els destinataris siguin, potser, capaços de reconèixer-ho. En quantes cases no hi ha, potser ja d'un groc deslluït, "Les Millors Obres de la Literatura Catalana"?

Una trajectòria que pren una dimensió singular si la contemplem des l'actual crisi de les humanitats. No em refereixo, naturalment, als pocs o molts alumnes que tenen aquestes disciplines, sinó a una qüestió més general. "Els nous professionals —afirmava el doctor Molas el 1993— no s'interessen per la cultura". El nostre món es mou, ara mateix, per uns altres interessos. L'acceleració de la vida, la preeminència de l'espectacle visual, també ràpid, han anat aparcant les grans preguntes que des de temps antics han construït la nostra cultura. La universitat té, també ara, la responsabilitat de no abandonar aquestes qüestions, de no mirar només a allò que és immediat i de rendibilitat segura. Tenim el deure de conservar i projectar en la nostra societat un patrimoni cultural capaç d'explicar la nostra presència al món, com a persones i com a poble.

Per tot plegat, senyores i senyors, la Universitat de Lleida s'honora d'acollir el doctor Joaquim Molas, amb la voluntat de fer nostre aquest llegat de compromís amb la dimensió social de la cultura.

Moltes gràcies.



***HONORIS CAUSA***

---

**UMBERTO VERONESI**

---

17 D'OCTUBRE DE 2007

---

SALA D'ACTES DEL CAMPUS DEL RECTORAT



## LAUDATIO

---

A càrrec del Dr. Edelmiro Iglesias Martínez

Excelentísimo y Magnífico Rector, dignísimas autoridades y claustres, señoras y señores,

Es para mí un gran honor y una satisfacción hacer la presentación del profesor Umberto Veronesi en nombre del Departamento de Cirugía de nuestra universidad.

Su magisterio se ha desarrollado siempre en tres escenarios: la sala de operaciones, el laboratorio de investigación y las aulas y salas de conferencias de todo el mundo.

Umberto Veronesi es un cirujano que ha dedicado la mayor parte de su vida profesional a explorar los caminos de la investigación con el objetivo de mejorar el tratamiento y la calidad de vida de los pacientes con cáncer.

Su actividad clínica se ha centrado en la prevención y la curación del cáncer, y muy especialmente se ha ocupado del cáncer de mama, el tumor femenino más frecuente en el mundo.

Nacido en Milán (Italia) en 1925, se graduó en la Universidad de Milán en 1951.

Inició su carrera docente como profesor de anatomía patológica en 1958 en la Universidad de Milán; posteriormente fue profesor de cirugía, en 1961, y trabajó en el Instituto Nacional del Cáncer de Milán (antiguamente, Instituto para el Estudio y la Cura de los Tumores), desde 1951 hasta 1994, primero como patólogo y después como cirujano.

Fue durante años director de la División de Cirugía Oncológica, y posteriormente, director del Instituto, en 1973, y director científico, desde 1975 hasta abril de 1994.

Fue aquí donde desarrolló su preparación científica en el campo de la oncología.

El profesor Umberto Veronesi cuenta con un reconocimiento internacional muy amplio por sus descubrimientos, que revolucionaron el enfoque terapéutico de dos tipos de cáncer: el de mama y el melanoma. El nombre de Veronesi está unido a tres grandes contribuciones científicas y docentes reconocidas en todo el mundo, y por las cuales ha sido laureado en numerosos foros científicos y académicos.

Fue el primero en dar una esperanza a todas las mujeres del mundo con cáncer de mama gracias a revolucionar la cirugía con la introducción de una técnica ideada por él conocida como *cuadrantectomía*, es decir la cirugía conservadora que ha conseguido ofrecer a las mujeres una gran esperanza de curación sin tener que renunciar a su feminidad, evitándoles pasar por el sufrimiento físico y psicológico de la



pérdida del pecho. Hoy en día es una técnica mundialmente reconocida y aceptada por sus extraordinarios resultados, que constituye un procedimiento rutinario en todos los quirófanos del mundo.

En segundo lugar, el profesor Veronesi dio un gran impulso a la investigación del melanoma, el tumor de la piel con mayor agresividad.

Ha sido el fundador del International Melanoma Group, con el objetivo de que los patólogos y clínicos desarrollaran un programa de cooperación internacional para la investigación y tratamiento de este tipo de cáncer de piel. Diseñó y dirigió los ensayos que demostraron que la disección profiláctica de los ganglios linfáticos en los estadios iniciales del melanoma no era necesaria. Con ello se evitó a muchos miles de pacientes la aparición de graves efectos secundarios de difícil tratamiento. Estos descubrimientos le sirvieron para recomendar un tratamiento conservador del melanoma, que posteriormente fue adoptado por el Melanoma Group de la Organización Mundial de la Salud, del cual fue además jefe de investigación durante veinte años.

En tercer lugar, en 1982 fundó la Escuela Europea de Oncología, convirtiéndola en un punto de referencia mundial en la formación de especialistas en los campos del diagnóstico y la cura del cáncer.

Estos hechos, unidos a sus innumerables publicaciones científicas en el ámbito de la investigación clínica y experimental, han hecho que el doctor Veronesi sea considerado uno de los mejores oncólogos del siglo XX.

El profesor Veronesi ha dedicado también sus energías a la labor docente de universitarios, postgraduados y especialistas. Destaca a nivel internacional la promoción de programas educativos para la formación de los oncólogos. Como se ha apuntado anteriormente, fundó la *European School of Oncology*, que se convirtió en un punto de referencia en toda Europa y se constituyó en un cuerpo consultivo para la Comunidad Europea en los aspectos relacionados con el cáncer y la oncología.

Ha sido también el fundador de la *European Society of Surgical Oncology*, entre cuyos objetivos está la formación de los cirujanos especializados en el tratamiento del cáncer, según la línea definida por la Escuela Europea de Oncología.

Manteniendo una clara vocación por la docencia y formación de especialistas, presidió el Comité de Educación Profesional de la Unión Internacional contra el Cáncer (UICC) desde 1966 hasta 1974. Posteriormente presidió también el Programa *Cancer Education*, desde 1974 hasta 1978, y el Programa de Detección y Diagnóstico, hasta 1986. Estos esfuerzos le llevaron a asumir la presidencia de la Unión Internacional contra el Cáncer desde 1978 hasta 1982.

Ha presidido también la prestigiosa *European Organization for Research and Treatment of Cancer* (EORTC) desde 1985 hasta 1988, promocionando el desarrollo internacional de ensayos y protocolos en la investigación y tratamiento del cáncer y la *European Federation of Cancer Societies* (FECS), desde 1991 hasta 1993. Y en el ámbito específico del cáncer de mama, ha sido también el fundador de la *European*

Cancer Societies of Mastology y presidente del Comité Ejecutivo de EUSOMA (European Society of Mastology), así como de la Breast Surgery Internacional (BSI), desde 1999.

Su liderazgo internacional en el campo de la oncología lo llevó a ocupar la presidencia del Comité de Expertos en Cáncer de la Comisión de la Comunidad Europea desde 1994.

Es el fundador de uno de los hospitales más avanzados a nivel europeo en la cura del cáncer: el Instituto Europeo de Oncología de Milán, del cual es en la actualidad director científico.

Más recientemente, y siguiendo con el espíritu emprendedor e innovador que ha caracterizado toda su obra como investigador y cirujano, desarrolló desde el Instituto Europeo de Oncología una nueva técnica para mejorar el tratamiento quirúrgico de las mujeres con cáncer de mama, eliminando las complicaciones más temidas por las mujeres afectadas, derivadas de la extirpación indiscriminada de los ganglios de la axila, lo que se conoce con el nombre de *linfedema*. Con esta técnica se evitan graves daños cosméticos y discapacidades invalidantes, que además no tienen tratamiento, con lo que se obtiene una mejor calidad de vida para las pacientes. Es la técnica reconocida mundialmente como la *biopsia selectiva del ganglio centinela*. Ha sido, en 2004, presidente de la Sociedad Internacional del Ganglio Centinela (ISNS).

En su país, Italia, ha desempeñado diferentes cargos de responsabilidad en temas relacionados con la salud pública, el cáncer y el medio ambiente, entre los que destacan los de miembro de la *Commissione Oncologica Nazionale del Ministero Della Salute* en (2004-2006), presidente del Comité Científico de la *Lega Italiana per la Lotta contro i Tumori* en (2005) y ministro de Salud del Gobierno italiano (de abril de 2000 a junio de 2001).

En la actualidad —como se ha dicho anteriormente— es director científico del Instituto Europeo de Oncología de Milán, cargo que ya había ocupado desde 1994 hasta el año 2000, retomándolo después de su participación en el Gobierno.

Los muchos méritos académicos del profesor Veronesi le han supuesto un reconocimiento internacional y le han otorgado el grado de doctor *honoris causa* de universidades de diferentes países —Argentina (Buenos Aires y Córdoba), Brasil (Rio Grande do Sul), Grecia (Atenas), Bélgica (Antwerp), Polonia (Cracovia), Italia (Milán y Nápoles)—, así como el de profesor honorario del Departamento de Cirugía de la Universidad de Dublín y *Honorary Fellow* del *American College of Surgeons*.

El profesor Veronesi es miembro del Consejo Editorial de diversas revistas científicas de gran prestigio, entre las que destacan: *American Journal of Clinical Oncology*, *Cancer Investigation*, *European Journal of Cancer*, *The Breast*, *The Breast Journal*, *European Journal of Surgical Oncology* o *International Journal of Cancer*. Es además autor de más de 705 artículos científicos publicados en el campo de la oncología clínica y experimental y de 12 tratados relacionados con la oncología.

Pero su carácter emprendedor e innovador no sólo se limita a la investigación clínica sino que se extiende al ámbito del humanismo, aspecto fundamental y núcleo central del acto médico. Déjenme que destaque simplemente dos hechos que me ayudaran a dibujar este perfil humano del profesor Veronesi.

En el Congreso de París de 1993 de la EUSOMA (*European Society of Mastology*), el doctor Veronesi, conociendo el poder y la capacidad de las mujeres con cáncer de mama, presenta el proyecto de implicar a las mujeres en la lucha contra el cáncer de mama. La respuesta es inmediata, y un grupo de mujeres de varios países europeos fundan EUROPA DONNA (*European Breast Cancer Coalition*), un grupo muy activo integrado y gestionado por mujeres para promover campañas sobre la igualdad de oportunidades de toda mujer europea en el acceso a las campañas de diagnóstico precoz y el tratamiento óptimo del cáncer de mama, demandando estándares de calidad en la asistencia, y promocionar el avance en la investigación del cáncer de mama.

En 2003 se presenta la Fundación Umberto Veronesi, con unas misiones claramente definidas:

- Promover campañas a favor de la salud
- Contribuir al desarrollo científico en el campo biomédico
- Promover la ciencia en el mundo de la escuela
- Desarrollar la ciencia en los países emergentes

Para resumir ese doble perfil del profesor Veronesi, como investigador y médico humanista, utilizaré sus propias palabras: “Tengo una gran fe en la posibilidad de mejorar el mundo, a través de la razón y de la ciencia, como máxima expresión del intelecto humano.” El doctor Veronesi es un médico moderno, un hombre de ciencia, con alto contenido tecnológico, pero sobre todo médico también en el espíritu humanista del viejo Hipócrates, es decir en la lucha contra la enfermedad, el cáncer, pero siempre al lado del paciente que sufre.

Así pues, habiendo expuesto estos hechos, Magnífico Rector, dignísimas autoridades y claustales, solicito con toda la consideración y pido que se otorgue al doctor Umberto Veronesi el grado de doctor *honoris causa* por la Universidad de Lleida.

## ACTE DE DOCTORAT HONORIS CAUSA

---

A càrrec del Dr. Umberto Veronesi

E' con profonda commozione che desidero esprimere la mia gratitudine al Magnifico Rettore, al Senato Accademico, al Preside ed alla Facoltà di Medicina e Chirurgia dell'Università degli Studi di Lleida, la più antica Università della Catalogna, per avermi conferito questo importante riconoscimento, che molto mi onora come segno di stima e di apprezzamento per una vita dedicata alla medicina, alla ricerca, ed al progresso della scienza e che onora il mio Paese che mi ha formato e che mi ha sempre sostenuto nella lotta contro il cancro, una malattia che più di ogni altra permette ad un uomo la possibilità di aiutare altri uomini.

La vittoria contro il cancro richiederà ancora molto tempo e molte energie. Ma soprattutto richiede una completa dedizione alla sofferenza umana ed una solida fede nelle capacità del nostro pensiero e del nostro intelletto di affrontare e risolvere le grandi avversità che l'uomo trova sul suo cammino. E' una terribile sfida che la scienza ha raccolto, ha fatto sua e che tutti viviamo con ansia ma anche con fiducia.

Ma non si può amare la scienza senza sentire un profondo trasporto per la ricerca, intesa come nobile e coraggiosa esplorazione dell'ignoto e metodo intelligente razionale di allargamento della nostra conoscenza e della loro ordinata categorizzazione. Ma se la scienza senza ricerca è cieca, la scienza senza educazione è muta. Ecco quindi la grande necessità di trasferire i dati della scienza e della ricerca nelle giovani menti, più di altre in grado di elaborarli e di farne un patrimonio formativo che rimarrà con loro per tutta la vita. Un grande nobile obbiettivo ci accomuna, la vostra grande Università che crea conoscenza ma soprattutto coscienza e il mio grande desiderio di insegnare e di formare. La scuola è una grande fucina di idee ma è soprattutto un laboratorio di principi etici che servono a formare la coscienza. E se il processo di apprendimento si svolge in un clima di reciproco rispetto, di reciproco ascolto e di reciproco tolleranza di idee diverse e in un clima di loro libera espressione, diviene non solo un elemento di maturazione e crescita culturale ma un vero e proprio fattore di umanizzazione.

Io ho vissuto il processo di formazione dei giovani come un mio profondo bisogno personale, la verità come motivazione, la lotta permanente per la dignità umana e la costante ricerca dei valori dello spirito sono i tre grandi temi su cui costruire e ricostruire le giovani menti. E su questo, signor Rettore, sono sicuro che il vostro pensiero è comune.

Vorrei concludere con un ringraziamento per questo vostro gesto, segno d'amicizia per me e per il mio Paese. Ho sempre avuto ed ho tuttora molti collaboratori con cui condivido quotidianamente l'attività di chirurgo e di ricercatore. Voglio allora dirvi che trovate in me un grande sostenitore della Spagna, un fedelissimo amico del popolo spagnolo che stimo ed amo.

## DISCURS DE CLOENDA

---

A càrrec del Dr. Joan Viñas Salas, rector de la Universitat de Lleida

La Universitat de Lleida incorpora avui al seu claustre de doctors un home de ciència; una persona que, com molt bé ha expressat el doctor Iglesias en la *laudatio*, ha aconseguit una millora substancial de la qualitat de vida de les dones amb càncer de mama, a més d'evitar als malalts que pateixen un melanoma intervencions innecessàries perquè ha demostrat que no milloren la supervivència i en canvi empitjoren la qualitat de vida.

L'avenç de la medicina es basa en la conjunció de factors diversos. Els constants avenços científics i tecnològics aplicats a la medicina i a la cirurgia han representat un salt qualitatiu inimaginable fa només cinquanta anys. Per això és important el treball interdisciplinari i transprofessional, que permet aplicar els coneixements d'una disciplina a la resolució dels problemes concrets que pot tenir una altra. Els descobriments tecnològics de l'enginyeria i les ciències bàsiques són essencials en aquesta lluita contra la malaltia.

En el cas concret de la cirurgia, les principals descobertes i novetats que s'han anat produint al llarg de la història han sigut fruit del treball intens, de l'esforç i de la dedicació de generacions de cirurgians, capaços d'aplicar una nova teràpia que suposava una millora sobre l'anterior.

El professor Veronesi ha sigut un investigador bàsic que s'ha preocupat del càncer, especialment del de mama; ha sortit del laboratori per anar a la clínica, al costat del malalt; a la sala d'operacions ha fet la intervenció quirúrgica més adient a cada cas, i després, coneixent-ne els problemes, ha tornat al laboratori i a l'estadística per trobar les millors solucions. Com a cirurgià i patòleg ha combinat el bisturí amb el microscopi per aprendre dels teixits i tumors que extirpava.

El malalt ensenya al metge, si aquest ho sap aprofitar. Cada diagnòstic i tractament és un procés de recerca, i de cada malalt en podem treure —n'hem de treure— conclusions per a la resta. S'aprèn dels èxits i dels fracassos, però s'ha de tenir la ment preparada per a aquest aprenentatge i aquesta recerca, tenir els coneixements per fer-la, saber-ne les metodologies, i tenir molta humilitat.

El metge no és solament un científic amagat darrere un aparell mecànic o un ordinador. Per ser un bon metge ha de ser també un metge bo. Per això no es queda només en la tècnica, sinó que acostuma a dedicar part del seu temps a altres activitats socials, especialment en les vessants humanística i caritativa

—paraula de la qual s'hauria de recuperar el significat etimològic. El doctor Veronesi és un exemple de persona que ha sabut integrar en la seva vida personal i professional aquestes múltiples facetes del saber humà. Poc més puc afegir al que ha esmentat el doctor Iglesias, professor de la Facultat de Medicina de la nostra universitat, cap de la Unitat de Mama de l'Hospital Universitari Arnau de Vilanova i president del congrés sobre patologia mamària que s'està fent aquests dies aquí a Lleida. Em permetran, tanmateix, que, des d'una perspectiva personal, posi en relleu alguns aspectes particulars de la trajectòria del nou doctor *honoris causa*.

El doctor Veronesi ha fundat diverses associacions internacionals per aprofundir en el càncer. No solament això, sinó que va fundar un hospital, l'Institut Europeu d'Oncologia, institució que conec molt bé, ja que durant una llarga etapa em vaig responsabilitzar que els nostres estudiants de medicina hi poguessin fer un aprenentatge a través del programa Erasmus, però també perquè vaig ser convidat a participar com a professor en un curs que l'Institut impartia a Moscou.

Com molt bé ha dit el doctor Iglesias, la preocupació per la cosa pública el va portar a ocupar la cartera de Salut del Govern italià. Va ser un curt període de temps, però el va viure intensament i va ser capaç d'imposar un nou estil de fer política, molt més planer i pràctic, sense deixar en cap moment l'exercici de la medicina.

L'edat d'una persona no ha de ser obstacle per a la seva contribució a la societat. El doctor Veronesi no ha abandonat mai l'exercici de la professió ni una vida activa, i ha restat, tot i la seva avançada edat, al peu del canó. Li agraïm, doncs, aquesta dedicació, com també la seva obertura i preocupació per deixar un món millor i contribuir que l'assistència sanitària moderna pugui arribar a països pobres.

Així, doncs, la trajectòria vital, universitària i mèdica del doctor Veronesi és un esperó per a tots els que en el món d'avui ens dediquem a la universitat, una institució que ha de saber combinar la creació de coneixement amb la seva transferència, a través de la docència, en primer lloc, però també a través de les múltiples connexions i complicitats que ha de saber establir amb el teixit social i empresarial, sense perdre mai de vista el servei a la comunitat.

Fruit, doncs, d'aquesta llarga trajectòria el doctor Umberto Veronesi ha rebut moltes distincions i premis. En aquest acte d'avui, a més del doctorat *honoris causa* per la nostra universitat, ha rebut el de membre d'honor de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya, atorgat en votació unànime dels acadèmics i fet efectiu pel seu president. Em plau posar de manifest la importància i transcendència d'aquest gest, ja que és la primera vegada que un acte de l'Acadèmia es fa fora de Barcelona.

Permeteu-me agrair al president de l'Acadèmia, doctor Jacint Corbella, la seva especial sensibilitat per sumar un acte de l'Acadèmia a un altre de la Universitat de Lleida, la qual cosa ha donat doble solemnitat a l'homenatge al doctor Umberto Veronesi. Estic segur que actes com aquest contribuiran a realçar la importància de l'Acadèmia de Medicina, de la qual, juntament amb un altre lleidatà, el doctor Camps, també professor d'aquesta universitat, tinc l'honor de formar part com a acadèmic numerari.

Voldria ressaltar, encara, que el professor Corbella és un vell amic de la nostra universitat. Des de l'època que una part dels estudis universitaris que es feien a Lleida depenien de la Universitat de Barcelona, des

dels àmbits de govern d'aquella entranyable universitat sempre va ajudar a tirar endavant els estudis de Medicina.

Ara aquella Facultat de Medicina és àmpliament reconeguda per la comunitat científica, encara que —és una paradoxa freqüent— potser sigui poc coneguda pels mitjans més propers.

Senyores i senyors, la Universitat de Lleida, d'acord amb els mèrits que aquí s'han posat en relleu i per acord unànime del seu Consell de Govern, s'honora a acollir el doctor Umberto Veronesi al claustre de doctors, amb la seguretat que la seva presència ens enriqueix com a universitaris i com a persones, i que la nostra universitat té, des d'ara, un valedor arreu del món. Per tot plegat, doncs, moltes gràcies, professor Veronesi.

Moltes gràcies, senyores i senyors.





***HONORIS CAUSA***

---

**REINHARD ZIMMERMANN**

---

25 D'OCTUBRE DE 2007

---

SALÓ VÍCTOR SIURANA DEL CAMPUS DEL RECTORAT



**LAUDATIO**

A càrrec del Dr. Antoni Vaquer Aloy

Magnífic Rector, digníssimes autoritats, benvolguts col·legues, senyores i senyors,

De vegades, explicar les coses més òbvies esdevé un repte. Aquesta és l'agradable comesa que em pertoca avui. En nom de la Universitat de Lleida i de la seva Facultat de Dret i Economia, tinc l'honor d'explicar per què demanem que es confereixi al professor Reinhard Zimmermann la distinció de doctor *honoris causa*. Seria suficient indicar que, acabats de complir els 55 anys, ja acumula sis doctorats honoraris d'universitats que pertanyen a diversos continents i sistemes jurídics: Chicago, Aberdeen, Maastricht, Lund, Ciutat del Cap, Edimburg, i ara Lleida. Tanmateix, aquests honors no són repetitius. Cada universitat té els seus propis motius per atorgar la distinció, la Universitat de Lleida inclosa. Per això tinc el plaer d'enumerar breument les raons que ens han emmenat a conferir aquesta nova distinció al professor Zimmermann.

La brisa de l'harmonització del dret privat europeu ha sacsejat el panorama jurídic del nostre continent. Després de més de dos segles de nacionalització de la ciència jurídica, des dels anys vuitanta del segle XX s'observa un interès renovat i creixent per un dret comú a tots els països europeus. Amb aquesta finalitat els juristes han suggerit mètodes diversos, i fins i tot les institucions europees han estat sensibles als arguments favorables a l'harmonització, últimament encarregant l'elaboració d'un Marc Comú de Referència. El professor Zimmermann és un dels teòrics més influents de l'harmonització, i ha posat l'èmfasi en la necessitat d'un desenvolupament orgànic de la ciència jurídica a Europa per tal d'atènyer en el futur un codi civil europeu. El lligam d'aquesta concepció amb l'obra de Savigny ha motivat que sovint sigui anomenat el "Savigny modern".

Segurament ésser comparat amb el gran Savigny ha de ser un honor insuperable, que sens dubte ell mereix. No obstant això, de vegades aquesta comparació pot amagar una simplificació excessiva. La major contribució a la ciència jurídica europea del professor Zimmermann —i m'adono com n'és de difícil, d'esmentar només *una* de les seves contribucions— la constitueix el mètode històrico-comparat, que tants resultats ha produït. El seu interès per la història del dret i pel dret romà no és ni mera arqueologia ni dogmàtica enrevessada. El dret romà és l'origen del nostre dret, i va ser la font d'inspiració de glossadors i comentaristes a l'edat mitjana i després per als autors de l'escola elegant. El dret romà, directament o per mitjà dels conceptes, principis i institucions que generacions de juristes n'han destil·lat, va esdevenir el sòl ubèrrim en el qual van arrelar els drets locals, després nacionals, per anar creixent de forma progressiva. El dret romà proporciona els fonaments dels drets privats europeus. El professor Zimmermann s'ha centrat en el desenvolupament del dret romà, en els fonaments tan profunds dels drets nacionals. Aquest mètode li permet assenyalar les continuïtats i les relacions entre els ordenaments jurídics europeus, sense desdenyar les dissimilituds, i descobrir nous antecedents comuns d'ins-

titucions jurídiques només aparentment autòctones. Un nou dret comú europeu —si utilitzem el sentit estricte i històric del terme *ius commune*— es mostra aleshores possible.

El seu interès pel dret romà el va portar de l'Hamburg natal a Sud-àfrica. L'any 1981 va ser cridat a la càtedra de Dret Romà i Dret Comparat de la Universitat de Ciutat del Cap. Hi va anar amb 29 anys i hi va romandre fins a l'any 1988. Allà, a Sud-àfrica va trobar el dret romà vigent, mesclat amb el *common law* anglès i allà hi va concebre la seva obra magna, *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Aquest llibre ha esdevingut de referència obligada per la ciència jurídica, una font d'il·luminació per a generacions de juristes.

L'estada a Sud-àfrica palesa una altra de les seves característiques. Allà on va deixar petjada i no es limita a ser un mer espectador. No em refereixo només a la munió d'amics i deixebles que ha fet —i que segueix fent. Va esdevenir degà de la Facultat de Dret de la Universitat de Ciutat del Cap i president de l'Associació Sud-africana de Professors de Dret, i va participar en moltes activitats acadèmiques i socials. Aquests anys tan fructífers i joiosos van precedir el seu retorn a Alemanya l'any 1988.

Aquell any va acceptar una càtedra a la Universitat de Ratisbona, a Baviera. El seu ambient era molt distint del d'Hamburg o Sud-àfrica. Encara que al començament no va ésser fàcil l'adaptació, també va esdevenir el degà de la Facultat de Dret i va obtenir el prestigiós premi Leibniz que ofereix la Societat Alemanya de Recerca. Va convertir la Facultat en un lloc de pelegrinatge intel·lectual on dotzenes de joves juristes anaven a estudiar al seu costat.

Això em permet subratllar una altra de les seves virtuts: la generositat. Si tants i tants joves i no tan joves juristes acudien a Ratisbona era per la seva generositat intel·lectual. Mai rebutjava ningú que volgués aprendre d'ell, o quan algú volia fer una estada de recerca, o quan algú li demanava un article o un llibre impossibles de trobar que, indefectiblement, ell tenia a mà. Una generositat, val a dir, tant intel·lectual com material. El premi Leibniz va fer possible acabar els treballs de la Comissió de Dret Contractual Europeu, i ha finançat congressos i projectes de recerca en els quals han col·laborat juristes procedents de sistemes jurídics distints. I els resultats científics assolits han estat senzillament impressionants.

El professor Zimmermann ha estat l'ànima de la Comissió de Dret Contractual Europeu, tan decisiva en l'uropeïtzació del dret privat. No es pot predir, encara, si els Principis de Dret Contractual Europeu cristal·litzaran en alguna mena de codi civil europeu imperatiu o dispositiu. En canvi, el venerable Codi Civil alemany ja mostra la seva inspiració en el capítol dedicat a la prescripció, una regulació, l'alemanya, que és sabut que ha influït poderosament en la regulació vigent de la prescripció a Catalunya.

Al febrer de 2002 va retornar a la seva Hamburg natal com a director de l'Institut Max Planck de Dret Comparat i Dret Internacional Privat. Malgrat que les seves tasques s'han multiplicat —per exemple, d'ençà de 2006 és el president de la Secció de Ciències Humanístiques de la Societat Max Planck, que engloba dinou instituts de recerca— segueix involucrat permanentment en nombroses publicacions i projectes de recerca.

El professor Zimmermann ha estat i és, d'altra banda, professor visitant i professor honorari de moltes universitats. Només per esmentar-ne algunes, a Oxford, Cambridge, Edimburg, Cornell, Yale, Nova Orleans, Berkeley o Stellenbosch. Ha estat escollit membre d'acadèmies a Alemanya, Nova Zelanda, Gran Bretanya, Itàlia, els Països Baixos o Àustria. Pertany als comitès editorials i científics de deu sèries de monografies i quinze revistes jurídiques a Alemanya, Anglaterra, Escòcia, Sud-àfrica, Itàlia, Espanya, els Estats Units o Austràlia. Finalment, però no menys important, ha donat conferències arreu del món.

No vull acabar sense un toc personal. He d'agrair al professor Zimmermann el seu interès, la seva amistat, el seu suport, a mi en particular i a la Facultat de Dret i Economia. Ha inspirat les anteriors edicions del Congrés Internacional de Dret Privat Europeu que organitza el Departament de Dret Privat i hi ha participat. Tot i ser un pelegrí desconegut procedent d'un país tan ignot com ara Catalunya, vaig ser benvingut dos cops a Ratisbona i ell ha compartit amb mi el seu temps i la seva saviesa. I, especialment, m'ha entusiasmat per la recerca històrica i comparativa.

Confio que els detalls que he ofert de la vida acadèmica hagin estat suficients per demostrar quin home i quin professor i jurista més excepcional és el professor Zimmermann. Permeteu-me afegir cinc cèntims sobre la seva contribució a la literatura. Té un germà bessó en la ficció anomenat Moritz-Maria von Igelfeld, un professor de filologia romànica, especialista en verbs irregulars portuguesos, un home —cito— “afortunat de ser exactament com és”. El professor Von Igelfeld viu als llibres que escriu Alexander McCall Smith —alguns dels seus llibres han estat traduïts també al català—, un bon amic seu al qual ha inspirat i animat a desenvolupar el personatge literari.

La Universitat de Lleida va ser fundada l'any 1299. Va ser el primer Estudi General del Regne d'Aragó i Catalunya. D'entre les seves facultats va sobresortir la de Dret. El dret romà i el dret canònic van ser, per descomptat, les matèries que els estudiants d'arreu del reialme aprenien aquí. Alguns anys abans, en 1243, el rei Jaume I va prohibir l'al·legació del dret romà als tribunals. Qualsevol que fos l'objectiu pretès amb aquesta prohibició, a la pràctica va ser ineficaç, ja que el dret romà es va camuflar sota l'aparença d'“equitat i bona raó” com a dret supletori, estatus que va confirmar-se l'any 1409 i més tard en 1599, quan les fonts del dret civil català van quedar definitivament formulades. Juntament amb el dret canònic, el dret romà ha romàs com a dret supletori del dret civil català fins a 1960. Tinc l'esperança que aquest paper tan prominent del *ius commune* en aquesta universitat al llarg de la seva història, ensems que la nostra amistat perdurable, us faci sentir com a casa a Lleida, professor Zimmermann.

Per això, Magnífic Rector, en nom del Departament de Dret Privat, per l'abast de l'activitat universitària i de recerca, per la seva immensa aportació a la ciència jurídica, pels seus valors d'europisme i tolerància, tinc el goig de sol·licitar la investidura com a doctor *honoris causa* de la nostra universitat del professor Reinhard Zimmermann.

A càrrec del Sr. Reinhard Zimmermann

### Legal History and Comparative Law

#### I

Let me begin these words on an autobiographical note. When I decided to study law, my interests in history and in Latin naturally led me to take whatever courses were available on Roman law. I enjoyed these courses very much. Yet, for me there was something deeply unsatisfactory in all lectures and textbooks on Roman law leading up to Justinian, and all lectures and textbooks on modern German law starting with the BGB or, at best, its *travaux préparatoires* in the late 19<sup>th</sup> century. Roman law and modern private law appeared to constitute two different intellectual worlds. At the same time, even for a second —or third— year student it was easy to see that there were connections: Latin legal maxims such as *in pari turpitudine, interpretatio contra proferentem, impossibilium nulla est obligatio*; basic legal concepts such as delict, *negotiorum gestio, diligentia quam in suis*; systematic subdivisions such as the ones between contract and delict, the law of obligations and property law, or loans for use and loans for consumption: on just about every level from terminology to rules, principles, institutions and legal arguments there was much in modern law that was familiar to the student of Roman law, but also in many ways interestingly different.<sup>1</sup> The same was true when I was made to look beyond the geographical borders of modern Germany: French law, Italian law, or English law were presented as self-contained intellectual constructs and certainly appeared to be different in some respects; but, at the same time, there was also much that was familiar.<sup>2</sup>

I was particularly fortunate in receiving my first “call” (as we express it somewhat oddly in Germany) to a chair of Roman and Comparative Law at the University of Cape Town in 1981. I, therefore, had to teach both subjects that had attracted my attention. Moreover, the application of Roman-Dutch law in South Africa is of particular interest for both the legal historian and the comparative lawyer.<sup>3</sup> For, on the one hand, the tradition of the Roman-Canon *ius commune* is still alive that has prevailed on the European Continent until it was replaced by the great codifications. On the other hand, classical Roman-Dutch law has experienced a reception of concepts, rules and thinking patterns from the English common law. South Africa has thus become a mixed legal system: a synthesis of civil law and common law with its own characteristic identity.<sup>4</sup> At the University of Cape Town in the 1980’s Roman law was still an obligatory subject.<sup>5</sup> It was obvious to me that it should not be taught in an antiquarian spirit but as the foundation of a tradition that has decisively moulded our own legal identity. That was the origin of my book on the Roman foundations of the civilian tradition in the law of obligations.<sup>6</sup> It has been said, occasionally, that the approach adopted in that book is biased in favour of establishing continuity.<sup>7</sup> I do not think that this is true. For the emphasis is as much on change as it is on continuity. In the words of Harold Berman that I have often quoted:<sup>8</sup> “The concept of a ... system of law depended for its vitality on the belief in

the ongoing character of law, its capacity for growth over generations and centuries —a belief which is uniquely Western. The body of law only survives because it contains a built-in mechanism for organic change.”<sup>9</sup> European private law has been subject to constant adaptation; it has been able to react to changed circumstances and new situations, and it has always displayed an extraordinary capacity for integration. Medieval Roman law was no longer the Roman law of classical antiquity, the *usus modernus pandectarum* no longer corresponded to the *usus medii aevi*, and pandectist legal doctrine was a far cry from the *usus modernus*. At the same time, there were considerable regional variations in the application of Roman law. Thus, in the early modern period, we find Roman-Dutch law existing side by side with Roman-Frisian law,<sup>10</sup> Roman-Scots law, *ius Romanum Saxonicum*, *Hispanicum*, etc. Many individual legal problems were solved differently in different parts of Europe. The texts contained in the *Corpus Juris* were no longer regarded as absolutely binding authority: one could generalize and further develop the ideas contained in them, critically examine them, or even declare them abrogated by disuse.<sup>11</sup> Still, however, they constituted the “legal grammar” for the discussion of private law problems because, in all Universities throughout Europe, they occupied the central place in the study of secular law. The civilian tradition is thus marked by considerable diversity as much as by a fundamental intellectual unity; by change as much as by continuity.

Today, this fundamental intellectual unity is obscured by the existence of a wide variety of national legal systems and, above all, by the fact that these national legal systems are very widely regarded as comprehensive and autonomous systems of legal rules.<sup>12</sup> Obviously, there are many differences among the modern private law codifications. But, equally obviously, they constitute manifestations of one and the same legal tradition.<sup>13</sup> Contrary to what is sometimes stated, comparative scholarship involves exploring both similarities and differences;<sup>14</sup> and what historical scholarship can contribute is to explain these differences (can they be attributed to differences in cultural environment, social development, or economic basis, to historical accident, misunderstanding, or choice of different sources?) and to recreate an awareness of what the European legal systems have in common.<sup>15</sup> This type of critical inquiry, I think, can pave the way for rational discussions including, if one wants to harmonize the laws prevailing in Europe, a rational discussion as to how the existing differences may be overcome.<sup>16</sup> In what follows I would like to illustrate what can be done by looking at a number of examples. In doing so, I propose, in a way, to turn the tables because my examples are taken from the work of those who have so kindly agreed to take part in the proceedings today.

## II

1) Everywhere in Europe, except for Scandinavia, Ireland and Great Britain, set-off operates in one of two ways. Either both obligations are extinguished, automatically, from the day of their co-existence (“de plein droit par la seule force de la loi, même à l’insu des débiteurs”, as Art. 1290 Code civil puts it), or the right of set-off has to be exercised by notice to the other party; both obligations are then, however, deemed to have expired at the moment at which, being suitable for set-off, they first confronted each other (this is stated, perhaps most prominently, in § 389 BGB). The French model of set-off (that has been adopted, for example, in Belgium, Austria, Spain and Italy) is based on two sources from the *Corpus Juris* which indicate that set-off operates “*ipso iure*”.<sup>17</sup> The draftsmen of the German Civil Code, on the other hand, focused their attention on a phrase used by Justinian which appeared to demonstrate that set-off



specifically had to be raised, or pleaded, by the defendant in the course of legal proceedings.<sup>18</sup> Above all, however, they based their decision on the case law of the Supreme Courts in Germany during the second half of the 19<sup>th</sup> century where it had come to be recognized that even an extrajudicial declaration of the intention to set off two claims against each other had the effect of extinguishing these claims.<sup>19</sup> The German model of set-off subsequently gained acceptance in many European countries.<sup>20</sup> Even in France, courts and legal writers have found it impractical literally to implement the regime envisaged by Art. 1290 Code civil. Following the lead provided by pandectist scholarship they have effectively attributed decisive influence to the will of one of the parties to bring about the mutual extinction of the obligation.<sup>21</sup> As a result, there is indeed, as Pascal Pichonnaz has put it, a “convergence avancée” among the European legal systems.<sup>22</sup>

However, even the more modern, i.e. the German, solution suffers from a severe doctrinal flaw: the notion of retrospectivity. Retrospectivity constituted an attempt, by nineteenth-century German legal doctrine, to reconcile the above-mentioned Roman sources with each other. In the course of time, it has become firmly entrenched, in prevailing legal ideology, as an essential characteristic of a declaration of set-off.<sup>23</sup> Yet, as Pascal Pichonnaz has demonstrated, it is based on a centuries-old misunderstanding.<sup>24</sup> The phrase *ipso iure* was used, in classical Roman law, in the context of the banker’s *agere cum compensatione*.<sup>25</sup> But it had merely been intended to indicate that this type of set-off was not effected by the judge. The banker himself was forced, by virtue of the *formula* granted to him by the praetor, to reduce his claim by the amount of the other party’s counterclaim. The plaintiff was thus made *ipso iure*, i.e. by the law itself, to effect set-off. It is probable that Justinian also still attributed *ex nunc* effect to set-off.<sup>26</sup> The decisive turn came with the Glossators who reinterpreted set-off *ipso iure* as a form of set-off which occurred automatically, *sine facto hominis*. This misunderstanding was to cast its shadow on the discussions concerning set-off in all Continental legal systems, no matter whether they belong to the Romanistic or the Germanic legal families. The Principles of European Contract Law are the first important legal instrument that has made a conscious effort to emerge from this shadow when they state in Art. 13:106: “Set-off discharges the obligations, as far as they are coextensive, as from the time of notice”.<sup>27</sup>

What does that teach us? If we look at the Continental European landscape, we observe two different solutions to one and the same legal problem. It is only as the result of an historical inquiry that we start to understand that situation. For, (I) we can now explain the reason for this difference. It lies in the reception of Roman law, with different sources having provided the starting point for different strands of tradition. Moreover (II) we can trace the development of the problem in the codifications from 1804 to 1992 and in the legal literature relating to these codifications; and we can see a clear convergence towards the model established in the German Civil Code. And finally (III) we become aware to what extent our thinking is dominated by patterns from the past. The concept of set-off operating retrospectively has been shown to have been based on a misunderstanding of the Roman sources. That misunderstanding was not a productive one,<sup>28</sup> and the modern trend, as evidenced by both the Principles of European Contract Law and the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts is to revert to the solution adopted in Roman law. It appears to be both clearer and more practicable than the *ex-tunc* effect of set-off<sup>29</sup> and conforms to Bernhard Windscheid’s observation that retrospectivity is a fiction that should be avoided as far as possible.<sup>30</sup>

2) An historical inquiry is not, of course, bound to reveal that a solution accepted in Roman law may also be suitable today. More often, we find the situation that what worked well in the past has become dysfunctional in modern law. The history of the law of delict provides an example, as Nils Jansen has demonstrated in his great work on the structure of liability law.<sup>31</sup> The law of delict, in the various Continental legal systems, rests on the same historical foundations —in the era of the *ius commune* it constituted an *usus modernus* of Aquilian liability which was reconceptualised under the influence of Natural law theory<sup>32</sup>—, and the ideas prevailing on the Continent have also influenced the development of English law.<sup>33</sup> At the same time, however, in the eighteenth and nineteenth centuries the modernized version of Roman law was no longer really modern. In its basic structure it was still essentially geared towards the sanctioning of private wrongs rather than the reasonable allocation of losses.<sup>34</sup> That was a problem which European legal systems only started to grapple with in the course of the nineteenth century, by which time the first wave of codifications had contributed to a national isolation of the legal discourse. Particularly, therefore, every legal system had to devise its own way of dealing with the problem of strict liability. As a result, the European legal landscape became considerably more patchy in this field than in that of contract law. The development was similar only in so far as it was attempted to supplement, rather than to challenge, the conceptual structure of a law of delict still revolving around the notions of wrongfulness and fault. This has led to a situation which is characterized, at least in some respects, by a lack of fundamental concepts which are both common to the various legal systems and teleologically satisfactory.<sup>35</sup> Thus, we have here the situation that, as a result of a legal institution changing its function, its conceptual infrastructure has become inadequate. The consequence, obviously, cannot be to perpetuate the concepts inherited from Roman law; but we will have to devise a doctrinal structure that is recognizably European and reflects the function of a modern liability law to achieve a reasonable loss-allocation.<sup>36</sup> That is, as Nils Jansen has also pointed out, a constructive task that cannot be tackled by historical or comparative analysis.<sup>37</sup> But it can only be tackled after historical and comparative analysis has cleared the field.

3) The fruitful and productive tension between change and continuity, and unity and diversity, is equally evident in studies tracing the migration of legal doctrines or concepts from one legal system to another.<sup>38</sup> Antoni Vaquer's work provides a number of examples, among them the reception of the German doctrine of *Verwirkung* in Spanish law.<sup>39</sup> The path was paved by the great esteem in which German legal doctrine has traditionally been held in Spain, even if, particularly during the first years of General Franco's dictatorship, influential authors called for the preservation of the Spanishness of Spanish law and for the rejection of extraneous influences.<sup>40</sup> Yet, from 1933 onwards, a Spanish translation of Ludwig Enneccerus, Theodor Kipp, and Martin Wolff, *Lehrbuch des Bürgerlichen Rechts*, was published and thus acquainted Spanish readers in their own language, *inter alia*, with the doctrine of *Verwirkung*. In 1959 José Puig Brutau not only translated Gustav Boehmer's book on *Praxis der richterlichen Rechtsschöpfung* (1958) but also specifically drew attention to the desirability of accepting the doctrine of *Verwirkung* in Spanish law. Shortly thereafter one of the most prominent Spanish legal scholars, Luis Díez-Picazo, published a fundamental monograph on the overarching notion of *venire contra factum proprium*.<sup>41</sup> Díez-Picazo clearly drew his inspiration from German law, particularly a work by Erwin Riezler;<sup>42</sup> he analyzed the existing Spanish case law in the light of *venire contra factum proprium* and managed to demonstrate how that notion could beneficially be incorporated into Spanish law. That study marked the break-through of the doctrine of *Verwirkung* on the level of legal scholarship. Judicial acceptance only came in 1992;<sup>43</sup> it fol-

lowed in the wake of the reform of the *Título preliminar* of the *Código civil*, in the course of which a new Art. 7 was introduced which states that rights have to be exercised in conformity with the requirements of good faith;<sup>44</sup> and it also followed the translation into Spanish of Franz Wieacker's seminal work on how to structure the application of a general good faith provision such as § 242 BGB or Art. 7 *Código civil*.<sup>45</sup> Thus, it can be said today that the doctrine of *retrato desleal* is part of Spanish law; that it is based on the German notion of *Verwirkung*; and that it can be intellectually related to a general good faith provision in Spanish law in a very similar way as in German law. At the same time, *retrato desleal* and *Verwirkung* are not identical: "Verwirkung", as Antoni Vaquer puts it, "has travelled along its own paths in Spanish law".<sup>46</sup> It tends to be applied more restrictively than in German law, it requires prejudice to the position of the other party, and it has to be distinguished from the established legal doctrine of tacit renunciation of a right.<sup>47</sup> As a result, what appears to be a typical case of *Verwirkung* in German law may appear in an entirely different light in Spain.<sup>48</sup> That makes us realize that law, as a rule, undergoes a transformation when it is transplanted; and we can also see that legal transfers can be successful<sup>49</sup> even if they cut across the boundaries of the established legal families.

4) Transplant, reception, the transfer of legal ideas: these are also key terms for the analysis of mixed legal systems.<sup>50</sup> Scots law was turned into Roman-Scots law with the reception of the tradition of the learned laws in the late Middle Ages and early modern period; and in the course of the 19<sup>th</sup> and early 20<sup>th</sup> centuries the influence of English law brought about further changes, both in substance and appearance.<sup>51</sup> A similar story can be told about Roman-Dutch law, first in the Netherlands and subsequently in South Africa.<sup>52</sup> Hector MacQueen has emphasized that modern Scots contract law shares a number of characteristic features with other civilian legal systems:<sup>53</sup> it recognizes contracts in favour of third parties, it accepts an order for specific performance ("specific implement") as the primary right of the creditor, and it does not have a doctrine of consideration. But we also find at least an equal number of rules and legal institutions that Scots law has in common with, i.e. usually borrowed from, English law: an essentially unified concept of breach of contract, breach of contract by repudiation, or the doctrine of the undisclosed principal in the law of agency. Hector MacQueen has also drawn attention to the fact that in all these cases Scots law has anticipated the position eventually adopted by the so-called Lando-Commission.<sup>54</sup> He has thus emphasized that there are historical experiences in a legal system at the crossroads of common law and civilian jurisprudence which European lawyers in search of a new *ius commune* may be able to draw upon.<sup>55</sup> The same can be said about the development of Roman-Dutch law in South Africa;<sup>56</sup> and in their contribution to "Double Cross", MacQueen and Cockrell have embarked on a detailed comparison not only of Scots and South African law relating to illegality in contract law, but also of chapter 15 of the Principles of European Contract Law, in order to validate that claim.<sup>57</sup> Last year a book was published —it was co-edited by Hector MacQueen— which, *inter alia*, attempted to investigate what criticisms might be made of the Principles of European Contract Law in the light of the experiences made in Scotland and South Africa (and also: to what extent Scots and South African law might benefit from a reform along the line proposed by the Principles of European Contract Law).<sup>58</sup> All these projects and studies are predicated upon a close intellectual relationship between the historical and comparative perspectives.<sup>59</sup>

5) So is the work that has recently been done by a scholar who is present tonight and whom I want to mention because I have known him for a longer time than anybody else here in the room and because

he had the longest way to travel to Lleida: Marius de Waal. He has embarked on the study of an area of law where both Scots and South African law have found a “third way” between modern civilian systems and the common law: trusts.<sup>60</sup> The development was different in both countries. In Scotland, the *fidei-commissum* of Roman law appears to have been an important source. English law gave the Scottish trust its name, but in other respects exercised little influence until the 19<sup>th</sup> century when the essentials of the Scottish trust had already become well established.<sup>61</sup> In South Africa, on the other hand, it was indeed the English trust that was introduced by British settlers in the course of the 19<sup>th</sup> century; however, it was soon transformed into a civilian institution.<sup>62</sup> In the end result, therefore, both Scotland and South Africa have produced a civilian form of trust: a proper trust, not just a “so-called” trust, as Marius de Waal has pointed out.<sup>63</sup> It is characterized by four core elements: (I) a trustee who has a fiduciary position; (II) a separation between the trustee’s personal estate and the trust estate; (III) the operation of real subrogation; and (IV) the construction of trusteeship as an office.<sup>64</sup> The trust, therefore, does not have to be defined, as it traditionally is, in terms of a division of title between the trustee and the beneficiary. That is merely the specifically English manifestation of the trust concept; neither historically, nor rationally can it be said to constitute one of its defining features.<sup>65</sup> That is, obviously, of considerable interest for those countries that wish to introduce the trust into a legal system that has a law of property based on Roman law and also does not recognize the institutional separation of law and equity;<sup>66</sup> and it is hardly surprising that the draftsmen of the Principles of European Trust Law have been inspired by the Roman-Dutch and, particularly, Scots experiences.<sup>67</sup>

### III

It is a great honour and pleasure to be receiving this doctoral degree from the University of Lleida. Under the name of Ilerda, Lleida was a city of considerable importance already in the Roman province of *Hispania Tarraconensis* which played a strategic role in the first year of the civil war between Gaius Julius Caesar and his opponents.<sup>68</sup> It produced the only significant Roman law scholar of the period up to 1250 hailing from the Iberian peninsula (Pontius de Ilerda);<sup>69</sup> and, in around 1300, it became the seat of one of the oldest Universities in that part of Europe.<sup>70</sup> Today, the law faculty of the University of Lleida has established itself as a center of learning at the juncture between regional, national and European law. Scholars from the University of Lleida, and Antoni Vaquer in particular, have been active in studying the impact of the process of Europeanization of private law on Catalonia and in bringing to bear, at the same time, the Catalan and the Spanish voices on the discussions about European private law.<sup>71</sup> But it is a particularly pleasant occasion also on account of the fact that so many friends and colleagues are present with whom I have had the privilege of cooperating over a considerable period of time. I have mentioned Antoni Vaquer, Nils Jansen, Hector MacQueen, Pascal Pichonnaz and Marius de Waal because they have spoken here today, or will be speaking tomorrow. They are five scholars from five different jurisdictions. They are all legal historians and comparative lawyers; and they all also regularly contribute to the development of legal doctrine in their respective jurisdictions. Their work reveals interesting differences in approach and outlook. But they would all agree, I think, that while the legal historian must not be the slave of current concerns, his work is of essential importance for enabling us to take stock, and to comprehend, our present legal condition. That knowledge, in itself, will not determine where we have

to go. But an understanding of the past is the first and essential prerequisite for devising appropriate solutions for the present day and for the future. If we were merely looking at the civilian legal systems as they stand today, we would have to devise a European regime of set-off either on the model of art. 1290 Code civil or § 389 BGB. The mere fact that they are both based on a misunderstanding of the Roman sources cannot prompt us to attribute a merely prospective effect to set-off. But it does make us aware of the fact that there is nothing self-evident about the notion of retrospectivity and that we, therefore, have to re-examine the substantive arguments that can be adduced in its favour. If we now know why the conceptual infrastructure of our modern law of delict has become dysfunctional, we still do not know how a modern conceptual infrastructure might look like; but we know from which angle we will have to construct it. A number of European legal systems (among them the Spanish one) have found the notion of *Verwirkung* attractive. That does not mean that they all apply it in the same way. But it does indicate that some device for relaxing the *rigor iuris*, revolving around an autonomous notion of good faith,<sup>72</sup> may be required in a set of Principles of European Contract Law. The mere fact that it is perfectly possible to have a civilian trust does not mean that a civilian legal system has to move in that direction. And good or bad experiences with the notion of illegality in one legal system may prompt cognate legal systems to reconsider their own law; but such historical experiences can never have any prescriptive force. I am particularly lucky in having Nils Jansen, Hector MacQueen, Pascal Pichonnaz, Marius de Waal, Antoni Vaquer and so many other friends and colleagues with whom I share a keen interest in the development of European private law as well as the conviction that that development can benefit very much from historical and comparative study. Thank you all for having come to Lleida today.

I have been told that “Ilerdam videas” (may you see Lleida) is a proverbial curse. I cannot confirm that. I have seen Lleida and I have found great kindness, generosity and hospitality in this city. Thank you very much for having us all on such an auspicious occasion.

I will now try to express my sincere thanks also in Catalan:

Magnífic rector, digníssimes autoritats, col·legues, senyores i senyors,

És un gran honor i un plaer que se'm nomeni doctor *honoris causa* per la Universitat de Lleida. Actualment, la facultat de dret de Lleida s'ha consolidat com a centre d'estudi en la confluència entre el dret regional, nacional i europeu. Els estudiosos de la Universitat de Lleida, i en particular Antoni Vaquer, s'han dedicat a l'estudi de l'impacte del procés d'uropeïtzació del Dret privat a Catalunya i a donar a conèixer, al mateix temps, les veus catalanes i espanyoles en els fòrums de debat sobre el dret privat europeu. Però aquesta és també una ocasió particularment especial pel fet que estan presents molts amics i col·legues amb qui he tingut el privilegi de col·laborar durant un període de temps considerable. Tinc la sort de comptar especialment amb Nils Jansen, Hector MacQueen, Pascal Pichonnaz, Marius de Waal, Antoni Vaquer i molts altres amics i col·legues amb qui comparteixo un profund interès pel desenvolupament del dret privat europeu així com la convicció que aquest desenvolupament pot beneficiar-se molt de l'estudi històric i comparat. Gràcies per haver vingut avui a Lleida. He sentit que “Ilerdam videas” (que vegis Lleida) és un proverbi que conté una maledicció. No puc confirmar-ho. He vist Lleida i he trobat en aquesta ciutat una gran amabilitat, generositat i hospitalitat. Moltes gràcies per rebrem en tan especial ocasió.



## Notes a peu

- <sup>1</sup> See *Reinhard Zimmermann*, *Europa und das römische Recht*, (2002) 202 *Archiv für die civilistische Praxis* 243 ff.; *idem*, *Römisches Recht und europäische Kultur*, [2007] *Juristenzeitung* 1 ff.
- <sup>2</sup> For England, see *Reinhard Zimmermann*, *Der europäische Charakter des englischen Rechts*, (1993) 1 *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 4 ff.
- <sup>3</sup> For an overview, see *Reinhard Zimmermann*, *Das römisch-holländische Recht in Südafrika*, 1983.
- <sup>4</sup> *Reinhard Zimmermann and Daniel Visser* (eds.), *Southern Cross: Civil Law and Common Law in South Africa*, 1996.
- <sup>5</sup> For background, see *Reinhard Zimmermann*, *Roman Law in a Mixed Legal System: The South African Experience*, in: Robin Evans-Jones (ed.), *The Civil Law Tradition in Scotland*, 1995, 41 ff.
- <sup>6</sup> *Reinhard Zimmermann*, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, 1990; paperback edition 1996.
- <sup>7</sup> See, most recently, the discussion and the references in *Rafal Manko*, *Is the Socialist Legal Tradition 'Dead and Buried'? The Continuity of Certain Elements of Socialist Legal Culture in Polish Civil Procedure*, in: Thomas Wilhelmsson, Elina Paunio, Annika Pohjolainen (eds.), *Private Law and the Many Cultures of Europe*, 2007, 85.
- <sup>8</sup> See, for example, *Reinhard Zimmermann*, *Das römisch-kanonische ius commune als Grundlage europäischer Rechtseinheit*, [1992] *Juristenzeitung* 12; *idem*, *The Law of Obligations — Character and Influence of the Civilian Tradition*, (1992) 3 *Stellenbosch Law Review* 6.
- <sup>9</sup> *Harold J. Berman*, *Law and Revolution*, vol. I, 1983, 9; cf. also, e.g., *Patrick Glenn*, *Legal Traditions of the World*, 2nd ed., 2004, 146 ff.
- <sup>10</sup> On which see *Jan H.A. Lokin, Frits Brandsma, Corjo Jansen*, *Roman-Frisian Law of the 17th and 18th Century*, 2003.
- <sup>11</sup> Thus, books such as *Philibert Bugnyon*, *Tractatur legume abrogatarum et iusitatarum in omnibus curiis, terries, jurisdictionibus, et domini regni Franciae*, 1563, and *Simon van Groenewegen van der Made*, *Tractatus de legibus abrogatis et inusitatis in Hollandia vicinisque regionibus*, 1649, were written.
- <sup>12</sup> For Germany, see *Reinhard Zimmermann*, *Das Bürgerliche Gesetzbuch und die Entwicklung des Bürgerlichen Rechts*, in: Mathias Schmoeckel, Joachim Rückert, Reinhard Zimmermann (eds.), *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB*, vol. I, 2003, 1 ff.
- <sup>13</sup> The theme is further developed in *Reinhard Zimmermann*, *The Civil Law in European Codes*, in: Hector L. MacQueen, Antoni Vaquer, Santiago Espiau Espiau (eds.), *Regional Private Laws and Codification in Europe*, 2003, 18 ff.
- <sup>14</sup> See the discussion in *Gerhard Dannemann*, *Comparative Law: Study of Similarities or Differences?*, in: Mathias Reimann, Reinhard Zimmermann (eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Law*, 2006, 383 ff.
- <sup>15</sup> Cf. also *James Gordley*, *Comparative Law and Legal History*, in: Mathias Reimann, Reinhard Zimmermann (eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Law*, 2006, 753 ff.; and see his work *Foundations of Private Law: Property, Tort, Contract, Unjust Enrichment*, 2006.
- <sup>16</sup> *Reinhard Zimmermann*, *Savignys Vermächtnis: Rechtsgeschichte, Rechtsvergleichung und die Begründung einer Europäischen Rechtswissenschaft*, [1998] *Juristische Blätter* 273 ff.
- <sup>17</sup> Inst. IV, 6, 30; C. 4, 31, 14 pr.
- <sup>18</sup> C. 4, 31, 14, 1.
- <sup>19</sup> On the development in Germany, see *Reinhard Zimmermann*, in: Mathias Schmoeckel, Joachim Rückert, Reinhard Zimmermann (eds.), *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB*, vol. II, 2007, §§ 387 - 396, nn. 12 ff.
- <sup>20</sup> It has even been followed in Austrian law, in spite of the fact that § 1438 ABGB appears to endorse the *ipso-iure* effect of set-off; and, in spite of Art. 1242 Codice civile, it enjoys widespread support in Italian law.
- <sup>21</sup> *Pascal Pichonnaz*, *La compensation: Analyse historique et comparative des modes de compenser non conventionnels*, 2001, 505 ff.
- <sup>22</sup> *Pichonnaz* (n. 21) 601 ff.
- <sup>23</sup> *Reinhard Zimmermann*, *Comparative Foundations of a European Law of Set-Off and Prescription*, 2002, 39 ff.
- <sup>24</sup> *Pichonnaz* (n. 21) 9 ff. (particularly 127 ff., 295 ff.); cf. also *Historisch-kritischer Kommentar/Zimmermann* (n. 19) §§ 387 - 396, nn. 5 ff.

- <sup>25</sup> Paul. D. 16, 2, 21; C. 4, 31, 4.
- <sup>26</sup> *Pichonnaz* (n. 21) 260 ff.
- <sup>27</sup> Cf. also Art. 8.5 (3) Unidroit Principles of International Commercial Contracts.
- <sup>28</sup> The term “productive misunderstanding” was coined, at least for legal history, by H.R. Hoetink (who, in turn, took it over from theological literature): *H.R. Hoetink, Rechtsgeleerde opstellen*, 1982, 34 f., 266 f.
- <sup>29</sup> *Ole Lando, Eric Clive, André Prüm, Reinhard Zimmermann*, Principles of European Contract Law, Part III, 2003, 151 f.
- <sup>30</sup> *Bernhard Windscheid*, Lehrbuch des Pandektenrechts, vol. II, 7th ed., 1891, 294 (§ 349, 4), n. 12 *in fine*. It is hardly surprising, in view of this, that Windscheid rejected the notion of retrospectivity *de lege ferenda*; see *Historisch-kritischer Kommentar/Zimmermann* (n. 19) §§ 387-396, n. 24.
- <sup>31</sup> *Nils Jansen*, Die Struktur des Haftungsrechts: Geschichte, Theorie und Dogmatik außervertraglicher Ansprüche auf Schadensersatz, 2003.
- <sup>32</sup> Law of Obligations (n. 6) 1017 ff.; *Jansen* (n. 31) 271 ff.
- <sup>33</sup> *David Ibbetson*, Harmonisation of the Law of Tort and Delict: A Comparative and Historical Perspective, in: Reinhard Zimmermann (ed.), Grundstrukturen des Europäischen Deliktsrechts, 2003, 133 ff.
- <sup>34</sup> *Jansen* (n. 31) 181 ff.
- <sup>35</sup> *Nils Jansen*, Binnenmarkt, Privatrecht und europäische Identität, 2004, 33 ff.
- <sup>36</sup> See *Jansen* (n. 31) 389 ff.
- <sup>37</sup> *Jansen* (n. 35) 64 ff.; *idem*, Dogmatik, Erkenntnis und Theorie im europäischen Privatrecht, (2005) 13 Zeitschrift für Europäisches Privatrecht 750 ff.
- <sup>38</sup> Generally, see *Michele Graziadei*, Comparative Law as the Study of Transplants and Receptions, in: Mathias Reimann, Reinhard Zimmermann (eds.), The Oxford Handbook of Comparative Law, 2006, 441 ff.
- <sup>39</sup> *Antoni Vaquer*, Importing Foreign Doctrines: Yet Another Approach to the Unification of European Private Law? Incorporation of the Verwirkung Doctrine into Spanish Case Law, (2000) 8 Zeitschrift für Europäisches Privatrecht 301 ff.; cf. also *idem*, Verwirkung versus Laches: A Tale of Two Legal Transplants, (2006) 21 Tulane European and Civil Law Forum (= Companions and Crossroads: Essays in Honor of Shael Herman) 53 ff.
- <sup>40</sup> For references for this, and the following statements, see *Vaquer*, (2000) 8 Zeitschrift für Europäisches Privatrecht 302.
- <sup>41</sup> *Luis Díez-Picazo Ponce de León*, La doctrina de los propios actos, 1962; on which see also *Christian Eckl*, Treu und Glauben im spanischen Vertragsrecht, 2007, 121 ff.
- <sup>42</sup> *Erwin Riezler*, Venire contra factum proprium, 1912.
- <sup>43</sup> For references, see *Vaquer*, (2000) 8 Zeitschrift für Europäisches Privatrecht 303 f.; *Eckl* (n. 41) 278 ff.
- <sup>44</sup> For the details, see *Eckl* (n. 41) 139 ff.
- <sup>45</sup> *Franz Wieacker*, Zur rechtstheoretischen Präzisierung des § 242 BGB, 1956.
- <sup>46</sup> (2006) 21 Tulane European and Civil Law Forum 65.
- <sup>47</sup> *Vaquer*, (2000) 8 Zeitschrift für Europäisches Privatrecht 305 ff.; *idem*, (2006) 21 Tulane European and Civil Law Forum 64 ff.
- <sup>48</sup> See Case Study 22 (Sitting on one’s rights) in: *Reinhard Zimmermann, Simon Whittaker* (eds.), Good Faith in European Contract Law, 2000, 514 ff (515 ff. compared with 522).
- <sup>49</sup> *Jan Smits*, On Successful Legal Transplants in a Future Ius Commune Europaeum, in: Andrew Harding, Esin Örüçü (eds.), Comparative Law in the 21st Century, 2002, 142.
- <sup>50</sup> Generally, see *Vernon Valentine Palmer*, Mixed Jurisdictions Worldwide: The Third Legal Family, 2001; *Jacques du Plessis*, Comparative Law and the Study of Mixed Legal Systems, in: Mathias Reimann, Reinhard Zimmermann (eds.), The Oxford Handbook of Comparative Law, 2006, 477 ff.
- <sup>51</sup> *Kenneth Reid*, *Reinhard Zimmermann* (eds.), A History of Private Law in Scotland, 2 vols., 2000.



- <sup>52</sup> For the Netherlands, see *Robert Feenstra, Reinhard Zimmermann* (eds.), *Das römisch-holländische Recht: Fortschritte des Zivilrechts im 17. und 18. Jahrhundert*, 1992; for South Africa, see *Eduard Fagan*, *Roman-Dutch Law in its South African Historical Context*, in: *Zimmermann/Visser* (n. 4) 33 ff.
- <sup>53</sup> *Hector L. MacQueen*, *Scots Law and the Road to the New Ius Commune*, *Ius Commune Lectures on European Private Law*, no. 1, 2000, 5 ff.
- <sup>54</sup> Which has prepared the *Principles of European Contract Law*; see *Reinhard Zimmermann*, *The Principles of European Contract Law: Contemporary Manifestations of the Old, and Possible Foundations for a New, European Scholarship of Private Law*, in: *Florian Faust, Gregor Thüsing* (eds.), *Beyond Borders: Perspectives on International and Comparative Law — Symposium in Honour of Hein Kötz*, 2006, 111 ff.
- <sup>55</sup> *MacQueen* (n. 53) 1 ff.
- <sup>56</sup> *Reinhard Zimmermann*, *Gemeines Recht heute: Das Kreuz des Südens*, in: *Jörn Eckert* (Hg.), *Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte*, 2003, 601 ff.; *idem*, *Roman Law, Contemporary Law, European Law: The Civilian Tradition Today*, 2001, 126 ff.
- <sup>57</sup> *Hector MacQueen, Alfred Cockrell*, *Illegal Contracts*, in: *Reinhard Zimmermann, Daniel Visser, Kenneth Reid* (eds.), *Mixed Legal Systems in Comparative Perspective: Property and Obligations in Scotland and South Africa*, 2004, 143 ff.
- <sup>58</sup> *Hector MacQueen, Reinhard Zimmermann* (eds.), *European Contract Law: Scots and South African Perspectives*, 2006.
- <sup>59</sup> See, concerning Scottish legal history, *Hector L. MacQueen*, *Mixture or Muddle? Teaching and Research in Scottish Legal History*, (1997) 5 *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 369 ff.
- <sup>60</sup> *Marius J. de Waal*, *Trust Law*, in: *Jan M. Smits* (ed.), *Elgar Encyclopedia of Comparative Law*, 2006, 755 ff.; *idem*, *Comparative Succession Law*, in: *Mathias Reimann, Reinhard Zimmermann* (eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Law*, 2006, 1070 ff. (1087 ff.).
- <sup>61</sup> *K.C.G. Reid*, *National Report for Scotland*, in: *D.J. Hayton, S.C.J.J. Kortmann, H.L.E. Verhagen* (eds.), *Principles of European Trust Law*, 1999, 68. For a historical analysis of the development of trust law in Scotland, see *George Gretton*, *Trusts*, in: *Reid/Zimmermann I* (n. 51) 480 ff.
- <sup>62</sup> *Tony Honoré*, *Trust*, in: *Zimmermann/Visser* (n. 4) 847 ff. —For Louisiana, see *A.N. Yiannopoulos*, *Trust and the Civil Law: The Louisiana Experience*, in: *Vernon Valentine Palmer* (ed.), *Louisiana: Microcosm of a Mixed Jurisdiction*, 1999, 213 ff.; for Québec, see *Rainer Becker*, *Die fiducie von Québec und der Trust*, 2007.
- <sup>63</sup> *Marius de Waal*, *The Core Elements of the Trust: Aspects of the English, Scottish, and South African Trusts Compared*, (2000) 117 *South African Law Journal* 569.
- <sup>64</sup> *De Waal*, (2000) 117 *South African Law Journal* 548 ff.; cf. also *idem*, *In Search of a Model for the Introduction of the Trust into a Civilian Context*, (2001) 12 *Stellenbosch Law Review* 63 ff.
- <sup>65</sup> See also *George Gretton*, *Trusts without Equity*, (2000) 49 *International and Comparative Law Quarterly* 599 ff.
- <sup>66</sup> See for France loi no. 2007-211 du 19 février 2007 instituant la fiducie. That statute introduces the fiducie into art. 2011 ff. Code civil. For comment, see the contributions to a symposium under the title „La fiducie, révolution juridique et pratique des affaires“, as printed in 2007 *La Semaine Juridique - Entreprise et affaires* 2050 ff. (6 September 2007) and the Dossier «La fiducie» in 2007 *Recueil Dalloz* 1347 ff. (24 May 2007).
- <sup>67</sup> *Hayton/Kortmann/Verhagen* (n. 61).
- <sup>68</sup> See, e.g., *Gaius Iulius Caesar*, *Commentarii Belli Civilis*, Liber I, 38, 4; Liber I, 48, 5. Cf. also Liber I, 59, 63, 69, 73 and 78, and Liber II, 17.
- <sup>69</sup> *Hermann Lange, Maximiliane Kriechbaum*, *Römisches Recht im Mittelalter*, vol. II, 2007, 16.
- <sup>70</sup> *Lange/Kriechbaum* (n. 69) 102.
- <sup>71</sup> See, e.g., the volumes edited by *MacQueen/Vaquer/Espiau Espiau* (n. 13) and *Santiago Espiau Espiau, Antoni Vaquer Aloy* (eds.), *Bases de un Derecho Contractual Europeo*, 2003, and *Antoni Vaquer Aloy* (ed.), *La tercera Parte de los Principios de Derecho Contractual Europeo*, 2005, all of them based on conferences held at the University of Lleida.
- <sup>72</sup> See Art. 1:201 PECL; Art. 1.7 Unidroit Principles of International Commercial Contracts; and see the case studies in *Zimmermann/Whittaker* (n. 48).

## DISCURS DE CLOENDA

---

A càrrec del Dr. Joan Viñas Sala, rector de la Universitat de Lleida

Cinquanta anys després del Tractat de Roma el procés de construcció europea continua sent un repte formidable i ple incògnites. Massa sovint el focus d'atenció s'ha situat en la seva dimensió política i governamental, de manera que freqüentment l'opinió pública se sent aliena als seus avatars; el fracàs del mal anomenat procés constitucional així ho va posar de manifest. Tanmateix, la construcció europea és, afortunadament, una empresa més rica i més participativa.

Des d'aquesta perspectiva cal assenyalar que en els darrers anys ha crescut l'atenció envers la dimensió jurídica del procés, especialment des dels àmbits universitaris, i no només en el camp del dret públic, de la presa de decisions, de la política agrària comuna i dels acords aranzelaris, sinó també en l'esfera del dret privat.

La formació i consolidació d'un mercat unificat —el Mercat Comú— recomanava que hi hagués un sol dret de caràcter europeu en comptes d'un dret per a cada un dels estats integrants. Les realitats econòmiques i socials, però, acostumen a anar més de pressa que no pas les plasmacions jurídiques. I així, les primeres resolucions del Parlament Europeu de 1989 i 1994 sobre la necessitat d'elaborar un codi europeu de dret privat van pecar de poc realistes. L'any 1999, però, es va donar un pas endavant quan la Cimera de Tampere va cridar a estudiar la necessitat de l'aproximació de les legislacions dels estats membres en matèria civil. Més decisiva va ser la Comunicació de la Comissió al Consell i al Parlament Europeu de l'11 de juny de 2001 sobre dret contractual europeu i la Resolució del Parlament Europeu del 15 de novembre de 2001. Aquesta resolució plantejava l'elaboració d'algun tipus d'instrument jurídic que afavorís l'harmonització jurídica.

El debat es va anar perfilant i, sobre la base de les respostes a la Resolució enviades per universitaris, advocats i organitzacions de consumidors i d'empresaris, la Comissió va presentar l'any 2003 el seu pla d'acció i en el 2004 va donar a conèixer una nova resolució, en la qual s'esquematzava el procediment per elaborar un marc comú de referència. Ara mateix és difícil saber en què acabarà aquest marc comú de referència, si en un codi civil europeu obligatori, en un instrument opcional per a les parts o en un simple model tant per al legislador dels diferents estats membres com per al legislador comunitari. L'anàlisi d'aquest marc comú és el tema de debat del congrés internacional que aquests dies té lloc a la nostra universitat.

Ara bé, sigui quin sigui el seu futur, el Marc Comú de Referència sempre serà tributari de les ensenyances i la recerca duta a terme pel doctor Zimmermann. El doctor Zimmermann —així ho ha posat de manifest el doctor Vaquer en la seva brillant exposició— és un dels principals i més influents juristes que han teoritzat sobre l'aproximació entre les legislacions nacionals i la comuna dels estats membres. En la seva recerca, el doctor Zimmermann ha posat l'èmfasi en els punts de contacte existents entre els diferents

ordenaments jurídics, en particular entre els drets continentals europeus i el *common law* anglès. El professor Zimmermann ha estat un decidit defensor de la necessitat dels estudis de dret comparat i de la seva ensenyança a les universitats, precisament per preparar les noves generacions de juristes per a una millor comprensió dels altres drets europeus, de manera que el camí cap a l'harmonització sigui cada cop més fàcil. Les assignatures de dret comparat o de dret privat europeu i l'ensenyança de —i en— llengües estrangeres a les universitats, han de constituir eines que, en el marc dels nous plans d'estudis acomodats al sistema de Bolonya, permetin la construcció d'una identitat europea també en la vessant jurídica.

A més, el professor Zimmermann ha estat durant molts d'anys l'ànima de la Comissió de Dret Contractual Europeu. Aquesta comissió ha publicat uns Principis de dret contractual europeu que formaran part del Marc Comú de Referència a què adés em referia i que tant han influït en les noves generacions de juristes d'arreu d'Europa.

D'altra banda, el doctor Zimmermann ha dedicat part dels seus esforços intel·lectuals al dret escocès, que considera un model a tenir en compte per la combinació d'elements continentals i anglesos. Em plau posar de manifest aquesta atenció —poc habitual— a la tradició jurídica d'una nació sense estat, ara que Catalunya es troba en el moment de la codificació del seu dret civil, amb l'objectiu històric d'aprovar, en el termini d'uns pocs anys, un codi civil català. En aquesta feina s'hauran de tenir molt presents els desenvolupaments jurídics que s'esdevenen a Europa i, en particular, les aportacions que tants professors i estudiosos han fet al disseny d'un dret civil de caire europeu.

Voldria, encara, posar en relleu —com també ha fet el doctor Vaquer— el seu compromís amb els drets humans, i molt especialment contra el règim de l'*apartheid*, un compromís lligat a les necessitats reals de Sud-àfrica, que ha contribuït de manera efectiva a la restauració del principi de legalitat en aquella afligida nació; actitud que va ser reconeguda amb la concessió d'un doctorat *honoris causa* per part de la Universitat de Ciutat del Cap.

Per tot plegat, senyores i senyors, la Universitat de Lleida, a proposta de la Facultat de Dret i Economia i per acord unànim del Consell de Govern, ha decidit incorporar tan il·lustre professor al seu claustre de doctors. La Universitat de Lleida es beneficiarà del seu saber, i al mateix temps tindrà, en la persona del doctor Reinhard Zimmermann, un nou valedor arreu del món. Per això, en nom de la comunitat universitària, us en dono les gràcies.





***HONORIS CAUSA***

**HUMBERTO LÓPEZ MORALES**

29 D'ABRIL DE 2008

SALÓ VÍCTOR SIURANA DEL CAMPUS DEL RECTORAT



**LAUDATIO**

---

A càrrec de la Dra. M<sup>a</sup> de los Ángeles Calero Fernández

Magnífico Señor Rector,  
 Excelentísimas e Ilustrísimas Autoridades,  
 Miembros del Claustro Universitario,  
 Profesorado y alumnado de esta universidad,  
 Distinguido público,

Uno de los actos más señeros de toda universidad es el que estamos celebrando aquí y ahora: honrar públicamente a una figura ilustre con el máximo título académico que puede extender una universidad, y, al mismo tiempo, honrarse ella misma al incorporar en su claustro de profesores y profesoras a alguien de tal valía científica que contribuirá a una muy valiosa proyección externa de la universidad.

La misión que tengo encomendada en este acto es la de cantar las alabanzas del eminente profesor e investigador que hoy será investido *honoris causa* por la Universidad de Lleida, D. Humberto López Morales, y resulta difícil explicar la emoción que me embarga por estar ante ustedes dando noticias de la vida académica y profesional de un hombre absolutamente entregado al estudio, a la búsqueda de la verdad científica, a la innovación, al magisterio, a la seducción de nuevos valores, a la suma de esfuerzos, a la amistad...

Fui testigo privilegiada de la primera vez que el profesor López Morales impartió sus saberes en el antiguo Estudio General de Lleida hace casi veinticinco años. Durante una semana y junto con el tristemente fallecido Dr. Francisco Marsá, Catedrático de Gramática Española de la Universidad de Barcelona y maestro de muchas y muchos de los filólogos presentes aquí, dictó un seminario sobre las relaciones entre la lengua, la cultura y la sociedad. Lo que pasó en esos días se resume en la palabra *fascinación*: López Morales hechizó a un auditorio de estudiantes que escuchábamos hablar por primera vez de que los elementos que elegimos al construir nuestro discurso y que las estrategias comunicativas de las que echamos mano cuando entablamos una conversación responden no solo a nuestra voluntad de decir algo sino también a la influencia de una serie de factores sociales que entran en juego de manera inconsciente, de modo que, al hablar, no somos tan libres como pensamos ser. Resultaba asombroso que un profesor que no paraba de moverse de un lado a otro de la sala irradiando entusiasmo y lanzando sin descanso conceptos y teorías de las nuevas corrientes lingüísticas, nos obligara a estornudar en número par a riesgo de graves consecuencias en nuestra vida amorosa, o se despidiera cada día diciéndonos que nos portáramos mal.

En mi opinión, ésa es una de las primeras alabanzas que hay que hacer a Humberto López Morales, sus grandes dotes pedagógicas: la capacidad que tiene para convertir en sencillo lo que es complejo, la ha-



bilidad que tiene para apasionar a quien le escucha, la maestría con la que mantiene la atención de su auditorio, la forma en que nunca deja de sorprender.

Ese rasgo de su carácter —o, tal vez, esa destreza desarrollada con inteligencia y con los años— explica muchas cosas de la vida profesional de Humberto López Morales. Uno de sus logros más destacados es que ha creado escuela: que en varios continentes hay discípulas y discípulos suyos que están llevando sus conocimientos, su talante y su rigor científico a futuros y futuras lingüistas, y están dando importantes frutos en la investigación sobre distintos aspectos de la lengua española y de la literatura en lengua española. De todas las virtudes que engalanan al profesor López Morales, que son muchas, quiero destacar tres que, a mi parecer, definen la escuela que ha creado. La primera de tales virtudes es el entusiasmo que transmite a las personas que lo rodean y la claridad con la que enseña, que hacen sentir que todo es fácil y llevadero y favorecen que investigadores e investigadoras se embarquen entusiastas en proyectos auspiciados por él.

La segunda de esas virtudes que ha dejado huella es su inmensa generosidad científica, algo lamentablemente infrecuente en el mundo universitario, donde la exigencia por la excelencia se ha entendido como competitividad feroz. Humberto López Morales es desprendido en sus conocimientos, en sus avances y en sus herramientas de análisis. No es de extrañar no sólo el ambiente de camaradería que existe entre quienes trabajan en los proyectos que él ha gestado, sino también que sean tantas las personas que investigan al mismo tiempo en lo mismo y en lugares tan distantes geográficamente buscando siempre el consenso y cediéndose sin límites experiencias, soluciones ideadas, métodos ensayados y resultados obtenidos.

La última de esas tres virtudes que considero definitorias de su escuela es su grandísima capacidad de trabajo y el rigor que aplica a todo lo que hace. Esa solidez tanto en el esfuerzo invertido como en la precisión investigadora se palpa entre quienes se han formado bajo su tutela y entre quienes participan en dos grandes proyectos transnacionales a los que López Morales da aliento: el de *Diccionarios de Disponibilidad Léxica*, que coordina él mismo, y el *PRESEEA, Proyecto para el Estudio Sociolingüístico del Español de España y de América*, nacido en el marco de la *ALFAL, Asociación de Lingüística y Filología de la América Latina*, de la que es presidente honorario, y coordinado por Francisco Moreno. Se trata de dos proyectos panhispánicos ejecutados por una quincena de universidades de diversos países, en el primer caso, y una treintena, en el segundo, y en los que participa activamente la Universidad de Lleida. El primero pretende establecer cuál es el vocabulario que acude de manera instantánea a la mente de un hispanohablante nativo al abordar un tema en concreto, con el objeto de fijar criterios para la enseñanza adecuada y rentable del léxico tanto entre aprendices de lengua materna como entre aprendices de segundas lenguas. El segundo proyecto aspira a poder analizar en tiempo real los procesos de cambio lingüístico que se están produciendo en el amplio territorio de habla hispana y predecir hacia dónde discurrirá la lengua española; y lo hace desde la óptica del variacionismo laboviano, que López Morales introdujo en la investigación hispánica hace ya veinticinco años, y, por tanto, desde el presupuesto teórico de que la elección entre las diferentes posibilidades que ofrece una lengua para decir lo mismo viene marcada no sólo por condicionantes lingüísticos sino también por factores sociales que covarían con los fenómenos de la lengua, y desde el presupuesto teórico-metodológico de que la actuación es un reflejo estadístico de la competencia. Otro proyecto internacional en el que se haya implicado es el de *VARILEX*,

*Variación Léxica del Español en el Mundo*, que pretende recoger, analizar y cartografiar el léxico español urbano moderno.

Este logro profesional de Humberto López Morales, el de la creación de una escuela activa y científicamente rigurosa, está ligado sin duda al hecho de que este insigne profesor ha sido y es un pionero en la teoría y metodología lingüísticas de vanguardia, así como en su aplicación al español de América, lo que no sólo le ha convertido en el mayor especialista en sociolingüística hispánica y en la diversidad lingüística en Hispanoamérica, sino también ha hecho de él un referente y guía en lingüística aplicada, en especial en la vertiente de la didáctica de la lengua española.

Veamos cuál ha sido la trayectoria que le ha traído hasta aquí. Humberto López Morales se formó en la Universidad de La Habana —donde se licenció en Filología y Letras en la especialidad lingüístico-literaria— y en la Universidad Complutense de Madrid —donde sacó una segunda licenciatura y se doctoró en Filosofía y Letras, en la especialidad de Filología Románica—. Su andadura académica fue inmediata: en el mismo año en que obtuvo el doctorado, 1962, consiguió una plaza de instructor en la Universidad de New Hampshire, en Durham. De ahí fue pasando a distintas categorías académicas en la misma universidad y en otras tres universidades americanas: la Universidad de Texas, en Austin, la Rice University, en Houston, y la Universidad de Río Piedras, en Puerto Rico, en donde fue catedrático desde 1973 hasta su jubilación en el año 2000. Su contacto con la lingüística norteamericana le llevó a conocer de primera mano las teorías generativistas y una de sus derivaciones, la sociolingüística laboviana, cuando en Europa —por tanto, en España— se seguían todavía las teorías gramaticales estructuralistas y, como mucho, comenzaba una incipiente corriente de análisis de los actos del habla y de análisis del discurso. Esa situación privilegiada explica, en parte, su papel de maestro y guía en la lingüística hispánica y su actividad pionera. En 1974 publicó su *Introducción a la lingüística generativa* (Madrid: Ediciones Alcalá), el primer manual sobre esta corriente gramatical escrito en español, aparecido muy poco después de la traducción española de las dos primeras obras de Noam Chomsky con las que nace el generativismo, *Estructuras sintácticas*<sup>1</sup> y *Aspectos de la teoría de la sintaxis*<sup>2</sup>, y muy poco después de la traducción de otros trabajos como el de Roger L. Hardlich, *Gramática transformativa del español*<sup>3</sup>. Cinco años más tarde, en 1979 publicó su *Dialectología y Sociolingüística. Temas puertorriqueños* (Madrid: Hispanova de Ediciones), que auguraba su *Estratificación social del español de San Juan de Puerto Rico* (México: Universidad Nacional Autónoma de México), aparecido en 1983, que ha sido modelo y referente de la mayor parte de los estudios variacionistas sobre el español tanto en España como en Hispanoamérica. En 1989 salió a la luz su manual de *Sociolingüística* (Madrid: Gredos), que va por su tercera edición actualizada, primer epítome sobre esta disciplina escrito en lengua española e ilustrado con la realidad lingüística hispánica, y base de todos los compendios posteriores surgidos desde las aulas universitarias de nuestro país. En 1994 publicó sus *Métodos de investigación lingüística* (Salamanca: Colegio de España) que recoge todos los saberes acumulados durante sus años de investigación, de magisterio y de dirección de tesis de maestría y doctorales, y que ha servido de manual al alcance del alumnado universitario.

La aplicación sociolingüística al análisis de la realidad sociolectal del español le ha llevado a conocer con detalle las variedades caribeñas y centroamericanas y su transformación en tierras estadounidenses: desde sus *Estudios sobre el español de Cuba* (1971) hemos visto aparecer, además del citado libro sobre el español de San Juan de Puerto Rico, otros trabajos como *El español del Caribe* (1992), sus cuadernos

bibliográficos sobre *Las Antillas* (1994) y América Central (1999), su reciente trabajo sobre *Los cubanos de Miami. Lengua y sociedad* (2003) o su estudio más generalista sobre *La aventura del español en América* (1998), que va por su segunda edición revisada y ampliada. Estos libros y sus más de 80 artículos dedicados a estos mismos temas y desde la óptica tanto dialectal como sociolingüística (incluidas cuestiones relativas a las creencias y las actitudes lingüísticas y su efecto en la planificación lingüística, o incluidos los contactos del español con otras lenguas), le han convertido en un reputado especialista en el español de América y explican los honores y reconocimientos que ha recibido en numerosos países, de los que hablaré más adelante.

Quiero destacar aquí una cuestión que considero sumamente reseñable. El análisis del español de América arrastra, sin duda, la preocupación por el español de España, en especial por el andaluz, que constituye la base sobre la que se construyó la *koiné* antillana que dio origen a la variedad americana de la lengua española. Humberto López Morales no solo ha dedicado su tiempo y su certero análisis a la conexión entre el andaluz occidental y el español de América, sino, sobre todo, en su preocupación por explicar fenómenos aparentemente variables, consiguió desmontar la famosa teoría de la abertura fonológica de las vocales en el andaluz oriental, en virtud de la cual la caída de la -s indicadora de plural había generado una reestructuración de la lengua consistente en abrir el timbre de la vocal que acompañaba al morfema elidido como mecanismo de compensación y para asumir la indicación de número. El estudio estadístico de López Morales aparecido en la *Revista Española de Lingüística* en 1984<sup>4</sup> demostró, en primer lugar, que todos los manuales de dialectología y los estudios sobre el andaluz hasta entonces publicados habían errado al atribuir a la abertura de las vocales un valor semántico puesto que su análisis pudo verificar que la abertura se producía siempre que caía una consonante, fuera ésta la que fuese y tuviera o no función morfológica en el caso de -s (esto es, la -s de *antes*, o de *entonces*, o de *lejos*, por ejemplo), lo que permitía explicar, por otra parte, la abertura por efecto de metafonía en sílabas en las que no era esperable tal cambio de timbre. Pero López Morales también pudo acreditar que la lengua española cuenta con diversos mecanismos de compensación para expresar la pluralidad que hacen innecesaria la abertura vocálica con valor fonológico, de modo que el argumento que había justificado hasta ese momento la atribución de contenido semántico a la abertura de las vocales quedaba completamente desmantelado. Este trabajo ha supuesto un punto de inflexión y un hito en el estudio y la descripción del andaluz.

Si bien Humberto López Morales ha revisado el español de América desde todos los niveles de la lengua (fonético-fonológico, morfosintáctico y léxico), al que ha dedicado más esfuerzo en las últimas décadas ha sido al vocabulario, a su reflejo lexicográfico y a su aplicación a la enseñanza de la lengua. Se ha ocupado de cuestiones dialectales y ha promovido la publicación del *Diccionario panhispánico de dudas* (2005) y del *Diccionario Académico de Americanismos* (en preparación). Se ha consagrado, como ya he dicho anteriormente, a la determinación del léxico disponible de la lengua española, y se ha preocupado de las *Tendencias actuales del léxico hispánico* (2003), de su mortandad por el contacto con el inglés y de su globalización<sup>5</sup>. En lo que se refiere a la disponibilidad léxica, conviene destacar dos aspectos, a saber, por un lado, que el proyecto internacional de estudio del léxico español disponible que López Morales coordina y que he mencionado anteriormente está arrojando interesantes resultados sobre los factores sociales que intervienen en la disponibilidad o sobre las implicaciones psicolingüísticas y etnolingüísticas que tiene; y, en segundo lugar, que los diversos diccionarios de léxico disponible de diferentes co-

comunidades hispanohablantes que ya se han publicado o que se están elaborando permitirán establecer un vocabulario básico panhispánico que tendrá una repercusión inmediata en la enseñanza del español como primera y como segunda lengua, algo insólito en el panorama mundial de la lingüística aplicada en el que no se ha abordado hasta ahora esta parte del léxico de una lengua desde tantas variedades dialectales.

Pero las preocupaciones didácticas de Humberto López Morales no han acabado aquí. Además de su libro *La enseñanza de la lengua materna. Lingüística para maestros de español*, publicada en 1984 y que ha conocido seis ediciones, se ha ocupado en varias ocasiones de la didáctica de la expresión escrita o de los problemas de la adquisición léxica escolar. Este talante docente suyo no solo ha dado estos frutos, sino que explica el impulso que recibió el Instituto de Lingüística de la Universidad de Río Piedras desde que López Morales fue nombrado su director en 1973. Precisamente de este centro de investigación han salido diversas generaciones de especialistas en la lingüística aplicada y en la enseñanza de la lengua y se han generado numerosos trabajos que han transformado el panorama de los estudios lingüísticos hispánicos. Un ejemplo más del papel de instigador entusiasta de López Morales en la comunidad científica internacional.

He aludido hasta aquí a cuatro ámbitos en los que el doctorando alumbró con luz propia en la lingüística hispánica: las relaciones entre lengua y sociedad, el español de América, la disponibilidad léxica y la didáctica de la lengua. Pero no puede obviarse otro campo en el que Humberto López Morales ha realizado grandes aportaciones, y es en el estudio de la literatura española medieval y renacentista y en el conocimiento de la poesía cubana contemporánea. Precisamente los dos primeros libros que publicó, en 1963, estaban dedicados a estas dos cuestiones: una revisión de las églogas de Juan del Encina y un intento de antología de poetas cubanos del momento. Durante todos estos años, López Morales ha sido referente en cualquier aproximación al teatro español medieval y renacentista, y cuenta con una estupenda edición anotada de *La Celestina*, publicada en 1976 y reeditada en ocho ocasiones. También se ha ocupado de otras grandes obras y autores de la época, el *Libro de Buen Amor*, los *Milagros de Nuestra Señora* y Jorge Manrique, lo que le ha convertido en un gran especialista y explica su participación en obras colectivas dedicadas a la historia de la literatura española en 1974 y en 1980<sup>6</sup>, así como la redacción en 1974 del primer volumen de la *Historia de la Literatura Medieval Española* editada por Hispanova.

Todas estas contribuciones de Humberto López Morales al avance en la lingüística hispánica y en la crítica literaria española e hispanoamericana se han visto enriquecidas por la inspiración y dirección de 20 tesis de maestría y 23 tesis doctorales sobre todos los ámbitos en los que este insigne lingüista ha trabajado: poesía y narrativa medievales y renacentistas (incluidos poemas épicos medievales y crónicas de indias); fonética dialectal bajo un enfoque sociolingüístico (Cuba, Puerto Rico, República Dominicana y Texas); variación morfosintáctica y léxica; fraseología y tabú lingüístico; actitudes lingüísticas y sociolingüísticas; usos verbales infantiles y juveniles; competencia léxica...

Esta trayectoria profesional que he venido exponiendo explica que haya sido invitado como profesor visitante a numerosas universidades y centros de investigación: Fresno State Collage y Sonoma State College (California), el Instituto Mexicano-Norteamericano de Cultura (Michoacán, México), la Escuela Española del Middlebury College (Vermont), The City University of New York; la Universidad Nacional

Autónoma de México, la Pontificia Universidad Católica de Puerto Rico, la Pontificia Universidad Católica “Madre y Maestra” (Santiago de los Caballeros, República Dominicana), el Instituto Caro y Cuervo (Bogotá, Colombia), la Universidad Central de Venezuela (Caracas), la Universidade de Rio de Janeiro, la Universidad de Buenos Aires y la Universidad Nacional de Rosario (Argentina), la Pontificia Universidad Católica del Perú (Lima), la Pontificia Universidad Católica de Chile (Santiago), la Pontificia Universidad Católica de Valparaíso y la Universidad de Concepción (Chile); la Rijksuniversiteit-Gröningen (Holanda), la Katholieke Universiteit Leaven (Lovaina, Bélgica), la Gotenborg Universitet (Suecia), la Universidad de Turku (Finlandia); y diversas universidades españolas entre las cuales se encuentra la Universidad de Lleida, que contó en el curso 1994-1995 con su inapreciable magisterio para impartir la asignatura de *Sintaxis* y un curso de doctorado sobre *Sociolingüística*. A esta actividad como profesor visitante habría que añadir las innumerables conferencias que ha impartido en una treintena de países pertenecientes a cuatro continentes. Ese constante ir y venir y el talante y las virtudes de Humberto López Morales que he enunciado al principio de esta *laudatio* permiten comprender la amplia irradiación que sus investigaciones y su manera de hacer han tenido internacionalmente. Y sorprende sobremanera la grandísima producción científica del doctorando pues resulta difícil comprender de dónde saca el tiempo para dedicarse a sus compromisos docentes, a sus intereses investigadores y a sus obligaciones como miembro de tantas asociaciones, sociedades y academias a las que pertenece.

Así es, Humberto López Morales es miembro numerario de la Academia Puertorriqueña de la Lengua Española y de la Academia de Artes y Ciencias de Puerto Rico. Es miembro correspondiente —esto es, colaborador a distancia de las tareas propias de cada corporación— de la Real Academia Española, de la Academia Norteamericana de la Lengua Española, de la Academia Cubana de la Lengua, de la Academia Salvadoreña de la Lengua, de la Academia Colombiana de la Lengua, de la Academia Chilena de la Lengua, de la Academia Paraguaya de la Lengua Española, de la Academia Nacional de Letras de Uruguay, de la Academia Argentina de Letras, de la Academia Nacional de Historia de Argentina y de la Academia Filipina de la Lengua Española. Es miembro de honor de la Academia Nicaragüense de la Lengua, de la Academia Guatemalteca de la Lengua y de la Academia Panameña de la Lengua.

Su condición de académico refleja el elevado reconocimiento que sobre su tarea profesional tienen los próceres de las letras hispanas, puesto que esa dignidad se alcanza tras haber demostrado ampliamente los muchos saberes adquiridos con años de estudio e investigación. Resulta evidente la universal concepción de su valía toda vez que las corporaciones dedicadas a la defensa y normalización de la lengua española en las dos terceras partes de los países en los que se habla español, lo han incorporado a su elenco de miembros.

Todavía más. Desde 1994 ostenta el cargo de Secretario General de la Asociación de Academias de la Lengua Española. Esta entidad creada en 1951 tiene como fin primordial defender la unidad y la integridad de un idioma compartido por numerosas comunidades lingüísticas con realidades culturales y sociales muy diferentes. Lo que pretende es velar por que el español evolucione dentro de los márgenes naturales de su sistema lingüístico y respetando la tradición. Desde ese cargo, Humberto López Morales ha trabajado incansablemente por la obtención de trabajos consensuados entre las veintidós academias que constituyen la asociación, trabajos que van desde el establecimiento de las normas gramaticales y ortográficas de la lengua española del nuevo milenio, hasta la producción de diccionarios para resolver



las principales dudas que suscita el uso del español en cualquiera de sus variedades dialectales o la producción de otros compendios lexicográficos que recogen los rasgos léxicos particulares del español en América.

Otras muestras de la gran consideración que recibe su persona son los diversos honores y homenajes recibidos. Ha sido nombrado Doctor *honoris causa* en la Universidad de Valladolid, la Universidad de Alicante, la Universidad de Alcalá, la Universidad de Salamanca, la Universidad de Las Palmas de Gran Canaria y la Universidad de Costa Rica, San José. Ha recibido numerosas distinciones y condecoraciones como el Premio Nacional de la Fundación Piedad Zenea (La Habana), la Medalla del Excelentísimo Ayuntamiento de Santiago de Chile, la Medalla Andrés Bello (Venezuela), la Medalla de Plata “Palacio de la Escuela de Medicina” y “Sala Nezahualcóyotl” de la Universidad Nacional Autónoma de México, la Orden Civil de Alfonso X el Sabio, la Condecoración José Cecilio del Valle de la Universidad Nacional Autónoma de Honduras, la Medalla de la Universidad Mayor de San Carlos (Guatemala) o la Medalla de Oro de la Universidad de Costa Rica.

Razones son, todas estas, las que llevaron al Departamento de Filología Clásica, Francesa e Hispánica de la Universidad de Lleida a postular a Humberto López Morales como candidato a un doctorado *honoris causa* con el convencimiento de los muchos méritos que lo adornan.

He empezado hablándoles de la primera vez que el doctorando impartió sus enseñanzas en lo que luego sería la Universidad de Lleida, y de una jovencita de 21 años que abrió sus ojos atónitos a un mundo nuevo y fascinante de la mano de un hombre con un acento dulce venido de tierras cálidas, que era capaz de desmenuzar las ideas más complejas con un discurso sencillo y sazonado de llamadas de atención inesperadas y divertidas; esa jovencita es la que más de veinte años después está departiendo hoy ante ustedes todavía sorprendida y agradecida de la amistad con la que Humberto López Morales —al que considera uno de sus maestros— le ha regalado durante años, y apadrinándolo en uno de los mayores honores que pueda tener un académico. El honor, sin embargo, es mío.

Así pues, considerados y expuestos todos estos hechos, Magnífico Sr. Rector, dignísimas autoridades y miembros del claustro, solicito con toda la consideración, y encarecidamente ruego, que se otorgue y confiera al Excmo. Sr. D. Humberto López Morales el supremo grado de Doctor *honoris causa* por la Facultad de Letras de la Universidad de Lleida.

Notes a peu

<sup>1</sup> Madrid: Aguilar, 1971. Del original de 1957, *Syntactic Structures*.

<sup>2</sup> Madrid: Aguilar, 1970. Del original de 1965, *Aspects of the Theory of Syntax*.

<sup>3</sup> Madrid: Gredos, 1973. Del original de 1971, *A Transformational Grammar of Spanish*.

<sup>4</sup> “Desdoblamiento fonológico en el andaluz oriental: reexamen de la cuestión”, *Revista Española de Lingüística*, 14, 85-97.

<sup>5</sup> *La globalización del léxico hispánico*, Madrid: Espasa-Calpe, 2006.

<sup>6</sup> “El teatro en la Edad Media”, capítulo III de la obra colectiva *Historia de la Literatura Española*. Vol. I. Madrid: Biblioteca Universitaria Guadiana, 1974, 77-123. “El teatro en la Edad Media”, capítulo III de la obra colectiva *Historia de la Literatura Española*. Vol. I. Madrid: Taurus Ediciones, 1980, 513-568.

## ACTE DE DOCTORAT *HONORIS CAUSA*

---

A càrrec del Sr. Humberto López Morales

### **La lucha de las lenguas indígenas de América**

#### **Agraïments**

Ara fa més de 60 anys, a La Habana, un nen i el seu oncle contemplaven les pàgines d'un vell àlbum de fotografies. Eren de format comercial, petites i d'un negre una mica esvaït. S'hi podien veure les rambles, la columna de Colón, el Liceu, el millor i més granat de Barcelona, i moltes altres estampes, entre les quals sobresortia una imponent catedral. L'oncle descrivia aquells indrets recolzat en records d'adolescència, amb sobtats moments d'alegria i il·lusió. El nen fascinat amb aquella grandesa, era jo; l'oncle, el meu tiet polític, Reinaldo Lluart. Aquell vell àlbum em va acompanyar molts anys, i fins i tot a la seva mort, prematura, va passar a les meves mans per decisió seva. Em dol no haver-lo portat amb mi en aquell viatge a Espanya, que en cap moment vaig sospitar que seria l'últim que duria a terme des de Cuba.

Qui m'hauria de dir a mi que, a còpia de dies, aquelles fotografies gravades al meu record es convertirien en una grata realitat. Però així fou. Primer turisme i curiositat; després, afers professionals. Fins que vaig descobrir amb delit que la misteriosa i imponent catedral era la d'aquesta ciutat. Si les mirades poguessin rosegat les pedres vetustes, avui hi hauria les traces d'una intensa contemplació.

Quan la sort va voler que passés un meravellós any acadèmic a Lleida, i quan abans i després he vingut a congressos, a defenses de tesis i a conferències, mai han mancat les passejades que arrencaven o acabaven a la catedral, fins i tot en aquells moments que la restauració del gran monument el feien pràcticament invisible.

No puc, ni vull deixar d'agrair a aquesta Universitat, jove i dinàmica, oberta sempre als nous tombants de la modernitat científica, aquest honor que avui m'atorga. Gràcies a tots els que han intervingut en aquesta decisió, en aquest regal deliciós que avui se'm fa. Només puc, després d'agrair, prometre que aquesta, hores d'ara la meua universitat, podrà comptar amb mi per a tot allò que cregui necessari. Que així sigui.

#### **El breve episodio antillano**

La conquista y colonización americana, comenzada en Las Antillas fue, en rigor, una etapa sumamente breve: desde 1493, año siguiente del descubrimiento, hasta la muerte de la quimera áurea, en la que las grandes expediciones hacia tierra firme, dejaron las islas semi desiertas.



Lo ocurrido en aquellas décadas puede resumirse así: encuentros militares, lucha desigual entre aborígenes y conquistadores, imposición de un nuevo orden de cosas desfavorable a los vencidos, lengua y cultura indígenas postergadas, empobrecimiento demográfico nativo, imposición del régimen sociocultural español, intenso mestizaje. Todos estos hechos solo podían conducir a un resultado: índices cada vez más crecientes de mortandad de las lenguas indígenas, e imposición del español, previo estadio intermedio de bilingüismo. Según fray Bartolomé de Las Casas, hacia 1540 la extinción de las lenguas antillanas era un hecho consumado, y desde diez años antes no era necesario aprenderlas —dice— porque los indios sobrevivientes hablaban español. Con esta frase, casi lapidaria, se brindaba un testimonio a favor de la mortandad de las lenguas indígenas antillanas en una época muy temprana. Es verdad que tal afirmación ha dado lugar a controversias, pues la misma parece haber estado basada en la conocida exageración del sevillano, más que en datos procedentes de la realidad objetiva.

Es muy posible que para esas fechas, salvo en los pueblos de indios, imperara una situación de bilingüismo entre los aborígenes, con predominio del español en la comunicación pública y la lengua indígena circunscrita a lo doméstico.

Los datos sobre las lenguas que hablaban estos indios son extremadamente pobres. Desde luego, el tipo de contacto lingüístico que habían tenido con los españoles no había sido muy favorable a la conservación de alguna lengua indígena. Hay constancia documental, empezando por la del mismo Las Casas en su época de encomendero, de que los colonos no se preocupaban por fomentar ni las conversiones ni el bilingüismo. Estos, incluido fray Bartolomé, no se molestaron nunca en aprender la lengua de los indios. Los procesos de castellanización que hubieran podido producirse en las encomiendas habrían sido en extremo rudimentarios. La predicación estaba por aquel entonces completamente desorganizada.

A principios del siglo XVII había poquísimos indios monolingües en su lengua materna, solo los agrupados en “pueblos”; entre los otros habría muy diferentes grados de competencia lingüística en español. La muerte de estas lenguas no se hizo esperar demasiado.

Tras las dos primeras décadas antillanas, la conquista se extiende a tierra firme. Si antes había sido La Española la cuna de las expediciones (a Puerto Rico, Jamaica, Darién, Cuba, Trinidad y a las costas de Venezuela y de Colombia), ahora serían La Habana, Darién y México las que impulsarían las próximas conquistas. En 1519, Arias Dávila establece la ciudad de Panamá; en 1521, el ejército de Hernán Cortés llega triunfal a la capital azteca; en 1532 se conquista el Perú; al año siguiente, Pedro de Heredia funda Cartagena de Indias, y en 1534, Pedro de Alvarado, Santiago de los Caballeros de Guatemala. Entre 1530 y 1550 nacen las primeras ciudades españolas en Ecuador, Perú y Bolivia. Por esas mismas fechas dan comienzo en firme las conquistas de Venezuela (1547) y de Colombia (1550).

Tras este período inicial de descubrimiento y colonización, realizado a lo largo de la primera mitad del siglo XVI, comienza la etapa tardía, que se prolonga hasta bien entrado el XVII. Desde el alto Perú, actual Bolivia, desde Chile, pero sobre todo desde Asunción, salen expedicionarios hacia el sur: en 1573 queda establecida Santa Fe, en 1580 tiene lugar la segunda fundación de Buenos Aires, y en 1587, la de la ciudad de Corrientes, todas ellas en los territorios actuales de la Argentina. Pero no es hasta tiempos de Felipe III, ya en la siguiente centuria, cuando la Corona ordena la colonización jesuítica de Paraguay y

Uruguay, y habrá que esperar casi hasta finales de siglo para que las huestes españolas logren sojuzgar, tras feroz y prolongada guerra, a los indómitos araucanos de Chile.

En algo más de dos siglos, la Corona de Castilla había visto crecer sus dominios desbordadamente: 4.000 kilómetros cuadrados en 1492, 50.000 entre 1493 y 1500, 250.000 de 1502 a 1515, 2.000.000 entre 1520 y 1540, y otros 500.000 de 1540 a 1600. Todo ello, gracias a un grupo no muy numeroso de hombres valientes y arrojados. En muchos de estos sitios había comenzado también la colonización, la difícil empresa de ganar la paz. Comenzaban los tiempos en que en el Imperio no se ponía el sol.

### **La multiplicidad lingüística indígena**

A pesar de que las lenguas aborígenes que encontraron los conquistadores españoles a su paso eran de una variedad extraordinaria, tan solo unas pocas podían considerarse verdaderamente mayoritarias. El nahua tenía su asiento principal en la zona central mexicana; su influjo se extendía también hacia el sur, a lo largo de la costa pacífica de la América Central hasta el territorio actual de Costa Rica, aunque con mayor debilidad a medida que se apartaba de su núcleo; en cuanto al norte, a los territorios situados hoy en Norteamérica (Nuevo México y Arizona), puede decirse que su influjo era sumamente reducido, si es que alguno tenía por las inmigraciones aztecas. Otra lengua de importancia fue el maya; se hablaba en todo Yucatán y hacia el sur, hasta lo que hoy es El Salvador y Honduras.

En las tierras continentales del sur la lengua de mayor relieve fue el quechua. Originariamente estaba afincada en los territorios peruanos de la actualidad, pero se extendió después por todo el Ecuador y el sur de Colombia, al norte, y por el sur hasta Bolivia y el norte argentino. La familia chibcha señoreaba la actual Colombia y Panamá, y se prolongaba aunque muy débilmente hacia Costa Rica. El aimara convivía con el quechua en tierras peruanas y bolivianas, y además se adentraba en el norte de Chile. El guaraní se asentaba en el actual Paraguay y en sus zonas fronterizas con Bolivia y Argentina. Por último, el mapuche se hablaba a lo largo de todo lo que hoy es Chile.

Es evidente que, además del cúmulo de razones político-administrativas que así lo aconsejaban, la “atomización lingüística” del territorio americano también favorecía la implantación del español. Es verdad que en aquellos sitios en los que los pequeños núcleos de colonizadores españoles convivían con poblaciones indígenas numerosas y de gran densidad política, social y cultural, la situación era muy compleja; ejemplos de ello eran la meseta de México, parte de la América Central, los actuales Perú, Ecuador y Bolivia, las tierras paraguayas y las misiones jesuíticas del Río de la Plata.

### **Una época de esplendor**

Los problemas urgentes de comunicación entre conquistadores y conquistados requirieron entonces de soluciones inmediatas. De aquí surgieron los primeros intentos, los de tomar indígenas y traerlos a España para que aprendiesen el “romance castellano”. Fue el mismo Almirante el que dio inicio a esta estrategia. Esta gestión suya, y la de otros, quedó refrendada en 1526, en unas Ordenanzas Reales que permitían tomar indios cautivos en cada descubrimiento, uno o dos, para que sirvieran después de “lenguas”, es decir, de intérpretes.

El otro sistema, muy lejos de estar programado y completamente ocasional, era la convivencia obligada con los indios de algunos prisioneros o náufragos españoles; como esta podía durar hasta varios años, los expedicionarios aprendían bien la lengua indígena, algunos con notable perfección. Tanto el indio-intérprete como los españoles que también eran “lenguas” estuvieron presentes en toda la primera etapa de la Conquista: ejemplo singular y de sobrada importancia fue el de la Malinche, en México.

Pero tan temprano como en 1503, comenzó el acoso oficial a las lenguas indígenas, sin grandes preocupaciones por conservar, si no todas, al menos las más importantes. Una Instrucción Real ordenaba que se agrupara a los indios en pueblos “para ser doctrinados como personas libres que son, y no como siervos”; para llevar a cabo esta misión, debía construirse una iglesia en cada uno de ellos, y designarse a un capellán que instruyese a los niños, enseñándoles a leer y a escribir, y las diversas oraciones. En esta misma dirección iban las instrucciones de los padres jerónimos, que en 1516 especificaban que a los hijos de caciques y gentes principales había que enseñarles “romance castellano”, y además, que se trabaje con ellos mismos, cuando fuere posible, de manera que hablen castellano. Los documentos de esta naturaleza se repiten insistentemente.

Razones de índole positiva y negativa motivaron la política castellanizadora; de una parte, la necesidad de manejar una lengua común en los territorios de la Corona, tanto para el gobierno como para la evangelización, y por otra, el peligro de que se fortaleciera y se expandieran las lenguas indígenas llamadas mayores: varias insurrecciones de indios, algunas de mucha importancia, como la de Jalisco de 1541, se habían producido porque los indígenas podían comunicarse entre sí a través del nahua. La fragmentación lingüística de Oaxaca, que aún subsiste en buena medida, era la mejor de las razones para perseguir la uniformación idiomática a base de la lengua oficial de los conquistadores. Era la misma causa que impedía que los religiosos se empeñaran en aprender las lenguas locales.

El argumento de la multiplicidad lingüística es puesto de manifiesto por la Corona, al notificar al Virrey y a los oidores de la Audiencia de la Ciudad de México que el doctor Muó, maestrescuela, en nombre de la iglesia catedral de la ciudad de Antequera del Valle de Oaxaca, informaba de que hay “muchas y diversas lenguas de indios, a cuya causa no se puede proveer de ministros de la doctrina evangélica de que resulta gran daño y peligro para la salvación de los indios naturales; y aunque diversas veces se había intentado, por muchos medios, que algunos clérigos aprendieran las dichas lenguas, no se había podido hacer, por ser pueblos pequeños que no pueden sustentar los sacerdotes; y acontecía haber en un pueblo dos o tres lenguas diferentes”.

Las recomendaciones de la Iglesia (en un informe que firman el obispo, el deán y el cabildo de la catedral de Antequera) no coinciden con el deseo real en ese momento, ya que sugieren que se enseñe mexicano, como también solía llamarse al nahua, que se podrá aprender con gran facilidad por ser lengua general, para evangelizar a los naturales en su propia lengua o en otra lengua indígena más cercana a la suya, aunque bien es cierto que dejan la decisión en manos del Monarca. En este sentido, fray Rodríguez de la Cruz escribía a Carlos V: “A mí paréceme que V. M. debe mandar que todos deprendan la lengua mexicana, porque ya no hay pueblos que no haya muchos indios que no la sepan, y la deprendan sin ningún trabajo, sino de uso, y muy muchos se confiesan en ella... y hay frailes muy grandes lenguas (en ella)”. No faltaban voces que argumentaban que a los indios les era imposible aprender el español, y otras, no

menos pintorescas, que creían que la ignorancia del castellano venía a salvarlos de una serie de graves peligros.

En varias ocasiones, el Rey dio respuestas ambiguas, dejando en manos de las autoridades religiosas “que vean lo susodicho y provean lo que parezca más conveniente en la reducción de las lenguas de dichos indios”. En México la lengua general fue el nahua; en el sur, el quechua, para grandes zonas continentales; en Colombia, el chibcha, y el guaraní, en Paraguay. La difusión del nahua como lengua general obtuvo tanto éxito que los frailes consiguieron que se hablara desde Zacatecas hasta Centroamérica, es decir, una extensión muy superior a la que esta lengua había logrado durante la época más esplendorosa del imperio azteca. Lo mismo puede decirse del quechua, que también alcanzó su momento máximo de expansión durante el dominio español, a costa del aimara.

Toda la segunda parte del siglo es testigo de esta dicotomía: la Iglesia, preocupada por la evangelización, inclinándose en favor de las lenguas indígenas mayores; el poder civil, con preocupaciones más terrenales, pero comprometido con la catequesis, votaba por el español.

Lo que proponen estos documentos, marca de alguna manera la política regia con respecto a la lengua. Son ideas, sugerencias y hasta disposiciones que se repiten a lo largo del siglo XVI. La perspectiva general de esta época puede resumirse en tres puntos: 1) creación de escuelas para que los niños indios aprendan español; 2) reducción de la diversidad de lenguas a la más general de cada provincia, y 3) conocimiento de lenguas indígenas por los catequistas. Este parecería ser el orden de preferencia de la Corona: insistencia en la castellanización como medida a largo plazo.

Es cierto que hubo puntos intermedios: unas Instrucciones Reales entregadas a Antonio de Mendoza recomendaban que “... es muy importante que, entre tanto que ellos saben nuestra lengua, [que] los religiosos y eclesiásticos se apliquen en saber su lengua y para ello la reduzcan a algunas artes y manera fácil como se pueda aprender.” Muchos de ellos siguieron con puntualidad este último deseo de la Corona, y junto con sus *gramáticas* y sus *artes* escribieron una de las más importantes páginas de la historia de la lingüística amerindia.

Pero el deseo real, que en todo caso veía el uso de lenguas indígenas como una solución transitoria, no siempre fue seguido por las órdenes religiosas, en particular en aquellas tierras en que se manejaba una lengua indígena general. En estos casos, se prefería adoctrinar a los niños en su propia lengua en detrimento de la castellanización. Así lo había determinado en 1585 el Tercer Concilio Provincial Mexicano, que la enseñanza de la doctrina no se haga ni en latín ni en castellano, sino en la lengua indígena. Y así se hacía en muchísimos lugares. Repárese en la actividad desplegada en Yucatán por los franciscanos. Los padres recogieron a sus hijos pequeños de los señores y los pusieron a vivir en casas que cada pueblo hacía para los suyos alrededor de los monasterios; allí estaban todos juntos los de cada lugar, sin padres ni parientes, que acudían solo para traerles de comer. La catequesis se hacía en maya, y, según los informes de que disponemos, alcanzaban tanto éxito que los niños pedían el bautismo con mucha devoción, y hasta rompían los ídolos de sus padres, denunciándolos a los frailes. Fray Diego de Landa nos dice que los niños aprendían a leer y a escribir en maya, siguiendo la gramática de fray Luis de Villapando, y que

los padres de los niños cooperaban de buen grado enviando a sus hijos, una vez que habían comprobado que la intención de los frailes no era la de esclavizarlos.

Los documentos hablan de una castellanización lenta y azarosa que, a pesar de las escuelas y de otros recursos inexistentes en Las Antillas, contrastaba con el éxito alcanzado en las islas. Y lo que es muy interesante: la castellanización triunfaba entre los hijos de los caciques y otras dignidades indígenas, que adquirían la lengua de los dominadores en los centros urbanos de entonces, rodeados de hispanohablantes, en una especie de técnica de inmersión. Marcan hitos significativos en la historia el Colegio de Santa Cruz de Tlatelolco (1536), en la Nueva España, y el de San Francisco de Borja, creado inmediatamente después de la conquista del Cuzco, ambos para indios nobles, cuando aún no existían instituciones paralelas para españoles y sus descendientes blancos. Los de a pie, por el contrario, solían ser alfabetizados en una de las lenguas indígenas de mayor extensión, aunque no faltan casos de lenguas menores. Comenzaba así a producirse una interesante situación discriminatoria, que duraría, aunque menos drásticamente, hasta nuestros días.

Aunque hay estudiosos que interpretan que la expulsión de casi 3.000 jesuitas de América en 1767 era la primera gran medida tomada contra las lenguas indígenas, es necesario esperar a 1770, con Carlos III, para que veamos triunfar, definitivamente en los papeles, a los juristas sobre los teólogos; la célebre Cédula de Aranjuez de este Monarca ordena que "... de una vez se llegue a conseguir el que se extingan los diferentes idiomas de que se usa en los mismos dominios [americanos] y solo se hable el castellano." Era la conclusión obligada tras una serie de informes enviados al monarca: el del Marqués de Croix, el de Fabián de Fuero y el de Álvarez de Abreu, aunque ninguno tan contundente como el del Cardenal Lorenzana: "Esto es una constante verdad; el mantener el idioma de los indios es capricho de hombres cuya fortuna y ciencia se reduce a hablar aquella lengua que aparta a los indios de la conversación con los españoles; es arbitrio perjudicial para separar a los naturales de unos pueblos de otros por diversidad de lenguas y últimamente es mantener en el pecho un fomento de discordia para que se miren con aversión entre sí los vasallos de un mismo soberano".

Pero estos ideales de la Ilustración no podían prosperar ya, bien porque no había medios para llevar la orden a buen puerto, bien porque las lenguas indígenas mayores estaban considerablemente asentadas.

Cuando estaba a punto de agotarse el siglo XVIII, en Hispanoamérica solo había tres millones de hispanohablantes —uno por cada tres vecinos—, es decir, que, tras casi tres siglos de colonización, la castellanización había dado frutos muy raquíticos, exiguos si reparamos en que esa cifra incluye a españoles y a criollos. Ya se sabe que la causa de esto hay que buscarla en la legislación lingüística del período colonial, fuertemente influida por la misión evangélica, que defendía la conservación —e incluso la extensión— de las grandes lenguas indígenas. Cuando se intenta cambiar este estado de cosas, ya era demasiado tarde. Los dominios españoles en América constituyen el único ejemplo que se conoce en el que lenguas dominadas, el nahua y sobre todo el quechua, salgan fortalecidas en su extensión geográfica al finalizar el período de dominación.

## Los siglos republicanos ante la castellanización

En el momento en que los territorios americanos cambiaban de estatuto político, aquellas repúblicas independientes estaban constituidas por una población marginal —190 individuos de cada 300— que desconocía completamente la lengua nacional, el español, y una capa demográfica —los restantes 110— compuesta en su mayoría por criollos blancos, mestizos e indios, de los cuales los primeros, escasísimos en número, tenían en sus manos las riendas absolutas del poder. Había, por lo tanto, muchísimos ciudadanos del Perú que no sabían que eran “peruanos”, y así a través de todo el continente. No son suposiciones ni cálculos aventurados. En 1837, José María Blanco informa de que la ciudad de “Cuzco está poblada por 40.000 almas de toda clase y condición, (de las cuales) las dos terceras partes solo hablan el idioma llamado quechua, el resto, incluida la nobleza, se expresa en los dos idiomas, castellano y quechua”.

Los países de Hispanoamérica que contaban —y cuentan— con importantes núcleos de población indígena monolingüe se vieron forzados desde el principio a promover la castellanización general. En general, se trataba de fomentar el bilingüismo español-lengua indígena, pero no faltaron los casos en los que la letra oficial recomendara que “se procurase por los medios más análogos, prudentes y eficaces, extinguir el idioma de los primeros indígenas” como se lee en las disposiciones del Congreso Constituyente del Estado de Guatemala de 1825.

Las clases medias ilustradas que regían los destinos de las jóvenes naciones se empeñaban en lo que llamaron “el perfeccionamiento de la civilización”, para lo cual consideraban esencial la educación de las gentes en un idioma oficial y nacional único, que no era otro que el de la antigua metrópolis. De acuerdo a estos criterios, todos estos países se han movido, y se mueven, en el mismo escenario general, no importan las diferencias —que son muchas— que puedan existir entre ellos. México y Perú, por ejemplo, están unidos en esta misión, aunque hoy en la antigua Nueva España apenas lleguen al millón los indios monolingües en una lengua nativa, mientras que en el país del antiguo incanato, estos sumen más del 10 por 100 de la población total.

Pero las grandes cruzadas castellanizadoras, que quedaron en manos de los regímenes republicanos, fueron escasas e inoperantes a lo largo del siglo XIX; los impulsos decisivos pertenecen al siglo XX. En México, por ejemplo, los indios puros alcanzan la cifra aproximada de cinco millones y pertenecen a unos 53 grupos étnicos. Es verdad que existe en casi todos los casos (con excepción del nahua, lengua protegida por la política lingüística colonial) un número reducido de hablantes, que entre ellas hay muchas y muy significativas diferencias que las hacen mutuamente incomprensibles, y que sus hablantes se encuentran en lugares apartados, con zonas de acción realmente reducidas: los habitantes del pueblo de San Baltasar Chichicapan, por ejemplo, que cuenta con una población de 2.318 habitantes, solo pueden entenderse sin grandes dificultades con los de San Pablo Güila, un pequeño poblado cercano, pero no con los de San Miguel Tilquiapa, que se encuentra tan solo a diez kilómetros.

En Perú la situación es más drástica, no en cuanto a la proliferación de lenguas diversas, sino con respecto al número de sus hablantes. El 40 por 100 de su población, unos doce millones, habla alguna de las seis variedades de quechua existentes, algunas mutuamente ininteligibles, como lengua materna, unos 200.000 hablan aimara, y otros 100.000, alguna de las múltiples lenguas que existen en las estepas



orientales de los Andes y en las selvas de las cercanías del Amazonas. En general, el 20 por 100 de la población de más de cinco años es bilingüe en quechua y en español, pero aquí se siente mucho el peso de la geografía. En el Departamento de Ayacucho, el quechua es la lengua materna, si bien no la única, del 95 por 100 de sus naturales. Para 1940, casi una tercera parte de la población total del país era monolingüe en alguna lengua indígena; en 1972, la cifra se había reducido al 11 por 100.

En Bolivia, para poner un último ejemplo, el 40 por 100 de la población habla español como lengua materna, el 35 por 100, quechua, y el 25 por 100, aimara. El bilingüismo, a favor del español, está adquiriendo cotas significativas gracias a la escuela y a un conjunto de factores sociales, como la reforma agraria de 1953, que puso en contacto directo a grupos criollos (urbanos) con los nativos (rurales).

El avance del castellano en todos los frentes indígenas era evidente, aun en los casos en que la protección oficial parecía estar de parte de la lengua indígena, como en el Perú de la segunda mitad de la década de los setenta. Muchas, sin duda, han sido las causas de este avance reciente: el prestigio avasallador de la lengua oficial; el aliciente económico, social, cultural que su incorporación representa en el mundo de hoy; las campañas nacionales de castellanización, que persiguen incorporar a los monohablantes de lenguas indígenas a la vida colectiva de los países; la fragmentación dialectal de las lenguas de gran extensión, como el quechua; la reducida extensión geográfica y el escaso número de hablantes de otras, y la actitud general de pesimismo hacia el porvenir de las lenguas indígenas, que hace que muchos padres bilingües en México, en Ecuador, en Perú, se nieguen a que sus hijos aprendan la lengua de sus antepasados.

Los avances del castellano, aun sin habérselo propuesto, han traído como consecuencia el abandono de algunas lenguas indígenas o, incluso, su muerte. Tómese, a manera de ejemplo, lo sucedido en Honduras, que comparte la misma historia lingüística colonial que casi todo el continente; se trata de un pequeño país pluriétnico, pluricultural y plurilingüístico, subido también al carro de la castellanización. Un nuevo Reglamento de Educación Primaria, aprobado en diciembre de 1967, decía:

Las escuelas de las comunidades indígenas orientarán su actividad en el sentido de lograr la plena incorporación de sus habitantes a la cultura nacional. Para tal fin se hará énfasis especial en los siguientes aspectos: a) Aprendizaje correcto del *idioma nacional*, b) Comprensión de *nuestras* costumbres, formas de vida, etc.

El resto de las actividades señaladas persiguen objetivos muy prácticos de trabajo, higiene y alimentación. Las lenguas indígenas quedaban en el más absoluto silencio. Los estudiosos de la política lingüística de Tegucigalpa, desde la época colonial hasta nuestros días, indican que tal situación no es excepcional a partir del siglo XVIII. Es más, el nuevo acuerdo presidencial de 1994, que reconoce al fin el carácter plurilingüístico de esa sociedad, propone una educación bilingüe e intercultural para todas las etnias; pero, aparte de que todavía este acuerdo está en proceso de elaboración, las medidas llegan cuando ya dos importantes lenguas indígenas, el lenca y el maya-chortí, son auténticos cadáveres, y otras están en tal estado de abandono que sin duda serán de las primeras en desaparecer en esos acelerados procesos de mortandad lingüística que amenazan con borrar de la faz del planeta a casi el 90 por 100 de las lenguas actuales, en tan solo una veintena de años.



No se piense, sin embargo, que la castellanización se ha levantado siempre sobre restos de las lenguas aborígenes. Regiones y hasta países hay que ejemplifican lo contrario. No parece que, en general, los gobiernos se hayan propuesto expresamente deshacerse de esa riqueza cultural porque la viesan como estorbo o pensarán en su conservación como un objetivo extravagante para los tiempos que corren. La realidad es que en la mayoría de las ocasiones ha sido el factor económico el responsable de que no se haya podido dedicar esfuerzo de ningún tipo a su pervivencia. ¿Cómo podría el Gobierno mexicano, de cuya vocación indigenista no debería dudarse, atender a las varias lenguas, con muchos y diversos dialectos cada una de ellas, que se hablan en un solo Estado, el de Oaxaca, cuando algunas de ellas no cuentan con más de doscientos hablantes?

Aunque no contamos con estudios generales recientes sobre estos procesos en Hispanoamérica, los ya efectuados, que entre otras cosas nos dejan ver la polémica situación mexicana dividida tajantemente en dos, dan indicios claros de que se trata de procesos triunfales, aunque no siempre ejemplares. Casi en todas partes, las gestiones gubernamentales de carácter docente se han visto apoyadas por las actitudes positivas de los aprendices, y además, respaldadas por la actividad cotidiana, en auténticas políticas caseras de inmersión lingüística.

Todas estas circunstancias han sido los responsables de la situación actual de las lenguas indígenas en la América hispánica. De un total de 271, de las que pueden ser documentadas suficientemente, las *vigentes*, es decir, las habladas por un millón de individuos o más, las que poseen sistema escriturario y cuentan con medios de difusión, solo existen cuatro: el zapateco en Oaxaca, México, el aimara, distribuido entre Perú, Bolivia, norte de Chile y de Argentina, el guaraní, hablado esencialmente en Paraguay y en pequeñas zonas bolivianas y argentinas, y el quechua (quichua en el Ecuador), distribuido por Perú, Ecuador, Bolivia y zonas norteñas chilenas y argentinas.

Las catalogadas como lenguas *resistentes*, aquellas que son habladas por entre un millón y 100.000 sujetos, y que carecen de grandes posibilidades de difusión, son 22. De ellas, 11 viven en territorio mexicano, 8 en diferentes lugares de Centroamérica, y 3 en suelo suramericano. El grueso de estas lenguas —245, el 90,4%— se encuentran catalogadas como *declinantes* y *obsolescentes*. Las primeras son habladas por entre 100.000 y 10.000 individuos, y cuentan con muy pocos hablantes monolingües: son 19 en México, 18 en América Central y 17 en la del Sur. El impresionante porcentaje de las *obsolescentes*, las que cuentan con menos de 10.000 hablantes (70,5%), indica que dentro de pocos años, quizás muy pocos, ya sean inexistentes

### **La breve y frágil historia de las reivindicaciones**

Las reivindicaciones indígenas constituyen una página de máximo interés. Pero no han resultado ni contundentes ni exitosas, ni en los casos en que estas han emanado del poder constituido, ni en los otros, nacidos al calor intelectual o popular, cuando no simplemente político.

Solo dos lenguas indígenas han alcanzado el estatus de lengua cooficial: el guaraní en Paraguay, y el quechua, en el Perú, pero ambas historias son muy diferentes. En Paraguay, tras una historia republicana llena de altibajos, por fin en la Constitución de 1967 se concede carácter “nacional” a esta lengua: “Los idio-

mas nacionales de la República son el guaraní y el español. Será de uso oficial el español” (Art. 5). Más adelante, en el artículo 92, especifica que: “El estado fomentará la cultura en todas sus manifestaciones. Protegerá la lengua guaraní, y promoverá su enseñanza, evolución y perfeccionamiento”. Y así fue. Se introdujo la enseñanza del guaraní en el sistema escolar, lo que conllevó la necesidad de formar maestros en esta especialidad, y se fomentó la investigación sobre dicha lengua. Varios años después, en 1992, la nueva Constitución Nacional del Paraguay sancionaba al fin la “oficialidad” de la lengua indígena:

Artículo 140. El Paraguay es un país pluricultural y bilingüe. Son idiomas oficiales el castellano y el guaraní. La ley establecerá las modalidades de utilización de uno u otro. Las lenguas indígenas, así como las otras minoritarias, forman parte del patrimonio cultural de la Nación.

Hoy, la enseñanza del guaraní es sistemática en las escuelas del país, a pesar de que las actitudes hacia esta lengua emanadas de las elites sociales del país no siempre parecen patrocinarla.

En el Perú, por el contrario, el Decreto ley que daba carácter de oficialidad al quechua, fechado en 1975 e impulsado por el gobierno militar de entonces, duerme un profundo sueño, prácticamente desde entonces hasta hoy. Los problemas a los que había que dar solución antes de poner en marcha la decisión eran de tal magnitud que fue imposible lograr que el deseo pasara a la realidad. Se estaba —ya lo hemos visto— ante seis variedades de quechua, algunas mutuamente ininteligibles, por lo que se hacía imprescindible transitar por uno de estos dos caminos: o se seleccionaba una de esas variedades para convertirla en lengua oficial, o se procedía a crear un quechua artificial que contara con elementos de cada una de ellas, es decir, se efectuaba una normalización lingüística (como en España con el batúa de los vascos). Nada de ello fue posible, con lo que el famoso Decreto quedó en papel mojado.

Los otros intentos de reivindicación no han tenido mejor suerte que el caso peruano, aunque estos tuvieran muy diverso origen. Los movimientos indianistas, que persiguen también la recuperación de estas lenguas, existen desde 1930, y no han cesado, como demuestran las aparatosas revueltas bolivianas de los últimos meses, pasando por la curiosa cadena de episodios protagonizada por el Subcomandante Marcos en Chiapas y en el resto de México. Se cuenta, además, con movimientos, instituciones y con un rosario de congresos “especializados”, entre los más cercanos a nuestros días, la reunión internacional paralela, organizada en la ciudad argentina de Rosario, en oposición al III Congreso Internacional de la Lengua Española, realizado en noviembre de 2004.

El Congreso peruano de Ollantaytambo (1980), por ejemplo, dejó claro en sus conclusiones sus aspiraciones y reclamos: “Reafirmamos el indianismo como categoría central de nuestra ideología, porque su filosofía vitalista propugna la autodeterminación, la autonomía y al autogestión socioeconómica y política de nuestros pueblos y porque es la única alternativa para el mundo actual en total estado de crisis moral, social y política”.

El Movimiento indígena boliviano Pachakuti considera que es necesaria una reorganización que entronice el orden existente antes de la conquista española. Los lectores españoles (y los de todo el mundo) pudieron leer hace muy poco en sus periódicos, a grandes titulares, que los grupos aimaras bolivianos pedían, entre otras cosas, la supresión del dinero y la vuelta al sistema de trueque. Se comprende que

tales ingenuidades no hayan otorgado respeto a estos movimientos. Pero, además, los extraños tintes políticos, las no pocas ambiciones personales y un conjunto de razones más palpables (entre las que sobresale el indiscutible prestigio cultural y económico del español dentro de muchas comunidades indígenas), no han permitido, hasta la fecha, ningún triunfo rutilante.

## Epílogo

Tras largos años —siglos— de convivencia, si bien es verdad que en situación de inferioridad, ¿qué es lo que queda de las lenguas indígenas en el castellano hablado hoy en Hispanoamérica?

Tomemos el vocabulario, por ejemplo, el nivel de lengua más fácilmente vulnerable por el contacto lingüístico. *El Diccionario de aztequismos*, de Cecilio Robelo, consigna en sus páginas 1.500 aztequismos; Lisandro Alvarado, en su *Glosario de voces indígenas de Venezuela*, da 1.700 entradas léxicas, y en Puerto Rico, donde la lengua indígena desapareció muy temprano, Luis Hernández Aquino recoge, en su *Diccionario de voces indígenas*, casi 300. Las cifras ya de por sí son enjutas, pero con todo dan la sensación de una pervivencia acusada de indigenismos en el español hablado en la actualidad que supera los límites de lo testimonial. Es verdad que estos lexicógrafos han actuado movidos por un fin común, la exhaustividad, y que sus recuentos no se han detenido ni en lo cronológico, ni en lo geográfico, ni en lo fósil; que para ellos la mortandad léxica no existe, la dispersión diatópica es simple asunto de geografía, y un topónimo vale tanto como una palabra viva. De ahí que tales macroestructuras estén compuestas con términos arrancados a las páginas de los cronistas, aunque después hayan desaparecido sin dejar la menor huella, con palabras de uso reducidísimo (una comarca, un valle, una aldea) y con centenares de topónimos, antropónimos y gentilicios. Si estos últimos desaparecieran del inventario puertorriqueño de Hernández Aquino, su lista bajaría de 300 a 174 términos, casi el 50 por 100.

Pero investigaciones léxico-estadísticas recientes han puntualizado más. En México, de los 1.500 aztequismos de Robelo, solo 160 entradas fueron reconocidas por los miembros de un equipo de investigadores mexicanos, que se disponía a comprobar sus índices de uso en la norma léxica de la Ciudad de México; aunando todos los esfuerzos posibles, llegaron a reconocer unos 250, entre los que estaban incluidos, naturalmente, términos como *chocolate*, *aguacate*, *tomate*, *chicle*, etc., incorporados todos al español general, y aun a otras lenguas.

El equipo revisó un corpus general de 4.600.000 palabras, producto de la suma de dos *corpora*, uno oral y otro escrito, ambos de igual tamaño. En el examen aparecieron 3.384 términos de origen indígena, pero entre ellos solo se encontraron 238 raíces diferentes. Luego en la Ciudad de México, ese gigantesco conglomerado demográfico, integrado por gentes procedentes de todo el país, las palabras indígenas constituyen —la investigación es de 1969— menos del 1 por 100 del caudal léxico común, que es, en lo esencial, de origen patrimonial hispánico. O lo que es lo mismo, es necesario que un mexicano —en términos estadísticos— use casi mil palabras españolas para escuchar un indigenismo.

En una pequeña cala hecha sobre hablantes habaneros, los indigenismos aparecidos en un conjunto de 39.695 vocablos diferentes (sacados de un universo de 94.515 palabras) fueron once, es decir, el 0,03

por 100, entre ellos, *aguacate, canoa, hamaca, maíz y tomate*, que pertenecen al español general desde el siglo XVI.

Otras investigaciones se han propuesto medir el grado de conocimiento —mediante cuestionarios— de los indigenismos aparecidos en los diccionarios: se descubrió que de los 1.700 listados por Alvarado, el venezolano actual solo conoce 17; en Cuba se comprobó, en 1969, que de las inmensas listas ofrecidas por Esteban Pichardo en 1836, la muestra del estudio pudo reconocer 97; otra investigación dominicana, que manejaba datos léxicos del gran libro de Henríquez Ureña *El español en Santo Domingo*, concluye que los habitantes de Santiago de los Caballeros, la segunda ciudad del país, conocen 107 de ellos, y en Puerto Rico se ha llegado a la conclusión de que de los indigenismos que aparecen en las páginas del diccionario de Hernández Aquino solo son cien los que realmente pertenecen a la norma léxica isleña, aunque con muy diferente intensidad.

En lo que respecta a aspectos gramaticales y fonológicos, ha pervivido cierta confusión. Todos los fenómenos que se han estudiado son —sin duda— el producto de transferencias de las gramáticas indígenas al español de sujetos bilingües con limitada competencia en español; son el producto de lenguas en contacto. Es lo que sucede, por ejemplo, con el tan citado fenómeno de reducción del sistema vocálico español a tres puntos /i a u/ por influjo del quechua. Conviene subrayar que es fenómeno que se da en hablantes bilingües del altiplano ecuatoriano y peruano, nada que haya permeado el español general de esas zonas ni el de los hablantes bilingües equilibrados. Al margen del vocabulario, las influencias indígenas no aciertan a explicar ninguno de los fenómenos del español americano.

Hoy algunos países han tomado conciencia de la riqueza cultural que significan sus lenguas aborígenes, solo que esta actitud parece haber llegado demasiado tarde. Es una auténtica lástima.

Muchas gracias.

## DISCURS DE CLOENDA

---

A càrrec del Dr. Joan Viñas Sala, rector de la Universitat de Lleida

Hem rebut, doncs, el senyor Humberto López Morales com a nou doctor de la nostra universitat. La seva vàlua en l'àmbit de la lingüística i de la crítica literària, i la seva exemplar trajectòria com a docent, investigador i divulgador ja han estat posades en relleu brillantment per la doctora María Ángeles Calero. No obstant això, em permetran que en aquestes paraules de cloenda reiteri algunes de les qualitats i mèrits del nostre nou doctor.

El professor López Morales representa en el món hispànic una de les línies més avançades dels estudis sobre la llengua: la sociolingüística. Des d'aquesta ciència ha obert camins en diferents àmbits, com ara en el de la disponibilitat lèxica, que intenta determinar quins són els termes que la ment posa a la nostra disposició quan tractem un tema concret, una qüestió de gran rellevància quan cal plantejar-se l'adquisició i l'ensenyament d'una llengua, tant si és materna com si no.

Com a bon mestre i excel·lent universitari, el doctor Humberto López Morales ha sabut crear escola i formar deixebles en nombrosos països —no solament de parla hispana—, i ha promogut i animat el contacte i la col·laboració fructífera entre investigadors i entre universitats i centres de recerca.

Com a especialista que és de la llengua espanyola, com a hispanoamericà que és de naixement, home viatger i constantment interessat pel codi (o codis) que fem anar per pensar, per parlar i per escriure, no ens ha d'estranyar que hagi esdevingut una referència mundial de l'espanyol americà i de les llengües ameríndies.

Aquest reconeixement universal explica que sigui membre numerari, corresponent o honorari de catorze acadèmies de la llengua espanyola (des dels Estats Units fins a la Terra del Foc, des d'Espanya fins a les Filipines) i que l'any 1994 fos escollit per unanimitat secretari general de la Comissió Permanent de l'Associació d'Acadèmies de la Llengua Espanyola, càrrec que encara deté.

Des d'aquesta responsabilitat ha aconseguit donar un gran impuls al treball coordinat de les diferents acadèmies, amb consensos molt útils per al manteniment de la unitat bàsica de l'espanyol, però sense deixar de reconèixer les varietats internes. La plasmació d'aquests consensos —que han arraconat la tradicional hegemonia de la Reial Acadèmia Espanyola— es veu en la consideració de les acadèmies com a coautores de totes les obres publicades des de 1999, any en què va veure la llum l'*Ortografia de la lengua española*, fins a l'aparició de la *Nueva gramática de la lengua española* de 2007, passant pel *Diccionario panhispánico de dudas* de 2005. Com hem destacat anteriorment, al llarg de la seva fecunda trajectòria científica, el doctor López Morales ha sabut compaginar els seus deures de docent universitari amb una generosa col·laboració com a professor visitant en diverses universitats de vint-i-vuit països, entre els quals el nostre.

Durant el curs 1994/95 el doctor López Morales va ser professor visitant del Departament de Filologia I de la tot just restaurada Universitat de Lleida. En aquell any acadèmic va impartir simultàniament sintaxi i sociolingüística a l'estudiantat de Filologia Hispànica i al de doctorat. No era la primera vegada que el professor López Morales visitava la nostra ciutat. Onze anys abans havia impartit un seminari de sociolingüística a l'Estudi General de Lleida. Les persones que hi van assistir recorden que van quedar sorpreses pel seu magisteri rigorós, acompanyat d'un punt d'humor i un tracte sempre afable.

Des d'aleshores, els contactes del doctor Humberto López amb la nostra universitat han estat constants, sobretot en el camp de la recerca. Era, doncs, de justícia que, per iniciativa del professorat de la titulació de Filologia Hispànica, el Departament de Filologia Clàssica, Francesa i Hispànica presentés la candidatura d'aquest representant de la ciència lingüística i de la crítica literària a la investidura com a doctor *honoris causa*, candidatura que vam acollir gustosament i que el Consell de Govern va aprovar per unanimitat.

És un orgull, doncs, senyores i senyors, incorporar tan insigne professor al claustre de doctors i doctores de la Universitat de Lleida. La nostra institució continuarà gaudint dels seus coneixements, del seu contagiós entusiasme i de la seva capacitat per sumar esforços i interessos. De la mateixa manera, la Universitat de Lleida tindrà en Humberto López Morales un ambaixador en tots els països de parla hispana. Per aquestes raons, en nom d'aquesta comunitat universitària, rebeu el nostre més sentit agraïment.







***HONORIS CAUSA***

---

**JOAN SOLÀ CORTASSA**

---

7 DE MAIG DE 2009

---

SALA D'ACTES DEL CAMPUS DEL RECTORAT



**LAUDATIO**

A càrrec del Dr. Joan Julià-Muné

Rector Magnífic, digníssimes autoritats, dilectes col·legues, senyores i senyors,

Joan Solà i Cortassa és avui el més reconegut gramàtic de la llengua catalana i historiador de la lingüística catalana en actiu als Països Catalans. Nasqué a Bell-lloc d'Urgell l'any 1940 i amb deu anys ingressà al Seminari Diocesà de Lleida, que ocupava precisament l'edifici en què ara ens trobem. El 1959 obtingué el títol de Magisteri amb premi de fi de carrera i, traslladat a la capital, es llicencià en Filologia Clàssica a la Universitat de Barcelona. El 1966 n'esdevindria professor i s'hi doctoraria en Filosofia i Lletres l'octubre de 1970 amb la tesi *Problemàtica actual de la gramàtica catalana: la negació*, quan començava el segon curs dels dos que fou professor de la nova Universitat Autònoma de Barcelona, fundada el 1968 a Sant Cugat del Vallès. Com que l'incipient Col·legi Universitari de Girona depenia de l'Autònoma, hi va ser destinat com a professor el curs 1969-70, el primer de la futura Universitat de Girona. Li assignaren el curs avançat de llengua catalana destinat als qui ja en tenien coneixements bàsics. I fou precisament aquell gener de 1970 quan qui us parla s'incorporà a les classes d'aquell professor d'accent peculiar que els gironins barroerament en dèiem de "Lleide".

Més endavant Joan Solà amplià estudis a Anglaterra en dues ocasions: el curs 1976-77 hi cursà el Màster en Lingüística General de la Universitat de Reading, i el 1993 el 7è Curs Internacional de Lexicografia (Interlex '93) a la Universitat d'Exeter. Ja aleshores, a la primavera de 1977, era un referent en l'àmbit de la filologia catalana. Encara recordo com va ser entrevistat per la BBC, a la seva seu, la Bush House de Londres, sobre la situació dels estudis de català al món. Posteriorment ha estat professor invitat en universitats d'Àustria, Polònia, Finlàndia, Alemanya i Estats Units, entre moltes altres de catalanes i espanyoles.

El novembre de 1983 guanyà la càtedra de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona i fou director del Departament de Filologia Catalana d'aquesta universitat entre 1978 i 1990, quasi sense interrupció.

La reconeguda capacitat de treball i el no menys reconegut rigor científic d'aquest bell-lloquí il·lustre es fan palesos en la seva extensa obra, iniciada a la passada dècada dels seixanta, que aplega centenars de publicacions: articles científics i divulgatius, ressenyes, ponències, conferències, seminaris i llibres diversos, que ratllen la cinquantena, amb nombroses edicions, com a autor, coautor, editor, director o promotor. Destacaria els seus *Estudis de sintaxi catalana* publicats el 1972-73, que havien de ser prologats pel seu bon amic Gabriel Ferrater. Constituïren el canemàs dels estudis gramaticals més difosos després de Pompeu Fabra. Més tard els amplià amb obres com ara la *Sintaxi generativa catalana* (1986) (en col·laboració amb Sebastià Bonet) i *Sintaxi normativa: estat de la qüestió* (1994).

Joan Solà també es pot considerar, com deia, un historiador de la lingüística. Ens ho demostrà especialment amb la seva obra magna *Història de la lingüística catalana 1775-1900. Repertori crític* (1998) (en col·laboració amb Pere Marçet). A aquest treball cal afegir-hi abundants estudis crítics d'obres i autors concrets. Els seus referents han estat sobretot Fabra, Coromines, Sanchis Guarner... Als dos primers no només ha dedicat temps de la seva recerca personal sinó que han estat objecte de projectes col·lectius de gran envergadura. En el cas de Coromines ha editat llibres com *L'obra de Joan Coromines. Cicle d'estudi i homenatge* (1999) i *Joan Coromines, vida y obra* (2008). Aquesta darrera, coeditada amb Antoni M. Badia i Margarit, fou resultat de les activitats promogudes per la Comissió Coromines, 2005-2006, creada per la Generalitat de Catalunya i que presidí Joan Solà. Pel que fa a Pompeu Fabra, voldria destacar molt especialment la iniciativa de publicar les seves *Obres Completes* que va endegar l'any 2002 juntament amb Jordi Mir i de les quals ja s'han editat cinc volums (des del 2005) dels nou previstos. Aquesta tasca s'ha vist complementada amb la recent publicació de *Pompeu Fabra: vida i obra*, en col·laboració amb Jordi Ginebra, alhora que Solà tenia cura de la 19a edició de la gramàtica pòstuma de Pompeu Fabra, a partir de la primera edició que publicà Joan Coromines el 1956.

De ben segur que podem aplicar a Joan Solà, tot parafraçant Isaac Newton, allò que si ha arribat a veure-hi lluny, ho ha fet des de les espatlles de gegants. Aquests homenots gegantins per a ell han estat, per damunt de tot, Pompeu Fabra (1868-1948) i Joan Coromines (1905-1997), entre els lingüistes auctòctons, i Noam Chomsky (1928-), entre els forans.

La implicació de Joan Solà en projectes col·lectius ha estat igualment rellevant en l'àmbit de la sintaxi. En primer lloc, la coordinació durant cinc anys de l'equip directiu de la *Gramàtica del català contemporani* (abreujada en *Gcc*), una gramàtica descriptiva publicada el 2002 en tres volums. L'any 2008 n'aparegué la 4a edició, considerada definitiva. En segon lloc, la contribució com a ponent de la secció de sintaxi de la gramàtica normativa de l'Institut d'Estudis Catalans, institució a la qual pertany des de 1999 com a membre de la Secció Filològica. Ell ha estat l'encarregat de redactar la major part de la sintaxi, probablement la més substancial i extensa d'aquesta gramàtica, que esperem que aviat vegi la llum, com a digna successora de la gramàtica normativa de Fabra del 1918/1933. La darrera mostra de treball en equip la trobem en el projecte multimèdia "Els sons del català" de la Universitat de Barcelona, presentat el març passat i en procés d'ampliació.

En aquestes tasques de coordinació d'obres col·lectives es manifesten dues qualitats perfectament imbricades, que no abunden gaire per aquestes latituds: per una banda, la capacitat de Joan Solà per aglutinar esforços d'un bon grapat de col·legues —generalment exalumnes esdevinguts deixebles— per formar equips i promoure entusiàsticament projectes diversos, tant gramaticals com historiogràfics i, per l'altra, l'altíssim grau de compliment i la disciplina que s'aplica i encomana als seus col·laboradors més directes i que li donen un caràcter, diguem-ne, anglogermànic. Crec que són una prova fefaent de mesuratge i alhora de generositat.

La seva manera de ser traspua també a les aules que trepitja. En les seves classes Solà desplega una capacitat seductora que no deixa ningú indiferent: encomana l'admiració —i passió— que sent per un nou treball de recerca, per un article o un llibre acabats d'aparèixer; avui et lloa una recerca o una exposició i demà t'orienta sobre una nova línia d'investigació. No s'estalvia, però, un retret destinat a millorar la

teva tasca, o l'esperit crític, també en abrandada argumentació, quan així creu que ha d'actuar i ho ha de fer saber. El seu lema és esperar i obrir camí, especialment als joves que han de continuar la tasca dels més veterans. Així, dia a dia, maó a maó, ha anat creant escola i s'ha fet respectar i estimar.

Els testimonis, doncs, més directes i fiables de la qualitat professional de Joan Solà són sens dubte els milers d'alumnes de tots els nivells universitaris que durant les darreres quatre dècades han assistit a les seves classes. La seva tasca també ha rebut avaluacions altament positives de la qualitat docent i de recerca. Respecte a la investigació ha obtingut tots els trams previstos per la normativa vigent. Si li fos permès a hores d'ara ja hauria aconseguit el setè tram. I dispenseu que faci referència a aspectes tan prosaics, però el fet és que en aquests darrers temps han esdevingut indispensables en el paisatge i tarannà universitaris.

A aquests índexs objectius dels mèrits docents i investigadors cal afegir-hi el reconeixement públic amb la concessió de diversos premis i guardons:

- 1991 Premi a la investigació lingüística de la Fundació Enciclopèdia Catalana pel treball *Història de la lingüística catalana 1775-1900. Repertori crític*, elaborada amb Pere Marcet. Aquesta mateixa obra seria guardonada el 1999 amb el Premi de la Crítica de Serra d'Or.
- 1996 Premi Octavi Pellissa pel projecte de *Gramàtica del català contemporani*, que el 2002 també rebé el Premi Sanchis Guarner de la Fundació Jaume I a la unitat de la llengua catalana, concedit a Palma de Mallorca.
- 2002 Homenatge-Distinció Científica de l'Associació Cultural Alambor de Benicarló, País Valencià.
- 2003 Medalla Narcís Monturiol al mèrit científic i tecnològic, de la Generalitat de Catalunya.
- 2005 Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya.
- 2007 Premi Jaume d'Urgell, del Consell Comarcal de la Noguera.

També podria considerar-se com un guardó, de no menys categoria que els anteriors, el concurs de narrativa breu que des del 2005 se celebra al seu poble natal de Bell-lloc d'Urgell i que duu el seu nom.

Joan Solà, tanmateix, no és un gramàtic que gira l'esquena a la realitat quotidiana. És també un punt de referència per la seva capacitat de reflexió sobre els problemes en què es veu immersa la llengua, referents tant a l'actitud dels usuaris mateixos com a l'actuació dels responsables polítics. En rebem sovint tocs d'alerta apassionats, difosos des de talaies mediàtiques, com ho van ser per a ell el *Diari de Barcelona*, el setmanari *El Món*, TV3 i Catalunya Ràdio o com ho pot ser des de fa prop de vint anys el diari *Avui*. En aquest sentit no ha dubtat a demanar-nos, posem per cas, que "plantem cara" quan s'ha fet insostenible la pressió que la llengua rep de forma reiterada o cíclica dels poders de l'Estat. La seva faceta de divulgació i promoció lingüístiques als mitjans de comunicació ha estat constant des dels anys 70 i els articles setmanals ja arriben als mil.

Aquesta voluntat de col·laboració activa i efectiva en diversos àmbits amb responsabilitat lingüística és la que probablement trobem al darrere d'iniciatives vinculades a l'elaboració de llibres de text per a l'ensenyament secundari, a les tasques d'assessorament en mètodes d'aprenentatge del català per a nous nadius, a escriure un *Tractat de puntuació* i un manual d'*Ortotipografia*, en col·laboració amb Josep M. Pujol, o a la redacció de llibres d'estil per a institucions com "la Caixa" i l'Ajuntament de Barcelona.

Admirem, doncs, en el professor Joan Solà la laboriositat i la tenacitat constants del lingüista, el patriotisme de pedra picada i la fermesa d'idees que es troben en un sociolingüista compromès i en un gran pedagog, és a dir, en un mestre autèntic, fins al punt que ens serveix d'exemple permanent i ens fa recordar els darrers mots de Sèneca a Lucili de la *Lletra XI*, en versió catalana de Carles Cardó, traductor i orador molt ben considerat per Joan Coromines. Diu així el pensador de la Bètica:

«...Accepta una sentència útil i saludable que voldria que gravessis en el teu esperit: 'Ens cal escollir i tenir sempre davant els nostres ulls algun home virtuós, per tal de viure com si ell ens veiés i obrar com si ell ens contemplés'. Això, car Lucili, és precepte d'Epicur, el qual ens imposa un vigilant i un mestre, i no sense raó, puix una gran part dels pecats s'evitarien, si els pecadors tinguessin testimoni.» (SÈNECA: *Lletres a Lucili*, Llibre I. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1928, p. 24 [Autors llatins, 35; trad. de Carles Cardó i revisió de Joaquim Balcells])

Alguns d'aquests mots probablement evoquen allò que Joan Solà va aprendre en aquest edifici, l'antic Seminari de Lleida. D'altres, en canvi, ens rememoren el que considerem que Joan Solà és, un 'mestre' en els sentits corominesians del terme: 'cap', 'director' i 'persona que ensenya o pot ensenyar'.

*Ad multos annos, magister. Lucem tibi speramus viamque nobis signes!*

Per tot plegat, Rector Magnífic, Dr. Joan Viñas, en nom del Departament de Filologia Catalana i Comunicació de la Universitat de Lleida, per l'abast, la repercussió i el rigor de l'obra de Joan Solà i Cortassa, tinc el goig i el privilegi de demanar-ne la investidura com a doctor *honoris causa* per aquesta nostra universitat. *Dixi*.

## ACTE DE DOCTORAT HONORIS CAUSA

---

A carrec de Sr. Joan Solà Cortassa

### De la poesia a la gramàtica generativa. Els homenots que més m'han influït

Rector Magnífic de la Universitat de Lleida

Il·lustres autoritats que ens fan l'honor d'acompanyar-nos en aquest acte

Il·lustres col·legues universitaris, amics i familiars que heu tingut la deferència de fer-nos costat en la festa d'avui

Fa tres setmanes mal comptades, l'informe de la Fundación Conocimiento y Desarrollo corresponent a l'any 2008 difonia una notícia que omple d'orgull la institució que ens aplega: la Universitat de Lleida ocupa, en qualitat docent, el primer lloc entre les universitats públiques de l'Estat. Felicito cordialment les autoritats, el professorat i l'alumnat de la Universitat de Lleida i em sento encara més honorat amb l'honor que avui em concedeix aquesta entranyable institució.

1. Jo vaig estudiar precisament aquí, quan aquest edifici, afortunadament rescatat, era seminari de preparació de sacerdots. I aquí vaig rebre les primeres impressions lingüístiques, que encara conservo, indelebles, a la memòria i al sentiment: encara podria assenyalar en quines aules i en quines raconades vaig rebre tals impressions, malgrat que ara tot ha sigut remodelat i embellit fins al punt que aquest espai no té res a envejar a certs campus anglesos on l'estudiant passeja enmig d'un silenci integral, sota pollancre i alzines centenaris.

A cinquè curs (als meus quinze anys) teníem un professor de llatí que es deia Manuel Guallar, un home curiós i cordial que ens feia traduir del llatí al castellà i viceversa. Un dia el viceversa va ser un text litúrgic d'aquells que acaben amb la fórmula *Per Dominum nostrum Jesum Christum filium tuum...* Acabats els comentaris als diferents punts de la traducció, el professor ens dictava tot el text perquè el copiéssim ben traduït i ben escrit. I aquell dia el dictat acabava així, amb pauses recalcatòries a cada paraula: «... *Per Dominun | nostrun | Jesun | Christun | filiun | tuun, ¡¡con eme!!!...*». Ens va xocar que mostrés aquella mena de neguit preventiu contra nosaltres, pobre home, perquè nosaltres no teníem cap problema a pronunciar les emes finals; era ell que en tenia, perquè era de Saragossa. Però el Sr. Guallar no era pas tan pobre home com acabo de dir amb cordialitat. Un altre dia, no recordo a propòsit de què, Guallar es va despenjar amb aquesta afirmació: «... porque para mí la epopeya española no es el *Mío Cid*, como dicen les manuales; para mí es *L'Atlàntida* de Verdaguer». I tot seguit ens aclaria que, efectivament, *L'Atlàntida* cantava la gesta veritablement emblemàtica del que després se n'ha dit Espanya: la descoberta d'Amèrica. Jo venia d'un poble de pagès, sense cap coneixement cultural ni cap altre bagatge que una llengua ferrenya, arrelada als camins que trepitjava, a la història que desconeixia; sense saber qui era Verdaguer



ni què era aquella obra. Però aquella paraula em va interessar, i al sortir de classe li vaig preguntar on podia trobar-la. «Miraré si te la puedo traer», em va dir, i al cap de dos dies me'n portava un exemplar que al lloc duia una etiqueta de biblioteca: «Trátala bien, que no es mía: es de la biblioteca del instituto», de l'institut d'ensenyament mitjà de Lleida, on ell també ensenyava llatí.

Vaig llegir el llibre i, naturalment, no hi vaig entendre res ni després vaig poder recordar mai de què tractava. Però aquells alexandrins em van penetrar profundament en l'esperit, em van trasbalsar: aquells versos farcits de figures literàries, d'imaginació, d'al·literacions, d'onomatopeies. Una al·literació consisteix a anar repetint un mateix so en mots consecutius per produir un determinat efecte sonor; i una onomatopeia consisteix a imitar amb els sons de les paraules els sons de les coses designades. Trobem totes dues figures en els versos immortals en què el poeta ens fa entrar pels ulls i per les orelles el mític incendi dels Pirineus. Observin el joc de esses, erres, ixs, enes, eles, i de les vocals *i* i *u*, amb què el poeta reflecteix la crepitació del foc devastador, la suavitat del vol de les aus i la xiscladissa de les bestioles acorralades en aquelles flames gegantines:

i roda com un carro el tro de guerra

Tot cabdellant arbredes, penyals del cim rodolen,  
rost avall freixes cruixen i faigs esbocinats,  
i la fumera i flames amunt se caragolen  
amb quera i pols dels ròncs albercs enderrocats

Ni a l'àliga li valen les d'or potentes ales;  
prop del cel, on s'enlaira com a penjar-hi el niu,  
l'eixalen roges flames, i cau, i amb les cucales  
i cisnes de les aigües les cou l'incendi viu

Em colpien les colossals figures poètiques, però també un lèxic potent, senyorívol, rescatat miraculosament per Verdaguer, que l'havia anat recollint i xuclant a base de caminades i consultes a llibres, a companys i a especialistes. Perquè a ell, al seminari de Vic, no li va ensenyar ningú aquella llengua, aquella literatura, aquella cultura que hi havia al darrere de la paraula: a ell només li ensenyaven la llengua castellana, les llengües clàssiques i les figures retòriques lligades a aquestes llengües. El miracle, doncs, se'l va haver de fer tot sol, contracorrent i contragovern: contra un govern que l'havia eliminat, a ell i al seu país, de la vida noble de les lletres i de la història. Exactament igual com em va passar a mi i a tots els de la meva generació i de moltes altres generacions, anteriors i posteriors. Verdaguer es basquejava per rescatar i actualitzar la tradició catalana, alhora que estudiava pel seu compte la llengua.

Doncs aleshores en aquest edifici del seminari hi vivia també el bisbe de la diòcesi, don Aurelio del Pino Gómez, d'infausta memòria. És el personatge que un dia que venia a Lleida el dictador el va fer entrar a la catedral nova solemnement sota pal·li i des del púlpit va proferir aquestes paraules temeràries i blasfemes —encara li veig la mà dreta allargada assenyalant el *caudillo*, mentre amb l'esquerra es componia el solideu, que li relliscava de la vibrant emoció, i li sento la veu autoritària—: «¡¡He ahííí el dedo de Dioooooosss!!!». Companys meus d'aquella època que avui són aquí certificaran la lletra i la música

d'aquesta frase. A aquest personatge alguna vegada li havia sentit dir que *él no hacía política*. No feia política perquè tenia plenament assumida la política genocida del franquisme contra Catalunya i la seva cultura. Diguem-ho clar, universitaris, que a nosaltres ens correspon la claredat i la llibertat: era, ras i curt, un genocidi. Perquè, ¿què és una persona sense la seva llengua, sense la seva pàtria, sense la seva història? Totes tres essències ens van ser eliminades en aquella època radicalment, brutalment, a sang i foc, del simple mapa de l'existència. (Encara hi hauríem d'afegir un altre factor: ¿què són una persona i una comunitat sense un Estat seu de debò, un Estat que no maldi secularment i incessantment per eliminar-te o sotmetre't sinó que et defensi a ultrança? Aquest aspecte és de plena actualitat aquests dies i des de fa mesos i anys i segles. Un greu problema que hem de resoldre si volem continuar subsistint com a persones i com a poble lliures, sobirans i productius.) Però el que passava aquí aleshores era encara més genocida i paradoxal: la majoria dels nois que hi estudiàvem estàvem destinats a exercir el ministeri a les parròquies precisament en català, llengua que aquí no tenia cap mena de presència. *Yo no hago política...!!*

Tot això en aquells anys ho vivia encara confusament. Però mentrestant el meu germà Sebastià m'ensenyava epistolament les beceroles de la meua llengua. Aquests dies he trobat encara una carta seva i tres fulls titulats *Normes de català*. N'extrec alguna de les recomanacions que m'hi feia:

*Accents (no acentos). La norma per a l'accentuació la dona el parlar de la prov. de Barcelona, que en alguna cosa divergeix del de Lleida. Per això et sorprendrà que alguna vocal que tu la dius tancada, porti accent greu [...]: cafè, perquè, què.*

*Apòstrof (és la coma que dius tu).*

*A i E. No acabis cap verb en e, sinó en a (llevat "obre, omple i corre"): explica-m'ho, omplia, deia.*

*No escriguis Sebastià sinó Sebastià.*

[Pregunta meua: ¿Es pot dir pijama amb j castellana?] *No. S'ha de pronunciar amb la j catalana, igual que Jesús, sobrepujar, etc.*

*T'estranya que terminar sigui un mot català? Doncs ho és.*

*L'imperfet dels verbs s'escriu amb v [...]: cantava.*

[Pregunta meua: ¿És correcte llegir Judas, Elias... com si estiguessin escrites Judes, Elies...?] *Sí, per tu i els de Lleida. A Barcelona aquestes as tenen un so neutre, entre a i e.*

Als qui avui ens trobem en aquesta sala ens pot estranyar una ignorància tan radical, però així ens trobàvem aleshores tots plegats, que, parlant en català entre nosaltres, dèiem tranquil·lament i sense cap rubor *triàngulo equilàtero, pijama* (amb j castellana) o *acento* (*a[s]ento*). En deixo constància, no fos cas que un dia no s'ho pogués creure ningú. Expresso des d'aquí el meu agraïment a qui em guiava per un camí que aleshores em podia semblar impracticable o inacabable. Moltes gràcies, Sebastià.

2. Ara saltarem uns quants anys i ens situarem al 1960, any que vaig començar a Barcelona la carrera de Filosofia i Lletres que m'havia de conduir a la llicenciatura en clàssiques. A primer curs teníem un professor de llatí que es deia Lisardo Rubio, que era de Madrid i que més tard va publicar una sintaxi llatina. Rubio de tant en tant ens recalava que una preposició com ara la nostra *de* no tenia cap valor semàntic, contra el que deien les gramàtiques escolars, les quals li podien distingir un grapat de significats: origen (*Vinc de casa*), matèria (*taula de fusta*), possessió (*la finca del Tonet*), etc. Ell ens deia que no, que *de* no volia dir res: que el significat l'adquiria del context. Doncs aquell any Rubio acabava de descobrir el llibre recentíssim *Éléments de syntaxe structurale*, de Lucien Tesnière (París 1959), i no va poder-se resistir de fer-nos-en partícips. Les classes aleshores duraven molt poc, tres quarts; però ell dedicava cada dia un quart a parlar-nos d'aquell llibre que li feia brillar els ulls, i ens transmetia l'emoció. Es tracta d'una interpretació de la sintaxi, interpretació escrita amb el rerefons de l'estructuralisme, que aleshores havia arribat a la culminació del refinament; a una culminació efímera, perquè Chomsky ja havia col·locat el primer tascó que havia de fer saltar les estrelles d'aquells arbres de Tesnière o de les capsas de Hockett o de les posicions de Harris.

Efectivament, uns anys més tard ens arribaven els ecos del primer llibre de Chomsky (1957), i tot seguit del segon (1965). Llibres difícils de llegir, com tots els de l'autor. Sort en vaig tenir de l'excel·lent, insuperable interpretació que en feia Nicolas Ruwet en la seva *Introduction à la grammaire générative* (1967). Chomsky demostrava des del primer moment que els procediments estructuralistes havien tocat sostre, que eren incapaços de donar compte de fets tan simples i tan evidents com les relacions existents entre els diversos components d'una seqüència verbal, posem per cas *vam haver estat llegint* o simplement *hem estat llegint*. I després anava muntant i alhora renovant, un any rere l'altre, l'edifici de la gramàtica generativa, aportacions que nosaltres procuràvem llegir en articles de revista o bé en els successius llibres de l'autor. Però aquesta teoria no pretenia simplement proporcionar una manera objectiva de descriure les llengües, cosa que per a un jove estudiós d'aleshores ja hauria sigut suficient; pretenia arribar tan endins com es pogués en la comprensió de la capacitat lingüística de l'ésser humà: ¿per què un infant pot aprendre igualment —amb la mateixa aparent facilitat i la mateixa rapidesa— el català que l'àrab, el xinès o l'alemany? La resposta, simplificada, és: perquè l'ésser humà neix dotat d'una capacitat *específica* per al llenguatge que li permet de construir la llengua simplement sentint-la parlar al seu voltant; com un arbre o una flor posseeixen una programació que els permet de convertir en harmonioses branques o en olorosos pètals les substàncies que els proporciona la terra, el sol i l'aigua.

L'emoció que produeix el chomskysme es pot expressar d'una altra manera: només apuntant molt alt s'arriba a alguna altura que recompensi de l'esforç. Només prenent la lluna, l'escola més potent de la lingüística del segle XX ha arribat a engrescar milers de practicants de totes les cultures. A engrescar-los, no pas sense exigir-los un esforç, una dedicació de vegades esgotadors. Jo vaig experimentar aquesta doble sensació d'engrescament i d'esgotament quan amb Sebastià Bonet construïem la *Sintaxi generativa catalana* (1986), debatent cada dissabte a la tarda els fragments que anàvem redactant. També a Bonet li he d'agrair, i li agaeixo, la paciència i la ciència que ha posat sempre a la meva disposició.

Va venir un dia que el chomkysme ja em quedava una mica lluny. Però aquests últims anys m'hi he hagut d'enfrontar de nou, ara per explicar el darrer tombant de l'escola, la teoria dita *minimista*, no pas més fàcil d'entendre i de fer entendre que les fases anteriors. I és que un departament universitari té les

disponibilitats limitades i no sempre un professor pot arrecerar-se en les assignatures que li són més còmodes. És allò que es diu, que hi ha persones que han nascut per patir; i si et toca una de les boles a tu...

3. Entretant vaig descobrir la segona traducció de *L'Odissea* de Carles Riba (1948/1953), que em va causar un impacte tan important com anys enrere *L'Atlàntida*. Posats en el seu context històric, per mi els dos grans poemes de Verdaguer i la segona traducció de *L'Odissea* són tres de les obres més importants de tota la nostra història des dels punts de vista literari i lingüístic. La poesia grega i llatina no era com la nostra, que es basa en la rima i en accents interiors dels versos. La de les llengües clàssiques constava d'unes unitats dites *peus*, de dues, tres, quatre síl.labes. Un *peu dàctil* tenia tres síl.labes (una de llarga seguida de dues de breus); un *espondeu* eren dues síl.labes llargues; etc. El poema d'Homer està escrit així, i Carles Riba va estudiar la manera de donar-lo en català amb el mateix tipus mètric. Escoltin la «Invocació» inicial d'aquesta traducció portentosa, que Josep Pla va qualificar de «Gran i meravellós esdeveniment»:

*Conta'm, Musa, aquell home de gran ardit, que tantíssim  
errà, després que de Troia el sagrat alcàsser va prendre;  
de molts pobles veié les ciutats, l'esperit va conèixer;  
molts de dolors, el que és ell, pel gran mar patí en el seu ànim,  
fent per guanyà' el seu alè i el retorn de la colla que duia;  
mes ni així els seus companys no salvà, tanmateix desitjant-ho,  
car tots ells es perderen per llurs mateixes follies,  
els insensats! que les vaques del Sol, el Fill de l'Altura,  
van menjar-se; i el déu va llevar-los en dia en què es torna.  
Parla'ns-en, filla de Zeus, des d'on vulguis, també a nosaltres.*

Tornem a escoltar aquest darrer vers, cinc dàctils i un espondeu:

*Parla'ns-en, | filla de | Zeus, des d'on | vulguis, tam|bé a nos|altres*

Situïm aquesta autèntica meravella en mans d'un xicot de poc més de vint anys que encara no havia acabat d'entrar en la vida normal de la cultura. Aquesta va ser, en intensitat, la segona gran sotragada de la meua vida d'estudi i de formació. Com que aleshores estudiava clàssiques, em volia aprendre de memòria tant aquesta versió com l'original grec. Però no vaig complir el desig: en aquells anys encara vivia molt desorientat, és a dir molt poc orientat sobre el que feia i el que podia fer. Sempre ho he lamentat, perquè després la meua memòria ha disminuït moltíssim. ¿S'imaginen que avui els pogués recitar *L'Odissea* en grec i en el català de Riba? No m'hauria calgut preparar cap altre discurs per a la festa d'avui.

Quan has llegit una obra com aquesta, el teu camí ja és irreversible, el teu camí lingüístic i el teu pensament patriòtic i polític: perquè aquesta realitat pren sediment en les teves entranyes per sempre. Per sempre més t'adones del que és una llengua, del que és la teua llengua, que secularment ha sigut un objecte prohibit i reprimat. Sí, després hi ha hagut moltes altres impressions vigoroses, però el camí ja no

canviarà ni un pèl. Hi ha hagut el Maragall de *La vaca cega*, el Sagarra de les *Vinyes verdes vora el mar* i de la potent arrencada dickensiana de *Vida privada*:

*Els parpres, en obrir-se, varen fer un «clac» gairebé imperceptible, com si estiguessin enganxats per causa d'una pretèrita convivència amb les llàgrimes i el fum, o per aquella secreció produïda en els ulls irritats després d'una lectura molt llarga sota un llum insuficient. [...]*

*Enmig de les ombres, agafava autoritat una mena de ganivet llarg i vaporós del color que té el suc de les taronges esclafades en el port, i que anava tornant-se agre amb l'atmosfera carregada de dins l'habitació.*

Hi ha hagut el Carner de tants versos delicats i perfectes:

*Aquest camí tan fi, tan fi,  
¿qui sap on mena?  
¿És a la vila o és al pi  
de la carena?  
Un lliri blau, color de cel,  
diu: —Vine, vine—.  
Però: —No passis!— diu un vel  
de teranyina.  
¿Qui sabrà mai aquest camí  
a què em convida?  
I és camí incert cada matí,  
n'és cada vida.  
Per una vela en el mar blau  
daria un ceptre;  
per una vela en el mar blau,  
ceptre i palau.*

Un vers com aquests o com els de *L'Odissea* sintetitza la potència, la mal-leabilitat, la dolcesa d'una llengua i d'una cultura, i fins el misteri de l'ànima humana. També jo, poeta, daria per un vers així «el tros que em resta, mig romput, / de joventut».

4. Arribem a un altre dels grans personatges que m'han donat la mà al llarg de la meva carrera: Pompeu Fabra. De Fabra me n'ha interessat i captivat exactament igual cada un dels dos vessants de la seva personalitat: el de reformador tècnic de la llengua i el d'ideòleg del paper social i polític d'aquesta llengua.

a) Com a tècnic, podríem esmentar una multitud de textos d'una pulcritud i una exactitud exemplars, molt més exemplars si els situem en la precarietat lingüística dels contemporanis del nostre autor. Per exemple, el text, breu i contundent, del congrés de 1906 en què defineix i concreta la concordança del participi passat; o bé els dos articles titulats «Les tres preteses lleis d'escurçament, de distinció i d'eufonia», text després anomenat «Els nostres savis» (1905/1911), en què rebutja enèrgicament les teories ingènues i fantasioses de Nonell i Grandia; o bé la brevíssima però estranyament afinada caracterització del fenomen, complex, de la preposició *de* que apareix en casos de dislocació (gramàtica de 1956, § 103):

*En certs casos, s'anteposa un de al membre anticipat o posposat, principalment quan el seu representant és el pronom feble en o quan és un predicatiu. Ex.: N'han comprat, de cafè! Ho és, de llarg! Tot sovint s'hi torna, de vermella.*

(Diguem-ho tot: és llàstima que Fabra doni només exemples de posposició. És sabut que la dislocació a l'esquerra o anteposició admet tant el *de* com la manca del *de*: (*De*) pisos barats ja no n'hi ha.) Naturalment, hi hem d'afegir moltíssimes *converses filològiques*, que resulten modèliques de contingut i de forma. I sobretot hem d'esmentar el fenomen de les construccions avui dites *inacusatives*, representades per l'exemple *Ha arribat un parent meu* (gramàtica de 1956, § 45). El fenomen és objecte d'estudi intens des de fa uns trenta anys, però Fabra, a més a més d'avançar-se vint anys als altres lingüistes, va ser el primer gramàtic mundial a situar la construcció com una de les quatre estructures oracionals bàsiques de la llengua.

b) Com a ideòleg, Fabra se situava al costat de Prat de la Riba, en el sentit que pretenia restituir a la comunitat catalanoparlant tota la seva dignitat com a poble. El principal referent de la identitat d'aquesta comunitat era la cultura, i concretament la llengua. L'única esperança de reeixir en la seva tasca de gramàtic era aspirar a aconseguir per a la comunitat una llengua referencial ben fixada, potent, autònoma i amb igual rang i les mateixes funcions socials que les altres llengües europees de cultura. Dit d'una altra manera: per a Fabra la qüestió lingüística no era de cap manera una qüestió més o menys sentimental o folklòrica o lateral sinó una qüestió central en la tasca empresa a finals del segle XIX de reconstrucció i dignificació del nostre poble en tots els sentits, lingüístic, econòmic, científic, polític. En els escrits de Fabra no veiem mai aflorar el vessant subjectiu o emotiu que tota llengua té forçosament per a les persones que la parlen. I això no vol pas dir que la feina del filòleg no valorés també algun aspecte que més o menys es pogués considerar estètic. En la seva doble manifestació pública de tècnic i d'ideòleg, ell tractava la llengua com tracta un economista l'economia o com un arquitecte calcula les forces, el preu i la bellesa de l'edifici que planifica.

I tot això per a mi era —és— tan atractiu com el programa de Chomsky.

5. Joan Coromines és el darrer dels personatges a què avui m'he de referir. El nostre gran lingüista posseeix l'altíssim rigor tècnic que hem vist en Chomsky i en Fabra, però al mateix temps bolca en la seva obra catalana el vessant emotiu que hem dit que tot parlant ha d'experimentar per força però que molts científics eviten curosament de permetre que els aflori. És justament per això que el nostre personatge ha esdevingut polèmic. Avui que ja no és entre nosaltres, tenim l'obligació i la possibilitat de clarificar la qüestió. Simplement, es tracta d'un personatge que es planteja de cap i de nou la major part de les qüestions referents a l'origen, l'estructura i l'evolució de la nostra llengua i a la metodologia que cal aplicar per estudiar-la. El fet que, al llarg de la seva quantitativament monstruosa obra, hi hagi punts discutibles o poc aprofundits i algun estirabot o bé alguna ofensa als col·legues és simplement per la condició humana: Coromines, potser *malgré lui*, era també un home que estava sotmès al neguit del temps que se li escola, i que es va morir quan la parca ho tenia decidit; un home que s'arrecerava en els pocs amics que va tenir, que s'encenia davant els enemics de la pàtria i que no podia suportar que el rectificuessin. Però tot això, com va dir Joan Veny, són imperceptibles onades enmig d'un oceà d'incertesa.



Qui hagi llegit només unes quantes pàgines de qualsevol dels seus tres diccionaris haurà vist les següents característiques del lingüista Coromines: (i) coneixia una gran quantitat de llengües, dominava totes les romàniques i opinava que només així podia un científic estudiar-ne a fons una qualsevol; (ii) havia buidat absolutament totes les grans revistes de romanística, d'arabística, de basquística i de llengües clàssiques; (iii) naturalment, havia buidat també tots els diccionaris importants i fins els menys importants de totes les llengües que va estudiar, i del català coneixia tota l'escassa bibliografia gramatical existent; (iv) per estudiar el català, cal afegir-hi que va recórrer a peu uns dos mil municipis del domini lingüístic fent enquestes i anotant minuciosament tot tipus de detalls amb rigor de notari (amb les dates sempre incloses); (v) però, a més a més (i això sembla que molts comentaristes ho ignorin o no ho valorin), havia buidat d'aquesta llengua moltes de les grans obres medievals i una impressionant quantitat d'obres dels segles següents, i havia consultat també, de vegades en condicions materials molt precàries (de fred o de temps) una considerable quantitat de materials d'arxiu, de parròquies i ajuntaments. A part de tot això, era una persona d'una intel·ligència indiscutiblement superior, d'una memòria portentosa i d'una llibertat poc corrent davant la ciència. Aquestes característiques li permetien de relacionar llengües i fets, sincrònics o diacrònics, d'una manera que a les persones més diguem-ne normals ens resulta aclaparadora.

I és aquest conjunt de fets que atreuen els lectors de les seves obres. Vegem tot seguit una simple mostra de la seva enorme informació i de la matèria diguem-ne no estrictament científica amb què esquitxa i arruixa els diccionaris catalans.

a) Entre els comentaris marginals que ara i adés afegeix a l'estudi de les paraules n'hi ha molts com els dos següents:

*això també ho diu Nònius, gramàtic del S. III... otro que tal (DECat, VII: 452a24).*

Les travesses de les vies del tren havien sigut denominades en català *felipes*. Coromines n'imagina la gènesi següent: les travesses es deien en anglès *sleepers* 'dormidors' (amb la imatge de les barres ajagudes per fer de suport als rails), mot que els catalans hauríem pronunciat *\*selípes* i finalment deformat en *felipes*, per encreuament amb «l'avorrible nom de persona *Felip*» cinquè, al qual els catalans havien distingit també anomenant *Can Felip* la latrina; i continua el lingüista-patriota:

*A la deformació de \*selípes pogué contribuir, doncs, una obscura voluntat abominatòria dels menspreats botiflers (que així els passés una màquina per damunt!) (DECat, III: 937b 28).*

Però el cas més extrem el constitueix la introducció al diccionari català d'una paraula totalment aliena a aquesta llengua: simplement pel gust de fer-hi el comentari que veurem. Es tracta de la paraula *satiàgraha* (la creueta anteposada significa que és vocable no recollit per la lexicografia catalana anterior [!!]):

*+SATIÀGRAHA, 'desobediència civil, resistència cívica', del sànscrit satyagraha compost de agraha 'el qui aferra enèrgicament' i satyam 'el veritable' (en certa manera 'recerca obstinada de la veritat'). Procedir que posà en marxa la Índia el 1919 sota la direcció de Gandhi i Nehru. I que fóra vital per als catalans d'imitar, puix que tenim el seny de no usar bombes ni pistoles per aconseguir la llibertat o una autonomia que sigui... autònoma i no ònoma (DECat, VII: 717).*



b) Vegem un cas d'emoció del lingüista després de les esgotadores jornades de recollida d'informació per terres valencianes. Al final de l'estudi conjunt dels topònims *Catadau*, *Catarroja* i *Catamarruc*, Coromines (que estima tant les terres valencianes) s'emociona i ens deixa aquests versos seus com a final de l'article (*OnCat*, III: 334; als 90 anys):

*Sobre Catadau  
tindria un palau,  
—qui pogués tornar-hi—  
dels boscos al trenc,  
corrent a embarcar-hi  
en carrera boja,  
—en albuferenc—  
des de Catarroja!  
Catamarruc i Planes,  
i Margalida,  
Almudaina i Gaianes,  
flor de ma vida!*

Tot això són simples joguines intranscendents (*divertimentos*) que li servien de tant en tant de relaxació enmig de les dotze hores diàries de feina intensa amb una vetusta màquina d'escriure.

c) Esmentaré un sol exemple de control de la informació, perquè qualsevol article dels tres diccionaris ens seria bo. Per a la paraula valenciana *assagador* «o més aviat *assegador*» ('camí tradicional de bestiar', que s'anomena *carrerada* a Bell-lloc d'Urgell i en general al nord i a l'oest de Catalunya) ens diu aquestes paraules contundents (acotades sempre amb les dates):

*Corrent per la ruralia valenciana se sent pertot arreu, amb extrema freqüència, des de l'extrem Sud al del Nord [...]. En tinc notes preses (1932-1970) de 84 localitats, com a usat pertot apel·lativament en la conversa i com a genèric topogràfic o pretopònim.*

I encara precisa que l'ha sentit amb *a* (*assagador*) a 19 poblacions i amb *e* (*assegador*) en 63 (*DECat*, VII: 584).

d) Finalment veurem un cas en què s'ajunten de manera sorprenent i espectacular tots dos tipus d'actuació del lingüista. Un cop acabat l'article de la paraula *lluna* (que ocupa 162 línies), obre un «APÈNDIX sobre història i semàntica dels noms de la lluna en la família indoeuropea», que ocupa 234 línies (*DECat*, V: 306-308) i comença així:

*Com a llatínia, romanista i lingüista, em preocupà sempre el fet que l'eslau i l'irlandès donin a la lluna un nom igual, quasi idèntic, al llatí: luna, luan [...]. ¿Serien, doncs, manlleus del llatí vulgar aquests mots eslaus i cèltics? Cosa que cap romanista havia plantejat, i que havia de saber l'estudiós del llatí vulgar. I si no ho eren: ¿com s'explicava que en totes tres famílies s'hagués operat la mateixa substitució [el nom anterior de la lluna coincidia amb el nom del concepte de mes], i amb un resultat fonètic d'astoradora similitud?*

I l'home fa tot seguit un dels seus desplegaments d'erudició de cap a cap d'Europa i Àsia, posant-hi a col·lació les formes d'una trentena de llengües i dialectes (a part de les romàniques, esclar) i dona la seva opinió sobre les preguntes que s'ha formulat.

La lluna devia enamorar Coromines, perquè en l'article *bru bruna* el lingüista evoca una coneguda cançoneta popular infantil i, tocat per l'emoció del record, escriu aquestes línies genials:

*I quan érem petits ens ensenyaven a fer sardana cantant «la lluna, la bruna, / vestida de dol: / son pare la crida, / sa mare la vol», en aquelles nits en què enyorem les hores «quando nei plenilunii sereni Trivïa ride tra le ninfe eterne» (DECat, II: 283b11).*

*Trivïa* és la lluna, de tres cares, i les nimfes són les estrelles: «Com en la serenor dels plenilunis / Trivïa riu entre les nimfes eternes» (traducció de Mira, Barcelona: Proa 2000). Coromines transcriu de memòria dos versos del Paradís de la *Divina comèdia* del Dante (XXIII: 25-26), sense ni esmentar el poeta, com fa tantes altres vegades: se suposa que el lector se sap de memòria, com ell, la meitat de la poesia d'Europa. La genialitat consisteix a anar de punta a punta de l'ossamenta europea, des d'un dels poetes més sublims d'Occident, del segle XIII, fins a una cançoneta popular moderna d'una llengua humil (humil sí, però robusta, productiva i tan digna com qualsevol altra del continent). Aquest sol text resumeix tot el geni del nostre lingüista i val per tota la seva obra. Un geni és exactament això.

(Com que l'adjectiu *bru* s'ha antiquat, en alguna versió el poble l'ha substituït per una paraula més coneguda: a Bell-lloc d'Urgell jo vaig aprendre la cançó en la versió «*La lluna, la pruna...*». En realitat el text de Dante diu *quale*, no *quando* («*Quale ne' plenilunii sereni / Trivïa ride tra le ninfe etterne*»); però Coromines l'adapta al seu context, com fa altres vegades: la més famosa és potser l'adaptació que fa als seus interessos però sense dir-ho, directament en grec, del text de Sòfocles inserit a la dedicatòria del diccionari castellà, 1954.)

Sí, Coromines barreja la ciència pura amb l'anècdota. Però és que són les coses mateix que realment estan barrejades: la llengua, la cultura, les emigracions, l'economia, la pàtria, la història, l'Estat, els pronoms febles, la geografia, l'etimologia, els conflictes de parella, els divertits jocs de paraules, les enveges, la fonètica, l'amor i l'odi. L'any 1957, al pròleg del seu diccionari castellà, el nostre autor deia amb ferma que no es podia estudiar una llengua romànica sense conèixer-les totes i afirmava que *por fin soy romanista sin limitaciones*. Crec que no és cap exageració ni cap estirabot de concloure ara que, barrejant tot això, tenint-ho tot en compte sempre, Coromines era, per fi, no el romanista total sinó el *lingüista total*, allò que tot lingüista hauria d'aspirar a ser. Ara: sí que cal destriar, en una obra com aquesta, l'anècdota o la broma intranscendent de l'aportació científica sòlida. Els qui conscientment o inconscientment fan la mitja rialleta acusant Coromines de barrejar les coses; els qui minimitzen tota aquesta ardida piràmide amb una tal rialleta; els qui confonen una brometa intranscendent amb una sortida de geni com la que hem vist, són com a mínim curts de vista. Deixem-ho així: curts de vista. Però afegim-hi que, al marge del que acabem de dir, Coromines introduïa als seus diccionaris comentaris de tipus no tècnic per fer-los més agradables, menys feixucs als lectors, com ell mateix va dir alguna vegada. I realment hem d'admetre que obres com ara els diccionaris etimològics poden ser molt poc atractives a lectors que no hi busquin exclusivament la dada científica exacta. Els diccionaris de Coromines, ben al revés, són obres

de lectura apassionant pel motiu que acabem d'exposar i perquè l'autor és un dels prosistes del segle XX que escriu amb una llengua més elegant, més correcta i amb més recursos literaris.

6. No podria acabar aquest breu recorregut per les meves experiències sense referir-me a l'obra que m'ha donat alhora més neguit, més satisfacció i més ensenyaments de tota la meva carrera universitària: la *Gramàtica del català contemporani*. La direcció d'aquesta obra va resultar per a mi una experiència impagable de relació molt fructífera humana i científica amb una seixantena de col·legues col·laboradors i sobretot amb els altres codirectors, Joan Mascaró, M. Rosa Lloret, Manuel Pérez Saldanya i, en moments diversos del procés, Gemma Rigau, amb els quals vaig experimentar la satisfacció profunda d'una entesa i una col·laboració totals, sense les quals l'empresa no hauria reeixit de cap manera possible. I l'empresa em va representar també un extraordinari, impensable salt endavant en els meus coneixements: vaig arribar a tenir la sensació que fins aleshores havia après molt poqueta cosa sobre la meua llengua i sobre la lingüística general, i que aleshores sí que podia presumir de molts conceptes ben assentats, de moltes descripcions que eren simplement modèliques. Ara ja veig l'obra com una cosa llunyana, però no se'm podrà esborrar mai de la memòria. Deixeu-m'hi afegir que una cosa semblant em passa ara amb la codirecció, amb Jordi Mir, de les *Obres completes* de Pompeu Fabra.

7. El gran lingüista i humanista Francesc de B. Moll, quan va rebre el doctorat *honoris causa* per la Universitat de Barcelona, va dir que potser més que *honoris causa* era *laboris causa*. Emparat en la seva benevolència, goso manllevar-li i apropiar-me el joc de paraules. Les quatre coses que amb els anys he anat sabent i que he intentat ensenyar als meus alumnes, a mi també m'han costat uns esforços i una quantitat d'hores molt més considerables del que els col·legues i els alumnes es poden arribar a imaginar. Me n'he sortit com he pogut amb l'ajut de bons llibres i dels excel·lents companys del departament, que sempre m'han ajudat a dominar l'ordinador, a precisar un concepte, a trobar una informació necessària. Però, inevitablement, aquest esforç ha significat deixar d'atendre la meua família com hauria calgut; i aquí ha pres un paper essencial la meua dona, que sempre ha estat al meu costat en tot el que m'ha calgut, m'ha aconsellat i m'ha suplert en la feina imprescindible i noble de pujar les filles quan jo no he pogut o no he sabut atendre-hi. Doncs moltíssimes gràcies, Adelaida.

## DISCURS DE CLOENDA

---

A càrrec del Dr. Joan Viñas Salas, rector de la Universitat de Lleida

El Dr. Joan Solà ha iniciat el seu parlament referint-se al reconeixement que fa poc ha rebut la Universitat de Lleida com a primera universitat espanyola en qualitat docent. Permetin-me que, en nom de la comunitat universitària que represento, les meues primeres paraules siguin d'agraïment a la seua felicitació. Alhora, vull aprofitar l'ocasió per congratular-me de la tasca dels nostres docents, que són els avaladors d'aquest mèrit, pel qual, com a rector d'aquesta universitat, no puc deixar d'expressar el meu goig.

La docència és sens dubte un dels pilars de l'activitat acadèmica que cal que es complementi amb un altre de no menys important: el de la investigació. Però és el primer, la docència, el que ens permet un vincle directe amb els nostres estudiants, que són els que donen sentit a aquesta tasca. I és sobretot a través de la docència, que s'exerceix el mestratge.

Com ens ha fet avinent el Dr. Joan Julià en la seua *laudatio*, el professor Solà n'és un bon exemple. A través de la seua dilatada activitat docent ha sabut transmetre coneixement, però també ha aconseguit crear un pòsit de formació lingüística i filològica que probablement els seus deixebles avui recorden amb un sentiment compartit d'enyorança i de gratitud.

El professor Solà és també un model d'investigador infatigable que ha conjuminat els seus estudis en benefici de l'avenç de la ciència lingüística amb l'anàlisi aprofundida del nostre llegat lingüístic més preuat. Els seus estudis de sintaxi catalana l'han convertit en el capdavanter d'aquesta disciplina lingüística a través d'una reflexió lúcida que ens ajuda a entendre com organitzem el nostre discurs. Però a la vegada, Joan Solà ha pouat els fonaments de la seva recerca en dos dels que ell mateix ha reconegut com a grans mestres: Pompeu Fabra i Joan Coromines.

En tots dos casos no només s'ha esforçat a entendre'ls, i reinterpretar-los —si ha calgut—, sinó a fer-los més accessibles. En tenim una bona mostra en l'organització de cicles de conferències i publicacions consegüents, especialment durant el bienni Coromines 2005-2006, i la coedició de les *Obres completes* de Pompeu Fabra, que va iniciar el 2005, gràcies a la qual tothom pot tenir a l'abast els textos en edició facsímil. Aquesta és una prova de fidelitat a unes arrels.

En l'entorn en què ens trobem avui podríem dir que també ell és un home d'arrels. Un home amb arrels en un territori, com a fill de Bell-lloc d'Urgell, i en aquest edifici emblemàtic que avui acull el Rectorat i la Facultat de Lletres, però que un dia fou Seminari i bressol de la saviesa clàssica de la qual Joan Solà es va impregnar en els inicis de la seua formació lingüística.

Ara que em plau donar-li la benvinguda al claustre de doctors de la Universitat de Lleida, aquestes arrels s'enforteixen encara més amb la seua pertinença a la nostra institució. En aquest sentit em plau extraor-

dinàriament poder anunciar la creació del Premi Internacional de Recerca Filològica Joan Solà, promogut pel Departament de Filologia Catalana i Comunicació de la Universitat de Lleida en col·laboració amb l'Ajuntament de Bell-lloc d'Urgell. La primera convocatòria es farà pública amb motiu del XV Col·loqui Internacional de l'Associació de Llengua i Literatura Catalanes, que aquesta universitat hostatjarà del 7 a l'11 de setembre vinents.

I ara permetin-me que faci una referència una mica més institucional recurrent a la història. Durant el curs 1918-1919, en el marc del II Congrés Universitari Català, Pere Bosch-Gimpera proposà la reorganització de la universitat a fi que es dotés de formes i continguts catalans i actués amb totes les seues institucions unides. Precisament tingué l'oportunitat de dur-la a terme a partir de 1933, en ser nomenat rector de la primera Universitat Autònoma de Barcelona i en traslladar a tota la universitat el seu sistema de gestió com a degà, que primer havia estat, de la Facultat de Filosofia i Lletres. Fou aleshores que, a quatre mans amb el president del Patronat d'aquella Universitat Autònoma republicana, Pompeu Fabra, implementaren les propostes aprovades en l'esmentat II Congrés Universitari. Per això m'omple de satisfacció que el nostre homenatjat s'hagi declarat deixeble de Pompeu Fabra, el conegut com a seny ordenador de la llengua catalana, però també com a gestor i coimplementador de la primera gran reforma universitària dels temps moderns.

Tanmateix, aquesta reforma no hauria estat possible sense la convicció personal que calia lluitar per preservar i promoure una llengua, la nostra, i fer-se garants del compliment d'una responsabilitat social. Aquest també és un exercici que el Dr. Joan Solà ha desenvolupat amb fermesa, sobretot a través de les converses lingüístiques que des de fa anys omplen d'enginy i saviesa la seua columna en diferents publicacions periòdiques. Les seues intuïcions i els seus tocs d'atenció han d'esperonar tots aquells que tenim una responsabilitat per consolidar l'ús de la llengua catalana i no fer estèrils els esforços dels que han lliurat la seua vida professional a aquest objectiu.

És per tot això, senyores i senyors, que la Universitat de Lleida s'honora d'acollir el Dr. Joan Solà, amb la voluntat de fer nostre aquest esperit de servei al país i de compromís amb la dimensió social de la ciència i la cultura.

Moltes gràcies.





***HONORIS CAUSA***

---

**MARIA DEL MAR BONET VERDAGUER**

---

23 D'OCTUBRE DE 2009

---

SALA D'ACTES DEL CAMPUS DEL RECTORAT





## LAUDATIO

---

A càrrec del Dr. Antoni Tolmos Tena

Rector Magnífic,  
Excel·lentíssimes i il·lustríssimes autoritats,  
Membres del Claustre universitari,  
Professorat i alumnat d'aquesta universitat,  
Distingit públic,

Ens trobem avui en un dels actes acadèmics de més gran vivesa i entusiasme per a tota la comunitat universitària: distingir públicament una figura latent de l'actualitat artística i social del nostre país atorgant-li el més alt rang acadèmic.

Així mateix, la Universitat de Lleida s'honora d'incloure-la dins el seu claustre de professors i professores, i s'engrandeix encara més en saviesa i, sens dubte en aquest cas, en emoció i afecte.

La persona qui us parla emprèn la tasca que li ha estat encomanada amb tota la humilitat, sentiment i prudència necessàries per garantir un discurs a l'altura de la institució a la qual representa i a la de l'immens bagatge artístic de la nostra doctoranda.

Era a finals dels anys setanta quan un petit nen lleidatà amb tradició musical a la família va sentir per primer cop la cançó "L'àguila negra", segurament en una casset o un vinil de l'època. Aquella vegada, com altres al llarg de la seva vida, va sentir la necessitat de saber de qui era aquella veu, quina era aquella cançó, de qui eren aquells arranjaments, fins al punt de pensar, no sé si en veu alta, "jo de gran vull fer això".

Aquella càlida veu era la que anys més tard s'anomenaria "la veu de la Mediterrània". M. del Mar Bonet omple amb la seva immensa sonoritat cada un dels racons de l'aigua del nostre mar. Va afirmar que li agradaria fondre's amb el mar, desig que per a tots està complert des de ja fa força temps. I som nosaltres qui ens fonem en l'aigua salada del mar Mediterrani gràcies a la seva veu que s'alça amb la força de les ones que acaronen les més càlides platges.

Des de ben petita M. del Mar Bonet va mostrar un profund interès per tot el que estigués relacionat amb el món de l'art, tant en l'àmbit musical com en el de les belles arts i el teatre. A banda d'iniciar-se en els estudis musicals, també ho va fer en l'art de la ceràmica i va participar com a actriu en diferents espectacles dramàtics, com Vent de garbí i una mica de por, de M. Aurèlia Campany, a la qual seguiria l'obra *La nau*, de J. M. Benet i Jornet.

Encara molt joveneta va començar a cantar amb Els Setze Jutges, i no trigaria a publicar el seu primer disc de llarga durada amb un recull de temes populars de Mallorca i Menorca en què també s'inclouen cançons seves. Ja era ferm, doncs, el seu compromís per la terra, la llengua i la tradició dels Països Catalans.

“Calien cançons d'ara”, deia Lluís Serrahima en l'article publicat en la revista *Germinabit* l'any 1959 que és considerat el manifest fundacional de la Nova Cançó. Eren moments difícils en què la cultura catalana era ofegada a diari pel règim franquista i en què tot un col·lectiu artístic amb ganes de fer-se sentir trobava en la música, en les cançons, un vehicle idoni per seguir cridant al vent una identitat com a país que resistia les més cruels censures.

Els cantautors de la Nova Cançó es van xopar en un primer moment de la tradició francesa a l'hora d'escriure les seves lletres i melodies. A França, deia Serrahima en el seu article, de tot se'n feia una cançó, i demanava als artistes nostrats que agafessin la guitarra i fessin vibrar les seves cordes al servei d'aquelles bullents idees.

Va ser així com van sorgir les primeres cançons, les d'aquí, com “A la vora de la nit”, de Josep M. Espinàs, “Algú recull”, de Remei Margarit, “Polítics de saló”, d'Enric Barbat, “L'arbre sec”, de Maria del Carme Girau, i “Què volen aquesta gent?”, amb la intensa música i la sentida veu de M. del Mar Bonet.

Va estar envoltada des de les primeres etapes de la seva carrera d'il·lustres personalitats del món artístic com Joan Miró, Georges Moustaki, Ovidi Montllor, Lluís Llach, Joan Manel Serrat, Mikis Theodorakis, Milton Nascimento i un llarg etcètera.

Té més de cent quaranta referències discogràfiques, tant amb treballs en solitari com amb edicions compartides amb d'altres artistes com *Cançons de Menorca*, *El nadal no té 20 anys*, l'emblemàtic *Què volen aquesta gent?*, *Nocturna*, *Junts*, *L'àguila negra*, *Jardí tancat*, *Sempre*, *Anells d'aigua*, *Àngel solar*, *Salmaia*, *El cor del temps*, i darrerament títols com *La lluna d'en Joan*, *Maren*, *Terra secreta* o l'arxipremiat *Raixa*.

A més, al llarg de la seva carrera artística ha rebut un seguit de distincions com el premi Fotogramas de Plata; el premi de l'Académie Charles Cross al millor disc estranger publicat a França; la Creu de Sant Jordi; el Premi Nacional de Música, atorgat per la Generalitat de Catalunya; el premi Arts Magna de la Casa Catalana de Mallorca; el premi al millor treball discogràfic per *Salmaia*, atorgat per la revista *L'Espectacle*; la Medalla de la Ciutat, de l'Ajuntament de Palma, o el premi Ramon Llull del Govern de les Illes Balears. D'altra banda, el treball discogràfic *Raixa* ha obtingut diferents guardons com el Premi de la Música al millor àlbum de folk tradicional i el Premi de la Música al millor àlbum català de l'any, concedits ambdós per la SGAE, el Premi Enderrock de la crítica al millor àlbum folk noves músiques i el guardó Altaveu 2002.

Altres distincions són el premi Tenco, a la ciutat italiana de San Remo; la Medalla d'Or de Mallorca i el premi de música Ciutat de Barcelona pel treball *Amic, Amat*; la Medalla d'Or de la Ciutat de Barcelona; la Medalla d'Or del Parlament de Catalunya als Setze Jutges; el premi Maria Carta, de Sardenya, i, avui ja ho podem dir, el doctorat *honoris causa* per la Universitat de Lleida.

Tots aquests reconeixements no fan més que confirmar que la nostra doctoranda ha sabut lluitar i defensar amb la seva veu uns valors i uns principis al llarg del temps, i ho ha fet incrementant alhora el seu potencial artístic, que l'ha convertit en un nom de referència tant per les seves idees com pel seu talent damunt d'un escenari. En definitiva, una trajectòria que M. del Mar Bonet ha escampat per tota la geografia mundial.

Així, doncs, considerats i exposats tots aquests fets, Rector Magnífic, digníssimes autoritats i membres del Claustre, sol·licito amb tota la consideració que s'atorgui i confereixi a la Sra. M. del Mar Bonet el suprem grau de doctora *honoris causa* per la Universitat de Lleida.

## ACTE DE DOCTORAT *HONORIS CAUSA*

---

A càrrec de la Sra. Maria del Mar Bonet Verdaguer

Rector Magnífic,  
Excel·lentíssimes i il·lustríssimes autoritats,  
Membres del Claustre universitari,  
Professorat i alumnat d'aquesta universitat,  
Distingit públic,  
Estimats amics i familiars,

No hauria pensat mai que em podrien distingir amb un honor així, donat per la Universitat de Lleida, amb birret, anell i toga. Sempre havia cregut que aquest honor era reservat a persones molt lligides (científics, metges, professors, escriptors...), i us he de dir que avui m'heu aixecat molt amunt i que no puc mirar cap avall perquè em fa un poc de vertigen.

Moltes gràcies per aquest gran honor. I en el camí dels agraïments he de començar per una ciutat petita, Palma, i una illa, Mallorca. Cap als anys cinquanta. Els primers passos en la música me'ls varen ajudar a donar els meus pares: Mercè Verdaguer, de Barcelona, i Joan Bonet, de Mallorca. Ells es varen ocupar, i en profunditat, que els seus fills estudiassin música. Assistírem a classes de solfeig, i el meu germà Joan Ramon (tres anys més gran que jo) tocava el violí. Cap als onze anys vaig entrar en un cor, Stella Maris, dirigit per Llorenç Galmés, eminent musicòleg menorquí, coneixedor de les millors cançons populars de les illes Balears.

Però a part d'aquests estudis, paral·lels al batxillerat, els pares varen aconseguir que els seus fills incorporàssim la música com un element de vida, creatiu i comunicatiu, d'alegria constant.

Mon pare, en tornar d'un viatge a França, va portar a casa discos de la cançó francesa: Brassens, Brel, Piaf. En aquells dies va fer una conferència sobre poesia i cançó i ens va encarregar als seus fills d'il·lustrar-la amb cançons acompanyant-nos de la guitarra. Aquest va ser un dels primers passos; naturalment ja teníem un repertori amb les cançons que havíem après.

El meu germà començava a escriure les seves pròpies cançons, i jo cantava les que havia après de petita i en el cor. En Joan Ramon, pels seus estudis de nàutica, anava sovint a Barcelona, on li donaren un primer premi en un certamen de música marinera. Allà va conèixer Els Setze Jutges. I aquí permeteu-me que faci un punt i a part.

Ja sé que molts de vosaltres sabeu qui són Els Setze Jutges, però ara va tot molt de pressa i hi ha certa tendència a perdre la memòria. Aquest grup de gent, tots professionals d'altres àmbits (metges, escriptors, llibreters, advocats...) varen sorgir a principis dels seixanta, en plena dictadura i en una Catalunya sense

el seu govern. Però des del cor de la gent emergia una agitació cultural i també política, encara que clandestinament. Tot manifestava una clara voluntat de resistir en la defensa de les llibertats i de la nostra identitat, que des de la dictadura i la seva repressió sumant-hi la seva sordesa cap a les altres cultures i llengües de l'Estat espanyol —que, dit de passada, encara perdura— se'ns negava.

Els Setze Jutges, amb la seva valentia, varen participar d'una manera molt directa en tot aquest moviment, amb l'afany, com diria el poeta, de retornar a poc a poc el nom de cada cosa, construint un món millor, més normal, més lliure i més feliç.

Varen donar música i veu als nostres poetes, varen fer cançons noves i donaren peu a la Nova Cançó. En aquell moment la seva força expansiva va ser molt gran, i, corrent paral·lelament amb França i Itàlia, crearen una cançó en la qual primaven la bona música i el text de qualitat. Varen tenir un suport increïble de la societat civil, i al seu pas es crearen cases discogràfiques, centres per actuar, algun programa de ràdio i també un gran circuit d'actuacions arreu dels Països Catalans. Varen néixer amb ells cantants de la força lírica de Raimon (al País Valencià). I a l'Estat espanyol nasqueren veus i grups que s'emmirallaren en l'exemple d'Els Setze Jutges i de la Nova Cançó. Tot aquest esforç es va convertir en un arbre musical i poètic que, malgrat tot, no ha deixat de créixer.

El meu germà Joan Ramon va entrar en els Jutges, encara que no va deixar mai la marina mercant. Jo, en aquells moments, volia ser ceramista, i així, vaig anar a Barcelona, primer a estudiar a l'Escola Massana, i després vaig entrar a treballar al taller de ceràmica de Ca l'Aguadé, a Horta. Però naturalment el fenomen d'Els Setze Jutges i la Nova Cançó m'havien engrescat, així que a poc a poc, primer cantant cançons populars de les Illes, i després component cançons meves, vaig formar part dels últims Jutges, junt amb Lluís Llach i Rafael Subirachs. En dos o tres anys la ceràmica va quedar enrere i em vaig dedicar de ple a cantar.

Estic segura, avui més que mai, que si no hagués estat per ells no hauria cantat. Potser ara tendria un taller a Palma i em dedicaria també a la pintura.

Vaig començar a enregistrar els meus primers discos; el primer, dedicat a la cançó tradicional de Menorca. Creia que la meva música i les meves cançons havien de néixer de la saba del terror, de la música popular de la meva terra. Gràcies a persones com E. Gispert vaig començar a donar importància a les arrels de la música popular. Mirava el que havien fet altres cantants com Atahualpa Yupanqui i Violeta Parra, que a partir de la música popular del seu país havien fet cançons seves. Així, els primers anys de les meves actuacions en públic varen ser també de recerca i estudi de la música tradicional. Aquell interès meu va créixer en començar a viure lluny de Palma, i veure les illes Balears amb una certa distància.

Llavors em vaig dedicar a cercar a llibreries de vell cançoners i antigues gravacions. Gràcies a aquest afany tenc una petita biblioteca de cançoners dels Països Catalans. Tot el que fes referència a alguna cançó popular de la nostra terra ho investigava. La meva curolla em va convertir en col·leccionista incansable.

Les cançons que vaig anar trobant (romanços, de feina, de bressol, danses, cançons religioses) tenien un alt contingut de l'enyorança que jo sentia per Mallorca. Els treballs i els dies, l'amor, els naixements, els

laments, la vida i la mort. Sempre enmig de la cúpula dels colors, els vents, els astres, la mar de la nostra terra i les seves veus. Consider que totes aquestes cançons, a mesura que les he conegut i après, formen part d'un bagatge cultural popular dels més importants de la Mediterrània.

Vaig conèixer personalment el pare Ginard, franciscà que va recollir milers de textos de cançons tradicionals i els va recopilar en un cançoner fantàstic. També vaig poder sentir, i cantar amb ells, dos dels cantants de cançons populars més importants que hem tingut a Mallorca, Madò Buades, de la Pobla, i Biel d'es Cantó, de Llubí. Gràcies a ells hem pogut sentir aquestes cançons tan especials que, amb la seva elegància natural, varen defensar tota la seva vida.

I a poc a poc començ a constatar el rastre de tota la Mediterrània, la riquesa de les influències que ens havia portat la mar, tot el que significa el mestissatge constant de fa segles, que tant ha enriquit la música i la poesia populars de les illes Balears.

El continu intercanvi que va existir amb Catalunya, el País Valencià, el sud de França, Andalusia, Algèria, Tunísia, Malta, Itàlia, Grècia, Turquia..., tant políticament com comercialment, ha deixat una petjada immensa en la nostra manera de ser, de viure i de cantar. Una riquesa compartida durant molts segles i que, per ventura, des de ja fa uns cinquanta anys s'ha anat deteriorant a poc a poc. El mercat, els interessos, tot se n'ha anat cap a una altra banda. Ara l'intercanvi és majoritàriament turístic, i estem enlluernats i pendants de cultures musicals que ofereixen les grans multinacionals, sobretot les més comercials.

A partir d'aquí vaig intentar connectar i treballar amb artistes, músics i cantants de la ribera del *Mare Nostrum*: Al Tall, de València; M. Sanlúcar, d'Andalusia; l'Orquestra de Joventuts Musicals de Tunis; Lucilla Galeazzi, d'Itàlia; Zülfi Livaneli, de Turquia; Mikis Theodorakis, de Grècia; Cham Ensemble, de Síria; Mohammed Mounir i Hossam Ramzy Ensemble, d'Egipte. De tots ells n'he après molt, i tenc el convenciment que tenim moltíssimes coses que ens uneixen. Les vegades que hem fet música junts formen part dels moments més feliços que he tingut artísticament, amb un públic que al llarg dels anys m'ha anat seguint i sostenint sempre en aquestes direccions, malgrat les opinions diverses i dels que no hi creien gaire. Parlant de moments feliços: descobrir que les meves cançons també es ballaven, amb les coreografies de Nacho Duato i la dansa de Catherine Allard, i darrerament, compartir l'escenari amb Miguel Poveda, trobant lligams entre la música andalusa i els cants de Mallorca.

Amb el temps he constatat que em costa molta estona donar per acabada una cançó. Li dono moltes voltes. Al costat d'altres companys meus, que tenen tot el repertori que els és propi, jo tenc una producció limitada de cançons meves. Els meus repertoris s'han compost sobretot de cançons populars de les Illes i dels Països Catalans, cançons d'altres cantautors i composicions mediterrànies. I sobretot molta poesia. He musicat i cantat Ramon Llull, Bartomeu Rosselló-Pòrcel, Gabriel Alomar, Llorenç Riber, Maria-Antònia Salvà, Miquel Costa i Llobera, Joan Alcocer, Miquel Ferrà, Jacint Verdager, Miquel dels Sants Oliver, Miquel Àngel Riera, Joan Vinyoli, Josep Maria Llompart, Miquel Martí i Pol, Marià Manent, Joan Vergés, Pere Quart... Donar veu i música als poetes sempre m'ha agradat moltíssim.



De moments bons, la meua carrera en té molts, perquè essencialment he pogut fer el que m'ha agradat més: cantar. Des que vaig començar he sabut el que volia, però només els anys d'aprenentatge m'ho han permès. Aprendre a cuidar la veu al costat d'una gran cantant, amiga i mestra: Maria del Carme Bustamante. I després amb Yiya Díaz, amb el seu mètode Cos-Art, amb la qual vaig treballar molts anys per aprendre a cantar amb tota l'energia del cos. La veu és un element molt delicat. Per a mi, el color de la veu, si és que en té, s'assemblaria al de l'ànima. Un dels meus últims poemes, que voldria convertir en cançó es diu "La veu". I diu així:

*La veu*

La veu en sortir del cos  
Passa per l'ànima  
Que li dóna l'escalfor  
Com ho fa una mare

El cor li diu a la veu:  
—Canta el meu plor  
Ara que em mata el dolor,  
Canta'l si pots.

El pit li diu a la veu:  
—Com t'ho faràs?  
Si jo no puc alenar  
Com cantaràs?

Més enllà del dolor  
Més enllà de l'alenar,  
Les punxades de l'amor,  
Són les que em fan cantar.

Camins ressecs de l'estiu.  
A l'hivern camins de neu.  
Posa'm les mans al meu ventre  
Sabràs d'on em surt la veu.

Són molts anys ja com a cantant, gairebé quaranta-cinc. Un recorregut llarg, però que no m'ha pesat mai perquè m'he sentit molt ben acompanyada. Pels músics amb els quals he treballat i amb els quals he caminat per tants països, amb els quals hem fet tants discos i sense els quals no entendria el meu treball. Pels tècnics, que han possibilitat el moment artístic del recital. Pels mànagers, alguns més que altres, que ens han escoltat i donat bones perspectives per al nostre treball.

En tots aquests anys també hi ha hagut coses feixugues. En els primers, la censura, les prohibicions..., i més tard jo mateixa vaig pecar d'ingènua pensant que després de la dictadura de Franco l'Estat espanyol

reconeixeria la riquesa que significa per a la cultura que un estat tingui més llengües, i que per fi aquestes serien enteses i valorades. Com m'equivocava! I encara més greu em sap que als nostres mitjans de comunicació, els catalans, no hi hagi hagut mai un suport continuat cap a la nostra cançó i la nostra música.

El dia que als Setze Jutges ens donaren la Medalla del Parlament de Catalunya em va tocar a mi parlar en nom de tots. Adreçant-me al Govern deia: "Facin-nos el millor dels homenatges. Assegurin una presència viva de les nostres velles i noves cançons als nostres mitjans de comunicació. Aquestes cançons que segueixen enriquint des del plaer que produeix cantar-les la perdurabilitat de la parla natural dels Països Catalans. Moltes coses estan per fer encara."

Fa poc vaig actuar a l'obertura del curs de la Universitat Oberta de Catalunya. I avui tenc la possibilitat d'adreçar-me a tots vosaltres. Deixeu-me dir que sent una certa enyorança d'aquells anys en què la cançó i la universitat estaven més unides; voldria pensar que només ha sigut un parèntesi, i que aquells intercanvis tan enriquidors continuaran.

Avui em convertiu en doctora, i jo ara voldria ser una estudiant carregada d'entusiasme per caminar per aquesta casa de les savieses que no es poden acabar mai. Em compromet a oferir-vos el que jo pugui donar del meu ofici i coneixements, que no sé si són molts o pocs, però avui vespre, amb la vostra distinció m'he sentit reconeguda i estimada més que mai hagués pensat. M'heu fet sentir que form part d'una universitat que viu i treballa per al futur d'un país que no renunciarà mai als seus valors de cultura, llibertat, justícia i identitats nacionals.

Moltes gràcies.

## DISCURS DE CLOENDA

---

A càrrec del Dr. Joan Viñas Sala, rector de la Universitat de Lleida

Com molts moviments culturals o socials de llarga trajectòria, el moviment de la Nova Cançó té uns inicis incerts, tot i que —com ha assenyalat el doctor Tolmos— l'acta fundacional la va estendre el senyor Lluís Serrahima ara fa justament cinquanta anys.

Aquell moviment, vacil·lant en els seus inicis, va ser articulats principalment pels Setze Jutges —una experiència que la senyora Bonet acaba d'evocar—, es va desenvolupar ràpidament i va trobar, també aviat, una àmplia acollida en bona part de la societat catalana. Principalment en una joventut que aleshores arribava a la vida pública, de manera que no poques d'aquelles cançons es van acabar convertint en la banda sonora d'una generació de catalans i catalanes.

L'aparició i consolidació de la Nova Cançó es produeix, doncs, al llarg d'una dècada, la dels seixanta, que després ha estat definida com a prodigiosa. La societat americana i sobretot l'europea, la de l'Europa Occidental per dir-ho amb el llenguatge de l'època, acabava de superar definitivament el trauma que havia representat la Segona Guerra Mundial. El món occidental bullia en mil iniciatives i idees noves; com va dir el poeta, "tot era possible". Després, la Guerra del Vietnam i les imatges d'una Praga sota els tancs del Pacte de Varsòvia van enterrar una bona porció d'aquells somnis.

Tot i que en unes condicions polítiques molt diferents, Catalunya (i també moltes altres zones d'Espanya) va participar d'aquest moment d'eufòria històrica. La dura postguerra anava quedant enrere i el futur semblava a l'abast de la mà.

Tot estava per fer  
i tot era possible.

El repte que tot estava per fer va despertar no poques energies, també les artístiques, també les musicals. Després, tot no ha estat possible. Els condicionants polítics, però també els socials i potser els culturals, han estat més resistents al canvi del que l'optimisme d'aleshores podia fer preveure. Malgrat tot, gràcies als homes i les dones de la Nova Cançó, Catalunya i els Països Catalans van tornar a tenir cançons per lluitar contra la dictadura, per somiar en un món més just i lliure, per estimar, per divertir-se. Malauradament, hom té la sensació que l'excepcionalitat d'aquells orígens ha pesat injustament sobre la cançó catalana, que potser no ha acabat d'assolir, quan el país ha tingut els mitjans, el tracte que la creació musical, la cançó, té en qualsevol cultura i que, sense cap mena de dubte, es mereix; no per mèrits justos però aliens a la qualitat artística, sinó justament per això: per la seva qualitat artística i pel seu valor cultural.

La nostra doctoranda ha ocupat —ocupa encara— un lloc rellevant en aquesta història. Ja s’han posat en relleu els seus mèrits, i ella mateixa s’ha referit, des d’una perspectiva molt personal, a la seva trajectòria. Tanmateix, voldria, encara que sigui breument, referir-me a tres aspectes de la seva personalitat.

La trajectòria artística i personal de la senyora Maria del Mar Bonet ha estat un compromís amb la cultura catalana entesa com una unitat, tot i conservant els accents diferents. La Nova Cançó, feta des dels diferents països, va ser un moviment aliè a la fragmentació que més tard, i des d’interessos bastards, s’ha intentat introduir en el cos d’una sola llengua i una sola cultura. Diversa, però única.

D’altra banda, l’obra de la senyora Bonet ha trobat en la cultura popular, principalment en la cultura popular de la seva Mallorca natal, però també de les altres illes, una inesgotable font d’inspiració, alhora que ha dedicat a la seva divulgació una bona part de la seva activitat musical.

Finalment, filla de la Mediterrània, ha fet de la seva obra un pont entre pobles i cultures. El món d’aquesta mar ha estat bressol d’unes civilitzacions que, com poques altres, han influït en la història de la humanitat. Tanmateix, és també una de les zones més conflictives del món, tant des de la perspectiva de vells i enquistats plets bèl·lics com des del nou desafiament que presenta el contrast entre dos mons (un de ric i un altre de pobre, unes diferències que la proximitat fan més ignominioses). Ara més que mai cal reconstruir veritables llaços d’amistat i cooperació entre els diferents pobles i cultures que habitem a la riba mediterrània. El mallorquins, en aquesta feina, tenen il·lustres predecessors en homes com Ramon Llull o Anselm Turmeda, antic alumne de la Universitat de Lleida, on va estudiar, segons pròpia confessió, “les ciències *Naturalium* i l’astrologia durant sis anys”.

Compartim amb vostè, senyora doctoranda, aquestes inquietuds. Aquesta universitat era, en temps d’Anselm Turmeda, lloc d’encontre d’estudiants de totes les terres de la Corona d’Aragó, fogar, doncs, de la llengua i la cultura catalana. Fidels a aquesta tradició, honorem avui la vostra trajectòria, i al fer-ho honorem aquell moviment que anomenem Nova Cançó. Compartim amb vostè el compromís amb el propi territori, amb la seva gent, amb la seva cultura, amb la seva parla; és aquest compromís una de les nostres senyes d’identitat. Ens preocupa, finalment, la pau del món, i per tant, la de la Mediterrània; aquesta universitat, juntament amb les altres d’aquest entorn, treballa en empreses de cooperació i d’intercanvi, sempre en termes d’igualtat, única manera de fer progressar unes relacions estables i pacífiques.

Així doncs, per totes aquestes consideracions, la Universitat de Lleida s’honora d’acollir en el claustre de doctors i doctores la senyora Maria del Mar Bonet, amb el decidit convenciment que la seva presència ens enriqueix, que tindrem en ella una decidida amiga i que la seva presència ens esperonarà a continuar avançant pel camí aquí assenyalat, amb la certesa, també, que quan hi ha mala mar, quan

Molts dies sense alegria,  
a estones no alenaria  
si no tengués ses cançons.

Moltes gràcies.



***HONORIS CAUSA***

---

**RICHARD WAYNE LIGHT**

---

7 D'OCTUBRE DE 2010

---

SALÓ VÍCTOR SIURANA DEL CAMPUS DEL RECTORAT



## LAUDATIO

---

A càrrec del Dr. José Manuel Porcel Pérez

Distinguished Rector, members of the university community, colleagues, ladies and gentlemen.

It is a great honor and privilege for me to present Professor Richard Wayne Light for the conferment of an honorary doctorate by the University of Lleida. He is deserving of such an award for his human qualities and scientific contributions.

Professor Light was born in the city of Steamboat Springs, Colorado, in 1942. He graduated from the John Hopkins University Medical School in Baltimore, Maryland, and then completed the internal medicine and pulmonary diseases training program. He subsequently pursued an academic career at the Louisiana State University School of Medicine and became an outstanding clinician and teacher. In 1978 he was appointed Chief of Pulmonary Diseases at the Veterans Administration Medical Center in Long Beach, California, and Professor of Medicine at the University of California. In 1997 he obtained the title of Professor Emeritus, which formally recognized his long academic association with the School. In the same year he moved to Nashville, Tennessee, and took up his current position as Professor of Medicine at Vanderbilt University.

Through his publications and lectures all over the world, Professor Light has become recognized as an authority in the field of pleural diseases. He has authored over 300 original manuscripts, which were published in the journals with the highest impact factor, including the *NEJM*, the *JAMA*, *The Lancet*, *Annals of Internal Medicine*, the *AJRCCM*, *Archives of Internal Medicine*, *Thorax*, *Chest*, *The European Respiratory Journal*, *The American Journal of Medicine*, *Cancer*, and *Medicine*. A great number of these publications have resulted from international collaborations with his fellows and friends, of whom we are proud to form part. The articles by Professor Light, as written expressions of his expertise, are highly regarded and extensively cited in the medical community. His research has had an important impact on routine clinical practice. For example, his famous criteria, developed 38 years ago to discriminate transudates from exudates, are still the gold standard and a pragmatic first step for confronting a patient with an undiagnosed pleural effusion. In 1995, he also devised an original classification of parapneumonic effusions based on the presence of bad prognostic factors, which has had important implications in therapeutic decision making. An additional invaluable contribution of Professor Light relates to the development of animal models for studying malignant and infectious effusions, as well as the mechanisms of pleurodesis for a number of different sclerosing agents. The role of a myriad of pleural fluid tests, the natural history of pleural effusions occurring after coronary bypass graft surgery, and the use of indwelling catheters for the outpatient management of malignant pleural effusions are also on the list of his research achievements.



Professor Light's most renowned book, *Pleural Diseases*, was first published in 1983 and is now in its fifth edition. It is considered to be the Bible for all physicians and researchers looking for information on this subject. Moreover, he co-edited an equally noteworthy *Textbook of Pleural Diseases*, which recently won the first prize in the Respiratory Medicine category of the prestigious BMA Book Awards. Since 1994, Professor Light has been the author of the chapter on Pleural Disease in Harrison's, the most famous textbook on Internal Medicine. He has served on the editorial board of numerous international journals. He is currently the section editor for Diseases of the Pleura in *Current Opinion in Pulmonary Medicine* and the editor of the *International Pleural Newsletter*. It would take too long to list all the committees or international advisory bodies on which he has functioned as a chairman or member. It is little wonder that Professor Light has received prestigious awards from the ACCP and the ATS.

There have been few clinicians, if any, who have contributed so much to our understanding of pleural diseases worldwide. Fortunately for me, Professor Light, our paths crossed some 10 years ago. Not only have I personally witnessed your rigor and integrity in research, but I've also been impressed by your warmth and extraordinarily sincere personality —qualities that cannot be measured by citation analyses, as were your publications.

For all these reasons, Distinguished Rector, it is with great pleasure that I present to you, for admission to the degree of honorary doctor, Professor Richard Wayne Light.

## ACTE DE DOCTORAT *HONORIS CAUSA*

---

A càrrec del Sr. Richard Wayne Light

### The Story Behind Light's Criteria

Es para mí un gran honor recibir el grado de doctor *honoris causa* por la Universidad de Lleida, particularmente por tratarse de la más antigua de Cataluña. Mi más sincero agradecimiento al professor José M. Porcel por nominarme para este cargo honorífico. Mi discurso versará sobre la historia de los criterios de Light.

A patient who has fluid between his lung and chest wall is said to have a pleural effusion. The fluid comprising the pleural effusion is called pleural fluid. There are basically two types of pleural effusion. One type occurs due to local factors in the chest and is called an exudate, while the other occurs due to systemic factors such as heart failure and is called a transudate. I developed a method for distinguishing transudates from exudates about 40 years ago. The method is called Light's criteria and this talk will outline how it came into being.

When I was an intern in medicine at Johns Hopkins Hospital in Baltimore, Maryland in 1968-1969, there was a period in which a large percentage of my patients had a pleural effusion. The chief resident, Dr. Richard Winterbauer, would make rounds about midnight and would always ask me if I had sampled the pleural fluid and what were the results of the laboratory tests on the pleural fluid. At that time we would routinely measure the cell count and differential cell count, the glucose, and the protein, and do smears and cultures on the pleural fluid to see whether an infection was present. I would ask Dr. Winterbauer the significance of the various pleural fluid findings and for the most part he had no answer.

It was at this time that additional measurements were being made on blood, such as the lactic dehydrogenase (LDH), SGOT and SGPT. At about the same time, blood gas machines became available, allowing one to accurately measure the degree of acidity (the pH) and the levels of carbon dioxide and oxygen in body fluids. I theorized that some of these new measurements might be useful in the differential diagnosis of pleural effusions, which have many different causes. After doing a literature review, I developed two hypotheses. The first was that the pH of pleural fluid would be lower in tuberculous pleural effusions than in other exudative pleural effusions. The basis for this hypothesis was an article in the Scandinavian Journal of Respiratory Disease that purported to show this. My second hypothesis was that LDH isoenzymes would be useful in the differential diagnosis of exudative pleural effusions. There are five different types of LDH called isoenzymes. In order to get the absolute value of the LDH isoenzymes, I needed to have the total LDH in the pleural fluid and the serum. A previous study on pleural fluid LDH had concluded that the pleural fluid LDH was elevated in malignant pleural effusions compared with other exudative pleural effusions such as those caused by pneumonia or tuberculosis.

I submitted the protocol to the Institutional Review Board at Johns Hopkins Hospital and received their approval. I made the following arrangements to obtain the various tests. The blood gas machine was in the pulmonary function laboratory and I could measure all the pleural fluid blood gases myself. The clinical laboratory would measure the protein, LDH, and glucose in the serum and pleural fluid without charge. However, I did have to come up with funds to pay for the LDH isoenzymes. I received a small grant from Johns Hopkins Hospital to fund this.

In order to get called when patients with pleural effusions were admitted, I made a deal with my fellow interns and residents. If they would call me when they sampled the pleural fluid with a thoracentesis, I would do the cell count and differential on the pleural fluid. These were duties for which they would normally be responsible. I found out in a hurry that with this arrangement I often got called in the middle of the night about pleural effusions.

The study did not start well. One of the first patients I studied was a young man with an exudative lymphocytic effusion. His pleural fluid pH was 7.40, which is normal. The patient turned out to have caseating granulomas on the needle biopsy of his pleura, which is diagnostic of tuberculosis. So much for the first hypothesis that one could diagnosis pleural tuberculosis by the pleural fluid pH. Shortly thereafter another patient had a pleural fluid pH of 6.95, which is very low. The pleural fluid was clear yellow and the pleural fluid glucose was not reduced. However, the pleural fluid grew *Streptococcus pneumoniae* and the patient eventually developed a frank pneumococcal empyema with pus in his pleural space. This was the first case that suggested that a low pleural fluid pH might be an indicator that a pleural effusion associated with pneumonia would need drainage of the pleural fluid.

Over a two-year period I studied over 150 pleural effusions. I submitted an abstract of my preliminary findings to the American Thoracic Society for their annual meeting in 1971. The abstract was rejected. I was devastated.

In early 1972 Johns Hopkins had a reunion for some of its alumni. My mentor, Dr. Wilmot C. Ball, Jr., suggested that I present something on the pleural fluids that I had been studying. At that time transudates and exudates were usually separated by using a protein level of 3.0 gm/dl. I elected to see how this would work on my set of pleural effusions. On one rainy, sleety Sunday in Baltimore, Maryland, I spent several hours with a pencil and graph paper plotting protein levels, LDH levels and ratios of the pleural fluid protein and LDH in the pleural fluid and serum.

When I examined my plots, it was obvious that no single value of any of these measurements correctly identified all transudates and exudates. If the cutoff was made high enough so that all transudates were below the cutoff level, then some exudates would be classified as transudates. My objective at that time was to identify all exudates correctly. Therefore I elected to make the cutoff points such that no transudates were above the cutoff level. I noticed that when I did this, some exudates were in the transudative range for each of the measurements. However, I also noticed that if you used three different cutoff levels such that no transudates were above the cutoff line, one could identify almost all transudates and exudates correctly. The three cutoff points that I found were a pleural fluid/serum protein ratio greater than 0.5, a pleural fluid/serum LDH ratio greater than 0.6 and an absolute pleural fluid LDH greater than two

thirds the upper normal limit for serum. An exudative effusion met at least one of these three criteria while a transudative effusion met none.

I presented these data to the alumni and they did not seem particularly impressed. I also submitted an abstract on the separation of exudates and transudates by the above criteria to the American College of Physicians in 1972. It was accepted for an oral presentation in Atlantic City. This was the only oral presentation that I ever participated in where the audience graded the contents of the presentation. I got at most average marks—certainly nothing to suggest that these cutoff levels would still be in use almost forty years later. Nevertheless, I wrote the paper and submitted it to the *Annals of Internal Medicine*. There it was accepted with minimal revisions.

This method of separating transudates from exudates was first referenced as Light's criteria in 1989, although the method was used extensively in the intervening years. Since the original publication in 1972, many studies have compared other measurements with Light's criteria for the separation of transudates and exudates, but in general Light's criteria have been proven to be better than anything else. I am amazed that after 38 years Light's criteria are still being used.

I believe that several lessons can be learned from my experience in developing Light's criteria. First, if you want people to cooperate with you on your research, you need to make it worthwhile for them. In this case, I did some of the work that they would otherwise have had to do. Second, although research is best done when it is hypothesis-driven, it is worthwhile to look at your data to determine whether there are other interesting findings. From this study overall, I wrote five papers: on Light's criteria, which this talk is about, on glucose and amylase in pleural fluid, on cells in pleural fluid, on the diagnostic usefulness of pleural fluid pH, and on LDH isoenzymes in pleural fluid. Third, if you initially submit your work and it is not particularly well received, do not give up. Remember that the first abstract on Light's criteria was turned down. Fourth, it is better to be lucky than to be smart. It did not take a genius IQ to sit down and make the plots of the protein and LDHs. Fifth, meaningful research need not be unduly complicated. I have now written more than 400 papers and the one dealing with Light's criteria is probably the simplest of them, but it is the one that made me the most famous.

Thank you for your attention.

## DISCURS DE CLOENDA

---

A càrrec del Dr. Joan Viñas Salas, rector de la Universitat de Lleida

Senyores i senyors,

La importància i el valor que la universitat dóna a aquest nomenament, el més alt honor que aquesta institució concedeix, es posa de manifest en la solemnitat d'aquest acte, marcat per un ritual antic i d'un alt valor simbòlic.

The importance and value that the university gives to this award, the highest honor that it confers, is revealed in this solemn ceremony marked by an ancient ritual and great symbolic value. The University of Lleida, created by King James II and Pope Bonifacius VIII in 1300, is one of the oldest universities in the world. Since 1991 it has been transformed to become a modern University. Over the last few years years, the University of Lleida has awarded this honor to only a few personalities from all over the world who have excelled in different branches of knowledge, and it is therefore also an honor for us.

Today, with this doctorate, Lleida University wishes to acknowledge the contribution of a man who has dedicated his whole live to medicine and to fighting for better quality of life for humankind. We also know that by conferring this honor we gain a supporter, and we will benefit from his wisdom and his humanity.

Thank you very much, Professor Porcel, for your excellent laudatory speech on Professor Light, one of the best-known pulmonologists at an international level due to his contributions to knowledge of diseases of the pleura. Professor Light is a complete scientist, a physician who is interested in his patients. At the bedside he finds the questions that he takes to the laboratory, combining high-quality clinical and basic research in one specific area, pleural diseases, and in other aspects of respiratory medicine (eg COPD).

Because of his deserved prestige, today there are few international medical conferences on pleural disease at which Professor Light is not present. He has lectured in over 40 different countries (and continues to do so today at the age of 68, when he could have retired). His particular charisma has gained countless friends who have worked with him in clinical research.

Professor Light is sensitive towards developing countries and helps them to improve their clinical work. We must also thank him for his ability to enhance foreign groups interested in pleural diseases, in which he has acted as a mentor. In particular, I wish to thank him for his help with the Lleida research group in pleural disease.

Whether or not they are aware of it, all patients teach the doctor. Each diagnosis and treatment is a process of research, and each patient can and will provide conclusions for others. We learn from successes and from failures. But for this to happen one must be mentally prepared for this process of learning and research, have the knowledge to use it, know the methods of research, and be very humble.

The doctor is not only a scientist hiding behind a mechanical device or a computer. To be a competent doctor one must be good person, a humanist. A famous TV series draws a picture of a doctor whom I do not consider to be a good doctor, even if he is right with the diagnosis. Patients need to be treated as human beings and doctors must be sensitive to their problems and fears and empathize with them. In medical schools we must prepare medical students to acquire these skills, and to do this we must develop their emotional intelligence.

In our medical school we try to teach our students to become good physicians, with skills based on knowledge, skills and those human attitudes. The books of Professor Light form part of their references for pleural and pulmonary diseases.

Congratulations, Professor Light, for your life dedicated to medicine and for all your success. Thank you for agreeing to become an honorary doctor of Lleida University. Today our university welcomes to our faculty a man from science, but also from humanities.

These are, ladies and gentlemen, the arguments used by the Board of Governors of our university when, by unanimous agreement, it decided to invite such an illustrious professor to the Faculty of Medicine. The University of Lleida will benefit from his knowledge and will have a new supporter around the world. Therefore, on behalf of the university community, we thank him.

Aquests són, senyores i senyors, els arguments que tenia el Consell de Govern de la nostra universitat quan, per acord unànime, va decidir incorporar al claustre de doctors tan il·lustre professor. La Universitat de Lleida es beneficiarà del seu saber i al mateix temps tindrà un nou valedor arreu del món. Per això, en nom de la comunitat universitària, li'n dono les gràcies.







***HONORIS CAUSA***

---

**CARLOS MARTÍNEZ SHAW**

---

29 D'OCTUBRE DE 2010

---

SALA D'ACTES DEL CAMPUS DEL RECTORAT



**LAUDATIO**

A càrrec del Dr. Roberto Fernández Díaz

**Carlos Martínez Shaw, historiador modernista<sup>1</sup>**

A doña Concha y a don Joaquín,  
que siempre me acogieron en Sevilla.

**I**

Cuando fuera de nuestra institución me preguntan qué es un universitario, suelo decir que tres cosas diferentes en una indivisible. Como es notorio, se trata por supuesto de una única condición administrativa y laboral que en general permite vivir dignamente a quien la adquiere; pero, sobre todo, debería ser una vocación y un compromiso por guardar y hacer guardar una triple obligación: venerar la docencia, amar la investigación y comprometerse con la gestión de la vida universitaria.

Ahora bien, todos sabemos que entre el es y el debería ser hay casi siempre una distancia que la política es la encargada de tratar de acortar. Sin embargo, algunas veces hace falta poca política porque ya de suyo la vida se ocupa de hacer coincidir lo que debería ser con lo que realmente ya es. Perdonen este inicio un tanto alambicado con ribetes de rudimentaria ontología. En realidad, simplemente quiero decir que la cuestión básica por la cual se otorga la condición de doctor *honoris causa* de la Universitat de Lleida al profesor Carlos Martínez Shaw, es porque su trayectoria vital, profesional y académica representa paladinamente lo que algunos pensamos que es un paradigma de profesor universitario que ha sabido y sabe guardar un fecundo compromiso con enseñar, con investigar y con gestionar la vida académica en beneficio de la sociedad que le ha confiado estas tareas.

Permítanme empezar la glosa de su trayectoria con una breve referencia personal. Cuando nos conocimos corría octubre de 1975. Fue en una de aquellas frecuentes e interminables asambleas que se organizaban en los pabellones de Pedralbes, donde estábamos provisionalmente instalados los estudiantes de Geografía e Historia a la espera de la nueva sede de la Facultad. En esta ocasión, se trataba de una reunión cuyo motivo era precisamente reclamar que las clases pudieran impartirse lo antes posible en el nuevo edificio, al que solo le faltaban algunos detalles que a los estudiantes nos parecían más que secundarios.

---

1. Buena parte de las afirmaciones que se realizarán en el presente texto provienen de la información adquirida en mi relación de "hermandad" durante treinta y cinco años con Carlos Martínez Shaw. Otra parte puede comprobarse con la consulta de su amplio y variado currículum. Resulta igualmente de utilidad la lectura de la entrevista realizada a nuestro historiador por Roberto Fernández, Àlex Sánchez y Joaquim Prats, "Carlos Martínez Shaw. De comercio, colonias y sociedad", *Aula. Historia Social*, 21 (2009), pp. 5-15. (Este texto es la versión ampliada de la laudatio leída el 28 de octubre de 2010 en el acto de investidura de Carlos Martínez Shaw como doctor *honoris causa* de la Universitat de Lleida.)

En el transcurso de aquella agitada asamblea que yo moderaba, y en la que también participaban algunos “penenes” (profesores no numerarios), varias fueron las veces que un joven profesor me pidió la palabra. Y con la arrogante seguridad propia de mi juventud y el igualitarismo radical que entonces corría por mis venas, otras tantas fueron las ocasiones que le indiqué de manera imperativa que todavía no era su turno y que debía esperarse. Finalmente, el joven profesor pudo hablar, y con gran claridad expositiva nos proporcionó la información necesaria y la interpretación correcta para que la asamblea pudiera encontrar su rumbo y finalizara con el acuerdo de esperar las gestiones que él mismo decía estar realizando. El joven profesor era el jefe de estudios de la Facultad de Geografía e Historia que a la sazón dirigía el decano Emili Giralt, personaje sobrio pero entrañable que siempre me pareció como una de esas figuras estoicas capaces de mantener la calma y la dignidad en cualquier circunstancia.

Aquel profesor era Carlos Martínez Shaw, tenía en esos momentos treinta años justos y acababa de aprobar sus primeras oposiciones como adjunto numerario. Su exacta identidad la conocí una semana después, cuando contemplé con asombro, y algo de espanto, que el profesor que entraba a impartirnos la asignatura de Introducción a la Historia era el mismo al que había negado reiteradamente el uso de la palabra en la susodicha asamblea. Como es natural nada ocurrió. Bueno, sí que pasó algo: en el transcurrir de aquella clase tuve la sensación de que se abría ante mí un mundo intelectual nuevo, algo muy parecido a lo que venía buscando desde hacía tiempo.

Recuerdo bien que la clase versó sobre la objetividad en la historiografía, y puedo afirmar, si se me permite un tono algo trascendente, que fue de capital importancia para mi futuro intelectual, académico y personal. Había estado a punto de hacer Filosofía porque me interesaba intuitivamente el eterno problema humano de la verdad. Había dudado mucho entre dedicarme a conocer a los grandes filósofos o en saber qué pasó durante la Revolución Francesa. Pero aquella apasionada, lúcida y didáctica clase fue para mí un faro que sirvió de guía en la bruma en que estaba envuelto. Algo que vino a mostrarme la relevancia social de la enseñanza. Algo que vino a indicarme lo importante que era reconstruir con rigor el pasado para bien vivir el presente. Algo que vino a decirme, al fin, que dedicándome a la docencia de la historia podía encontrar sentido a mi vida y que no me había equivocado eligiendo aquella carrera. Ese fue, sin duda, mi primer débito con Carlos Martínez Shaw. El primero de una larga lista de adeudos que él nunca admitirá, pero que conocen bien nuestros amigos comunes.

Sin embargo, no es el momento para hablar de esta deuda personal entre maestro y discípulo. De lo que cabe ocuparse ahora es del adeudo colectivo que tenemos con nuestro historiador. El que tiene el modernismo hispano, el que tiene la universidad española y el que más particularmente tiene la Universitat de Lleida. Un debe que empezamos a saldar de manera parcial con el haber de su nombramiento como doctor *honoris causa* de nuestra universidad ilderdense. Así pues, como mandan los cánones del protocolo académico, es preciso ocuparnos a continuación de acreditar nuestro reconocimiento presentando públicamente su fecunda trayectoria intelectual y académica.

## II

En el número 14 de la calle Cano y Cueto del popular barrio hispalense de la Puerta de la Carne, junto al mítico barrio de Santa Cruz, nació nuestro historiador un 28 de junio de 1945. Vino al mundo como fruto

del siempre bien avenido y longevo matrimonio entre don Joaquín Martínez y doña Concepción Shaw. Estamos, pues, ante un sevillano por los cuatro costados. Un sevillano por azar del nacimiento pero también por posterior vocación de serlo. Un sevillano enamorado de Hispalis, que atesora un enciclopédico conocimiento de su ciudad y que debería ser declarado cicerone oficial por sus autoridades. Pero, eso sí, un sevillano de identidades suaves, capaz de sentirse al tiempo andaluz y español, y desde luego, como veremos, también algo catalán. Con el racionalismo ilustrado por bandera, ha sabido siempre combinar el cosmopolitismo propio de la Ilustración, que le ha llevado a viajar por los cinco continentes buscando saborear las culturas de la humanidad, con la pertenencia identitaria sevillana-andaluza-española, sin dejar de sentirse siempre un enamorado admirador de la tierra catalana, en la que tan amplia y prolífica etapa de su vida ha pasado, como más adelante detallaré.

Pero volvamos a 1945. Desde su infancia empezó a dejar constancia de sus cualidades intelectuales, entre las cuales la memoria ha sido una de las más destacadas. Como bien sabemos amigos y colegas, su infalible memoria es uno de sus rasgos característicos que provoca en muchos de nosotros una sincera admiración combinada con una sana envidia. Un don natural que, no obstante, se ha encargado de desarrollar y que siempre ha ejercido con humildad, sin aspavientos, sin pedantería, sin querer apabullar a nadie y sin atisbos de ostentación o exhibicionismo, actitud esta última que ha procurado mantener siempre alejada de su comportamiento vital siguiendo el testimonio de su admirado Georges Brassens. Una memoria, por cierto, que no le ha impedido mostrar una esmerada capacidad conceptualizadora que ha favorecido su competencia para analizar la realidad histórica desde las colinas de la abstracción generalizadora y la teoría.

Sus estudios de primaria los cursó en el Colegio Miguel de Mañara instalado en el espléndido palacio de Don Miguel de Mañara Vicentelo de Meca, donde confiesa haber sido un alumno aplicado pero de irregular conducta. Posteriormente pasó a estudiar en las Escuelas Francesas, donde mejoró su comportamiento al tiempo que continuó obteniendo las máximas notas, recompensadas cada año con el Premio de Excelencia. Es más que posible que de esos tempranos tiempos provenga su confeso amor por la cultura francesa y su dominio de la lengua de Flaubert, enseñada con cariño y eficacia por uno de sus profesores preferidos, don Florentino Enjolras. Un dominio del francés que, con el transcurrir de los años, le ha permitido traducir, con rigor y elegancia, una obra de síntesis sobre la historia moderna editada por la Editorial Salvat en 1982 y, más recientemente, el pionero libro de Henry Lapeyre sobre la familia de comerciantes de los Ruiz en 2008. Un manejo de lenguas que ha ido extendiendo sucesivamente al catalán, al inglés, al alemán, al portugués y al italiano con algo más que solvencia por su parte y que le ha permitido, en suma, el tan preciado bien intelectual de estar en permanente conexión con la historiografía internacional de las últimas décadas.

El preuniversitario lo cursó en el Instituto San Isidoro, mostrando nuevamente sus cualidades intelectuales con otro brillante expediente académico. Durante su estancia en dicha institución reconoce la especial influencia de su profesora de griego, doña Esperanza Albarrán, y también la de don José Muñoz Pérez, quien le enseñó la maestría que siempre ha mostrado en tomar anotaciones y en preparar conferencias. Aunque casi todas las especialidades de aquella secundaria se le daban bien, incluyendo las matemáticas, lo cierto es que las llamadas humanidades acabaron convenciéndolo con relativa facilidad.

La economía familiar era ciertamente modesta, pero un joven con aquellas cualidades resultaba casi obligado que fuera a la universidad. Doña Concha y don Joaquín no lo dudaron. Nuestro futuro historiador tampoco. Hubo que abordar, pues, el siempre complicado asunto de elegir la carrera y la profesión con la que ganarse la vida. La elección se situó entre Derecho y Filosofía y Letras. A favor del mundo de las leyes estaba la preferencia paterna, que veía en el ámbito jurídico una mejor salida laboral, mientras que a favor del universo de las letras resonaban las palabras de la profesora Albarrán, cuando había recordado a sus alumnos con vocación humanística que un catedrático de bachillerato ganaba 7.000 pesetas al mes. Un nada despreciable sueldo que por aquel entonces representaba bastante más de lo que ganaba el pluriempleado don Joaquín con su taxi Chrysler de la parada de la plaza de San Pedro y con su empleo como administrativo en la Pirotecnia de Sevilla.

Hoy sabemos que acabó venciendo doña Esperanza. No era desde luego una mala opción. Si la suerte le sonreía, al menos podría ganarse la vida con holgura ejerciendo algo que ya formaba parte de su esencia vocacional: acumular conocimientos para enseñarlos a los demás. Algo a lo que le hemos llamado siempre docencia y que es sobre todo una actitud vital que a nuestro personaje le ha acompañado a lo largo de su trayectoria. A la postre, sería su inclinación profesional más sentida y uno de los rasgos más destacados de su personalidad humana e intelectual, de la cual me ocuparé más adelante con mayor detalle.

La Universidad de Sevilla que le acogió no era la mejor de su historia. En medio de la mediocridad intelectual propiciada por el franquismo, cursó la especialidad de Historia General entre 1962 y 1967. La carrera la finalizó con un expediente inmaculado puesto que obtuvo la máxima nota en todas las asignaturas, y ello le mereció el premio extraordinario de licenciatura, el premio de la Real Maestranza de Sevilla, el premio del Ayuntamiento de Sevilla al mejor expediente universitario y, un año más tarde, nada menos que la Cruz de la Orden de Alfonso X el Sabio al Mérito Académico.

Sin duda había aprovechado el tiempo por su reconocida aplicación académica, pero también gracias a que en aquella gris y brumosa institución universitaria conoció a algunos profesores de los que siempre ha manifestado guardar un grato y agradecido recuerdo por la luz intelectual que le ofrecieron. De don Agustín García Calvo aprendió el amor por el mundo clásico, por el teatro y por Brassens. De don Antonio Blanco Freijeiro, el aprecio por el arte y su historia, que siempre ha sido una de las pasiones más evidentes de la insaciable curiosidad intelectual de nuestro personaje. De don Juan de Mata Carriazo, procedente de la Institución Libre de Enseñanza, le quedó la admiración por su oratoria, que confiesa no haberla conocido mejor. De don José Luis Comellas, el valor por un rigor didáctico que siempre ha procurado seguir a lo largo de sus años de docencia. Y de don José Manuel Cuenca Toribio, en aquella época un joven profesor adjunto con muchas inquietudes, recuerda que fueron vitales para su formación los seminarios que organizaba para un grupo de alumnos que ya manifestaban una cierta inclinación por el estudio de la historia. Fue precisamente en aquellas sesiones en las que pudo tomar contacto con la lectura del renovador historiador galo Fernand Braudel y con la cada vez más influyente Escuela de los *Annales*.

Acordándose de las palabras de doña Esperanza, empezó a preparar las oposiciones para la enseñanza secundaria. En aquella época resultaba la salida profesional más corriente. Y tal vez la más idónea para él, pues era una magnífica oportunidad para poder utilizar su excelente preparación académica y su

ancha memoria. Todos los que le conocemos no albergamos duda alguna de que hubiera acabado obteniendo un sobresaliente resultado como opositor. Pero no hizo falta que se pusiera ante un tribunal. Esa regularidad social llamada azar, que existiendo nadie sabe como funciona, se interpuso en su camino. Un día de los que se hallaba preparando las oposiciones en la biblioteca de su facultad, el profesor Cuenca Toribio le hizo una oferta que no pudo rechazar y que iba a cambiar su vida. El ofrecimiento era el siguiente: acompañarle como ayudante a la Universidad de Barcelona, donde este último acababa de ganar la oposición de agregado de Historia Moderna.

Transcurría 1967, tenía veintidós años y su llegada a la Ciudad Condal resultó una verdadera revelación personal. Un sevillano que apenas había salido de Andalucía se establecía con armas y bagajes en la cosmopolita capital de Cataluña. Se instalaba en una universidad plagada de antifranquismo y en una sociedad barcelonesa plena de vitalidad y de frondosas huestes progresistas. Ahora se abría para el joven licenciado hispalense un nuevo mundo cultural que colmaba sus deseos de consumo artístico con cine de arte y ensayo, con teatro innovador, con exposiciones de arte, con la Nova Cançó, con encuentros científicos renovadores con historiadores a los que admiraba desde su tierra natal. También un nuevo mundo político que venía a responder a una inquietud social que ya entonces se situaba en el universo de la izquierda, algo que como él mismo ha afirmado en alguna ocasión se había nutrido en cierta medida en el seno de una familia “republicana y descreída”. El vigor político, intelectual y cultural de aquella Barcelona abierta al mundo pronto abrió un hueco en su corazón andaluz y, según propia confesión, marcaría de manera indeleble toda su existencia. Una cavidad en la que siempre tendría acomodo su cariño por la Ciudad Condal y por la cultura catalana de la que también se siente parte integrante. Como él mismo ha dicho, “fue una auténtica fiesta del espíritu, más que el París de Hemingway”.

No debe resultar extraño, pues, que en el mítico 1968, un año después de su llegada a Barcelona, se incorporara a la reivindicación de los “penenes” por conseguir mayor estabilidad en sus puestos de trabajo y una universidad mejor. No era su primera porfía universitaria, puesto que siendo estudiante había sido delegado de curso en lucha para acabar con el franquista Sindicato de Estudiantes Universitarios. Ni tampoco debe resultar raro que se afiliara a los partidos que en aquella época representaban la verdadera vanguardia de la lucha antifranquista en Cataluña. Primero lo hizo en Bandera Roja, en 1969. Y a partir de 1974 entró a formar parte de la cantera de intelectuales que habitó el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC). Unos partidos en los que conoció, entre otros muchos, a quienes serían para siempre gentes queridas y admiradas por él como Gregorio López Raimundo, Manuel Sacristán, Paco Fernández Buey, Jordi Solé Tura, Jordi Borja, Marina Subirats, Eliseo Aja, Jaume Mascaró, Laly Vintró o Alfonso Carlos Comín, de cuya Fundación fue uno de los promotores.

Su militancia no fue epidérmica sino comprometida. Durante años se incorporó a la lucha contra el régimen franquista guiado por sus principios éticos y por sus ideas sobre la razón civilizatoria. Con su habitual entrega y con su reconocida capacidad analítica, vivió intensamente aquella conflictiva época de reuniones clandestinas, de incertidumbres y de miedos, pero también de ilusiones y esperanzas. Eran los tiempos de la Transición española, los mismos que en la actualidad algunos autores y políticos califican, en mi opinión con suma ligereza y en un claro ejemplo de anacronismo, como una época de castrantes traiciones, origen al parecer de todos nuestros actuales problemas colectivos como país.



Fueron, en efecto, años de compromiso político, pero también años apasionantes en los que se convertirá en un profesor cada vez más maduro, capaz de combinar el progreso profesional y académico con el progreso humano y vital, simbiosis que bien sabemos que es imprescindible para construir un buen historiador. Fueron tiempos en los que nuevos universos personales se abrieron ante él produciendo no pocas mutaciones en su cuerpo moral e ideológico. Una época en la que además vino al mundo su querido hijo Miguel, nacido en 1971 como fruto temprano de su primer matrimonio celebrado dos años antes con Carmen Clavijo.

Así pues, en Barcelona participó de los anhelos autonomistas del pueblo catalán que se expresaron en aquel grito entonces mancomunado y ahora mítico de “Llibertat, Amnistia i Estatut d’Autonomia”. Un clamor de época que llevó a miles de catalanes a salir reiteradamente a la calle para hacer comprender a las Españas que era posible construir un nuevo Estado alejado del nacionalismo español uniformista. Nuestro historiador hispalense vivió y sigue viviendo como suya la causa de la autonomía catalana. Vivió y sigue viviendo como justa y pertinente la lucha por defender la lengua catalana que practica, la cultura catalana de la que también forma parte por su sólida contribución al conocimiento de su historia y la identidad propia de la catalanidad que, no siendo la suya personal de origen, sí que ha pasado a formar parte de su ser social. Y eso se nota con creces, por ejemplo, en sus atinados y sugerentes comentarios sobre las veinte mejores obras de la literatura catalana de todos los tiempos que efectuó durante dos años para el periódico *El País*.

Bien puede decirse que está políticamente instalado en un catalanismo clásico y moderado, que ve perfectamente compatible su sumada adscripción sentimental a la *senyera* y a la bandera de Carlos III. Un catalanismo que rechaza una visión monolítica de la españolidad porque desestima la mirada estrecha de cualquier nacionalismo egoísta y exacerbado. Creo no errar si digo que su visión geopolítica sobre lo hispano ha contemplado siempre de manera positiva la relación dialéctica y creativa del binomio formado por España y las Españas.

Carlos Martínez Shaw es un devoto sevillano que se hizo primero barcelonés y luego catalán, que hizo de la nación catalana una empresa de reivindicación política y un motivo de cariño personal nunca olvidado hasta considerarse de hecho un “catalán de adopción”, un “cónsul de andaluces” en Barcelona y un “cónsul de catalanes” en su querida Sevilla. Ha sido y es de esos españoles venidos de los más diversos lugares, que en los últimos cuarenta años ha entendido lo que significaba la nación catalana; españoles que mediante el reconocimiento y la comprensión nos han ayudado a hacernos como pueblo. Martínez Shaw aprendió a estimar Cataluña merced a conocer sin intermediarios tergiversadores su personal idiosincrasia. Y lo hizo y lo hace sin contradicción identitaria alguna con su primera condición de andaluz sevillano y su también querida condición de español. Cuando las identidades son suaves, tolerantes y se sienten respetadas, la promiscuidad identitaria no resulta un problema sino una riqueza. Nuestro cónsul de andaluces y catalanes es un buen ejemplo de ello.

Sin embargo, la fiesta vital, cultural y política que aquella Barcelona cosmopolita vino a representar, debía combinarla con su propia trayectoria académica y profesional. Iba en ello su futuro y el sustento familiar. Entre 1967 y 1968 fue ayudante de Historia Moderna para pasar posteriormente a ocupar una plaza de profesor adjunto interino de esa misma especialidad hasta 1975, anualidad en que ganaría sus

primeras oposiciones para ser adjunto numerario hasta 1984. Ninguna novedad en el *cursus honorum* de un profesor universitario de la época. Primero la ayudantía, después la interinidad y luego a esperar la decisión de los políticos respecto a un cuerpo docente universitario que aumentaba en la medida en que la universidad española se masificaba y se democratizaba. Nuestro historiador se benefició de una expansiva etapa universitaria y también sufrió las consiguientes vacilaciones que se dieron en la carrera docente e investigadora de los profesores de aquellos tiempos. Al menos, en su caso, el beneficio le reportó una plaza de funcionario. Parecía que el consejo de doña Esperanza había surtido efecto con creces. Don Joaquín y doña Concha ya podían estar tranquilos.

En su trayectoria investigadora de aquellos años empezó dedicado a una época histórica y acabó en otra. Comenzó en la contemporaneidad y recaló en los tiempos modernos. Su experiencia original estuvo vinculada al estudio del movimiento obrero y campesino gracias a una tesis de licenciatura sobre “El Cantón Sevillano”. Un estudio inspirado en la lectura del libro publicado en 1966 por C. A. M Hennesy sobre el movimiento republicano español entre 1868 y 1874, y acerca del cual el profesor Cuenca Toribio le había encargado una reseña para la revista *Archivo Hispalense*. Dirigida de manera liberal por José Luis Comellas, la tesina fue editada precisamente en dicha revista en 1972. Era su primera publicación, y a buen seguro estuvo motivada por su talante de izquierdas y por las tendencias historiográficas progresistas, que entonces reclamaban recobrar la historia de los sin historia, la historia de los subordinados, la historia de los perdedores. Y sería también la única dedicada a los tiempos contemporáneos. Si empezaba su oficio de historiador por la Andalucía social en tiempos de la Primera República y la Primera Internacional, si comenzaba estudiando a los anarquistas, pronto se iba a pasar a la Cataluña económica del setecientos y a ocuparse de las mercancías y de los comerciantes catalanes que cursaron rumbo a las Américas durante dicha centuria. Un cambio temporal y temático sin duda sustancial.

La responsabilidad de dicha mudanza cabe imputarla en buena medida al hecho institucional de su adscripción al Departamento de Historia Moderna, entonces dirigido por don Valentín Vázquez de Prada, investigador riguroso que, siguiendo lo que demandaba la historiografía de su tiempo, fue de los pioneros en insistir sobre la necesidad de realizar estudios de historia económica para comprender la historia de España. Así que fue don Valentín quien le hizo el “regalo” (así lo ha calificado el propio Martínez Shaw) de proponerle su tesis doctoral sobre el comercio de Cataluña con América en el siglo XVIII. Y también quien le acompañó al Archivo de Protocolos de Barcelona, donde recibiría la inestimable ayuda del archivero Josep Maria Madurell, a quien siempre guardaría especial recuerdo de cariño y admiración.

Aunque Vázquez de Prada era un hombre adscrito al Opus Dei, fue respetuoso con la militancia de izquierdas de nuestro historiador y resultó un director de tesis solícito y ocupado en seguir los avances de su doctorando. En sus relaciones con el veterano y conservador Vázquez de Prada, nuestro joven investigador progresista pudo mostrar lo que ha sido siempre santo y seña de su comportamiento vital: la capacidad de entenderse humanamente con personajes de variadas ideologías sin abandonar sus principios, la capacidad de distinguir entre el comportamiento cívico y humano de las personas y sus creencias religiosas o políticas. En suma, la virtud de la tolerancia.

El tema del comercio catalán con América no estaba huérfano de estudios. Otros historiadores habían recorrido meritorias sendas sobre un asunto que se situaba en el centro de gravedad del crecimiento económico de la Cataluña del setecientos. Pero faltaban estudios monográficos efectuados por la nueva historiografía que en los años setenta comenzaba a dominar los departamentos universitarios catalanes. Una historiografía que matrimoniaba a la vez el marxismo con las aportaciones de la Escuela de los *Annales*. Con veintidós años, un joven aprendiz de historiador se puso a la tarea con la capacidad de trabajo y de disciplina que le ha caracterizado toda la vida, la misma que hoy no afloja ni cuando las condiciones de su salud no son a veces las más idóneas. Y con el comercio colonial llegó Pierre Vilar, y lo hizo nuevamente de la mano de don Valentín. Era la estación obligada. Había que leerse con puntillismo los tomos de la *Cataluña en la España moderna* publicados en 1962, especialmente el dedicado al tráfico mercantil. Nuestro historiador se sumergía de lleno en una apasionante cuestión que Maurice Dobb había puesto en la mesa de discusión de los historiadores europeos: la función del capital comercial en la transición del feudalismo tardío al capitalismo. Y eso, aplicado a Cataluña, quería decir, entre otras cosas, explicar el papel que América había jugado en la transformación económica de la Cataluña del setecientos y, en particular, en su incipiente industrialización.

La atenta lectura de la edición francesa de esta obra (y del conjunto de la producción vilariana) y el compromiso político con la izquierda catalana, lo confirmaron definitivamente en el materialismo histórico. Una teoría de la historia que siempre ha utilizado con tiento y medida, sin determinismos económicos ni estructuralismos paralizantes, al estilo de Pierre Vilar o de Antonio Gramsci, es decir: no olvidando que se trataba de una guía teórica para realizar el oficio de historiador, que no es otro que el de analizar, comparar, comprender y explicar a partir del recurrente diálogo, propio de la ciencia, entre lo fáctico y lo teórico. Para nuestro historiador, el materialismo histórico no ha sido nunca una escolástica, no ha sido nunca una explicación histórica en sí misma, sino un instrumento teórico del que partir y al que contribuir con el objetivo último de aclarar las causas del funcionamiento y cambio de las sociedades históricamente constituidas. Para él no existe historiografía sin teoría, pero tampoco sin los archivos que custodian gran parte del material empírico que debe dar carta de naturaleza a ambas. Para él la historiografía es una ciencia en construcción, que requiere del método científico para conseguir la paulatina formulación de una teoría general sobre el devenir de la condición humana en sociedad. En su episteme historiográfica los hechos son el elemento imprescindible para la creación, validación, matización o rechazo de las teorías sobre el funcionamiento de modelos sociales concretos en el tiempo y en el espacio o sobre las teorías acerca del comportamiento de los seres humanos en colectividad a través de los siglos. Más adelante volveré con mayor detenimiento sobre esta cuestión epistemológica.

Con la preparación de su tesis doctoral comenzó una larga, densa y fecunda dedicación a la economía marítima hasta llegar a ser un referente internacional en dicha materia. Desde entonces las relaciones del tráfico colonial con la manufactura algodonera, con la industria naviera, con la fabricación del aguardiente, con los seguros marítimos o con la producción agraria, formaron parte de su agenda investigadora. E igualmente merecieron su atención las relaciones comerciales de Cataluña con Andalucía, Lisboa y Malta o bien la reiterada desmitificación de la pretendida exclusión catalana del tráfico indiano anterior a 1778. Y, por supuesto, como tema central y vertebrador de todos los anteriores, actuó su estudio del comercio de Cataluña con las Américas en el marco de la política mercantil borbónica del setecientos.

La primera culminación de sus trabajos sobre la economía marítima catalana fue su tesis doctoral leída en febrero de 1973 ante un tribunal compuesto por Antonio Palomeque Torres, Carlos Seco Serrano, Juan Vilà Valentí, Emili Giralt Raventós y Valentín Vázquez de Prada. Un esfuerzo investigador que vería la luz en 1981 gracias a la joven y renovadora Editorial Crítica. Mucha responsabilidad de que se publicara *Cataluña en la Carrera de Indias* (bello título que se debe a su admirado amigo Antonio-Miguel Bernal) la tuvo su dinámico director Gonzalo Pontón, y no menor fue la responsabilidad del principal asesor científico de dicha editorial, Josep Fontana. Siempre se ha referido al primero como un ejemplo de saber combinar ideología progresista con actitud empresarial, mientras que al segundo siempre lo ha reconocido como uno de los maestros que le ayudó a vislumbrar una nueva historia que bebía del renovador Jaume Vicens Vives y del materialismo histórico no dogmático.

Pero no se limitó a investigar en soledad. Nuestro historiador pronto demostraría su capacidad de liderazgo, su impronta de jefe de filas. Con una dedicación siempre benedictina (a saber, paciente y minuciosa) hacia los investigadores noveles, temprano empezarían a formarse a su alrededor una serie de discípulos que años después han pasado a estar entre lo mejor y principal de nuestra historiografía modernista. Citando ahora únicamente a quienes se dedicaron al comercio debemos mencionar, por orden de lectura de sus tesis doctorales, los nombres de Josep Maria Delgado, José María Oliva, Luis Alonso, Carmelo Vassallo, Juan Carlos Maixé, Agustí Segarra, Assumpta Muset, Eloy Martín Corrales, Joan Giménez Blasco, Manuel Díaz, Marina Alfonso y, por supuesto, de quien esto escribe, que tuvo la enorme fortuna de ser dirigido al alimón por nuestro académico y por Josep Fontana. Creo no exagerar si digo que Carlos Martínez Shaw estableció, de facto primero y de derecho después, un verdadero programa de investigación que ha sido de los más fructíferos que ha tenido la historia moderna española en las últimas décadas. Partiendo de la obra pionera de Vilar, nuestro historiador supo formular la globalidad del programa, ponerse al frente con sus propias investigaciones y animar a otros estudiosos para que anduvieran por la misma senda bajo su docta y animosa dirección. Un programa de investigación en que siempre ha buscado encontrar la verdad histórica por encima de tener la razón con sus propias tesis.

Mientras se hacía más frondosa su producción historiográfica, iba dejando a un lado la militancia política. La democracia llegó, el PSUC se dividió y la compatibilidad entre academia y política cada vez le pareció personalmente más ilusoria. Y como quiera que por carácter y por actitud ética estamos ante un científico más bien poco dotado para la vida política, decidió una vez más hacer caso del maestro Vilar cuando afirmaba que ciencia, política y familia eran muy difíciles de compaginar a pleno rendimiento. Culminada la transición política española, se retiró de una militancia partidista que le parecía incompatible con la dedicación universitaria y con la atención familiar. Siempre había separado ideología y ciencia en su obra historiográfica, ahora se trataba de alejarse de la práctica política activa. Se cumplía así en nuestro personaje la veterana consideración de Max Weber según la cual el ideal platónico del rey filósofo es más bien quimérico, pues la ética del científico y la ética del político no siempre resultan compatibles. Con todo, hasta hoy, el pensamiento genéricamente de izquierdas se ha mantenido incólume en su ideario recalando con el paso del tiempo en los ámbitos del socialismo democrático.

Si en 1981 publicaba su tesis siendo profesor adjunto numerario, en abril de 1984, tras cuatro costosos intentos, conseguiría finalmente la condición de catedrático de Historia Moderna. Primero ganó una plaza en la Universidad de Santander, destino al que no llegó a incorporarse por obtener una comisión de

servicios para continuar en su despacho barcelonés. Y dos años después, en mayo de 1986, tras algunos acontecimientos en su departamento universitario que no le resultaron nada agradables, conseguiría por fin ser investido catedrático en su Universidad de Barcelona.

Se cerraba de este modo una etapa de su vida. Una etapa que resultó familiarmente dura, económicamente gravosa y académicamente poco placentera. Una etapa en la que siempre mostró unas excepcionales dotes como oficiante de opositor pero también como compañero de opositores, como bien pueden atestiguar bastantes de los séniors de nuestra comunidad. Sobre sus cualidades intelectuales y humanas en estos menesteres, creo que no me dejará mentir nuestro común y queridísimo amigo Ricardo García Cárcel, con quien compartió buena parte de las peripecias de un sistema opositor que hacía sudar de verdad a los aspirantes y que, desde luego, no estaba exento de algunas irracionalidades.

A pesar de estar sumergido en la cultura y en el tiempo vital del opositor, no dejó de vivir con gran intensidad la política académica de la universidad barcelonesa de aquellos tiempos. A partir de 1982, y durante cuatro años, iba a ocuparse del Vicerrectorado de Ordenación Académica para Escuelas Universitarias en el rectorado del prestigioso filólogo Antoni Maria Badia i Margarit, personaje de soberana estatura humana e intelectual a quien siempre ha profesado gran admiración y cariño. Un rectorado renovador que tuvo por misión poner al día una Universidad de Barcelona que se había edificado en y contra el franquismo, pero que ahora tenía que hacerse en y para la democracia. Ha sido tal vez el cargo académico que ha desempeñado con más ilusión, quizá por la juventud de nuestro historiador, quizá por la novedad del encargo o quizá por la importancia del mismo y el contexto histórico universitario en el que se desarrolló.

Aunque recuerdo vagamente las actuaciones de aquel rectorado, conservo en cambio grata memoria de su incondicional apoyo a las delegaciones universitarias leridanas que entonces funcionaban: Derecho, Filología y Geografía e Historia. Y, por supuesto, puedo rememorar con mayor precisión todavía la tarea de nuestro historiador dando un espaldarazo político definitivo a la construcción de un ente unitario que recuperaría el nombre histórico medieval de Estudi General de Lleida. Carlos Martínez Shaw fue nuestro mentor ante el equipo de Badia y nuestro más creíble avalador de que la propuesta de unificación de delegaciones no entrañaba peligro sino beneficios: nosotros tendríamos más autonomía para desarrollarnos, la Universidad de Barcelona menos problemas para gestionar.

Quiero aprovechar esta ocasión para rendir un merecido homenaje a todos los que hicieron posible ese paso crucial para nuestra universidad. Entre ellos, pienso que es justo y pertinente hacer especial mención de los nombres de Manuel Lladonosa, Víctor Siurana, Juan Manuel Perulles, Román Solà, Emili Junyent, Joan Vilagrasa y el infatigable Virgilio Aranda, quienes tuvieron un papel especialmente destacado en aquel decisivo evento, al cual me gustaría pensar que también pude contribuir. Finalmente, tras múltiples reuniones y negociaciones, y después de ser autorizado por el claustro barcelonés, en el austero pero orgulloso salón de actos del Roser, el vicerrector Martínez Shaw presidiría, en diciembre de 1983, el acto de constitución del Estudi General como delegación unitaria de la Universidad de Barcelona en Lleida. A mi juicio, allí empezó a fraguarse una apasionante y apasionada historia universitaria que, en compañía de los compañeros y las compañeras de Ciencias de la Educación y de Agrónomos, culminó con la creación de la Universitat de Lleida en diciembre de 1991.

Con todo, su paso por el Vicerrectorado no se prolongó excesivamente porque en realidad nuestro historiador siempre ha sufrido en secreto con los cargos académicos, a los que ha accedido más como una obligación moral hacia la comunidad universitaria y la sociedad que por afición y gusto al ejercicio de las responsabilidades políticas y administrativas dentro de la academia. Son funciones que siempre ha asumido con fecha de caducidad y mirando con cierta ansiedad cuando finalizaba la penitencia gestora a la que había llegado por sentido kantiano de la responsabilidad universitaria, por lealtad institucional y por compañerismo. Y también, como él mismo ha confesado en más de una ocasión, porque siempre ha encontrado inestimables colaboradores que le han acompañado en una labor que, pese a todo, ha acabado realizando con su acostumbrada eficacia. Puesto en la responsabilidad gestora, se enfunda el traje de faena y sabe desplegar sus mejores armas (inteligencia, capacidad de trabajo y organización) para llevar a buen puerto la misión encomendada. Pero todo con un punto de cristiana resignación. Por eso nunca, en medio de este tipo de obligaciones, ha dejado de leer, de investigar y de escribir, acaso como una especie de secreta terapia personal que le ha permitido y permite mantenerse en los cargos.

Tras la aprobación de su cátedra y hallándose en el ejercicio de sus tareas de vicerrector, en 1984 tuvo tiempo para una provechosa estancia en la *École des Hautes Études en Sciences Sociales* de París, estancia que repetiría diez años después y que no sería la única en una universidad extranjera, puesto que centros como Toulouse-Le Mirail, Cagliari, Sassari, Mar del Plata, Quito, Salta o Costa Rica, le han cursado también invitaciones para impartir docencia. Invitaciones que han servido para aumentar su prestigio internacional y su red de relaciones investigadoras y académicas, algo que siempre ha cuidado con esmero, haciendo a su vez de generoso anfitrión en nuestro país de numerosos profesores foráneos, especialmente aquellos que visitaban Barcelona o Sevilla. Su vocación consular respecto a sus amigos y colegas es reconocida y proverbial.

Fue también a principios de los ochenta cuando iba a cambiar de tercio investigador. Sin abandonar una mirada siempre atenta a las novedades referidas al comercio colonial, la pesca española del setecientos iba a convertirse en su nueva principal dedicación. Desde 1980 he tenido la suerte de poder colaborar en algunos de esos estudios, sin duda gracias a un acto de suma generosidad por parte de un maestro hacia un discípulo que apenas balbuceaba sus primeros pasos en el oficio de historiador, un discípulo que de este modo tuvo la suerte de aprender a su lado las maneras básicas de la bella pero compleja tarea de reconstruir el pasado.

Las razones de esta nueva dedicación temática dentro de la economía marítima eran muy obvias: la pesca era una actividad económica y social casi desconocida para nuestros estudiosos, una verdadera Cenicienta historiográfica en un país con centenares de kilómetros de costas, con miles de personas dedicadas a sus diversas faenas y con una mayoritaria población católica obligada a guardar el precepto de la abstinencia cuaresmal. Desde entonces han pasado por sus manos investigadoras la instauración de la matrícula de mar, los diversos artes de pesca (especialmente los *bous* y las almadrabas), la cuantificación de barcos y pescadores, las compañías de pesca, el pensamiento ilustrado hacia las pesquerías o la expansión de los fomentadores catalanes por las costas de la Península. No creo que nadie discuta que es nuestro mejor especialista en estos menesteres y desde luego un verdadero pionero que ha sabido además crear escuela inspirando o dirigiendo numerosas investigaciones como las de Luis Alonso, Juan Manuel Santana o Andrés Canoura.



Fue también en la segunda mitad de los años ochenta cuando viviría en Barcelona una de sus más apasionantes y apasionadas experiencias académicas y personales. Me estoy refiriendo al Centre d'Estudis d'Història Moderna Pierre Vilar. Ya he dicho antes que Vilar era una referencia obligada para nuestro investigador, como también lo fue para el resto de la historiografía catalana y española. En 1985 se celebró en el Estudi General de Lleida un homenaje que fue sin duda un acontecimiento cultural en la ciudad y que tuvo también fecundas repercusiones en el mundo académico, logrando reunir a una pléyade de historiadores que con el paso del tiempo han alcanzado las más altas cotas académicas, incluidos los rectorados de varias universidades.

Pues bien, creo no errar si digo que en aquellas inolvidables jornadas tuvieron lugar las conversaciones que fueron el germen de lo que un año después sería la fundación del Centre. A partir de 1986, la misma anualidad en que recibía ilusionado el Premio Menéndez Pelayo del Institut d'Estudis Catalans, nuestro académico se convertirá durante una década en el *alma mater* de una institución que deseaba contribuir a revitalizar la historia moderna catalana y española fomentando la investigación y la divulgación desde fuera de los canales universitarios pero en fecunda colaboración con ellos. Se pretendía que quienes sentían interés por la historia moderna pero no tenían cabida en la vida universitaria, pudieran continuar con su vocación investigadora en contacto con quienes estábamos insertos en la academia. Se trataba de hibridarnos, de practicar una especie de horizontalismo en el que todos éramos lo mismo: modernistas de raíz vilariana. Modernistas que podían ser profesores de universidad o funcionarios de la Generalitat, empleados de museos o administrativos, doctorandos o recién licenciados en paro. Era, como puede apreciarse, una hermosa empresa que duró al menos una década; una empresa de la que algunos guardamos una recurrente nostalgia.

Desde luego que no estuvo solo en esta tarea. Es imposible citar a todos los que invirtieron esperanzas y dedicación en aquella romántica apuesta extrauniversitaria que supo aportar importantes frutos historiográficos. Con todo, me parece obligado hacer referencia a Ricardo García Cárcel, el otro gran capitán que nunca abandonó la nave. Y desde luego al generoso y abnegado voluntariado de compañeros y amigos entrañables como Olga López, Montserrat Ventura, Isabel Lobato, Magda Mirabet, Dolors Ricart, Xavier Padrós, Eloy Martín Corrales, Javier Burgos, Manuel Peña, Doris Moreno, Pedro Fatjó, Gemma García o Martí Gelabertó.

El Centre resultó fecundo en intercambio humano, en actividades culturales, en relaciones intelectuales, en fomentar la investigación, en divulgar la historia moderna y, más modestamente, supo también proporcionar infraestructuras a los estudiosos e impulsar algunas publicaciones. Pero no tuvo la aquiescencia de una parte del modernismo catalán. Es posible que unos lo vieran como demasiado inclinado a posiciones progresistas (léase marxistas) y otros como el dominio de historiadores que claramente no se alineaban con las posiciones del nacionalismo catalán, y puede incluso que algunos pensarán que eran otros quienes deberían haber tomado la iniciativa de honrar a Vilar con el nombre de un centro de investigaciones históricas.

Como fuere, el Centre funcionó merced al entusiasmado y voluntarioso esfuerzo de Martínez Shaw y también en buena parte de Ricardo García Cárcel. Un desprendido compromiso sostenido por algunos discípulos de ambos, quienes mostraron un gran altruismo durante una larga década de activismo. En



cambio, en general, las instituciones catalanas le dieron la espalda en bastantes ocasiones. Con una salvedad, la de Ferran Mascarell, responsable de cultura del Ayuntamiento de Barcelona, con quien Martínez Shaw había coincidido antaño en la hermosa aventura de la fundación de la revista *L'Avenç*, dedicada a la divulgación de la historia de Cataluña, y del que siempre guardaría nuestro historiador un grato y agradecido recuerdo.

Cuando todo hacía pensar que Barcelona sería su última morada académica, la Universidad Nacional de Educación a Distancia se puso ante su destino en 1994. Fallecido en trágico accidente de tráfico el profesor Miguel Avilés, titular de la cátedra de Historia Moderna de aquella universidad, el medievalista José Luis Martín, a la sazón jefe del Departamento, se puso en contacto con nuestro historiador para que optara a ocuparla. No era desde luego una decisión fácil después de estar nada menos que veintisiete años ejerciendo en la capital catalana y haber visto, como quien dice, nacer y crecer a su departamento de toda la vida, el mismo en el que tantas cosas buenas había vivido y en el que también tuvo, en el fragor del crecimiento académico de los años setenta y ochenta, algunas disensiones que nunca hizo personales y de las que no guarda nociva memoria.

Las razones de su opción por integrarse en una universidad con docencia a distancia cabe situarlas esencialmente en el terreno de lo personal. Las particulares condiciones de la UNED le permitían tornar a Sevilla, lo que representaba la vuelta al hogar paterno donde una madre viuda y de salud delicada requería sus auxilios. Así que, cuando a buen seguro ya pensaba que el tiempo de las oposiciones había pasado, tuvo que volver a emprender otra vez la tarea de elaborar un currículum, un programa docente y un nuevo trabajo de investigación, tuvo que ponerse de nuevo el traje azul y la corbata roja ante un tribunal para poder acceder a la plaza madrileña.

Incorporado a la UNED, ha actuado y actúa como ha sido y es tradicional en su vida académica. A saber: queriendo dinamizar las inquietudes del área de Historia Moderna. Primero lo hizo en el entorno más inmediato de los profesores del ámbito modernista, procurando la renovación de los programas y organizando por vez primera diversos cursos de verano. En esta tarea ha estado siempre muy bien acompañado por los profesores Juan Antonio Sánchez Belén y José María Iñurritegui. Después, ante la obligada dimisión por cuestiones de salud de José Luis Martín, entre 1997 y 2002 le cupo la responsabilidad de dirigir el extenso y complejo Departamento de Historia Medieval, Historia Moderna y Ciencias y Técnicas Historiográficas. En enero de 2008 el rector Juan Gimeno le confiaba la gestión política de la UNED de Cataluña nombrándolo primero comisionado del rector y director del Centro de Terrassa y después director del Campus del Noreste (es decir, Cataluña y Baleares), disposición que le ha permitido una segunda época catalana que admite llevar a veces con una irreprimible nostalgia hacia la primera. En definitiva, en su nueva institución también ha ido ocupando sucesivas responsabilidades de gobierno al tiempo que no se está de confesar que es un tipo de universidad de la que ha ido enamorándose de manera paulatina, al comprobar la tarea social que realiza con aquellas personas que por diversas razones no pueden seguir una regular docencia presencial.

Como ocurre a menudo en la vida académica, sin dejar sus estudios consagrados a la economía marítima, se vio envuelto en una serie de encargos editoriales que acabarían por producir importantes libros. Una primera encomienda de Jordi Nadal y del Archivo de Indianos y Centro de Estudios de la Emigración

ubicado en Colombres (Asturias), le condujo a un tema sobre el que se sabían bastantes cosas gracias a importantes monografías, pero sobre el que estábamos faltos de una visión de conjunto que ofreciese una interpretación global del fenómeno. Esto último nos lo facilitó su obra *La emigración española a América, 1492-1824*, editada por la Editorial Júcar en 1993.

En 1996 aparecían dos importantes síntesis que recogían el compendio de saberes obtenidos sobre dos mundos bien diferentes. La primera procedía de un encargo de la dinámica factoría de la revista *Historia 16* y se refería a un universo temático que nuestro estudioso ha ido dominando cada vez con mayor pericia. Su libro *El siglo de las Luces. Las bases intelectuales del reformismo*, mostraba bien a las claras que una persona educada en la historia económica reconocía la importancia de la historia del pensamiento y la cultura, siendo capaz de elaborar, con una meridiana claridad expositiva, una visión holística de la Ilustración española y americana que todavía se encuentra entre las mejores de su género gracias a su gran capacidad interpretativa. Una visión que iba a ampliar con maestría cinco años después a todo el conjunto europeo mediante una obra escrita con la profesora Marina Alfonso, y que fue publicada por la editorial Arlanza con el título de *La Ilustración*.

La segunda síntesis fue *La Historia moderna de Asia*, encomendada y publicada por la editorial Arcolibros en 1996. Con esta magnífica panorámica del complejo universo asiático, nuestro versátil investigador dejaba constancia de su enciclopedismo, de su amplitud de miras en cuanto a las geografías de la historia y de su progresiva aproximación a las culturas del Extremo Oriente, que tendría una segunda cita en la obra *Europa y los nuevos mundos, siglos XVI-XVII*, editada en 1999 por la editorial Síntesis. Acercamiento que ha quedado bien patente también en sus asiduas reseñas sobre la historia moderna y la literatura asiáticas publicadas en *El País* y en *El Periódico de Catalunya*.

La paulatina inclinación por el conocimiento de esos espacios no europeos muestra claramente uno de los rasgos fundamentales de nuestro historiador: la insaciable curiosidad intelectual de su mirada renacentista sobre los seres humanos. Y también una apuesta historiográfica ecuménica, que no admite marginar de la historia universal a grandes pueblos como el indio, el chino o el japonés. Estas obras dejan diáfana constancia de su posición crítica frente a cualquier tipo de europocentrismo y su visión decididamente universalista de la historia de la humanidad, así como de la necesaria anchura de miras, espacial y temporal, con que debe contemplarla el historiador.

El último de los encargos editoriales provino de mi propia persona. Se trataba de escribir una nueva biografía de Felipe V para la colección de *Historia de los Borbones* editada por Arlanza a partir de 2001. Una obra cuya autoría compartiría nuevamente con Marina Alfonso, y que vino a ser la primera de una fecunda dedicación a la figura del primer Borbón que ambos autores extenderían luego a sucesivas aportaciones sobre la guerra de Sucesión, la política indiana del monarca, los elogios que se le realizaron en tiempos de su hijo Carlos III, su larga estancia en Sevilla o la cultura política del soberano.

En esencia, el paradigma interpretativo de ambos autores sobre Felipe V se centra en considerar que su reinado representó la base pionera del reformismo español de la centuria, que durante su gobierno ya existió un programa de reformas en los diversos órdenes de la vida nacional y que, en buena medida, puso los cimientos sobre los que se edificaron las medidas emprendidas posteriormente por sus hijos

Fernando VI y Carlos III. Fue la apuesta española por un sistema político que en la mayoría de los países europeos iba a ser la moneda corriente durante el setecientos. A saber: el absolutismo reformista de matriz ilustrada como forma y manera para conseguir el progreso y modernización de la vida económica, social y cultural. Una fórmula que, con desigual fortuna durante la centuria, solo Inglaterra y Holanda esquivaron. Felipe V no fue, pues, simplemente un prerreformista, sino el padre de la reforma que tendría lugar en España durante el siglo XVIII, una reforma con pretensiones holísticas que, al decir de los dos historiadores, cosecharía indudables logros y evidentes fracasos respecto a sus propias pretensiones.

Instalado en Sevilla, asentado en la UNED y afincado en la tranquilidad familiar con su compañera de vida y profesión Marina Alfonso, nuestro historiador ha seguido trabajando y viajando de manera infatigable como siempre lo ha hecho: a modo de trotamundos de la Ilustración en busca de conocimiento y sabiduría a través de los libros y de los países. En sus más recientes esfuerzos ha continuado combinando sus obligaciones docentes, sus diversas labores divulgativas y sus tareas de dirección de investigadores con una miscelánea de contribuciones a sus temáticas habituales. En cuanto a su periplo investigador no podemos darlo por cerrado a pesar de los seis sexenios de investigación alcanzados, pues en la noble y delicada tarea de historiar, otros eximios maestros, como sus siempre admirados Pierre Vilar o Antonio Domínguez Ortiz, han mostrado bien a las claras que longevidad no significa necesariamente pérdida de vitalidad intelectual, bien al contrario, representa mayor experiencia sobre el oficio y sobre la condición humana, dos valores imprescindibles para el buen historiar. Y creo no equivocarme si digo que Carlos Martínez Shaw está con el alma investigadora suficientemente inquieta como para que siga proporcionando nuevos conocimientos históricos a nuestra comunidad de modernistas.

Prueba de ello es que ha incorporado en progresivo aumento sus aportaciones dedicadas a la historia de la tauromaquia, un fenómeno social que ha acompañado sin interrupción, y a menudo de forma polémica, gran parte del devenir de la historia de España. En este caso, junto a Pedro Romero de Solís, debemos mencionar su destacada tarea en la edición de la prestigiosa *Revista de Estudios Taurinos* y en la Fundación de Estudios Taurinos de la Real Maestranza de Sevilla, instituciones ambas en las que ha formado parte de sus impulsores y en las que desempeña actualmente las veces de director y presidente, respectivamente. Además de estas tareas directivas, se ha ocupado de analizar diversos temas taurinos, referidos especialmente al setecientos, como son la favorable opinión acerca de la tauromaquia de insignes pensadores como Antonio de Capmany, la situación de la fiesta en tiempos de Felipe V o las celebraciones taurinas en la ciudad de Quito en dicha centuria.

Asimismo, ha ido dedicando una paulatina atención a la presencia hispana en el Pacífico en la medida en que considera que ayudó a la trascendental mundialización de los tiempos modernos gracias al establecimiento de la ruta de la plata entre México, Filipinas y China. Una progresiva aplicación en estos menesteres plasmada en el hecho de que el tema de su discurso de ingreso en la Real Academia de la Historia, en 2007, haya permitido una pionera publicación titulada *El sistema comercial español del Pacífico (1765-1820)*. Una Real Academia a la que, por cierto, ya pertenecía desde 2001 como académico correspondiente, de la que se siente orgulloso de formar parte y con la que colabora disciplinadamente en todas las funciones que le encomienda la institución presidida por don Gonzalo Anes. Igualmente, siempre ha mostrado una gran satisfacción por ser miembro correspondiente de la Academia Nacional de Historia de la República Argentina desde el año 2000 y también de la Real Academia Hispanoameri-

cana de Cádiz a partir de 2008. Nombramientos, todos ellos, que son una buena prueba de su creciente consideración académica entre los historiadores modernistas.

### III

Expuesto de manera sucinta el periplo vital y académico de nuestro historiador hasta la fecha, creo que no es difícil colegir que estamos ante un personaje que ha sabido encarnar la esencial tríada universitaria (docencia, investigación, gestión) de una manera admirable. En efecto, como hemos podido apreciar, Carlos Martínez Shaw es sobre todo un gran docente. A caso se trate su pasión por enseñar de su más preclara condición como universitario pero también como ciudadano, de una peculiaridad casi innata de su carácter. Le gusta ante todo enseñar, dar a los demás lo que sabe, aquello que su insaciable curiosidad intelectual, rasgo hiperdistintivo de su personalidad, le ha llevado a conocer y atesorar. Es un contumaz lector en busca de poder saciar de conocimientos las preguntas que la vida le va poniendo delante. Preguntas de todo tipo y condición: de biología o de física, de literatura asiática o de ateísmo, de cine francés o de esculturas egipcias. Tanto da: quiere saber las cosas del mundo por el mero placer de saber más, de conocer mejor la realidad, de no irse de la vida sin haberse deleitado con el enorme placer de leer a quien sabe de las cosas que le intrigan. Es un curioso impenitente que lee de forma ávida y hasta compulsiva para satisfacer su sed de conocer. En realidad, bien puedo asegurar que no hay tarea intelectual que le permita mayor felicidad que leer.

Y con su ancha memoria ya comentada y con sus dotes seductoras, tiene la necesidad casi fisiológica de enseñarnos todo lo que ha aprendido en sus lecturas y en sus investigaciones: es un gran docente porque tiene la perentoria necesidad vital de serlo. De explicar lo que sabe ante un solo comensal en una comida, ante un grupo de amigos paseando por cualquier ciudad del mundo, visitando un museo, tras asistir a una película, en sus artículos de divulgación, ante un docto auditorio de profesores de historia o ante unas decenas de alumnos sentados en sus pupitres. Necesita enseñar, transmitir conocimientos y entusiasmar a los demás a vivir la vida aprendiendo. Invita siempre al otro a saber más, a ser feliz sabiendo más. Desde sus primeras clases de política internacional o de cultura contemporánea en la Escuela Oficial de Periodismo en 1967, hace de la docencia una fiesta del saber para sí mismo y para los demás. Docencia para hacer ciudadanos libres, docencia para generar buenos docentes, docencia para crear rigurosos investigadores. Solo por su pertinaz, apasionada y eficaz dedicación a enseñar historia allí donde se encuentre, merece el reconocimiento que le tributamos.

La historia ha ocupado el primer lugar entre los saberes que nuestro nuevo doctor *honoris causa* ha querido transmitir desde los veintitrés años. Eso es lo que precisamente ha hecho en las últimas cuatro décadas: ponerse delante de los estudiantes para enseñarles historia moderna impartiendo dieciocho asignaturas universitarias y treinta cursos monográficos en diversas universidades e instituciones culturales a lo largo de una dilatada trayectoria académica vivida en cuatro categorías docentes.

Y lo ha hecho siempre con un método tradicional que hoy parece no estar en boga entre algunos psicopedagogos. A ese método tradicional se le llama clase magistral, calificativo que a veces se utiliza de forma peyorativa y que Carlos Martínez Shaw demuestra de manera paradigmática que es una de las formas básicas para el aprendizaje de nuestros estudiantes. Bien sabemos que a veces se ningunea la

clase magistral considerándola una especie de antigualla que practican algunos profesores y profesoras que al parecer solo saben acudir a sus apuntes amarillos y a la oratoria repetitiva. Pues bien, ante tales argumentos descalificadores solo debemos preguntar a los estudiantes de Carlos Martínez Shaw si sus clases magistrales no son estimulantes, no les hacen crecer intelectual y humanamente, no les permiten aprender a pensar la historia y la vida. O si quieren pregúntenmelo a mi, o a muchos de los colegas que han pasado por sus clases, y les diremos con orgullo que con él aprendimos habilidades, destrezas y competencias, que con él aprendimos a pensar la historia, a amar la historiografía, a comprender los mecanismos del funcionamiento y cambio de las sociedades humanas. Lo aprendimos cuando un día tras otro se ponía ante nosotros con apenas algunas cuartillas, deambulando por el estrado, mirándonos a los ojos, sabiendo muchos de nuestros nombres y mostrando en cada clase entusiasmo por saber, amor por la sana erudición y compromiso con la sistematicidad, el pensamiento lógico, el rigor analítico, la elegante utilización del lenguaje y con el racionalismo crítico. Es posible que algunos colegas piensen que exagero un tanto en lo que voy a decir, pero en lo referente a las clases de historia, yo me daría con un canto en los dientes si todos supiéramos dictar las clases magistrales como nuestro historiador las ha impartido (y las imparte) a lo largo de su vida universitaria.

No quiero hacer extensivo este razonamiento a todo tipo de materia universitaria, pero en aquellas que tienen que ver con la condición humana en sociedad, lo digo alto y claro: Carlos Martínez Shaw es un ejemplo palmario de la radical modernidad de la clase magistral cuando ésta se convierte en un universo creativo en el que un docente-investigador da a sus alumnos las reflexiones que su propia ciencia adquirida le impele a ofrecer. La podremos acompañar con otros métodos, con otras estrategias, con nuevas tecnologías, pero el cruce de pensamientos, diálogos y gestos entre el profesor y el alumno en el marco de un mismo espacio presencial compartido para practicar el racionalismo crítico, pienso que siempre resultará beneficioso.

Pero también hemos podido comprobar que Carlos Martínez Shaw es un investigador de primea línea internacional. Tal vez no sea la investigación su vocación primera, pero desde su temprano compromiso con ella gracias a su tesis de licenciatura, ha demostrado que su innata curiosidad, su inexorable compromiso con lo social, las obligaciones académicas y sus cualidades intelectuales le condujeron sin remedio a la creación de conocimiento nuevo de la realidad, en su caso de la realidad histórica. Y desde aquel entonces ha frecuentado los más variados archivos y bibliotecas para meterse entre papeles viejos a ver qué podía decirle a sus contemporáneos sobre cómo hemos edificado las sociedades y cómo deberíamos mejorar en el ejercicio de hacer una humanidad más civilizada, justa y solidaria.

Es probable que empezara a investigar porque a ello le condujo su propia trayectoria académica. Con un brillantísimo expediente, era casi inevitable que intentara situarse en la vida universitaria realizando su tesis de licenciatura, y una vez incorporado como ayudante a la Universitat de Barcelona era también lógico que la propia dinámica profesional le llevara a redactar su tesis doctoral. Pero estas obligaciones académicas pronto se convirtieron, para el curioso incorregible que es, en un reto en sí mismo, en un desafío para llevar al puerto del saber lo que había pasado realmente con la economía catalana, con la actividad pesquera, con el comercio español en el mundo asiático o con el reinado de Felipe V. Todo ello en un siglo al que ha dedicado su tarea investigadora casi por completo y que ha acabado modelando, en cierta medida, parte de su propio ideario ético y político, de sus propias formas de pensar la realidad: la

centuria de la razón, el siglo de las luces. Una centuria que siempre ha contemplado de forma ecuménica, escala planetaria, desde el territorio particular de la monarquía hispánica cuando todavía era un extenso imperio que facilitaba de suyo la mundialización de la humanidad.

Por decirlo de alguna manera, Carlos Martínez Shaw “nació” enseñante y se “hizo” historiador dentro de la vida universitaria, por exigencias del guión primero y por progresiva vocación después. Y se ha convertido por derecho propio en uno de los grandes señores de la historia moderna española, en un referente modernista en toda España y en todo el mundo, en uno de los mejores especialistas internacionales requerido en los cuatro puntos cardinales del planeta para mostrar sus conocimientos sobre la economía marítima en el siglo XVIII y, más particularmente, acerca del comercio hispanoamericano y de las artes de pesca. Como prueba evidente de lo antedicho, recuérdense las múltiples invitaciones a impartir cursos y seminarios en universidades de todos los continentes cuyo detalle sería prolijo exponer ahora aquí.

Carlos Martínez Shaw pertenece a esa meritoria especie de renovadores que han situado la historia moderna catalana y española a la altura de las mejores historiografías internacionales. Es de esos historiadores modernistas que a fuerza de trabajo y de constante preparación han ido conformando una comunidad de investigadores de la que todos debemos sentirnos orgullosos. Pertenece a la generación que ha permitido que digamos que somos historiadores modernistas españoles con el orgullo de saber que estamos en la misma sintonía de calidad investigadora que cualquier modernista de las mejores universidades del mundo. Por eso me gustaría que en este reconocimiento se vieran igualmente incluidos una pléyade de magníficos compañeros y compañeras, cuyos nombres prefiero no enumerar para no cometer ningún imperdonable olvido.

Estamos, pues, ante uno de los grandes modernistas españoles y europeos por su abundante y rica producción científica, por la novedad de los temas estudiados en el momento en que comenzó a hacerlo, por la variedad de los ámbitos geográficos de los que se ha ocupado con una perspectiva global y planetaria, por el rigor de sus planteamientos teóricos y epistemológicos y, por último, por la sabia consecución de una erudición eficaz puesta al servicio de una ponderada interpretación no ideologizada del pasado.

Las investigaciones históricas de Carlos Martínez Shaw han tenido desde su primera realización un mismo sello, procedente de su propio talante intelectual preciso y riguroso y aprendido de sus grandes maestros Pierre Vilar, Jaume Vicens Vives y Antonio Domínguez Ortiz. Su ideario como historiador reza del siguiente tenor. La historiografía no es una ciencia fría pero es sobre todo una ciencia. Una ciencia que no debe sucumbir a la ideología, ni a la presión de las interpretaciones presentistas y anacrónicas de los políticos o los pensadores de nuestro presente. La historiografía es una ciencia que se dedica a fabricar un producto intelectual llamado historia, que tiene de suyo intentar ofrecer un conocimiento, lo más objetivo posible que los testimonios nos permitan, del funcionamiento y cambio de las sociedades pasadas. Y eso se consigue con el método científico, a saber, con la permanente combinación entre las hipótesis creadas a través de una determinada teoría de la historia y el abigarrado universo empírico que nos ofrecen los testimonios que el pasado nos ha legado en forma de documentos o cualquier otra manifestación susceptible de ser convertida en material de verificación positiva de nuestras hipótesis.



Creo poder afirmar que esta es la manera en que ha practicado la disciplina histórica a lo largo de su dilatada trayectoria. Con el método científico de corte hempeliano, con el materialismo histórico como teoría histórica general no dogmática y con la rigurosa verificación empírica de cualquier afirmación interpretativa sobre la realidad histórica. No es que ignore la difícil meta que es conseguir la anhelada objetividad, es que sabe que cuando la misma deja de ser una finalidad explícita y respetada por el investigador, la historiografía tiene los días contados.

Carlos Martínez Shaw es un ciudadano progresista, un ciudadano ideológicamente de izquierdas como él mismo gusta recordar, pero es un ciudadano que sabe que la mejor contribución a la sociedad que puede hacer como historiador es cumplir y hacer cumplir el juramento hipocrático de buscar el conocimiento objetivo de la realidad pasada. Y eso piensa que debe ser así tanto si se estudia el aparentemente más aséptico tema del comercio colonial o la pesca, como si se analiza el más claramente ideologizable asunto del reinado de Felipe V y sus relaciones con Cataluña. No es que ausente su opinión sobre lo que para él representa el progreso humano, sino que sostiene la idea central de que aquello que más sirve para conseguirlo es precisamente conocer objetivamente la realidad a través del saber que nos ofrece la ciencia moderna, incluyendo en ella, claro está, a la historiografía. Creo no errar demasiado si digo que la forma y manera en que ha conseguido levantar sus interpretaciones sobre el setecientos catalán y español permitirá que las mismas sobrevivan muchos años. Igual que acontece con sus admirados maestros, cuyas obras, siendo revisables a la luz de nuevos hallazgos o nuevas ideas, continúan como obligadas referencias para cualquier investigador.

Esta tarea de investigador plasmada en nueve libros y en una cincuentena larga de artículos de primer orden y gran influencia que el propio autor califica de monográficos, se ha visto acompañada por una labor de síntesis y divulgación que es santo y seña de su personalidad y su contribución intelectual, una producción que alcanza a su vez la significativa cifra de más de ciento sesenta publicaciones. Una vasta producción académica que, en algunos casos, ha efectuado en la excelente compañía de la profesora Marina Alfonso Mola.

En sus trabajos de síntesis en capítulos de libro, revistas especializadas u opúsculos, demuestra que el historiador se hace en las realidades concretas que muestran los archivos, pero también armando la visión holística de las realidades globales que estudia la historiografía. Ha hecho de sus síntesis un prodigio de capacidad interpretativa y generalizadora. Cuando leemos sus compendios sobre historia de Cataluña, España, Europa o Asia en el siglo XVIII, no solo encontramos una inteligente recopilación de lo último que se sabe, sino sobre todo una mirada global de esas realidades setecentistas, una interpretación que permite abrir pioneros frentes investigadores y formular nuevas preguntas que fomentan estudios novedosos. En sus trabajos de investigación o de síntesis hay la erudición justa y conveniente, pero siempre preñada de una interpretación histórica ecuánime. Sabe estar al mismo tiempo en el solar del archivo y en la cima de la ponderación globalizadora. Y con el paso de los años, esta difícil combinatoria cada vez la ha practicado con mayor eficacia y maestría.

De igual modo ha ido acrecentando algo que siempre ha estado en su particular acervo de cómo entender el oficio de historiador: la comunicación al gran público del conocimiento histórico conseguido por la academia. Una transmisión que ha realizado con eficiencia y pericia en un deliberado intento de situar



la ciencia histórica de manera amable y amena en el salón de estar de los españoles. Para ello, en ninguna etapa de su vida universitaria ha dejado de colaborar con revistas dedicadas a estos menesteres. Primero con la pionera *Historia y Vida*, dirigida por el bondadoso y culto Edmon Vallès, y que tanto le ayudó a sustentarse en época de juventud y vacas flacas. Luego de la mano de su admirado Ferran Mascarell en su querida s. Y en la actualidad con *Andalucía en la Historia* y, sobre todo, con *Descubrir el Arte* y *La Aventura de la Historia*, admirables creaciones de quienes en su día levantaron la no menos mítica *Historia 16*, es decir, David Solar, Asunción Doménech y Javier Villalba. Les invito a que lean en estas revistas sus breves pero sugerentes y espléndidos artículos de divulgación para comprobar que la historia es tan o más apasionante que la novela histórica y, por supuesto, más instructiva y fiable.

Esta transferencia de conocimientos, según nomenclatura actual, es la que ha motivado igualmente que escribiera decenas de reseñas en las más variadas publicaciones de historia y en numerosos diarios de alcance estatal, que por encargo del Ministerio de Cultura se convirtiese en el asesor histórico de la película *1492. La Conquista del Paraíso*, de Ridley Scott, y, posteriormente, por iniciativa privada, de *Juana la Loca*, de Vicente Aranda, y que, en los últimos años, haya tenido en el comisariado de siete importantes exposiciones de arte e historia, siempre compartidas con Marina Alfonso, otra de sus particulares expresiones divulgativas como didacta de la historia, acompañadas todas ellas por la edición de impecables catálogos que son verdaderas piezas maestras del género, en los que la letra impresa y la imagen dialogan con gran precisión, belleza e inteligencia. En suma, su centenar y medio de publicaciones de síntesis y divulgación, sus exposiciones, su asesoramiento a cineastas o sus múltiples reseñas, dejan bien a las claras una palmaria realidad: la difusión al gran público de los conocimientos adquiridos por la ciencia historiográfica ha sido uno de los pilares fundamentales de su tarea profesional.

Y buscando igualmente la divulgación de lo histórico, ha sido y sigue siendo un perseverante dinamizador historiográfico. Esta es una labor que ha realizado desde el mismo momento en que consiguió su doctorado en los años setenta. A lo largo de su vida universitaria ha colaborado en la organización de una treintena de actividades académicas en torno a diferentes temas históricos, ha impartido otra treintena de cursos y seminarios en universidades españolas y extranjeras, ha formado parte de diversas comisiones internacionales (incluyendo algunas dependientes de la UNESCO), ha participado y participa en el consejo científico de una veintena de revistas de investigación y divulgación histórica, es miembro de la Asociación de Historia Moderna y, finalmente, ha sido solicitado para prologar una treintena de obras referidas especialmente a la centuria ilustrada y a los temas relacionados con la economía marítima.

Toda su obra de investigación, síntesis y divulgación ha mimando algo que resulta esencial para conformar un buen historiador. Me refiero a la literatura. No es que para nuestro investigador la historiografía sea literatura, pues rechazando posiciones posmodernas radicales la considera una verdadera ciencia. Pero eso sí: una ciencia que debe perseguir comunicar con facilidad y hacerlo mediante la belleza proporcionada por el arte de la literatura. Carlos Martínez Shaw hace buena literatura de investigación, buena literatura histórica. Sus escritos son de lectura fácil, lógicos, equilibrados, armónicos, simétricos, racionalistas, con un empleo siempre certero y riguroso de los conceptos y los términos y con una sobria administración de los calificativos. Hay investigadores que buscan epatar con su literatura, nuestro historiador busca que se le entienda a la primera, que el lector no deba realizar segundas o terceras lecturas. Y eso lo consigue tanto en sus libros de investigación, menos adecuados objetivamente para

ello, como en sus artículos de divulgación. Hay una música particular y fácilmente identificable en su escritura histórica y es la que corresponde a una partitura que ha alcanzado el difícil logro de la claridad elegante. Con un ánimo siempre perfeccionista, su escritura ha alcanzado la meta, tan compleja y preciada a la vez, de la belleza a través de la sencillez.

#### IV

Pero no sería procedente acabar este somero, modesto y sencillo recordatorio de la obra de Carlos Martínez Shaw sin resaltar que uno de sus grandes logros y herencias es su impagable tarea de hacedor de historiadores. Expongamos algunas cifras. En la actividad investigadora ha coordinado siete proyectos financiados por entidades públicas que han aglutinado a decenas de investigadores *sénior* y *junior*, ha dirigido treinta y cinco tesis de licenciatura, treinta y una tesis doctorales y más de una veintena de diplomas de estudios avanzados, estando la inmensa mayoría de esta tarea vinculada a las cuestiones de economía marítima y siguiendo con ello su veterano y fecundo programa de investigación.

Y cuando hablo de dirigir me refiero a que su tutela comienza el primer día de archivo y acaba cuando encuadernas el resultado final de tu investigación. Capítulo a capítulo, línea a línea, nota a nota, sus correcciones son una auténtica lección de historiografía, de precisa y diáfana literatura y, por supuesto, de callada generosidad. No creo que nadie de los que hemos estado en estas lides con él pueda desmentir lo que acabo de afirmar. Ni que nadie pueda olvidar fácilmente la resuelta disponibilidad del lápiz corrector de nuestro historiador. Su corrección rigurosa y exhaustiva está siempre dispuesta a mejorar tu texto como si fuera propio. Martínez Shaw te entusiasma en la clase, te recibe en su despacho, selecciona contigo el tema de investigación, te acompaña a los archivos, te da la bibliografía, te corrige el texto, convoca al tribunal, organiza la lectura de la tesina o la tesis, te repasa su defensa pública y te dice cómo debes tratar a cada uno de los miembros de la comisión evaluadora.

Todos los que hemos tenido la suerte de tenerlo como director sabemos de la generosidad que derrocha en esta tarea, de su puntillismo literario, de su actualizado conocimiento bibliográfico, de las múltiples sugerencias interpretativas que efectúa y de los magníficos acompañamientos psicológicos que realiza en el siempre delicado tránsito de aprendiz a oficial de historiador. Es un director exigente pero generoso, que termina siendo amigo entrañable de unos discípulos a los que impulsa a mayores cotas, que acaban teniendo una fecunda relación con la investigación y de los que siempre se siente orgulloso, incluso en el caso de quien pudiere tener la tentación de ser algo tacaño en reconocer la entregada labor de un maestro que nunca ha pedido ningún tipo de vasallaje a cambio.

Carlos Martínez Shaw, más que con estudiantes, se relaciona con alumnos que se convierten en discípulos con quienes consigue crear complicidades intelectuales y personales. Él no solo instruye al alumno, sino que también lo forma en el espíritu del racionalismo crítico. Y eso lo hace por la sencilla razón de que siempre nos ha enseñado que el alumno es el bien máspreciado de la universidad, la razón última de nuestros desvelos. Lo fue en su primer día de clase y lo fue también la semana pasada cuando puso sus últimas cualificaciones. Creo que puede afirmarse que todos los que hemos pasado por su dirección intelectual hemos forjado una gran admiración y un gran agradecimiento. Eso es lo que es para muchos de sus colegas investigadores: un amigo maestro que ha sabido crear con inteligencia, entrega y bondad

un semillero de discípulos que están repartidos por las universidades españolas, por los institutos de secundaria o por las empresas e instituciones culturales promocionando el buen conocimiento de la historia. Esa es, precisamente, la característica esencial del maestro Martínez Shaw: la entrega bondadosa e inteligente a sus instituciones académicas, a sus creencias políticas, a sus alumnos, a sus discípulos, a sus amigos y a sus familiares.

Creo no exagerar si afirmo que estamos ante un señor universitario de gran inteligencia e incansable capacidad de trabajo enteramente aplicadas a la vida académica. Una persona vitalista, afable, dialogante, compresiva y de pocos juicios de valor. Una persona sabia, de acusada sensibilidad artística, independencia de criterio, generosa maestría para sus discípulos y gran amigo de sus amigos. Una persona que siempre ha practicado la entrega a las mejores causas y a los demás, haciendo de ello su mayor cualidad y la más suprema forma de sabiduría.

Creo no exagerar si afirmo que estamos ante un universitario que ha hecho de su vida una docta dedicación creativa a la historiografía como una disciplina que ha contemplado como una ciencia en construcción, dedicada a conocer, comprender y explicar el funcionamiento y cambio de las sociedades con el objetivo político último de favorecer el progreso civilizatorio de los seres humanos. Y en esa noble tarea ha sabido siempre donde estaba su contribución social más importante: en elaborar un conocimiento objetivo del pasado para ofrecérselo a la ciudadanía del presente y del futuro. Ha hecho del lema machadiano de que “la verdad es la verdad, dígala Agamenón o su porquero”, su propio lema en la vida académica y, acaso, en su propio proyecto vital. Si hubiese vivido en el siglo de las luces, a buen seguro que habría sido un ilustrado en busca del conocimiento objetivo de la realidad para transformarla en un sentido progresista. Quizá por eso siempre he pensado que atesora el sentido crítico de un Voltaire, el sentido del Estado de un Campomanes, el sentido reformador de un Jovellanos y el sentido democrático de un Montesquieu. Y quizá también por eso suscribe sin ambages la idea de nuestro compatriota catalán Antonio de Capmany cuando afirma que España y las Españas son dos sentimientos perfectamente compatibles en el marco de una visión ecuménica de la humanidad.

Por lo afirmado hasta aquí, estoy convencido de que todos estamos persuadidos de que es justo y pertinente el reconocimiento académico que le brinda mi querida Universitat de Lleida. Lo es porque Carlos Martínez Shaw pertenece a esos escasos intelectuales que son capaces de elaborar ciencia y de entusiasmar a los demás para hacer lo propio. Porque es de esas personas que se entrega a la causa de la mejora de la sociedad con la optimista creencia en el progreso humano que nos enseñaron los pensadores ilustrados que tanto ha frecuentado. Una confianza no ramplona que algunos profesionales del pesimismo quieren ver como caduca, pero que intelectuales como nuestro nuevo doctor *honoris causa* hacen que resulte una legítima aspiración civilizatoria en busca de la esquiua felicidad, pública y privada. Una necesaria creencia laica en el progreso que dicta, eso sí, que solo con tecnología no podremos los seres humanos construir un mundo que valga la pena vivir. Que dicta que para tamaña empresa, la más importante de la especie humana, también precisaremos de la belleza, la bondad y la verdad.

Gracias, don Carlos Martínez Shaw. Gracias por ser un magnífico ejemplo de universitario. Gracias por vivir la universidad como un servicio público, como un compromiso social, como una vocación y como un noble oficio al que se ha entregado usted completa y exclusivamente. Gracias por combatir a favor de

una historiografía integral, universal y objetiva al servicio de la libre ciudadanía. Gracias por haber creado un extenso y duradero programa de investigación, que tantos buenos frutos ha dado merced a sus propios esfuerzos y al de sus discípulos. Gracias por contribuir a que nuestro gremio de historiadores modernistas, al que siempre se ha sentido orgulloso de pertenecer, haya alcanzado un nivel similar al de las mejores historiografías del mundo. Gracias por abrir puentes entre andaluces y catalanes mediante la razón, la comprensión y la tolerancia. Gracias por parecerse a ese sol que calienta a todos por igual sin pedir nada a cambio. Y muchas gracias por su amorosa bondad, que le convierte ante mis ojos, y estoy seguro que ante los de muchos colegas y amigos, en una bella y virtuosa persona que para llegar a la felicidad nunca ha perseguido ni la fama ni el dinero, sino el amor, la ciencia y la cultura. Y ya sabemos lo que dijo el estoico Marco Aurelio en sus *Meditaciones*: “Lo bello, para serlo, no necesita de elogios: se basta a sí mismo.”

## ACTE DE DOCTORAT *HONORIS CAUSA*

---

A càrrec del Sr. Carlos Martínez Shaw

### Retrato del historiador modernista

#### I

Magnífico Señor Rector de la Universitat de Lleida,  
Magnífico Señor Rector de la Universidad Nacional de Educación a Distancia,  
Querido Dr. Roberto Fernández,  
Querida Marina, queridos hijos,  
Queridas amigas, queridos amigos,  
Señoras y señores,

La Universitat de Lleida ha tenido a bien concederme el singular privilegio de proponer mi ingreso en su claustro de profesores, en calidad de Doctor *honoris causa*. No puedo sino sentirme profundamente agradecido por esta generosa iniciativa, pues es bien sabido que esta distinción es la más alta que una Universidad puede otorgar. Y que en este caso queda aún más prestigiada por provenir de una Universidad que se siente heredera de la que fue la primera en constituirse dentro de los límites de la Corona de Aragón. Por ello no he podido dejar de preguntarme, desde que recibí la comunicación oficial de su Rector Magnífico, sobre si había hecho algún mérito que realmente justificase semejante galardón, para llegar a la conclusión de que todo proviene de una exuberancia afectiva, de una efusión *ex corde* de los promotores de este honor que me abruma y que sólo puedo aceptar con obligada humildad y también con el justo reconocimiento debido a mis amigos de tantos años y a la institución que me lo confiere en una innegable prueba de buena voluntad.

Rehaciendo mentalmente, al hilo de la cariñosa *laudatio* del profesor Roberto Fernández, mi relación con Cataluña y con Lleida, en mi intento de rastrear algún motivo plausible para encontrarme hoy en este Salón de Actos, he recordado los ya lejanos tiempos de mi llegada a esta tierra y los lazos indisolubles que a ella me unen desde entonces y hasta ahora, exactamente cuarenta y tres años después, toda una vida después.

Mi encuentro con Cataluña, en el año 1967, fue como un gran deslumbramiento, de modo que mis primeros tiempos en Barcelona constituyeron, como dije no hace mucho y se ha recordado hace poco, una auténtica fiesta del espíritu, mayor que la que significó París para el joven Ernest Hemingway según reza el título de uno de sus libros. Fue un deslumbramiento provocado por su cosmopolitismo, su apertura al mundo, su progresismo político, su nivel de civismo, su dinamismo cultural y, ¿cómo no?, por la posibilidad de frecuentar a un amplio número de historiadores de todas las ramas que ya desde mis años de estudiante habían estado rodeados en mi imaginación de una aureola mítica.

Y, por si fuera poco, pronto pude vivir desde este observatorio excepcional los hechos del mayo del 68, con su carga contestataria y utópica. Como toda mi generación, me vi ayudado por una información fiable: era el gran momento de *Triunfo*, y también de *Destino* y de *Cuadernos para el Diálogo*. Me sentí confortado por el humor de Jaume Perich, que, incubado en la tertulia de *El Sot*, pronto quedaría formalizado en las recopilaciones de *Perich-Match* o de *Autopista*, en clara referencia a un conocido panfleto apologético. Me sentí elevado por las canciones de Georges Brassens, de Pete Seegher (cuyo frustrado concierto en el campus universitario barcelonés nos obligó una vez más a enfrentarnos con los “grises” a lo largo de la Diagonal), de Paco Ibáñez, de Manuel Gerena y José Menese (que familiarizaron a los estudiantes catalanes con el flamenco) de Atahualpa Yupanqui (que preparó el terreno a los distintos cantantes y grupos exiliados por la sangrienta dictadura pinochetista) y, naturalmente, de Raimon y del principiante Joan Manuel Serrat. Conocí nuevas experiencias gracias al cine que nos negaba la censura, pero que busqué al otro lado de la frontera, en las sesiones de Céret, después de la obligada parada en el cementerio de Colliure para conversar un rato con Don Antonio Machado. Sobre todo, me enriquecieron las lecturas que entonces eran subversivas, desde el manual de Marta Harnecker (de consulta obligada por aquellos entonces) a las llamadas a la liberación sexual de Herbert Marcuse y Wilhelm Reich, y desde *La peste* o *El extranjero* del prematuramente desaparecido Albert Camus hasta el Jean-Paul Sartre de *La nausée* y *Huis-Clos*, así como por la eclosión teatral (de Jaume Melendres a Ricard Salvat y a Jordi Teixidor), por el *boom* literario hispanoamericano (con Barcelona convertida en su principal difusora para todo el mundo) y por la literatura en catalán de Salvador Espriu o Mercè Rodoreda. Finalmente, sentí como ángeles protectores a los jóvenes editores comprometidos (como Gonzalo Pontón o Jorge Herralde), a los promotores de Estela/Laia y a los libreros con los que podía hablar de libros, como fue el caso de Pablo Bordonaba, allí en *El Cinc d'Oros*.

Era el momento oportuno para dar el salto a la militancia política. El movimiento de “penenes” (profesores no numerarios de la Universidad, por si algún joven ya ha perdido la referencia) fue la antesala de mi ingreso (junto a Laly Vintró y Jaume Mascaró) en la organización comunista Bandera Roja primero y en el Partit Socialista Unificat de Catalunya después. En esas formaciones, entonces clandestinas, hice mis primeras armas como activista (aunque el término me parece hoy excesivo), allí valoré por sus insobornables principios a algunos de mis camaradas (entre los que quiero recordar a Gregorio López Raimundo, a Manuel Sacristán o a Paco Fernández Buey), allí me formé políticamente de la mano de Jordi Solé-Tura, de Jordi Borja, de Marina Subirats, de Eliseo Aja y, finalmente, de Alfonso Carlos Comín y su entrañable grupo de católicos marxistas que me auguraban la salvación pese a mi agnosticismo declarado y nunca desmentido.

También eran tiempos de ganarse la vida. José Manuel Cuenca Toribio, de cuya mano llegué a la Universitat de Barcelona (cosa que nunca le agradeceré lo bastante), me procuró algunas fuentes de financiación, como mis clases de Política Internacional y de Cultura Contemporánea en la Escuela Oficial de Periodismo (donde, entre otros, y aunque el pudor debiera impedirme mencionarlo, tuve como supuestos alumnos a personalidades como Manolo Vázquez Montalbán, siempre vivo en mi recuerdo), o como mis artículos y reseñas en *Historia y Vida*, que también me permitieron disfrutar de la inestimable amistad de Edmon Vallès, un hombre bueno y sabio, a quien recuerdo todavía hoy en mis visitas a su viuda, María Rosa Ochoa, a quien debo, entre otras cosas, la versión mecanoscrita de mi tesis doctoral.



Y, por supuesto, quedaba mi dedicación principal, la Universitat de Barcelona, donde entré en contacto con Joan Maluquer de Motes, Lluís Pericot y Miquel Tarradell en Prehistoria, Carlos Seco, Antonio Palomeque y Nazario González en Historia Contemporánea, Santiago Alcolea en Arte, Joan Vilà Valentí en Geografía, José Manuel Blecua en Literatura, Miquel Siguán en Psicología o Claudio Esteva en Antropología, y donde todavía pude conocer y tratar a los discípulos de Jaume Vicens Vives: a Emili Giralt, que fue mi decano, a Jordi Nadal, con quien todavía puedo seguir conversando de historia económica, y, más indirectamente, a Joan Reglà y a Joan Mercader (por pertenecer a otros centros), y finalmente a Josep Fontana, que fue mi principal fuente de inspiración para conformar mi teoría de la historia y para abrirme camino en el laberinto de la historiografía. Confesar mis deudas con todos los profesores y compañeros que me enseñaron tantas cosas de la historia y de la vida es aquí tarea imposible, por lo que deberé remitirme a las palabras y a los nombres ya citados por el profesor Roberto Fernández. Por ello, sólo dedicaré una mención aparte a mi director de tesis, Valentín Vázquez de Prada, que, como se acaba de decir, me hizo el regalo de mi tesis doctoral, *Cataluña en la Carrera de Indias, 1680-1756*, una propuesta que sacaba partido de mi doble condición de andaluz por nacimiento y de catalán por adopción y que me permitía trabajar la mayor parte del año en los archivos catalanes y los veranos en Sevilla y Cádiz, circunstancia esta última que me proporcionó otra de mis amistades más duraderas, la de Manolo Teruel. Y por si fuera poco, me puso en las manos los tres volúmenes de *La Catalogne dans l'Espagne moderne* de Pierre Vilar, abriéndome así a una relación intelectual (y no sólo intelectual) con el gran historiador francés que nunca habría de perder.

Como se puede comprender fácilmente (y sin haber señalado la concesión del premio Menéndez Pelayo con que me distinguió el Institut d'Estudis Catalans), debo infinitamente más a Cataluña de lo que hipotéticamente Cataluña puede deberme a mí. Tal vez sólo pueda señalar en mi descargo que he tratado de devolver los bienes recibidos en "muy buena moneda" como hacía "la reina mora" en la zarzuela del mismo nombre (con música de José Serrano y libreto de los hermanos Álvarez Quintero). Porque, eso sí, he tratado de servir con todo entusiasmo a la causa de la cultura catalana desde todos los ámbitos a mi alcance y no sólo desde la Universidad. Así, recuerdo con cariño las jornadas pasadas en Mataró (como jurado del premio Iluro y disfrutando de la amistad de Joaquim Llovet o de Joan Giménez Blasco), en Reus (como jurado del premio Pedrol i Rius y disfrutando de la amistad de Pere Anguera), en Tarragona (como conferenciante y disfrutando de la amistad de Luis Navarro o de Josep Fàbregas), en Terrassa (como director del Centro Asociado de la UNED, un regalo que me llegó en mi madurez, y disfrutando de la amistad de Mercè Novellón y Jordi Rotger, con los que además podía hablar de novela negra y especialmente de Paco González Ledesma) y, finalmente, en Lleida, pero a este caso es preciso dedicarle un capítulo aparte.

Barcelona fue el centro de mi vida en Cataluña, la ciudad donde, entre otras cosas, se crió y vive actualmente mi hijo Miguel. Aquí di la mayor parte de mis clases, en el seno del Departamento de Historia Moderna. Aquí disfruté de algunas de mis mejores experiencias académicas, especialmente vinculadas al Centre d'Estudis d'Història Moderna Pierre Vilar, donde conté con la imprescindible colaboración de algunos de mis mejores amigos y amigas: Olga López, Montse Ventura, Magda Mirabet, Dolors Ricart, Isabel Lobato, Gemma García Fuertes, Xavier Padrós, Ferran Ayala, Javier Burgos, Manolo Peña, Eloy Martín Corrales y tantos otros, por no mencionar más que el núcleo fundacional. Aquí tuve la suerte de unirme a la creación de la revista *L'Avenç* (junto a otros queridos compañeros, como Ferran Mascarell)



o al nacimiento de la Fundación Alfons Comín (a la que sigo perteneciendo, siempre bajo la diestra presidencia de Maria Lluïsa Oliveres) o al lanzamiento de la *Carta de la Pau*, en cuya empresa me enroló Agustí Viñas. Aquí he podido colaborar durante largos años no sólo con las revistas de tema histórico ya mencionadas, sino también como crítico de literatura asiática en la sección cultural de *El Periódico de Catalunya*, de la mano entrañable de Josep Maria Huertas Claveria y, después, de la mano, igualmente afectuosa, de Carles Geli, quien además me dio una oportunidad seguramente inmerecida: la de dejarme escribir (cuando él ya había pasado a la edición de *El País* en Cataluña) mi opinión sobre las que considero las veinte mejores obras de la literatura catalana de todos los tiempos, desde Auzias March a Jordi Puntí.

Y, como no podía ser de otro modo, fue la Universitat de Barcelona la que me conectó con Lleida y con la Universitat de Lleida. Primero, gracias a la posibilidad de sugerir nombres de profesores que pudieran vincularse al sugestivo proyecto de promover las primeras enseñanzas de Historia en las aulas del edificio del Roser (Roberto Fernández, Josep Maria Delgado, Alejandro Sánchez, Joaquim Prats), después gracias a la llegada a mis cursos de sucesivas generaciones de estudiantes que siempre se contaron entre los mejores que tuve en mis clases (algunos de ellos hoy profesores de esta misma Universitat, como mis queridos Maria Josep Vilalta o Antoni Passola) y, finalmente, gracias a la oportunidad de formar parte del equipo de ese gran Rector, ese gran universitario llamado Antoni Badia i Margarit, con quien conviví cuatro años largos y a quien tuve la suerte de ver ingresar este mismo curso 2009-2010 como Doctor *honoris causa* en la Universidad Nacional de Educación a Distancia, donde actualmente presto mis servicios como profesor.

Entre mis funciones como Vicerrector, el Rector Badia me encomendó las relaciones con las delegaciones universitarias de Lleida, lo que fue la ocasión de estrechar lazos con quien ya era amigo fraternal, Roberto Fernández, y con otros muchos profesores y estudiantes de Historia, con quienes solía terminar tomando copas y bailando (esto último es un decir) en la Sala Europa en esta ciudad. Y, lo que resultó más importante en el plano institucional, fue la ocasión para trabajar codo a codo con el equipo que estaba haciendo posible la construcción del Estudi General de Lleida como Delegació de la Universitat de Barcelona, un proceso que concluyó con el acto solemne de constitución que tuve el honor de presidir en el Salón de Actos del edificio del Roser en el año 1983. De ahí en adelante sólo era cuestión de tiempo el que las instituciones académicas de la Generalitat de Catalunya diesen su aprobación a la constitución de la Universitat de Lleida, como así ocurrió en el año 1991.

Solamente puedo añadir para que esta Universitat me siga considerando digno del significado galardón que hoy me concede que nunca he dejado de venir a Lleida, bien atraído por actos académicos o sencillamente por el cariño de los muchos amigos que tengo en esta tierra. Si estuve presente en el famoso *Homenaje a Pierre Vilar* de 1984, volví a estarlo con ocasión del *Homenaje a John Elliott* de 2001, dos de los historiadores más influyentes en la historiografía modernista española de los siglos XX y XXI, junto con Don Antonio Domínguez Ortiz, también distinguido con un Doctorado *honoris causa* en Cataluña, en este caso por la Universitat de Barcelona, tras una iniciativa en cuyo origen estuvo una vez más Roberto Fernández. Y si la colaboración y los intercambios académicos continúan muy activos entre los correspondientes departamentos de esta Universitat y de la UNED, puede que todavía sean más estrechos los lazos de amistad y de afecto con que me siento felizmente vinculado para siempre a la Universitat y a la

ciudad de Lleida. Unos lazos que se extienden a toda Cataluña, pues muchas veces me he creído (con un indudable grado de autocomplacencia) investido como “cónsul oficioso de catalanes” en mi actual residencia en mi ciudad natal, ya que he tenido la suerte de recibir las afectuosas visitas de muchos de mis amigos venidos de estas tierras por motivos políticos (eran los tiempos en que después de adoctrinar a nuestros camaradas andaluces en la doctrina marxista yo acompañaba a mis camaradas catalanes a ver las procesiones de Semana Santa), por motivos meramente turísticos (Sevilla sigue siendo una ciudad muy bella), por motivos historiográficos (que eran igualmente ocasión para actividades turísticas y gastronómicas) e incluso por otros motivos, como las recientes invitaciones cursadas a algunos de mis compañeros de Cataluña para presentar públicamente la *Revista de Estudios Taurinos* en la Real Maestría de Caballería.

\*\*\*

El protocolo del discurso de la persona promovida a un Doctorado *honoris causa* (ya que no ha de ser necesariamente un profesor o un investigador, sino que puede ser un escritor o un artista, e incluso, en casos llamativos de cínico oportunismo, financieros encumbrados, y después despeñados, o políticos megalómanos, y después denostados por sus fechorías) exige que, tras la siempre grata tarea de expresar su agradecimiento y de evocar los vínculos que le unen con la Universidad que le ha distinguido con su recuerdo, las palabras siguientes constituyan una aportación singular a su área de investigación o unas consideraciones generales sobre su tarea profesional. En este caso, y no sin realizar una consulta previa, me he decidido por expresar en voz alta una reflexión personal (en parte basada en mi propia experiencia a lo largo de una trayectoria que ya suma más de cuarenta años) sobre las cuestiones a las que ha de atender, tanto durante su periodo formativo como durante su quehacer ordinario, el investigador en historia moderna.

En primer lugar, el historiador debe saber cuál es su campo de actuación, a qué se dedica realmente. Así, si el siglo XIX concedió a la investigación histórica el rango de disciplina académica, fue el movimiento de renovación surgido entre las dos guerras mundiales el que otorgó a la historia su estatuto científico, dotándola de un objeto, de unas bases racionales, de unos métodos y de un utillaje conceptual que no harían sino perfeccionarse hasta nuestros propios días. De ahí que hoy podamos definir a la historia como el estudio científico de la evolución de las sociedades humanas. Es decir, la historia se concibe como una ciencia que debe dar razón de los hechos acontecidos en término de causas y efectos dentro de sociedades concretas y dentro de un marco temporal igualmente concreto. La historia es la ciencia social del pasado.

Ahora bien, sin negar la existencia de racionalidad historiográfica en muchos autores de la Antigüedad, los caracteres que hoy exigimos a la ciencia histórica hacen su aparición al final justamente de los tiempos modernos, en la época ilustrada, en el siglo XVIII: noción de causalidad, dimensión social, concepto de progreso, conciencia de su utilidad para la comprensión del presente, instrumental para el análisis de los documentos, separación entre la realidad y la fábula. Posteriormente, la historiografía positivista del siglo XIX encontrará el reconocimiento social que consolidará su status científico y le abrirá la puerta de las universidades y de los centros de investigación. Finalmente, las limitaciones del positivismo (especialmente el reduccionismo que privilegia los acontecimientos políticos, militares y diplomáticos dentro

de una óptica eurocéntrica) permiten la revolución historiográfica de entreguerras, que surge de la confluencia entre el sentido de totalidad social heredado del marxismo y la radical crítica antiacadémista propuesta por los historiadores profesionales agrupados en la llamada “escuela de los *Annales*”.

La aportación más significativa del positivismo, aparte de su vocación de rigor y crítica de los documentos analizados, fue quizás la nueva organización del trabajo del historiador. Antes, el investigador, el estudioso no recibía una formación concreta, no adquiría una posición regular (era simplemente un erudito aficionado a este tipo de cuestiones o bien, muchas veces, un clérigo que combinaba la “historia sagrada” con la historia o “historia civil”), dependía para su ejercicio bien de sus propias rentas o bien del mecenazgo del Estado, de la Iglesia o de los estamentos privilegiados (es decir, era un erudito privilegiado por la cuna o bien un historiador de cámara, archivero o bibliotecario público o privado), no tenía ni siquiera un nombre que indicara una profesión autónoma. Ahora la historia se abre camino en la Universidad, ya sea en Francia, Alemania o Inglaterra y, más tardíamente, en España y otros países. El historiador del siglo XIX se ha formado específicamente en ese ramo del saber, se ha convertido en un funcionario del Estado (por lo que recibe una remuneración fija), imparte sus clases magistrales, realiza sus investigaciones oficiales, forma a sus discípulos y dispone de un público que asiste regularmente a las aulas. Por tanto, al mismo tiempo aparece el profesional de la historia y se forma un público culto que continuará su labor o al menos será consumidor del saber histórico, ya sea por seguir los cursos, ya sea por leer los libros que se publican y las revistas periódicas que están empezando a hacer acto de presencia en los medios académicos.

Es decir, es también en esta misma época cuando se produce un considerable progreso en la transmisión del conocimiento histórico. El público interesado tiene acceso a los archivos, las bibliotecas y los museos y puede asistir a las clases magistrales o a las conferencias pronunciadas en otras instituciones fuera de las universidades (academias, ateneos, sociedades eruditas). Al mismo tiempo, la técnica ofrece nuevos medios de reproducción de las fuentes (litografías, fotografías), las bibliotecas, los archivos y los museos propician la publicación de repertorios bibliográficos, documentales o arqueológicos, las librerías ofrecen un creciente surtido de obras de historia y aparecen las primeras revistas especializadas, como la *Revue Historique*, nacida en 1876.

Simultáneamente, el materialismo histórico (tal como aparece definido ya por los fundadores del sistema, Karl Marx y Friedrich Engels) aporta como nociones claves la concepción de la sociedad como una totalidad de planos interrelacionados, un modelo de base y superestructura para definir las relaciones dialécticas entre los diversos planos de la realidad social y el desarrollo de las tensiones internas en la sociedad como motor esencial del desarrollo histórico. Sin embargo, a pesar de estas trascendentales aportaciones (nada menos que la aparición de una verdadera “historia razonada” en palabras del célebre economista Joseph Alois Schumpeter), el materialismo histórico no tuvo una influencia inmediata en la investigación historiográfica, debido al rechazo monolítico de las nuevas ideas por los detentadores de las cátedras universitarias, a las consecuencias revolucionarias que implicaba para la sociedad burguesa y a la primacía de las actividades políticas sobre las cuestiones teóricas más amplias en un momento de aceleración de la lucha de clases. Habría que esperar para su definitiva consolidación en el ámbito historiográfico precisamente a su vinculación con la escuela de los *Annales*.

Por su parte, ya en el primer tercio del siglo XX, los historiadores de la escuela de los *Annales* (desde sus fundadores, Lucien Febvre y Marc Bloch) dieron una serie de combates a favor de una nueva ciencia histórica: combate a favor de una historia total (“sólo existe la historia en su unidad”), combate a favor de una historia interdisciplinar abierta al diálogo con las restantes ciencias sociales (geografía, demografía, economía, sociología, antropología), combate a favor de una historia de problemas e hipótesis frente a la mera narrativa de los hechos (“plantear un problema es precisamente el comienzo y el fin de cualquier historia: sin problemas la historia no existe”), combate a favor de una historia de los hombres dentro del ámbito de las sociedades concretas (el historiador como el ogro de los cuentos, según la famosa imagen de Marc Bloch: “allí donde huele la carne humana, sabe que está su presa”).

Una vez definido el objeto de la ciencia histórica, los historiadores de mi generación nos vimos sumergidos en toda una serie de debates sobre la esencia del conocimiento histórico en un momento en que se concedía una relevancia máxima a la cuestión de la formulación de una teoría de la historia concebida no como una vestidura entallada que comprimiera los hechos del pasado o un rígido discurso que se sustituyera a la riqueza de la vida del hombre en sociedad, sino como una regla de oro para la organización del material ofrecido por los documentos, como una brújula para abrirse camino en la laberíntica nebulosa de los acontecimientos. Así, surgió la apasionada discusión sobre la objetividad de la historia, hasta llegar a la clásica fórmula conciliadora de Edward Hallett Carr: “sin sus hechos, el historiador carece de raíces y es huero; los hechos sin el historiador, muertos y faltos de sentido.”

Y siguió la no menos vehemente controversia sobre la causalidad histórica, que, superando la tentación de una motivación única, pudo llegar a la conclusión de que las causas son siempre múltiples, y que, huyendo del determinismo y de la pura indeterminación, pudo llegar a la conclusión de que frente al azar y la necesidad (por emplear la conocida fórmula de Jacques Monod) la respuesta estaba en el concepto de regularidad histórica, es decir que, frente a la fatalidad o el milagro, el hombre era el verdadero protagonista de la historia, según la sabia propuesta de Pierre Vilar: “La investigación histórica es el estudio de los mecanismos que vinculan la dinámica de las estructuras —es decir, las modificaciones espontáneas de los hechos sociales de masas— a la sucesión de los acontecimientos, en los que intervienen los individuos y el azar, pero con una eficacia que depende siempre, a más o menos largo plazo, de la adecuación entre estos impactos discontinuos y las tendencias de los hechos de masas.”

El hombre era, por tanto, el protagonista de la historia. Pero, ¿quién era este hombre? Sin duda, no los “príncipes indignos de ser conocidos, los príncipes bárbaros de naciones incivilizadas” de Voltaire, ni tampoco los “grandes hombres” de Thomas Carlyle, sino que, como Antonio Gramsci explicaba a su hijo desde su encierro en las cárceles fascistas, la historia debía ocuparse de “los hombres, y todo lo que se refiere a los hombres, al mayor número posible de hombres, a todos los hombres del mundo en cuanto se unen entre sí en sociedad, y trabajan, y luchan y se mejoran a sí mismos”. De este modo, la historia de los héroes se alejó inexorablemente de nuestro horizonte, expulsada por los propios historiadores, que se apoyaban en las intuiciones geniales de los poetas, como Bertolt Brecht: “El joven Alejandro conquistó la India / ¿Él solo? / César venció a los galos / ¿No llevaba consigo ni siquiera un cocinero? / Felipe II lloró al hundirse su flota / ¿No lloró nadie más?”.

Y, finalmente, la historia renovada proponía la ampliación de lo que Emmanuel Le Roy Ladurie llamó “el territorio del historiador”, lo que ponía ante los ojos del especialista en los tiempos modernos todo un nuevo universo temático nunca antes soñado y mucho menos por los encomiables pero restrictivos padres del positivismo historiográfico. Ahora bien, antes de entrar en la incesante expansión de la galaxia temática, hay que decir que el historiador especializado en la historia moderna no puede contentarse con los tres siglos asignados al periodo del Antiguo Régimen, sino que ha de tener en su mente todo el pasado de la humanidad, desde las primeras acciones de los australopitecos hasta los últimos hechos ocurridos hoy mismo. El historiador ha de serlo de la historia en su totalidad, desde la prehistoria (que es la etapa de la historia sin documentos escritos) a la historia antigua, la historia medieval, la historia moderna (*of course!*), la llamada historia contemporánea y la llamada historia del mundo actual. Sin ese bagaje no se puede comprender la situación de los tiempos modernos en el devenir multisecular del hombre, no se puede comprender el significado para la evolución de la humanidad de los grandes hechos de los siglos de la modernidad: la expansión ultramarina, la recuperación de la cultura clásica, la ruptura de la unanimidad religiosa, la aparición del estado absolutista, el desarrollo del capitalismo comercial, la revolución científica, la propuesta de nuevos valores durante la época ilustrada, el proceso de laicización o secularización y los orígenes de la revolución liberal, de la soberanía popular, del régimen constitucional, de la separación del estado respecto de las iglesias, de la libertad de las conciencias...

Pero, además, la historia no puede limitarse a la geografía europea. Precisamente, uno de los reproches de las nuevas escuelas con respecto al positivismo académico (un reproche que todavía hoy puede aplicarse a los actuales programas de investigación y, aún más, a los de docencia) fue su carácter eurocéntrico: la historia realmente importante era la historia de Europa, mientras que el pasado de los restantes continentes sólo cobraba interés en cuanto aquellos mundos entraban en contacto con los europeos, es decir, en cuanto se convertían en escenario de la colonización europea. Sin embargo, sin rehusar una historia de la expansión de los europeos fuera de las fronteras del Viejo Mundo, que constituye sin duda un capítulo relevante de la Edad Moderna imposible de soslayar, hay que abrir de modo inexcusable un espacio a la historia sustantiva de los otros continentes, donde la relación con los europeos constituya a su vez sólo un capítulo de la evolución completa de aquellos mundos. De este modo, si la historia de la expansión europea fue primera en el tiempo, al constituir inicialmente tan sólo una proyección de la concepción eurocéntrica en otros ámbitos, hoy día, sin abandonar este área de investigación (que se muestra fecunda en problemáticas como los procesos de mestizaje o de aculturación), hay que estudiar la historia de la evolución propia de cada una de las regiones extraeuropeas, aunque en algunos casos la presencia foránea supusiera una ruptura traumática en el modelo imperante de organización económica, social, política y cultural.

En efecto, parece llegada la hora de que la investigación europea introduzca como norma necesaria el conocimiento de la historia de los países extraeuropeos como una realidad sustantiva, que no depende para su existencia del mantenimiento de ningún tipo de contacto con los estados europeos, que no está subordinada al posible efecto ejercido sobre el Viejo Mundo. Y esta exigencia adquiere mayor valor si cabe para la historia moderna, un momento privilegiado, de gran densidad histórica, en que, mientras los países africanos se desarticulan progresivamente por la incidencia de la trata esclavista, los países asiáticos consolidan una economía próspera y bien organizada, constituyen estados centralizados y absolutistas, hacen frente al reto de los visitantes europeos (soldados, mercaderes, misioneros) y protagonizan un florecimiento cultural que forma hoy parte del patrimonio de la humanidad.



Esta historia ha de superar necesariamente una serie de obstáculos. Por un lado, la investigación tropieza con unas fuentes que se hallan depositadas en archivos lejanos (aunque algunas resulten más accesibles al haberse recogido en repertorios documentales) y que han sido escritas en lenguas también de difícil dominio, aunque en ocasiones entre ellas se encuentren aportaciones relevantes de visitantes europeos. La bibliografía presenta inconvenientes similares, ya que si la literatura europea puede ser abundante en algunos casos, en otros (particularmente en el mundo asiático) hay que recurrir a obras publicadas en idiomas autóctonos que no han conseguido los honores de la traducción. Del mismo modo, la cronología de los otros mundos desafía las convenciones establecidas en la historia europea, de modo que incluso hablar de una historia moderna para los ámbitos extraeuropeos requiere una previa justificación.

Tales dificultades no deben contrariar, sin embargo, el principio teórico de la necesidad de reconstruir la unidad del desarrollo histórico de la humanidad. Máxime cuando la Edad Moderna representa el momento en que los distintos mundos, hasta ahora separados por la distancia geográfica y la distancia mental, toman contacto y se disponen a configurar un solo mundo. Un mundo recorrido por los viajeros, cruzado por las rutas comerciales, interrelacionado por la circulación de las noticias. Un mundo que está comunicado desde fines del siglo XV a través de un eje que se inicia en el extremo meridional de Europa, llega en dirección a oriente hasta los confines de China y en dirección a occidente, cruzando América y la vasta extensión del Pacífico, hasta las Filipinas, para confluir en el espacio que Pierre Chaunu denominó el Pacífico de los Ibéricos. En definitiva, un mundo que permite escribir una verdadera historia universal.

Por tanto, nos encontramos con una historia de tres millones de años, que fluye desde las tribulaciones de la desventurada Lucy luchando por su frágil vida en las sabanas de África hasta los sufrimientos infrahumanos de los esclavos de la explotación (política, religiosa, económica, bélica, sexual) del 2010. Con una historia universal, que recoge la trayectoria del hombre en los cinco continentes y las relaciones establecidas libre o forzosamente entre ellos a través de siglos y milenios. Y con una historia del entorno humano: una geohistoria (según Fernand Braudel), una historia del clima (según Emmanuel Le Roy Ladurie), una historia ecológica (según Alfred Crosby). Incluso se ha propuesto, estirando el razonamiento hasta el extremo, una historia del cosmos que nos envuelve (según Carl Sagan) o una historia del tiempo que nos arrastra a partir del Big Bang (según Stephen Hawking), pues finalmente es histórico todo cuanto tiene la huella del hombre o incluso todo cuanto concierne al hombre aunque el hombre no esté efectivamente presente.

Esta relación interactiva entre el hombre y su entorno ya había sido subrayada por la escuela francesa de geografía humana desde los años veinte: “ciertamente la tierra rige la actividad humana, pero a su vez el hombre rige la tierra”, afirmaban Jean Brunhes y Camille Vallaux, los discípulos de Paul Vidal de la Blache. Un modo de ver las cosas asumido por otros grandes geógrafos a la hora de plantear las relaciones entre el hombre y la naturaleza, como es el caso de Clarence Glacken en su influyente obra *Traces on the Rhodian Shore*, de 1967. Pero me gusta recordar que algo parecido lo había intuido ya Jules Verne en su famosa novela *Vingt mille lieues sous les mers*, de 1870: “No creo en las comarcas inhabitables: el hombre a fuerza de sacrificios, valiéndose de generación tras generación, y con todos los recursos de la ciencia agrícola, terminaría por hacer fértil una región tal. Si fuerais a las comarcas célebres de los primeros días del mundo, a los lugares donde estuvieron Tebas, Nínive o Babilonia, en aquellos valles fértiles de nuestros padres, os parecería imposible que el hombre hubiera podido vivir allí jamás: la atmósfera misma de esos lugares

se ha viciado desde la desaparición de los seres humanos. Es ley general de la naturaleza que se vuelvan insalubres y estériles las regiones deshabitadas o aquellas que ya no habitamos. Tenedlo bien en cuenta: es el propio hombre el que hace su país: por su presencia, por sus costumbres, por su industria, yo diría incluso que por su aliento, modifica poco a poco las inhalaciones del suelo, y las condiciones atmosféricas las sana con sólo respirar. Que existen lugares inhabitados, de acuerdo, pero lugares inhabitables, jamás.”

Pero, además, también nos encontramos con una historia que se muestra imparables en la búsqueda de nuevos objetos, una historia con vocación expansiva, que se ha manifestado particularmente activa al abordar el estudio de los tiempos modernos. Sin duda no es este el lugar de desplegar por extenso la creativa voracidad de la investigación modernista en los últimos tiempos. Baste decir aquí que las tendencias historiográficas actuales en el campo de la Historia Moderna se han ido configurando de acuerdo con los sectores que han ido definiéndose a lo largo de la segunda mitad del siglo XX: la historia económica, social, política y de la cultura. Aunque así nos quedarán objetos de difícil definición (¿dónde encuadrar la historia climática?), objetos que remiten a diversos sectores (la historia marítima como historia total en el campo del mar y sus orillas, o la historia de la población reclamándose al mismo tiempo de la demografía histórica y de la historia social), objetos nuevos recientemente explorados pero en constante expansión (la historia de las mentalidades que se ocupa de la fiesta, de la religiosidad, de la literatura popular, de la vida cotidiana, de la vida privada, del amor, del miedo, de la muerte, de las concepciones del más allá, etcétera), objetos que parecen desmentir la historia total pero que nos devuelven en cifra una realidad que no podemos captar en su epifanía (la microhistoria de Carlo Ginzburg o de Giovanni Levi).

En cualquier caso, y pese a esta fragmentación del universo temático, los combates de los historiadores marxistas y de los historiadores de los *Annales* han asentado de modo sólido el concepto de historia total. Con lo cual no hacen sino seguir la constatación de Ludwig Wittgenstein en su *Tractatus logico-philosophicus*: “El mundo es la totalidad de los hechos”. Así lo expresan las palabras de Lucien Febvre: “Repito, por tanto: no hay historia económica y social. Hay historia sin más, en su unidad. La historia que es, por definición, absolutamente social. En mi opinión, la historia es el estudio científicamente elaborado de las diversas actividades y de las diversas creaciones de los hombres de otros tiempos, captadas en su fecha, en el marco de sociedades extremadamente variadas y, sin embargo, comparables unas a otras; actividades y creaciones con las que cubrieron la superficie de la tierra y la sucesión de las edades.”

Ahora bien, el historiador debe tratar con cuidado esa totalidad, debe proveerse de una herramienta que delimite ese océano infinito de los hechos, por lo que parece oportuno escuchar una vez más las palabras de Pierre Vilar: “En la difícil aproximación a la totalidad histórica, puede y debe servirnos toda investigación que se inspire en los métodos más recientes de los psicólogos, de los sociólogos y de los economistas. Siempre y cuando el historiador no olvide su propia labor, consistente en establecer síntesis, en distinguir los episodios históricos que forman un todo, en no reducir la historia ni al largo plazo que deshumaniza ni al corto plazo que impide ver el crecimiento y el progreso. Labor que consiste, en definitiva, en el estudio de los mecanismos que relacionan los acontecimientos con la dinámica de las estructuras.”



Por otra parte, aquí el historiador modernista (y cualquier historiador) se enfrenta a uno de sus dilemas, que debe resolver arguyendo que, si bien nuestro horizonte es la historia total, esta constatación no quiere decir que cada investigación concreta pueda abordar la totalidad de la realidad histórica de un determinado espacio y un determinado tiempo, a menos que el lugar se defina a escala liliputiense o la cronología se constriña a la medida de un reloj de arena. Es imposible para la capacidad humana comprender simultáneamente todo el pasado en su completo despliegue, a menos que se posea el *aleph* imaginado por Jorge Luis Borges, quien también concibió un mapa de las mismas dimensiones que todo el territorio cartografiado. La construcción de la historia total es un punto de fuga hacia donde convergen todos los esfuerzos del historiador, una meta ideal que sirve de guía al historiador para no extraviarse, para orientarse, para mantener siempre el rumbo. Sin embargo, la investigación concreta se ha de ceñir a objetivos parciales, con las únicas condiciones de su relevancia y su vocación de articularse con otras investigaciones paralelas para construir aquella inalcanzable totalidad. El investigador, glosando a Martin Heidegger, es el pastor del ser histórico, pero ha de ser consciente de las dimensiones inabarcables del pasado de la humanidad. Máxime cuando, en el ejercicio de su profesión, comprueba a diario, con desesperanza o con resignación, que no puede ni siquiera hacerse más que con un porcentaje ínfimo de la galaxia bibliográfica.

Y, sin embargo, el investigador en historia moderna aún tiene que aprender más para enfrentarse con garantías de éxito a su tarea. Por una parte, ha de conocer no sólo toda la historia, sino toda la historia de la historiografía, desde los clásicos antiguos hasta las corrientes más actuales, a fin de tener, por un lado, una idea clara de la evolución del anhelo del hombre por conocer su pasado, por conservar su memoria histórica o (en algunos casos dramáticos, como el que vivimos en nuestro país en nuestros días) por recuperar su memoria histórica secuestrada, y, por otro, un panorama de las grandes tendencias recientes, de lo que llamó Michel Vovelle “los frentes avanzados de la historia”. Y también ha de estar familiarizado con los conceptos fundamentales de su época de estudio, dominando las definiciones sin desconocer las controversias abiertas por dichas definiciones: Antiguo Régimen, Feudalismo Tardío, Capitalismo Mercantil, Régimen Señorial, Estamentos y Clases Sociales, Monarquía Compuesta, Monarquía Absoluta, Despotismo Ilustrado, Reforma y Contrarreforma, Renacimiento, Humanismo, Barroco, Revolución Científica, Ilustración, Revolución.

Y, para terminar, el historiador modernista tiene la obligación de conocer perfectamente la evolución de su parcela específica, la historia moderna. Ha de tener la historia moderna en su cabeza, ha de ser capaz de organizar en un programa la sucesión de todos los hitos básicos que la definen y la configuran, más allá del mero dominio de los conceptos básicos. Ha de ser capaz de establecer una cronología básica y un sistema de relaciones entre los distintos espacios geográficos que, además, ha de saber situar sobre el mapa. Un conocimiento solamente parcial de esta realidad pone fuera de su alcance la aspiración a una historia universal, a una historia total, inclusive en el marco reducido de su área de elección para la investigación y, en su caso, para la docencia.

Uno de los elementos más gratificantes de la etapa de formación es la lectura de algunas de las grandes obras clásicas de la historiografía (o la sociología o la antropología). La elección no resulta fácil: *The Decline and Fall of the Roman Empire* de Edward Gibbon (1788), *Die Kultur der Renaissance in Italien* de Jakob Burckhardt (1860), *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* de Max Weber (1904),

*Hersfsttij der Middeleeuwen* de Johan Huizinga (1919), *The Golden Bough* de James Frazer (1922, en su edición de un solo volumen), *La crise de la conscience européenne* de Paul Hazard (1935), *Über den Prozess der Zivilisation* de Norbert Elias (1939). En España, además, apenas si puede prescindirse de los dos libros que han alimentado una controversia inacabable: *España en su historia* de Américo Castro (1948) y *España, un enigma histórico* de Claudio Sánchez-Albornoz (1957). Y, naturalmente, estas referencias no agotan ni mucho menos la gozosa obligación de la lectura de otras obras innovadoras o imprescindibles.

Este último apartado enlaza ya con el papel de la enseñanza de los maestros. A lo largo de nuestra vida profesional, hay ocasión de beneficiarse de la enseñanza y de la experiencia de los mejores historiadores de nuestra generación, y no sólo a través de su obra escrita, sino a través de sus clases, de sus conferencias, de su conversación informal, de su ejemplo sobre todo. Aquí, la fortuna tiene todas las bazas a su favor, pues cada historiador tiene acceso a los maestros con que se ha ido encontrando a lo largo de su vida. En mi caso, y sólo por mencionar y rendir un enésimo homenaje a aquellos que ya no están con nosotros, he podido conversar privadamente con muchos de ellos, pero especialmente con Pierre Vilar y con Don Antonio Domínguez Ortiz. Del primero aprendí el valor de la historia como instrumento para el conocimiento de la realidad, la necesidad de interpretar los hechos a través de una teoría de la historia, la virtualidad del marxismo para la comprensión del pasado y el presente y para la transformación del futuro, la dialéctica entre la historia y las demás ciencias sociales, los dilemas del oficio de historiador, la responsabilidad social del intelectual, la dialéctica establecida entre España y las Españas a lo largo de los tiempos, las recompensas de “pensar históricamente” e, incluso, en su casa parisina del Quai de la Rapée y en la de sus hijos Jean y Sylvie, cerca de la Bastilla, diversas lecciones sobre hospitalidad, sobre cortesía y sobre amor familiar.

Don Antonio fue un ejemplo constante de pasión por el conocimiento del pasado, de entrega a la labor historiográfica, de voluntad de objetividad, de seguridad interpretativa en el análisis de los hechos y, en otro orden de cosas, de sabiduría auténtica demostrada por su modestia fuera de medida, de cariño por su familia y por sus discípulos (incluso por aquellos indirectos y lejanos como yo) y de humanidad machadiana (en una semejanza que no procedía sólo de su común ciudad de nacimiento, sino que se transparentaba incluso en cosas tan sencillas y entrañables como su torpe aliño indumentario o su permanente uso del sombrero y, por supuesto, en su bondad en el buen sentido de la palabra). Su última lección quiero dejarla aquí como legado: poco después de que el gran pianista Joaquín Achúcarro nos hubiese dado una prueba memorable de profesionalidad al comentar con un entusiasmo juvenil (a sus ochenta años) los preludios de Frédéric Chopin antes de entregarse a una ejecución cálida e inolvidable de los mismos, en mi última visita a Don Antonio en Granada, en su casa del paseo de la Cartuja, me quedé impresionado al verle preparar (a sus más de noventa años) el envío de sus reseñas de “Archivo Hispalense” para el “Índice Histórico Español” (una tarea por tanto realizada sin interrupción a lo largo de los cincuenta años transcurridos desde que Jaume Vicens Vives le pidiera su colaboración en aquel proyecto) y, todavía más, al comprobar cómo había corregido a mano, una por una, todas las erratas de unas humildes separatas de un artículo suyo publicado en una revista local, en un ejercicio de paciencia benedictina y de amor artesanal a la tarea bien hecha que resultaba admirable en un historiador consagrado por una trayectoria universalmente reconocida. Sólo puedo hacer votos por que no olvidemos nunca esta enseñanza que nos fue dada tan inadvertida, espontánea y gratuitamente.

También hay que estar atento a las enseñanzas de los compañeros. Cada historiador es el fruto de su trabajo y del trabajo que le ofrecen los demás, en los libros, en los congresos, en las mesas de las cafeterías delante de una buena taza de café de Costa Rica o de un buena copa de daiquiri preparado al estilo del Floridita habanero. Pienso que mi formación (sea cual sea su grado) debe mucho a mis conversaciones sevillanas con Quisco de la Peña y Santiago Tinoco y a mis conversaciones barcelonesas (o “lleidatanas”) con Roberto Fernández y Ricardo García Cárcel, y también con el equipo humano que hizo posible la aventura del Centre d’Estudis d’Història Moderna Pierre Vilar. Y, aunque en muchas ocasiones los profesores practican como un ejercicio de modestia el asociar a su aprendizaje a sus propios alumnos, yo sigo su ejemplo sin una pizca de retórica, con el total convencimiento de que mi comprensión de la historia sería diferente sin las enseñanzas de mis alumnos de doctorado (que me regalaron muchos estudios inéditos fruto de muchos años de trabajo, aunque aquí la experiencia de mis años me permitía el ejercicio de una dirección que devenía una inestimable forma de amigable colaboración en la empresa científica) y de mis alumnos de licenciatura, con los que hablé mucho de nuestra común pasión en las clases, en el despacho, en las cafeterías (de nuevo), en las sesiones de discusión de películas históricas, a menudo japonesas, como las portentosas cintas de Akira Kurosawa. No considero inútil añadir que una de las mayores compensaciones humanas que se pueden experimentar en nuestra profesión es el reencuentro con un antiguo alumno que te reconoce a pesar de las canas y de las injurias del tiempo. ¿Quién no quisiera recibir la carta escrita por Albert Camus, tras serle concedido el premio Nobel de Literatura, a Louis Germain, su profesor de instituto?: “Cuando he recibido la noticia, mi primer pensamiento, después de mi madre, ha sido para usted. Sin usted, sin esa mano afectuosa que tendió al niño pobre que yo era, sin su enseñanza y su ejemplo, nada de todo esto hubiese ocurrido.”

Aun así pertrechado, el investigador debe todavía enfrentarse a otros problemas. Una vez superado el dilema entre la necesidad de la historia total como marco y horizonte y la necesidad de una acotación espacial, temporal y temática de la investigación concreta, surgen nuevas alternativas que ofrecen soluciones diversas, unas veces dependientes del temperamento del historiador y otras impuestas por las circunstancias encontradas en el ejercicio profesional. Una de ellas, tal vez la primera, es la compatibilidad (o incompatibilidad) de la investigación histórica con otras actividades: la enseñanza, la familia y el compromiso cívico o político. La primera de estas competidoras es quizás con la que es más fácil pactar, ya que la investigación exige la comunicación de los resultados y ésta ha de hacerse muchas veces en las aulas, al margen de que, salvo en algunos casos, la investigación y la enseñanza forman normalmente un indisoluble binomio en el mundo científico y educativo español: el investigador suele ser además profesor. En los otros supuestos, hay que seguir de nuevo los sabios consejos de Pierre Vilar, tal como los expuso en *Penser historiquement*: la historia no puede estar por encima de la familia, y una vida sana (que aúne armónicamente lo familiar y lo profesional) exige el abandono de la militancia política, que consume demasiadas energías, aunque no exima de la participación ciudadana, ni del compromiso intelectual, ni de la opción política a favor de la libertad y de la justicia. Pues el historiador experimenta no sólo una sino muchas veces el impulso de intervenir en el debate público, llevado, como expresó Pierre Bourdieu, en ocasión de una de sus tomas de posición, por “el sentimiento, tal vez ilusorio, de sentirse autorizado por una especie de rabia legítima, parecida a veces a un vago sentimiento del deber”.

La historia se ocupa de todos los avatares del hombre en el inmenso ámbito del pasado. De ahí que el historiador se preocupe por la demografía, por la sociología, por la antropología, por la filosofía, por las

ciencias en todas sus ramas, por la literatura en todos sus géneros, por la creación artística en todos sus campos, desde la arquitectura a la pintura, desde la música a la danza, desde el teatro al cine. Este ansia siempre incitante, siempre insatisfecha, puede llevar al historiador a interesarse por la paleontología y por los adelantos en el estudio de las partículas elementales, a leer a Bronislaw Malinowski y a Claude Lévi-Strauss y a Arnold Hauser y Ernst Fischer, a apasionarse por Epicuro y por Lucrecio, a escudriñar el pensamiento de Immanuel Kant y de Bertrand Russell, a hundirse en las páginas de Michel Onfray y de Richard Dawkins, a identificarse con Karl Marx y con Albert Camus, a deleitarse con Franz Kafka y con James Joyce, a emocionarse con las sinfonías de Ludwig van Beethoven y de Dimitri Shostakovitch, a acudir puntualmente a las citas (retrospectivas) con Orson Welles y (actuales) con Woody Allen, a tener un trato continuo con los autores franceses de cómics, con los escritores japoneses e incluso con la materia taurina. Y ello sin hablar de los viajes a las cinco partes del mundo (porque ya son una más que las estudiadas por Serge Gruszinski en *Les Quatre parties du monde* refiriéndose a los tiempos modernos).

Naturalmente, esta curiosidad universal impide una mayor concentración en la literatura puramente historiográfica y una mayor frecuentación de los archivos que custodian la documentación del Antiguo Régimen, el verdadero hogar del investigador modernista. He de confesar que para este dilema no he encontrado solución y que el equilibrio se revela siempre precario entre la especialización (que permite profundizar en un objeto de estudio) y el ansia imposible de captar la obra del hombre en el pasado y el presente, un mundo inasible a causa de la finitud del individuo, reducido a ser la “pasión inútil” de la definición sartriana.

Sin embargo, hay que sobreponerse. Hay que consolarse con la aceptación de esta vocación que para los amigos te convierte (pese a tus protestas) en un humanista, un ilustrado o un enciclopédico. Y también hay que saber sobrellevar con dignidad la descalificación de los enemigos como inconstante contemplativo, como disperso *snob*, como epidérmico *dilettante*, pensando con todo convencimiento que todo aquello que aprendes siempre enriquece de algún modo tu visión de aquel pasado y de este presente, siempre coopera a tu mejor comprensión de la complejidad de lo real y siempre otorga una mayor dimensión a tu obra como historiador. Y que, en definitiva, hay que conservar la voluntad de conocer hasta el último momento, incluso en “el umbral mismo de la muerte”, según las palabras de Émile Michel Cioran.

El investigador ha de reconstruir ese pasado, esa pretérita realidad con documentos. En tiempos no tan lejanos, los concursos de acceso a las plazas de docencia e investigación universitarias en historia moderna exigían del candidato una memoria donde desplegase una relación de las técnicas auxiliares de la historia (la paleografía, la diplomática, la epigrafía, la numismática, la arqueología) y un repertorio de los diferentes tipos de fuentes que debía utilizar el modernista. No es el caso de volver a esos ejercicios, pero sí de confirmar que el historiador tiene como instrumentos básicos toda una serie de fuentes documentales. Las más clásicas y más conocidas son las fuentes impresas y las colecciones documentales (propias de las bibliotecas), las fuentes literarias (donde a las grandes obras de la literatura se suman los periódicos, los pliegos de cordel, las colecciones de chistes, los diarios privados o los copiadotes de cartas) y la documentación manuscrita que se encuentra en los archivos generales, administrativos, eclesiásticos, municipales, judiciales, notariales, particulares... Ahora bien, la actual multiplicación de los objetos de estudio en el ámbito de la Historia Moderna ha traído consigo la aparición de un sinfín de nuevas fuentes, con las que han tenido que familiarizarse los cultivadores de cada uno de los campos

específicos: los objetos de la cultura material (vivienda, mobiliario, vestido, transporte), los edificios de las viejas manufacturas (cuyo descubrimiento dio carta de naturaleza a la arqueología industrial), los vestigios de fiestas o de costumbres periclitadas aportados por la antropología cultural, las lápidas funerarias que tanta información proporcionaron para la configuración de una historia de la muerte...

Una de las últimas incorporaciones es la del material iconográfico y sonoro, de las imágenes y los sonidos, como fuentes para la Historia Moderna, especialmente para el estudio de determinados fenómenos históricos, como la propaganda, la subversión, la utopía, el paisaje, la fiesta, las operaciones militares, la cultura material, la vida cotidiana, las mentalidades colectivas, etcétera. En un principio, el uso de imágenes se había hecho frecuente no ya como mera ilustración sino como información complementaria de los textos, del mismo modo que se había venido también extendiendo el empleo de viñetas gráficas para narrar una historia sin soporte escrito. El primer método lo he empleado, junto a Marina Alfonso, en el año 2007 en *La ruta española a China*, donde las imágenes han sido buscadas no para arrojarlas en medio del texto por afán de pintoresquismo, sino para que sirvan de complemento necesario a la narración. El segundo método inspiró nuestra exposición *Europa en papel*, que ha ofrecido una historia de Europa en cien viñetas a partir de los fondos de la Biblioteca Nacional de España.

Sin embargo, el documento iconográfico (o sonoro) debe ser utilizado específicamente para obtener nueva información sobre el pasado, tanto si constituye uno más de los tipos de fuentes a nuestro alcance, como si es el único o el más expresivo de todos los que quedan a nuestra disposición. Si ya Emilio Sereni había podido seguir la evolución del paisaje agrario italiano a partir de las obras de la pintura (en 1960) y Michel y Gaby Vovelle habían podido recrear las imágenes colectivas del más allá a partir de los retablos de las almas del purgatorio (en 1970), más recientemente (en 1995) Peter Burke ha reconstruido la operación de exaltación de Luis XIV, un programa que incluía la utilización de textos (históricos, políticos o literarios), de imágenes (esculturas, pinturas, grabados), de escenarios (teniendo como paradigma el palacio de Versalles), del mecenazgo (de las letras, las artes, las ciencias) y hasta de los meros gestos compuestos ante el público o la propia oralidad, un método de difusión muy eficaz en una época de altas cotas de analfabetismo. En definitiva, se trata de una utilización de la imagen como una prolongación de la historia de la cultura, en el límite de la historia política, es decir tal vez un ensayo de historia de la cultura política.

Del mismo modo, las imágenes y las composiciones musicales pueden utilizarse con garantía para proponer una historia de la fiesta, tanto sacra como profana. Así, junto a los objetos supervivientes, las pinturas, los dibujos y los grabados resultan indispensables para el estudio de la vida cotidiana y la vida privada, ya sea para alcanzar los secretos de la intimidad amorosa (en la alcoba o en el *boudoir*), para valorar el papel de la cosmética y de la compostura física, para aproximarse a la evolución de los espacios destinados tanto al paseo educado (el *polite walking*), como a los espectáculos públicos (los teatros o las salas de conciertos) o a la acogida de otras formas emergentes de sociabilidad (los clubs o los cafés). Finalmente, la imagen cada vez se utiliza más en el campo de la historia de las mentalidades para el estudio de la vivencia del más allá (a través de las representaciones de cielos e infiernos, de ángeles y demonios), el de la percepción de la belleza y de su contrapartida (el interés por la deformidad y los monstruos, incluyendo la presencia de bufones y enanos en las cortes europeas), el de la sensibilidad ante la suciedad y la limpieza o ante el espectáculo de la naturaleza. Sin olvidar el mundo de los sonidos:



las *villes sonnantes* del Antiguo Régimen, donde las campanas llaman a las funciones religiosas, saludan los fastos o alertan de los peligros o donde los mercaderes ambulantes anuncian sus productos mediante pregones (los famosos *cris* de París como ejemplo) o donde las clases populares cantan y bailan en las calles, los fieles refuerzan sus creencias en las iglesias a los compases de la música de Johann Sebastian Bach y los cortesanos se ven envueltos en los jardines de los palacios en la música de Georg Friedrich Haendel mientras contemplan los juegos de los surtidores o los castillos de fuegos artificiales.

Los historiadores necesitan de los documentos para reconstruir la realidad del pasado, pues sobre esa base indispensable ha de sustentar sus argumentos y ha de llegar a sus conclusiones. Ahora bien, y éste es otro de los dilemas del investigador, también ha de ofrecer una interpretación correcta de los fenómenos observados. Y para ello, sobre ese sustrato (a veces proteico, si pensamos en los mil combates individuales que componen una sola batalla, o en las innumerables cuentas que jalonan la actividad de un solo comerciante), hemos de hacer valer nuestra capacidad para seleccionar lo realmente significativo y para armar una explicación inteligible. Una capacidad que entraña una metodología adecuada, un análisis preciso y una interpretación acertada (a veces decidida entre siete distintas, como hubo de hacer el juez del famoso cuento de Ryonosuke Akutagawa). El dilema se resuelve, en cualquier caso, mediante una dialéctica entre la inalterabilidad de los hechos y la interpretación sabia y experta del historiador profesional, que no puede prescindir del rigor pero tampoco de la imaginación para la construcción del mejor discurso posible. La historia sería un ente mudo, una sustancia inanimada, si la imaginación del historiador no le prestase voz, no le insuflase vida.

Del mismo modo, la investigación ha de ser comunicada para cumplir con su función social. En el siglo XX los medios de difusión de los avances del conocimiento histórico han sido las cátedras (o los departamentos), los libros (y las revistas) y los congresos o reuniones científicas. En efecto, las cátedras y los departamentos universitarios, así como los centros de investigación (bajo distintos nombres: centros, consejos, colegios, institutos, etcétera), han sido los continuadores de la tradición del siglo XIX en cuanto a la creación y transmisión del conocimiento histórico, aunque todos ellos han sabido adaptarse, en mayor o medida, a la adquisición del estatuto científico por parte de la historia, han incorporado las enseñanzas de la renovación historiográfica del periodo de entreguerras y han trabajado en el horizonte de la historia total con la ampliación del marco geográfico y temático que implica semejante opción.

Al mismo tiempo, las editoriales han rivalizado en poner al alcance de un público mayoritario los principales resultados de la investigación histórica, desde las prensas universitarias (que han revalidado su prestigio) hasta las editoriales comerciales, que han desempeñado en ocasiones también este papel de vanguardia en la difusión de la innovación historiográfica. Junto al libro, las revistas han jugado un papel incluso de mayor dinamismo en la acelerada comunicación de tales novedades a los especialistas. En este sentido, algunas se han consolidado en el siglo XX como punta de lanza en el desempeño de esta función: *Annales E.S.C.* en Francia, *Past and Present* en Gran Bretaña, *Studi Storici* y *Quaderni Storici* en Italia, etcétera.

Los congresos (o encuentros científicos bajo distintos nombres: simposios, coloquios, reuniones) han prolongado la tradición de los debates. Organizados por múltiples instituciones, han podido girar en torno a áreas geográficas más o menos extensas, a áreas temáticas también más o menos monográficas

(desde congresos de historia económica o social a congresos sobre la nobleza, sobre las mujeres o sobre objetos todavía más circunscritos) y a periodos concretos (desde encuentros de medievalistas o de modernistas a reuniones de dieciochistas, por ejemplo). Finalmente, fruto de las comunicaciones y los debates suele ser la publicación de las actas que permiten ofrecer un actualizado estado de la investigación sobre el espacio geográfico, la temática o el ámbito cronológico en cuestión.

Hoy día, cuando hemos entrado en la era de Internet, la comunicación en el mundo científico ha empezado a cambiar a ritmo acelerado, con la aplicación de la tecnología a la difusión de los resultados de la investigación. Junto a las ventajas indudables del acceso electrónico a bibliotecas, archivos y museos (a la bibliografía en continua expansión, a los repertorios documentales o fuentes digitalizadas y a los objetos significativos del pasado exhibidos en salas o durmiendo en los almacenes), la transmisión del saber es la gran triunfadora, aunque a costa de algunos serios riesgos, que tienen que ver con la consulta acrítica de un material recogido muchas veces de forma poco fiable o incluso aleatoria. En cualquier caso, hoy es posible sustituir el libro mediante el soporte de CD o DVD. Hoy es posible mostrar un trabajo en la red (de modo individual o institucional) inmediatamente después de su elaboración. Hoy es posible realizar debates *on line* (incluso cara a cara mediante el recurso de la videoconferencia) sobre cuestiones que interesen a un número mayor o menor de especialistas (como puede mostrar en nuestro país la *Historia a Debate* creada por Carlos Barros). Hoy es posible la enseñanza virtual de la historia (como se empeñan en demostrar a diario los departamentos correspondientes de la Universidad Nacional de Educación a Distancia). En definitiva, ante nuestros propios ojos se está produciendo una transformación radical en el proceso de transmisión del conocimiento histórico, se está alcanzando por parte de la ciencia histórica una nueva dimensión en la creación de lo que llamamos la “sociedad del conocimiento”.

Al margen de la revolución tecnológica en el campo de la comunicación, el investigador (y la sociedad circundante) sigue valorando sobre todo el estudio minucioso de una problemática significativa basado en el acopio de una documentación inédita, la crítica rigurosa de las fuentes, la aplicación de una metodología contrastada, el lógico encadenamiento de la argumentación y la conclusión convincente. Esta es la gran obra, la que permite aumentar el acervo de nuestros conocimientos. Sin embargo, este libro o este artículo, que es el que hace avanzar la ciencia historiográfica, es ante todo el patrimonio de los especialistas (ya lo consulten en un soporte tradicional o por vía telemática). Para darlo a conocer a un público más amplio, para ensanchar el campo de los beneficiarios del conocimiento histórico, hay que recurrir a su divulgación, lo que requiere un esfuerzo de síntesis, un lenguaje asequible y un tiempo siempre escaso sometido a la ley económica de los usos alternativos, o sea a las opciones personales (“no hay guerra más cruel que la que nos hace el tiempo”, dijo muy acertadamente Lope de Vega). Son muchos los grandes especialistas que nos han marcado ya la pauta para la redacción de estas obras de divulgación (en libros o en las distintas revistas que se vienen ocupando de este tipo de producción científica), a veces con el resultado de familiarizar a un considerable número de lectores con una realidad a la que de otra manera nunca hubieran tenido acceso.

Hoy día, los historiadores no pueden permanecer al margen del ejercicio de la divulgación, que ya ha alcanzado (y de forma espectacular) incluso a las ciencias clásicas (la matemática, la física, la química, la astronomía, etcétera), siguiendo los ejemplos clásicos de Galileo Galilei (*Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo*, de 1632) o de Pierre Simon Laplace (*Exposition du système du monde*, de 1796) y,



más cercano a nosotros, de Albert Einstein, con sus dos opúsculos dedicados a exponer del modo más sencillo posible los resultados básicos de su teoría especial (1905) y general (1915) de la relatividad. De un elogio escrito por Ben Santer con ocasión de la muerte de uno de los mayores especialistas de la climatología de nuestra época queremos entresacar unas palabras bien significativas al respecto: “Algunos científicos tienen talentos excepcionales en la investigación pura y dura... Otros tienen capacidad para comunicar cuestiones complejas a un público no especializado. Pocas veces se hallan científicos que reúnan ambos talentos. Stephen Schneider fue uno de esos hombres.” Creo que se debe intentar seguir su ejemplo.

Por el contrario, la divulgación nada tiene que ver con el fenómeno ahora muy difundido de la novela histórica. Un género de ficción que ha producido un cierto número de obras maestras (recordemos a Lev Tolstói, a Stendhal, a Marguerite Yourcenar, a Alejo Carpentier, a Manuel Mujica Láinez, a Gabriel García Márquez), siempre que se ha ajustado a algunas reglas inviolables: no falsear nunca los acontecimientos reales, dar verosimilitud a las acciones ficticias e iluminar con una verdad poética la verdad histórica. Hoy en día (aunque algunos de los mejores modernistas españoles en ejercicio han escrito algunas novelas históricas realmente sobresalientes), resulta difícil salvar a la mayoría de estas ficciones, por lo que el historiador ha de volcarse más en la labor de separar el trigo de la paja: distinguir la investigación histórica de la obra divulgativa falta de todo rigor, de la mera historia novelada (la mayor culpable de la ceremonia de la confusión) y de la novela propiamente dicha, sometida a la crítica literaria más que a la crítica histórica.

\*\*\*

Volviendo a retomar el hilo principal, la historia es un instrumento para la comprensión racional del pasado. En nuestros días ya no hay que insistir en la separación de la ciencia histórica respecto del mundo de los mitos o las creencias, que sirvieron como explicaciones en otros estadios más primitivos del desarrollo humano, como ya señalara Giambattista Vico en su *Scienza Nova*. Cualquier científico social puede utilizar personalmente la mitología bíblica, la mitología cristiana o la mitología coránica para hacer frente a una vida vulnerable y amenazada inexorablemente por la muerte (“per non morire al primo incontro” con la realidad, que diría la desdichada *Madame Butterfly* de Giacomo Puccini), como coartada para no cambiar este mundo a cambio de la esperanza en otro situado más allá (es decir como el “opio del pueblo” dispensado por los poderes interesados en el mantenimiento del orden establecido, según ya señalara Karl Marx), como instrumento para garantizar un orden moral (siguiendo la desafortunada expresión de Fiodor Dostoievski de que “sin Dios todo está permitido”), como medio para mantener unida y controlada a la comunidad de los creyentes (como en el caso de la *umma* islámica, articulada en torno a la inmutabilidad de la revelación por los siglos de los siglos) o incluso como medio para satisfacer una posible necesidad de lo sagrado. Sin embargo, nadie aceptaría en una reunión científica de prehistoriadores una explicación basada en la fábula de Adán y Eva, la manzana y la serpiente parlante (frente al lento proceso de la hominización hasta llegar al *sapiens*) ni tampoco el argumento desesperado del “diseño inteligente” frente a la teoría de la evolución formulada con todas las garantías por Charles Darwin. Hay que estar definitivamente del lado de Albert Camus en *Le Mythe de Sisyphe*: “Entre la historia y lo eterno, elegí la historia porque me gustan las certezas.”

La historia es por tanto siempre historia razonada. Sus hitos vienen determinados por la progresiva aproximación a la realidad, por la progresiva determinación de los nexos entre causas y efectos analizados a la luz de la razón. De ahí la identificación de la relevancia de determinados autores en la marcha hacia ese conocimiento. Así, ya Tucídides presentaba en su obra su afán de objetividad, su esfuerzo por garantizar la inteligibilidad de los hechos humanos, su intención de separar las causas profundas o primeras de las ocasionales o segundas: el historiador de la guerra del Peloponeso aparece como el fundador de la historia racional y crítica, de la historia política y del método histórico, de tal modo que el gran filósofo ilustrado David Hume pudo afirmar que “la primera página de Tucídides marca el comienzo de la verdadera historia”. Es la misma noción historiográfica que anima en el siglo XVIII la obra del barón de Montesquieu, tal como aparece en sus *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* de 1734: “No es la Fortuna la que gobierna al mundo, tal como lo demuestra la historia de los romanos. Son causas generales, morales o físicas, las que operan sobre cada Estado, lo elevan, lo mantienen o lo destruyen; todo cuanto sucede se halla sujeto a esas causas; y si una causa particular, como el resultado accidental de una batalla, arruina a un Estado, no hay duda de que por debajo de ésta había una causa general que acarreó la decadencia de ese Estado a partir de esa batalla individualmente considerada. En una palabra, el movimiento principal lleva consigo todos los acontecimientos particulares.”

Así, dos obras separadas por más de veinte siglos mantienen una línea de pensamiento que contribuirá a la fundación de la historiografía científica de nuestra época, la historia razonada de Lucien Febvre y de Pierre Vilar. En definitiva, para concluir, la historia tiene el mismo potencial explicativo en su campo que la física en el suyo (y más todavía cuando la inmutabilidad newtoniana ha sido corregida por la relatividad advertida por Max Planck, Albert Einstein, Niels Bohr o Werner Heisenberg), tal como muy bien señala Max Horkheimer, el filósofo de la escuela de Frankfurt más interesado por la historia, en sus *Anfänge der bürgerlichen Geschichtsphilosophie*: “Pues del mismo modo que cuando se trata de los demás ámbitos del universo, la tarea del científico consiste en explicar todos los procesos que allí se producen a partir de unas condiciones conocidas y de acuerdo con una legalidad, también está justificado el intento de estudiar los fenómenos históricos desde el punto de vista de su entramado causal.”

La historia no sólo nos enseña el pasado, sino que nos sirve para comprender el presente. En parte, porque el presente se hace incesantemente pasado, como proclamaba en unos hermosos versos un gran poeta japonés del siglo XVIII, Issa Kobayashi: “Crepúsculo de cerezos / El hoy ya se ha convertido / en ayer.” Sobre todo, porque todos los fenómenos sociales hunden sus raíces en el pasado: las Cruzadas nacen de la necesidad de afirmación del Papado frente a los poderes temporales y de la reacción imitativa cristiana frente al yihadismo islámico; la Reforma de Lutero nace de las carencias de la Iglesia, de la desesperación de los pobres y del protonacionalismo alemán; la sublevación franquista en España nace de la insostenible desigualdad social y de la consiguiente defensa de sus privilegios mediante la movilización militar por parte de los beneficiarios del régimen imperante.

Ya lo comprendió así en el siglo XVIII el ilustrado Samuel Johnson: “El estado actual de las cosas es consecuencia de lo anterior; y es natural indagar cuáles fueron las causas del bien que disfrutamos o del mal que padecemos. Si actuamos sólo para nosotros mismos, descuidar el estudio de la historia no es prudente; si se nos ha confiado el cuidado de otros no es justo.” Y en el siglo XX, Marc Bloch, que sentenciaba: “la incompreensión del presente nace de la ignorancia del pasado”. Para mí fue reveladora en su

momento una frase de Henry James en su cuento de fantasmas titulado *The Jolly Corner*, donde el autor propone una sutil ocultación de la realidad, la de omitir el pasado de la casa encantada: “Le dejó ver sólo el presente, mientras paseaban por las grandes habitaciones vacías, desocupadas y sin muebles.”

Un engaño menos sutil que me indignó en otro momento fue la presentación de la agresión contra Nicaragua por parte de Ronald Reagan como un hecho singular o aislado justificado por circunstancias excepcionales: nadie le hubiera creído si hubiera conocido la historia de más de un siglo de agresiones sistemáticas de Estados Unidos contra los países de Hispanoamérica: México en 1846, Cuba y Puerto Rico en 1898, Guatemala en 1953, Cuba de nuevo en 1961, etcétera. La historia sirve así no sólo para conocer el presente sino para crear una conciencia crítica frente a los manipuladores del presente. Es más, una de las funciones irrenunciables del historiador es ese ejercicio: el historiador debe ser, según las palabras de Paul Baran, “un crítico social, una persona cuya preocupación es identificar, analizar y por esa vía contribuir a superar los obstáculos que se oponen a un orden social mejor, más humano y más racional”. Y más recientemente, el ya citado Pierre Bourdieu, ha vuelto a insistir, con referencia a todos los intelectuales: “Lo que defiende fundamentalmente es la posibilidad y la necesidad del intelectual crítico... No existe una auténtica democracia sin un auténtico contrapoder crítico. Por eso considero que el trabajo de demolición del intelectual crítico, muerto o vivo —Marx, Nietzsche, Sartre, Foucault y unos cuantos más clasificados en bloque con la etiqueta de ‘pensamiento 68’—, es tan peligroso como la demolición de la cosa pública...”

Ahora bien, si la historia se ocupa del pasado y del presente que se hace incesantemente pasado, la misma historia también nos sirve para proyectar nuestro futuro atendiendo a la ley de la regularidad histórica. Esta virtualidad ya la habían señalado los clásicos y así nos ha quedado fijada en la famosa expresión de Cicerón definiendo la historia como *magistra vitae*. Maquiavelo teorizó esta función en sus *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*: “Suelen decir los varones prudentes, y no irreflexivamente ni sin fundamento, que el que quiera prever el futuro debe mirar el pasado, ya que todas las cosas de este mundo siempre han sido semejantes a las pasadas. Esto obedece a que sus autores son los hombres, los cuales siempre han tenido y tendrán las mismas pasiones, de modo que el resultado también tendrá que ser siempre el mismo.” Y entre nosotros, Luis Cabrera de Córdoba, en su biografía de Felipe II, remarcaría el clavo: “El que mira a la historia de los antiguos tiempos atentamente y lo que enseñan guarda, tiene luz para las cosas futuras, pues una misma manera de mundo es toda.” Incluso más recientemente el gran escritor Cesare Pavese, en sus *Dialoghi con Leucò*, mantenía la misma fe poética en la previsión del futuro desde la mera contemplación del pretérito: “Deméter: Se diría que ves el futuro / Diónisos: Basta con haber visto el pasado.”

Sin embargo, los hombres actúan siempre en contextos sociales diferentes y ninguna situación histórica se repite, por lo que las enseñanzas de la historia se refieren sobre todo al concepto de regularidad histórica y a la influencia de los sucesos del pasado en la configuración del presente, con lo cual podemos aspirar a un cierto grado de previsión del futuro y de intervención para modificar dicho futuro de acuerdo con un proyecto social que queremos favorable al progreso de la humanidad. Así, Jean Chesnaux ha llegado incluso a la radical afirmación de que “la última función de la referencia al pasado es el porvenir”. Y con el mismo sentido, y con el mismo carácter militante, ha planteado Josep Fontana su *Historia. Análisis del pasado y proyecto social*: “Hay que reinventar un futuro, redefiniendo los objetivos a alcanzar de

modo que den una respuesta válida a los problemas a que se enfrenta el hombre de hoy en el mundo entero. Necesitamos recomponer una visión crítica del presente que explique correctamente las razones de la pobreza, el hambre y el paro, y que nos ayude a luchar contra la degradación de la naturaleza, el militarismo, la amenaza atómica, el racismo y tantos otros peligros. Pero esta tarea no será posible si el historiador no participa también en ella, renovando nuestra visión del pasado de modo que sirva de base para asentar un nuevo proyecto social.”

Ahora bien, este llamamiento nos sorprende en un momento de generalizado pesimismo. En la última década, hemos asistido a la degradación acelerada de unos valores de civilización que creíamos implantados de forma estable en el mundo desarrollado y que incluso parecían propagarse por el mundo más deprimido, hasta el punto de que su universal aceptación había hecho pensar a algunos ensayistas que había llegado el “fin de la historia”, ya que sólo debíamos sentarnos a esperar la instalación de la democracia como un bien indiscutible y reconocido por todo el mundo. Muy al contrario de lo que pensaba Francis Fukuyama, lo que se ha producido es un inesperado *tournant*, que nos ha retrotraído al imperio de la barbarie. Así, el trío belicista reunido en las Azores (Georges Bush, Tony Blair y José María Aznar) pudo dar carta de naturaleza a un aberrante concepto de “guerra preventiva” que sin duda habrá hecho removerse en su tumba a Francisco de Vitoria, el creador del derecho de gentes, el definidor de los justos títulos para admitir una acción militar. Así, el encierro en Guantánamo de unos prisioneros de guerra ha destruido el avance que significó la Convención de Ginebra en la humanización de la guerra, ha violado toda garantía legal en los juicios para dirimir responsabilidades penales, ha hecho retroceder el imperio del derecho que desde los romanos debe presidir toda sociedad (“ubi societas, ibi ius”). Así, los expertos estadounidenses han procedido a la inicua justificación del secuestro, la tortura y el asesinato (incluso con el más absoluto desprecio a la ley de otros países), cuando pensábamos que tales prácticas eran patrimonio de la Alemania nazi o de la Argentina de la dictadura militar. Así, los Estados Unidos y sus aliados, como el Estado de Israel (cuya actuación en Gaza es ya un crimen de lesa humanidad), han empleado en sus guerras soldados mercenarios, armas químicas y bombas de racimo, llevando la muerte y la mutilación a la población civil, incluyendo los más desvalidos, sorprendidos en sus hogares, en sus hospitales o en sus escuelas, en un ejercicio de crueldad que antes sólo asociábamos con los imperios asirios y ahora podemos condenar en estos *soi-disants* “Estados de derecho”. Como consecuencia, las agresiones de estos nuevos cruzados occidentales contra los países musulmanes no pueden tener otro efecto que el de revitalizar la imagen negativa de los estados “cristianos” en el imaginario islámico, alimentar el integrismo ya contenido *ab initio* en el propio Corán y reforzado después por las interpretaciones fundamentalistas de wahabíes y salaffes, fomentar las respuestas terroristas inspiradas en la yihad y fortalecer a las dictaduras teocráticas como la de Irán.

Este es el escenario que tenemos delante. Un escenario que, al presentar agravados los males visibles en el mundo, no hacen sino poner aún más de evidencia, manifestar aún más claramente el fracaso de las grandes utopías generadas para hacer el mundo más habitable. En primer lugar, el cristianismo, cuyo fracaso se revela menos en la deriva fundamentalista de la Iglesia Católica (también presente, al igual que en el judaísmo y el islamismo, en sus definiciones fundacionales de sociedad dogmática, jerárquica, retrógrada y misógina), como en el escándalo de un mundo profundamente desordenado y contrario a los principios que, al parecer, inspiraron a Jesús de Galilea: un mundo dominado por la guerra (proliferación de ejércitos y de armamento nuclear y biológico de destrucción masiva), por el hambre (mil

millones de personas sin alimentos, mil millones de personas sin acceso al agua y a la asistencia sanitaria, diez millones de niños muertos anualmente), por las indignas condiciones de vida y por una serie intolerable de lacras, como la pena de muerte, la esclavitud, la explotación laboral, el sometimiento de la mujer, la guerra forzada para los niños, la prostitución infantil y juvenil (aquí por una única vez sin diferencia de sexos). ¿Y el socialismo, la segunda gran utopía contra la miseria y la tiranía? En su versión comunista (viva desde 1917), no ha conducido sino a la generación de gobiernos autocráticos y despóticos, al secuestro de las libertades, a la igualación en la pobreza, a la persecución del pensamiento crítico, a la aparición de regímenes fanáticos. En suma, un gran fracaso, que parece haber producido un mundo más indefenso, más doliente y más inestable. Ahora bien, ¿un fracaso definitivo, una situación irreversible? Queremos pensar con el gramsciano optimismo de la voluntad que podemos y debemos superar el desánimo, como ciudadanos y, ¡cómo no!, como historiadores, como científicos sociales. Y queremos, por ello, recurrir precisamente a la historia.

Ciñéndonos a Europa, su historia empieza en Grecia. Si las grandes creaciones del mundo griego en el terreno de la organización política, de la filosofía, de la ciencia, de la literatura y del arte han marcado toda la evolución futura del mundo europeo, aquí debemos destacar dos de sus legados más preciados como instrumentos de progreso: el desarrollo frente a las fabulaciones míticas de un pensamiento racional para el conocimiento del universo y para la fundamentación de una ética y de una política y la cristalización del sistema democrático en algunas de sus ciudades como modelo que perfeccionado desembocaría en nuestro actual concepto de democracia parlamentaria. La otra gran aportación del mundo clásico vendría de Roma: sería el derecho, indisolublemente asociado a las nociones de ciudadanía, gobierno y civilización, puesto que no hay sociedad civilizada si no se establece el imperio de la ley.

El Imperio Romano permitió, por otra parte, la difusión de una de las grandes doctrinas que hicieron del amor y la compasión los valores fundamentales de las relaciones humanas (y cuyo correlato en el mundo oriental correspondió al budismo). Nacida de la predicación de Jesús de Galilea, sus enseñanzas fueron reelaboradas por Pablo de Tarso, quien convirtió a la utopía humanista original en una doctrina vinculada a los libros sagrados judíos y en una religión de aspiraciones universalistas, tras la divinización de su fundador y la afirmación de la existencia, en un más allá, de una vida eterna para los creyentes.

La Edad Moderna inauguró un largo periodo creativo, que abarcó fenómenos como el Renacimiento, el Humanismo, la Revolución Científica y la Ilustración, extendiéndose, según la fórmula de Delio Cantimori, “desde Petrarca a Rousseau”. El Renacimiento supuso el redescubrimiento de la Antigüedad, la restauración de la cultura antigua, la constatación del valor ejemplar de la cultura clásica. El Humanismo, fenómeno inseparable de la revolución cultural renacentista, aportó la conciencia de la grandeza del género humano, capaz de excelsas creaciones en el terreno del pensamiento, la literatura y el arte, pero también la conciencia de la dignidad del hombre como centro del universo, como medida de todas las cosas, como microcosmos que refleja en sí el macrocosmos, como ser prometeico capaz de superar sus limitaciones, como *uomo universale* capaz de todas las aventuras materiales e intelectuales y como depositario de valores morales capaz de aspirar a la perfección.

La cultura del siglo XVII aparece dominada por dos fenómenos bien delimitados, al Barroco y, sobre todo, la Revolución Científica, que es la consecuencia madura del avance del pensamiento racional. Un



pensamiento que tuvo que librar diversas batallas para ganarse su derecho de ciudadanía: batalla contra la autoridad de los antiguos para la fundamentación de un nuevo paradigma, batalla contra el dogma religioso y contra las condenas de las iglesias, batalla contra la mentalidad mágica, batalla contra el orden establecido. Sin embargo, al final de la centuria, la ciencia había obtenido la victoria y había conquistado su plena autonomía frente a las creencias y los saberes contaminados de irracionalidad.

El siglo XVIII, el Siglo de las Luces o de la Ilustración, nos ofrece una serie de ideas nuevas que debían iluminar los espíritus y de este modo alumbrar un camino que conducía a un estadio superior de la historia de la humanidad. Unas ideas por tanto que conservan hoy día su virtualidad y que nos han de ayudar a mantener el horizonte de civilización en que hemos vivido y a construir sobre sus cimientos ese futuro mejor que es el objeto de nuestro anhelo. Esas ideas son el primado de la razón (como fuente del conocimiento, como base del progreso material, como fundamento de la organización política), la inspiración de la naturaleza (opuesta a lo adquirido, es decir a la ganga de las tradiciones, a lo artificial, es decir a las convenciones, y a lo sobrenatural, es decir al reino de lo incierto), la libertad como bien irrenunciable por ser intrínseco a la condición humana (en el terreno de la conciencia, de la organización económica, del ordenamiento político) y la apuesta por la secularización, es decir por el imperio de los valores laicos de paz, de prosperidad, de cosmopolitismo, de tolerancia, de felicidad, para de este modo poner el acento en la dispensa universal de las “nourritures terrestres” (según la afortunada expresión de André Gide) y en el “reino de este mundo” (parafraseando a Alejo Carpentier).

La suma de estos valores fundamentaba un proyecto de convivencia, que sigue siendo válido para el hombre de hoy. Una convivencia que, desterrando el “feudalismo” (es decir, el dogmatismo religioso, el mercantilismo económico y el despotismo político), se basaba en el liberalismo como sistema económico, en el constitucionalismo como sistema político, en el laicismo como sistema ideológico. La plasmación de estos principios (fruto de una larga maduración histórica, que pasa al menos por Marsilio de Padua, Baruj Spinoza, John Locke, el barón de Montesquieu y Jean-Jacques Rousseau) sería la obra de la Revolución Francesa y de las revoluciones políticas que le hicieron eco en la primera mitad del siglo XIX: soberanía popular, primado de la constitución, igualdad de todos ante la ley, división de poderes, separación entre iglesia y estado, amparo de las libertades individuales.

Finalmente, la aparición del nuevo régimen de libertades quedaría sancionado por la *Declaración de los derechos del hombre y del ciudadano*, que proclamaría la libertad, la propiedad, la seguridad y la resistencia a la opresión como “derechos inherentes a la naturaleza humana”, acompañados de la libertad de opinión, de prensa y de conciencia, mientras la ley era definida como la expresión de la voluntad general y de la soberanía y como la fuente de legitimidad de los poderes públicos. Así, la *Declaración* pasaba a convertirse en un patrimonio inalienable, tal como sería recogido por la Convención Europea de los Derechos Humanos, firmada en Roma en 1950, más de un siglo y medio después, y tal como sigue siendo hoy día.

El siglo XIX desarrollaría los principios establecidos por la Revolución Francesa y, sobre todo, pondría el acento en corregir algunas de sus carencias, en dotar de mayor contenido social a su programa y en extender sus beneficios a las clases olvidadas por los teóricos de las nuevas doctrinas y por los políticos encargados de su puesta en práctica. Así, los reformadores de la época se ocuparán de que las conquis-

tas revolucionarias no dejen al margen a colectivos tan considerables como los obreros, los esclavos o las mujeres. En ese marco, si el movimiento abolicionista y el movimiento sufragista protagonizarían la defensa de las dos últimas causas, la utopía marxista sería la corriente de mayor alcance, al predicar un cambio radical del modelo de sociedad, al constituirse en un proyecto completo de emancipación social. Hoy día, después de muchos avatares (entre ellos el fracaso del comunismo), sus generosos principios han sido reconocidos como patrimonio por el socialismo democrático, por la socialdemocracia, una vía reformista que, conciliando la libertad con la justicia social, sigue alimentando las esperanzas para la construcción de un mundo mejor.

Estas son las lecciones de la historia, estas son las respuestas de la historia a nuestras proyecciones de futuro. El estudio del pasado nos pone ante la vista situaciones terribles pero que la humanidad ha superado: la tiranía de Hitler, la tiranía de Stalin, la muerte instantánea de decenas de miles de inocentes en Hiroshima y Nagasaki causada por las bombas atómicas arrojadas por los Estados Unidos. Y nos pone igualmente por delante ejemplos a seguir, como la confianza en el progreso indefinido mantenida heroicamente por el marqués de Condorcet, quien escribía su *Esquisse d'un tableau historique du progrès de l'esprit humain* mientras esperaba ser llevado a la guillotina: confianza en el progreso material (apoyado en la ciencia, que permite el creciente dominio sobre la naturaleza), en el progreso intelectual (apoyado en la producción y acumulación del conocimiento y en la transmisión del saber), progreso social y político, por la marcha hacia la libertad, la igualdad y la fraternidad de todos los hombres y todos los pueblos. O la confianza, también heroica, del ya citado Mark Horkheimer, quien en el año 1938, en vísperas de la Segunda Guerra Mundial, podía declarar: "La Teoría Crítica que, en contraposición con el escepticismo, nosotros defendemos, no convierte en absolutismo antiteorético su visión de la maldad de lo existente y de la transitoriedad del conocimiento, sino que, a pesar de las comprobaciones pesimistas, se deja guiar por un tenaz interés en un futuro mejor."

Por ello, nuestro deber es actuar en el sentido de la historia: conservar el legado de la Antigüedad, perseverar en los valores de la Ilustración, trabajar como ciudadanos en la defensa del sistema democrático, colaborar con los movimientos que combaten la desigualdad y la injusticia que reinan en este mundo en el 2010, trabajar por la paz como condición irrenunciable para ofrecer un futuro a la humanidad. El historiador tiene la obligación de investigar el pasado, de comprender el presente y de construir el futuro. Y ello con sus propios medios, aunque no sean tan inmediatamente eficaces como pensaba Marco Tulio Cicerón.

El historiador sabe que su tarea como crítico social es difícil, sabe que no puede obtener resultados inmediatos. Sin embargo, cuando se entrega al estudio del pasado, siempre puede aspirar a captar, a través del análisis de unos hechos concretos, el sentido de la historia y tratar de explicar a los demás el tortuoso discurrir de la humanidad y comunicar la vivencia de la regularidad histórica. En su testamento historiográfico, unas breves líneas publicadas precisamente en Lleida en 1999 por Editorial Milenio (en la obra colectiva *Historia moderna, historia en construcción*), Pierre Vilar afirmó, después de setenta años de ejercicio de su profesión, su firme convicción en la virtualidad de la historia razonada para comprender la realidad pasada y presente y para imaginar y confiar (no con la inconsciencia del necio, sino con la prudencia del sabio) en el futuro: "Lo mejor que podemos hacer es pensar que estamos situados en una línea de evolución donde todavía hay comportamientos muy primitivos y dificultades e incapacidades de



las organizaciones más avanzadas del mundo. Las Naciones Unidas, por ejemplo, son la concreción de un gran sueño, pero en la actualidad distan mucho de ser una realidad satisfactoria. En resumen, sigo pensando que la reflexión histórica es la mejor manera de, al mismo tiempo, no hacerse ilusiones y sin embargo mantener la esperanza.”

## DISCURS DE CLOENDA

---

A càrrec del Dr. Joan Viñas Salas, rector de la Universitat de Lleida

Durant les darreres dècades la universitat ha evolucionat en molts camps i des de molts aspectes. Entenc que un dels canvis més important és la nova manera que la institució —en definitiva, els seus membres— té de pensar-se a ella mateixa. Durant dècades la vida universitària va transcórrer sovint aliena al conjunt de la societat. A poc a poc es va anar posant l'accent en la responsabilitat docent, entesa com alguna cosa més que la repetició de sabers i l'expedició de títols: l'estudiantat va passar a ser protagonista de la seva pròpia formació, i per tant, havia de tenir responsabilitats en la marxa de la institució. Tot i que massa sovint queda emmascarada per una normativa excessivament burocratitzada, la filosofia que anima l'anomenat Pla Bolonya no és sinó aquest reconeixement del paper substancial que els estudiants tenen en la seva formació i educació. Un procés semblant ha experimentat la concepció de la recerca; ningú pot pensar, avui en dia, que allò que fa no ha de tenir una repercussió social i, també en algunes ocasions, empresarial. Ara bé, una novetat tant o més transcendent que aquestes és l'autoreconeixement de la responsabilitat social de la universitat. Una responsabilitat àmplia i que abasta des del compromís amb el teixit productiu —i per tant, amb el progrés material de la societat— fins al compromís crític, expressió d'una voluntat transformadora de la societat humana. Això comporta tant la transferència de tecnologia i coneixement com la divulgació d'aquest mateix coneixement i la formulació d'una crítica valenta i responsable.

Com ha posat de manifest la *laudatio* del Dr. Fernández, el nou doctor *honoris causa* de la nostra universitat ha recorregut amb intensitat, eficàcia i saviesa tots aquests aspectes de la vida universitària. El llibre d'homenatge que s'ha presentat aquest matí és un testimoni magnífic d'aquesta manera de fer. Allí hi ha la faceta pròpiament d'historiador, és a dir, la més directament lligada a la recerca, també la de docent i divulgador i, potser en primer lloc, la de mestre d'historiadors. Els convido a mirar l'índex —també a llegir el llibre, naturalment— i comprovaran que la paraula *mestre* —sovint lligada a *amistat*— es va repetint.

El seu pas per un vicerectorat de la Universitat de Barcelona durant el mandat del Dr. Badia i Margarit va quedar lligat a la història de la nostra universitat. No hi ha cap dubte que la creació d'una divisió territorial amb el nom d'Estudi General, clara evocació de la nostra institució medieval, va contribuir a crear una protoconciència d'universitat lleidatana, cosa que les facultats, una a una, no haurien aconseguit, o hauria estat més difícil. Aquella primera idea d'Universitat de Lleida va contribuir decisivament, aquí i a Barcelona, a la definitiva creació de l'actual UdL.

Hem de fer justícia, per tant, a uns responsables universitaris que van tenir un consciència de país que ara mateix hom troba a faltar en més d'una ocasió.

La memòria d'aquells anys desperta sovint la nostàlgia en no pocs professors que ho vam viure. Certament érem més joves, i això condiona la memòria, però també és cert que les etapes fundacionals, en què la voluntat és més imprescindible que els mitjans materials, sempre són més creatives, i per tant, en guardem un record amable. Tanmateix, ara, enmig de les dificultats prou conegudes per tothom, la Universitat de Lleida ha aconseguit posicionar-se molt adequadament tant en el conjunt català com espanyol; Europa potser ens queda una mica més lluny, però podem començar a pensar que no és inabastable.

El nom del Professor Martínez Shaw també està lligat al desenvolupament de la Unitat Departamental d'Història Moderna de la nostra universitat. No correspon fer ara un balanç de les aportacions dels nostres modernistes, però sí que voldria posar en relleu la important projecció dels estudis de Lletres, tant en l'àmbit estrictament universitari com en la cultura lleidatana.

Massa sovint la cultura és menystinguda o arraconada, encara que mai formalment. Però la capacitat d'elaborar cultura és un dels principals elements a l'hora de mesurar el grau de desenvolupament d'una societat, i per tant, de la seva capacitat de benestar.

Lleida i les seves comarques han experimentat al llarg dels darrers cinquanta anys un molt notable desenvolupament econòmic i transformació social. Durant dècades aquests canvis no va anar acompanyat d'un paral·lel creixement cultural. Això s'ha corregit gràcies a la Universitat. Gràcies, en primer lloc, a l'existència de la Facultat de Lletres i al seu professorat.

La UdL ha reconegut aquest paper, i estem convençuts que aquesta és una dimensió substancial de la nostra universitat que, d'acord amb els mitjans disponibles, s'ha de continuar potenciant. Així es preveia en el Pla Estratègic 2006-2012 i també és un dels eixos del Projecte Iberus aprovat recentment.

Aquestes són algunes de les reflexions que han anat sorgint en el marc d'aquest doctorat *honoris causa*. Gràcies, doncs, Professor Martínez Shaw. Gràcies per acceptar aquesta investidura que ens honora.



***HONORIS CAUSA***

---

**JORGE WAGENSBERG LUBINSKI**

---

15 DE NOVIEMBRE DE 2010

---

AUDITORI DEL CENTRE DE CULTURES I COOPERACIÓ TRANSFRONTERERA  
DEL CAMPUS DE CAPPONT



**LAUDATIO**

---

A càrrec del Dr. Ferran Badia Pascual

Magnífic Rector,  
Digníssimes autoritats i claustrals,  
Senyores i senyors,

És un honor i una gran satisfacció personal fer l'elogi del professor Jorge Wagensberg, per qui sento un gran respecte, i també per la seva obra i per la seva particular manera de viure la ciència i el coneixement. Aquesta satisfacció és més gran perquè el faig en nom de l'Escola Politècnica Superior, que celebra aquest any el vintè aniversari de la seva creació. Vull agrair al rector de la Universitat de Lleida i al seu Consell de Govern que hagin sabut reconèixer en la proposta de l'Escola els mèrits del professor Wagensberg per merèixer la distinció que avui li atorguem.

L'elecció de la data d'avui per fer-ho no és casual. El 15 de novembre se celebra l'onomàstica de Sant Albert Magne, un dels primers universitaris d'Europa, que va arribar a ser rector de l'Estudi General de Colònia l'any 1248. Teòleg, filòsof i home de ciència, va dedicar gran part de la seva vida a l'estudi de les ciències naturals amb la finalitat, com ell deia, *d'investigar les causes que operen en la natura*. La seva obra és reconeguda, entre moltes altres aportacions, per haver demostrat amb arguments sòlids que la terra és rodona i per descobrir l'arsènic. Però sobretot va destacar per utilitzar l'experimentació com a mètode i per ser un gran observador de la natura, qualitat que també defineix la figura del professor Wagensberg. La contribució d'Albert Magne al coneixement de la natura ha merescut que se'l reconegui com a patró dels estudiants de les ciències naturals. No podíem, per tant, trobar cap altra data millor per al reconeixement que avui fem al professor Wagensberg, qui, com Albert Magne, exemplifica l'home de ciència, dedicat a la ciència.

El doctor Jorge Wagensberg Lubinski va néixer a Barcelona el 2 de desembre de 1948. Va cursar els estudis de física a la Facultat de Física de la Universitat de Barcelona, on es va llicenciar l'any 1971, i va fer la seva tesi doctoral en el Departament de Termologia d'aquesta mateixa facultat. Mentre preparava la seva tesi doctoral va començar la seva carrera docent exercint com a professor adjunt del Departament de Termologia. L'any 1976 finalitzà la tesi, que va merèixer el premi extraordinari de la Universitat de Barcelona l'any 1977. Un cop obtingut el grau de doctor accedeix a una plaça de professor agregat del Departament de Matèria Condensada de la Universitat de Barcelona. L'any 1981 es converteix en professor titular de Teoria dels Processos Irreversibles del Departament de Física Fonamental de la mateixa universitat.

Durant aquesta etapa imparteix l'assignatura de Termodinàmica dels Processos Irreversibles, on introdueix l'estudiantat en la termodinàmica del no-equilibri, la teoria de la informació i la termodinàmica dels sistemes biològics.

Va impartir també l'assignatura de Física General als estudiants de primer curs. En les seves classes, a més dels coneixements bàsics de les lleis de la física, el professor Wagensberg transmetia la seva passió per la ciència, aportant sempre una visió interdisciplinària de la física i incidint en les seves relacions amb els diferents àmbits del coneixement. Ensenyava que aprendre física és més que conèixer-ne les lleis i la seva aplicació: és preguntar-se els perquè i establir relacions amb les diferents parts de la realitat.

Actualment segueix impartint els seus cursos de Teoria de Processos Irreversibles a la Facultat de Física.

La seva carrera docent a la universitat es completa amb el cursos de doctorat, dels quals vull destacar els de Museologia Científica, matèria en la qual el professor Wagensberg ha esdevingut una autoritat reconeguda internacionalment. Des que va iniciar-los a principis dels anys noranta fins a l'actualitat, aquests s'han anat enriquint de la seva experiència acumulada al llarg de vint anys de dedicació a la museologia científica.

La carrera investigadora del professor Wagensberg és d'una amplitud poc usual, tant per la diversitat dels temes als quals ha dedicat el seu treball com per la seva capacitat per fer transcendir aquest treball.

Des de la seva tesi doctoral, un dels principals temes de treball investigador ha estat l'estudi dels processos irreversibles i els sistemes termodinàmics fora de l'equilibri. Durant la dècada dels vuitanta va crear un equip de recerca en biofísica a la Facultat de Física de la Universitat de Barcelona i va fundar el que va ser el primer laboratori de biofísica d'aquesta universitat.

Però la seva activitat investigadora no s'acaba en aquest àmbit. El professor Wagensberg ha investigat en els àmbits de la termodinàmica dels cultius biològics, simulació Montecarlo, biologia teòrica, entomologia, tafonomia, filosofia de la ciència i museologia científica. Les seves aportacions estan publicades en nombroses revistes especialitzades com *Journal of Non Equilibrium Thermodynamics*, *Physica A*, *American Journal of Physics*, *The Journal of Physics and Chemistry of Solids*, *Journal of Theoretical Biology*, *Bulletin of Mathematical Biology*, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *Entomologica Scandinavica*, *Beiträge zur Entomologie*, *Biology and Philosophy*, *Journal of Chemical Physics*, *Journal of Physics*, *Computer Applications in Biosciences (CABIOS)*, *Journal of Bioeconomics*, *Biological Theory*, *Microbios*, *Investigación Pesquera*, *Revista de Física*, *Museum Practice* o *ECSITE Newsletters*.

Una de les aportacions més importants del professor Wagensberg a la ciència, al progrés del coneixement i, en definitiva, al conjunt de la societat és la seva obra com a divulgador de la ciència, faceta que va cultivar des de l'inici de la seva carrera.

Com el músic que no pot evitar que el seu cap creï melodies i harmonies i senti la necessitat d'interpretar-les perquè formen part d'ell, Jorge Wagensberg no pot evitar que el seu cap es faci preguntes i tingui la necessitat de compartir-les, d'establir diàlegs i crear debats per tal d'arribar a la comprensió. Quan era un jove professor a la Facultat de Física organitzava cicles de conferències-col·loquis on un expert presentava un tema científic rellevant i posteriorment es debatia amb els assistents. Molts dels joves estudiants que vam tenir la sort de poder participar en aquelles conferències seguim recordant alguns dels



debats, en els quals sovint no ens atrevíem a participar, però que van ser un revulsiu que ens va portar a l'estudi de la filosofia de la ciència i ens van ensenyar a pensar sobre la ciència.

En aquesta línia vull destacar una de les seves aportacions més importants: l'organització del congrés *Proceso al Azar*, que es va celebrar al Teatre-Museu Dalí de Figueres els dies 1 i 2 de novembre de 1985, del qual va ser amfitrió Salvador Dalí, un home conegut pel seu art, però profundament interessat per la ciència. Aquest congrés ha estat un dels esdeveniments científics i culturals més importants de la història científica recent. Al voltant de la pregunta "és l'atzar producte de la nostra ignorància o un dret intrínsec de la natura?", un grup selecte de científics i filòsofs es van reunir durant dos dies per debatre intensament sota la batuta del professor Wagensberg. Peter T. Landsberg, Günter Ludwig, René Thom, Evry Schatzman, Ramon Margalef i Ilya Prigogine hi van presentar ponències, que van anar seguides d'apassionants debats en els quals van poder participar els dos-cents científics i filòsofs que van tenir el privilegi de poder estar presents sota la cúpula del Teatre-Museu Dalí. Afortunadament per a tothom i per a la història, el director i guionista Gonzalo Herralde va filmar-ne íntegrament les sessions, que es van publicar posteriorment amb la seva transcripció.

El professor Wagensberg és també el fundador i director de la col·lecció de llibres *Metatemas* de l'editorial Tusquets que, des del seu inici l'any 1983, ha publicat fins a l'actualitat 115 títols. No crec pas equivocar-me si dic que actualment és la col·lecció més important en llengua castellana de llibres sobre pensament científic. Per mostrar-ho, res és més eloqüent que la seva llista d'autors: Erwin Schrödinger, Albert Einstein, Richard Feynman, Murray Gell-Mann, Ilya Prigogine, Sir Charles Sherrington, Lynn Margulis, James Watson, Francis Crick, Jaques Monod, Konrad Loenz, Jean Marc Lévy-Leblond, Jorge Wagensberg mateix i una llarga llista de destacats científics i pensadors que amb les seves obres contribueixen a enriquir l'intercanvi de coneixements i, sobretot, ens provoquen a pensar i a posar sota l'ombra d'un interrogant el nostre coneixement per tal de fer-lo créixer.

L'any 1991 el professor Wagensberg és nomenat director del Museu de la Ciència de Barcelona, de la Fundació La Caixa. Comença una nova etapa que evolucionarà fins a l'actualitat, en què és director científic de la Fundació La Caixa, i donarà lloc a una de les seves principals obres.

De bon principi concentra la seva feina en la transformació del Museu, i hi aboca la seva visió del que entén per un museu de la ciència modern i de la museologia científica. Per a Jorge Wagensberg un museu ha de ser un espai viu que no tan sols mostri la ciència sinó que faci ciència, que investigui i creï coneixement científic. Un lloc que convidi a viure i a pensar la ciència. Amb ell el Museu inicia, lentament però de forma irreversible, un camí cap al que és l'actual CosmoCaixa, que marca un abans i un després en la museologia científica. Inaugurat el 25 de setembre de 2004, ComoCaixa Barcelona és un espai on, sota l'aixopluc d'un projecte arquitectònic singular, tothom és convidat a participar i a gaudir del coneixement científic. Un espai on, sobretot, hi trobarem, citant Wagensberg, "la realitat, o sigui, objectes reals i fenòmens reals", i afegeix que "això, i no cap altra cosa, és, i ha de ser, un bon museu: realitat concentrada".

Al llarg dels darrers vint anys, el professor Wagensberg ha concebut, dissenyat i produït més de trenta exposicions temporals científiques en diversos àmbits, entre les quals destaquen "*Inventar la materia*", "*Olimpiada Virtual*", "*Amazonia, el último paraíso*", "*600 millones de años*", "*Huracán*", "*Atrapados en ám-*

bar”, “SIDA”, “De mono a hombre”, “Y después fue la forma”, “Restos y rastros de nuestros ancestros”, “Iguanos”, “Julio Verne, viajar, viajar, viajar”, “Einstein, cien años de física”, i un llarg etcètera.

De la mateixa manera que parlem de cinema d’autor, jo definiria el museu CosmoCaixa de Barcelona com un museu de la ciència d’autor. Tot ell és fruit de les vivències del seu creador i del seu equip. Cada exposició és producte d’una investigació, d’experiència i reflexió, de l’aventura que comporta explorar la realitat per arribar al coneixement. Tot això fa que les exposicions del professor Wagensberg transmetin, a més d’informació, les emocions que l’han acompanyat en el descobriment i la comprensió, i les provoquin als seus visitants.

Per il·lustrar-ho posaré com a exemple la darrera exposició del CosmoCaixa de Barcelona titulada “*Darwin observador, Darwin naturalista*”, inaugurada el 20 d’octubre de 2009 i que finalitza avui mateix. Wagensberg i el seu equip van viatjar pels llocs que Darwin va recórrer amb el *Beagle* per recollir les dades que més endavant el van portar a elaborar la seva teoria de l’evolució. Fruit d’aquest esforç ha estat aquesta exposició d’una qualitat extraordinària, on hem pogut veure documents i objectes originals de Darwin que han permès als seus visitants un millor coneixement i comprensió de la seva figura i obra. Com és habitual en les seves exposicions, aquest espai ha anat acompanyat d’un conjunt d’actes paral·lels, jornades, diàlegs, visites comentades i laboratoris per als nens, per tal d’aprofundir en l’obra de Darwin i en la seva repercussió en el pensament actual i en la nostra visió del món.

L’any 2006 el museu va ser guardonat per l’*European Museum Forum*, institució dependent del Consell d’Europa, amb l’*European Museum of the Year Award*, que el reconeixia com el millor museu d’Europa.

Jorge Wagensberg és també el creador del museu de la ciència CosmoCaixa de Madrid, inaugurat l’any 2000. Ha estat president de l’*European Network of Science Centres and Museums* (ECSITE) entre 1993 i 1995, i és membre fundador de *European Museum Academy* (EMA).

Tot plegat fa que actualment sigui una de les figures més destacades a escala mundial en la museologia científica i que aconselli en projectes museístics d’arreu del món, a Espanya, el Brasil, Itàlia, l’Argentina, Xile, Colòmbia, la República Dominicana, Tunísia, França, Israel o la Xina.

Un dels projectes museístics més importants que l’ocupen en l’actualitat és el Museu de la Ciència, el Medi Ambient i el Clima que s’està construint a l’entorn del Parc Científic i Tecnològic Agroalimentari de Lleida, al turó de Gardeny, per iniciativa de l’Ajuntament de Lleida i la Fundació La Caixa. Sovint les ciutats s’enorgulleixen de posseir importants obres arquitectòniques de destacats autors. Algunes ciutats, com ben aviat Lleida, a més, poden sentir-se orgulloses de poder gaudir d’infraestructures culturals tan importants com un museu de la ciència del millor museòleg científic actual. Tot un privilegi per a Lleida i el seu entorn, i una gran oportunitat per a la Universitat de Lleida pel suport que el museu aportarà a la seva missió docent i investigadora.

La seva tasca com a comunicador de la ciència es completa, per una banda, amb la seva obra com a conferenciant (des de 1973 ha pronunciat més de vuit-centes intervencions, tant en temes de divulgació científica com en temes especialitzats en els àmbits de la museologia científica i de la recerca en sistemes

complexos) i, per l'altra, amb una extensa llista de publicacions en mitjans periòdics d'assaig, divulgació i opinió (des de 1980 ha publicat més de cinc-cents articles repartits entre mitjans escrits tan importants com *La Vanguardia*, *El País*, *Investigación y Ciencia* —versió en espanyol de *Scientific American*—, *La Recherche*, *Revista de Física*, *Revista Española de Física* i *Mètode*.

Com a autor de llibres dedicats a la filosofia de la ciència i a la divulgació, ha cultivat diversos gèneres literaris, com l'assaig, el conte i l'aforisme —que considera “allò més científic que existeix en la literatura”. Fins a l'actualitat ha publicat una vintena de llibres, entre els quals hi ha *Nosotros y la ciencia*, *Ideas sobre la complejidad del mundo*, *Proceso al azar*, *Sobre la imaginación científica*, *Sobre el progreso*, *Amazonia, ilusiones ilustradas*, *Introducción a la teoría de la probabilidad i la información*, *Ideas para la imaginación impura*, *Si la naturaleza es la respuesta ¿cuál era la pregunta?*, *La rebelión de las formas*, *Form and Function*, *A más cómo, menos por qué*, *El gozo intelectual* i *Yo, lo superfluo y el error*.

Fruit de tot aquest treball, Jorge Wagensberg ha estat guardonat amb diferents premis i distincions, com són el premi de periodisme Juan Mari Arzak per l'article “*Aproximación a una copa de vino tinto*”, l'any 2003; el Premi Nacional de Catalunya de Pensament i Cultura Científica, l'any 2005; el premi Manel Xifra i Boada a la Transmissió del Coneixement Tècnic i Tecnològic, l'any 2006, i la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya, l'any 2007.

Tots els grans personatges de la ciència s'han caracteritzat per ser persones que s'han fet grans preguntes i que han entès que si només es busquen les respostes en un dels àmbits del coneixement trobarem respostes deficientes. Només des de la interdisciplinarietat, des de l'amplitud de mires que atorga cultivar els diferents àmbits del coneixement, podem tenir alguna possibilitat de trobar respostes prou satisfactòries per entendre les següents preguntes. Jorge Wagensberg, com Albert Magne i molts altres grans personatges de la ciència, ha buscat en diferents àmbits del coneixement. Però si una cosa ha diferenciat Jorge Wagensberg de molts altres ha estat la seva constant necessitat per comunicar i compartir, no tan sols les preguntes i les respostes sinó també les emocions viscudes en l'apassionant camí que les connecta. Un dels seus llibres el va dedicar al goig intel·lectual, a “l'emoció que es produeix en el moment precís en què comprem o intuïm alguna cosa”. Crec que aquesta és una de les aportacions més importants del professor Wagensberg, sobretot atenent al moment actual en què es percep una davallada de l'interès per la ciència, evidenciada per la davallada d'estudiants que s'interessen pels estudis científics i tècnics. Sovint es fan anàlisis i valoracions simplistes que acaben per sentenciar que “s'ha perdut la cultura de l'esforç”. Al marge de l'error que suposa elevar l'esforç a la categoria de cultura, crec que l'anàlisi apunta en l'objectiu equivocat. L'esforç no és cap objectiu, és tan sols un mitjà, sovint inevitable, per assolir el veritable objectiu que és el coneixement. I res ens empeny més cap a aquest coneixement que les emocions que sentim en el camí que ens hi porta i el goig de l'instant de la comprensió. Aquestes emocions les podrà sentir qualsevol persona que s'atansi a conèixer l'obra del professor Wagensberg en qualsevol de les seves vessants, la literària, la museística, la investigadora o la divulgadora.

Així doncs, considerats i exposats tots aquests fets, Magnífic Rector, digníssimes autoritats i membres del Claustre, sol·licito amb tota la consideració i encaridament prego que s'atorgui i confereixi al senyor Jorge Wagensberg Lubinsky el suprem grau de doctor *honoris causa* per la Universitat de Lleida.

## ACTE DE DOCTORAT *HONORIS CAUSA*

---

A càrrec del Sr. Jorge Wagensberg Lubinsky

### El goig intel·lectual i el mètode científic

Rector Magnífic de la Universitat de Lleida,  
Autoritats il·lustres i col·legues universitaris,  
Amics i familiars,

El *mètode científic* ha interessat la filosofia des que la ciència és el que avui entenem per ciència (hi ha, en veritat, alguna cosa que mereixi que l'anomenin *mètode científic*?). D'altra banda, el *goig intel·lectual* és una idea que s'obre camí a l'hora d'adquirir nous coneixements, i és possible que qualsevol sistema educatiu es pugui revolucionar totalment considerant simplement aquesta idea (hi ha, en veritat, alguna cosa que mereixi que l'anomenin *goig intel·lectual*?). Una bona part de la meva reflexió ha consistit a indagar sobre la naturalesa d'ambdós conceptes. Del que no m'havia adonat fins ara mateix és que, curiosament, ambdós conceptes estan íntimament relacionats. La cosa no deixa de tenir la seva gràcia perquè equival a afirmar que el mètode que s'empra per elaborar ciència es troba a l'arrel de qualsevol tipus de goig intel·lectual.

Comencem per dir que per demostrar que existeix una llei fonamental de la naturalesa n'hi ha prou, senzillament, de trobar-la (per molt que per demostrar que una llei fonamental de la naturalesa no existeix no n'hi hagi prou, lamentablement, amb el fet de no trobar-la). Doncs bé, per provar que el goig intel·lectual existeix n'hi ha prou amb la declaració d'algú que l'hagi experimentat. M'ofereixo jo mateix com a testimoni: sí, jo he experimentat el goig intel·lectual.

Hi ha tres famílies de goigs intel·lectuals, una per a cadascuna de les fases del procés que segueix una ment humana per adquirir nous coneixements. Es tracta de la fase d'*estímul* (sense estímul no se supera la fase inicial d'indolència que sempre escull no fer enfront de fer), la fase de *conversa* (escoltar abans de parlar, ja sigui amb la naturalesa, un mateix o qualsevol altra ment humana) i la fase de *comprensió* (buscar i trobar el que hi ha de comú entre coses diferents). Passo a descriure els goigs un a un i a il·lustrar-los amb un exemple.

*El goig intel·lectual per estímul.* Es produeix a la ment quan es constata una paradoxa entre el que observem i el que comprenem. Hi ha dos tipus de paradoxa. La primera és la paradoxa de contradicció i succeeix quan veiem que passa el contrari del que comprenem. Si la teoria vigent diu *A* i una nova observació diu *no A*, aleshores es disparen totes les alarmes. La ciència no pot ser incoherent: o es canvia la manera de pensar o es canvia la manera de mirar. La segona és la paradoxa d'incomplació i succeeix quan veiem alguna cosa que mai abans no havíem entès. És a dir, no hi ha teoria vigent, sinó que observem *A* i

no tenim ni  $A$  ni  $no A$ . El que tenim és un buit. Aleshores també es disparen totes les alarmes. La ciència no pot ser incompleta. Ambdues paradoxes són símptoma d'una mala notícia per al coneixement vigent perquè o bé és fals o bé és incomplet. Però el que és una mala notícia per al coneixement és una notícia boníssima per a l'entitat que l'elabora: la ment humana. El cervell ha evolucionat justament per a això, per moure el coneixement, per resoldre paradoxes. Una paradoxa dispara automàticament el que bé podríem anomenar un goig intel·lectual per estímul. En conseqüència, cap pedagogia ha d'amagar o evitar les paradoxes. Al contrari, en les paradoxes hi ha l'essència del goig intel·lectual per estímul. Ja tenim la primera connexió. És el principi dialèctic del mètode científic. Tota veritat científica ha de ser sensible a l'observació de la realitat. Dir "demà plourà o no plourà" és una afirmació blindada contra tot el que pugui succeir, per tant, la proposició és vertadera, però no és científica. El benefici d'aquest principi del mètode és, ni més ni menys, el progrés de la ciència. Gràcies a aquest principi, la ciència, necessàriament, progressa. Curiosament, aleshores, el goig intel·lectual que ens empeny a buscar nous coneixements està íntimament lligat al principi del mètode gràcies al qual la ciència avança.

L'exemple del goig per estímul està tret de la biografia d'Albert Einstein. Un dia, la ment humana que més ha aprofundit en la comprensió de la naturalesa, quan tenia quatre anys d'edat, va rebre un regal del seu pare: una brúixola. Quan ja feia tres dies sencers que hi jugava es va almar i la conversa que va seguir devia ser més o menys com aquesta:

- Albert! Hi ha algun problema?
- Sí, no entenc que l'agulla de la brúixola es pugui moure si ningú no la toca.

La paradoxa i el goig corresponent estan servits: segons la meva creença, l'agulla no s'hauria de moure i, en canvi, veig que es mou.

*El goig intel·lectual per conversa.* Es produeix cada vegada que una conversa traça un cercle que no es tanca, és a dir, que no arriba exactament al punt del qual havia partit; així, descriu una cicloide i, per tant, avança. El goig intel·lectual per conversa es produeix en el moment exacte en què la ment s'adona que el punt d'aterratge no coincidirà amb el punt d'enlairament, que el procés continua... El goig per conversa equival a l'alleujament de constatar que la conversa no ha acabat. I en aquest cas també arriba la connexió corresponent amb el mètode científic, molt en particular amb el seu segon principi, el principi d'objectivitat. La idea no pot ser més simple i poderosa. L'observador ha de procurar que la seva observació alteri al mínim possible allò que observa. El benefici científic en aquest cas no pot ser més clar. Com més gran sigui l'objectivitat invertida, més gran serà la universalitat obtinguda. Curiosament, aleshores, el goig intel·lectual per conversa que ens posa sobre la pista d'una nova comprensió té a veure amb el joc net invertit en la mateixa conversa. El subjecte intervé al mínim possible en l'objecte que vol comprendre. El goig intel·lectual que ens empeny cap a la maduració d'una nova comprensió té molt a veure amb el fet que la nostra ideologia preconcebuda particular ha estat sacrificada al màxim.

L'exemple de goig intel·lectual per conversa està tret de la museografia de CosmoCaixa: un fòssil modestíssim de la primera planta aquàtica que va aconseguir conquerir terra ferma. Era del gènere *Cooksonia*. Heus ací una conversa amb el goig intel·lectual corresponent inclòs:

- Tu saps per què les plantes terrestres són massivament verdes?
- Sempre ho han estat!
- No s'ha de confondre comprendre amb estar acostumat a una cosa. Repeteixo: per què són massivament verdes les plantes terrestres?
- Perquè metabolitzen la llum del sol amb la clorofil·la, que és, justament, un pigment verd, ve-t'ho aquí...
- Però les plantes aquàtiques són de tots colors: verdes, per descomptat, però també de color taronja, vermell, blau, marró, rosa... i també metabolitzen la llum del sol amb la clorofil·la verda! Però si el rosa, per exemple, és un pigment més fort que el verd, aleshores la planta es veu de color rosa en lloc de verd. Així que... de nou: per què són massivament verdes les plantes terrestres?

Senyores i senyors, atenció, atenció al primer goig intel·lectual massiu d'avui:

- Perquè resulta que la primera planta heroïna que va aconseguir sortir de l'aigua, cap allà al període silurià (fa més de 400 milions d'anys) era, atenció, de color... verd! Perquè si hagués estat de color rosa, avui tindríem el paisatge més cursi d'aquesta part de la galàxia.
- O potser no, perquè la selecció natural no l'hauria deixada sobreviure...

*El goig intel·lectual per comprensió.* És l'hora de la veritat. La comprensió sempre és sobtada i quan —diguem-ne— “cau”, el goig intel·lectual no té comparació possible. De la mateixa manera que la ment gaudeix quan veu el color daurat (que li recorda el sol i totes les bones notícies que això comporta), de la mateixa manera que la ment gaudeix amb el sabor dolç (el final de tota cadena metabòlica), de la mateixa manera que la ment gaudeix amb un acord harmònic (les notes que sonen juntes quan alguna cosa vibra), de la mateixa manera que la ment gaudeix amb el tacte del que és suau (que evoca el pit matern), la ment experimenta un goig intel·lectual per comprensió quan detecta el que és comú entre el que és divers, anunci que potser es pot avançar alguna cosa que ajudi a sobreviure en el futur immediat. La relació amb el mètode científic no pot ser més intensa. Es tracta del seu segon principi: la realitat existeix i és intel·ligible. És a dir, la realitat existeix i jo la puc comprendre —tenint en compte que comprendre no és qualsevol cosa. Comprendre no és, per exemple, descriure. El tercer principi assumeix que la realitat es pot comprendre i que comprendre és trobar el que és comú entre el que és divers. El premi no pot ser més gran: ni més ni menys que anticipar-se a la incertesa, la millor estratègia per aconseguir la supervivència.

En aquest cas no hi ha millor exemple que la segona llei de Newton dintre de la mecànica clàssica: la força és igual al producte entre la massa i l'acceleració. Són quatre símbols (tenint en compte el signe igual) però, atenció, quatre símbols que tots els possibles mòbils de la realitat en aquest món tenen en comú: el moviment d'una papallona quan salta d'una flor a un altra, el moviment de la Terra al voltant del Sol, el del Sol per la galàxia, etc. Quan un físic s'adona d'aquesta comprensió, llavors li “cau” el goig intel·lectual i és ben possible que caigui de genolls i plori de goig durant una bona estona.



En poques paraules, el goig per estímul que emergeix del principi dialèctic (gràcies al qual la ciència avança) serveix per començar, per decidir voler aprendre. El goig per conversa que emergeix del principi d'objectivitat (gràcies al qual la ciència és universal) serveix per embarcar-se en l'empresa de comprendre quelcom nou. I el goig intel·lectual per comprensió que emergeix del principi d'intel·ligibilitat (gràcies al qual la ciència és útil per anticipar la incertesa) serveix per al miracle mateix de comprendre. Així s'expliquen els moments més creatius de la història de la humanitat: senzillament es dona una rara atmosfera de foc encreuat d'idees, propícia per a l'emergència i el contagi del goig intel·lectual.

La pregunta clau ara és: es pot afavorir l'emergència del goig intel·lectual? La pregunta és transcendent perquè la resposta no és sinó l'essència de qualsevol pedagogia i de qualsevol investigació, de qualsevol escola de qualsevol nivell, de qualsevol universitat dedicada a crear i transmetre coneixements, coneixements de qualsevol tipus, sempre que es tracti de coneixements intel·ligibles, objectius i dialèctics. Potser podrem trobar algun indici de resposta si ens centrem en quins han estat els moments estel·lars de la creativitat en la història de la humanitat. Escollim-ne solament dos per retenir-los a la ment a mode de referència: el Renaixement del segle XVI i la Viena de les dècades del 1920 i 1930. Què tenien d'especial aquells moments? Com és possible que en una concentració tan intensa en l'espai i el temps Galileu donés pas a la ciència, Dant, a la llengua italiana, Vasari, al disseny i a la biografia, i Miquel Àngel i Leonardo da Vinci creessin moments sublims de l'art? Què hi havia a les cafeteries d'aquella Viena del 1920 a les quals hom podia irrompre per sorprendre Wittgenstein, Freud, Schrödinger, Popper...? Jo m'atreviria a dir que el secret rau en una atmosfera especial que afavoreix el foc encreuat d'idees, una atmosfera plena d'estímuls (i, per tant, una atmosfera que no amaga les paradoxes sinó que les busca), una atmosfera que afavoreix la conversa entre persones diferents (és a dir, aquelles que no ignoren el mateix), una atmosfera que incita a la comprensió de la realitat... És l'atmosfera en què augmenta la probabilitat d'experimentar el goig intel·lectual. No és el mateix dissenyar una escola, una facultat, un museu o qualsevol altra institució pensant a facilitar l'ocurrència del goig intel·lectual que fer-ne el disseny sense tenir en compte un detall tan essencial.

La rellevància del goig intel·lectual rau en el fet que, així com no és possible saber si hom comprèn o creu que comprèn, no hi ha la menor diferència entre gaudir o creure que hom gaudeix.

Llarga vida a la Universitat de Lleida!



## DISCURS DE CLOENDA

---

A càrrec del Dr. Joan Viñas Salas, rector de la Universitat de Lleida

Hem esmentat en diverses ocasions durant el desenvolupament d'aquest acte la paraula ciència. En concret s'ha al·ludit a la divulgació científica com un dels motors inspiradors en la vida i la trajectòria professional del professor Jorge Wagensberg.

Però, què és la divulgació científica? Senzillament, la divulgació científica no és res més que el conjunt d'activitats que interpreten i fan accessible el coneixement científic al públic, especialitzat o no. La ciència és una part bàsica dins del creixement i desenvolupament de l'ésser humà. Estudiar ciència ens proporciona una reflexió sobre el món que ens envolta; el mètode científic és una eina bàsica i el seu contingut és essencial per a totes les activitats de la vida. Mentre que en el passat la ciència s'explicava o presentava a través de llibres de text, en l'actualitat es tracta que el públic participi activament en l'aprenentatge, ja que aquesta participació directa suscita la comprensió.

Aquesta és també, en definitiva, la posició del professor Jorge Wagensberg, una figura rellevant pel que fa a la divulgació de la ciència a escala mundial, creador i director de l'actual CosmoCaixa, un referent mundial del concepte organitzatiu dels museus de la ciència. Una trajectòria que, sens dubte, arrela en la seva capacitat per contagiar el gust i el interès per la ciència.

A més, com a director de l'àmbit mediambiental de la Fundació La Caixa, Jorge Wagensberg dirigeix i coordina els aspectes museogràfics del futur Museu de la Ciència, el Medi Ambient i el Clima de Lleida. El nou equipament s'ubicarà a l'espai que estava ocupat per la residència de suboficials del turó de Gardeny, en el mateix àmbit que el Parc Científic i Tecnològic Agroalimentari i el futur Parc de les Humanitats. També acollirà la seu de la Fundació Joan Oró i tindrà elements museístics vinculats al planeta Terra, el clima, l'aigua i l'agricultura. Al nou museu s'aplicarà un mètode museogràfic innovador: la museologia total. Es tracta d'un mètode concebut i aplicat per primera vegada al CosmoCaixa de Barcelona, basat en objectes reals (que ocupen espai) i fenòmens reals (que ocupen temps) en mútua interacció amb altres formes de coneixement (art) i de les noves tecnologies (Internet, multimèdia) que donen suport i potencien la realitat.

En aquest sentit, la Universitat de Lleida també renova de manera constant el seu compromís amb la societat, com a servei públic que ha de respondre als interessos generals de tota la comunitat i ha de contribuir al seu desenvolupament científic, tecnològic i artístic, així com a la formació i a la divulgació de la cultura en general i de la ciència en particular.

Aquest acte, a més, té per a la Universitat de Lleida un doble valor simbòlic. És, en efecte i en primer lloc, un acte d'honorança i reconeixença a la trajectòria del professor Jorge Wagensberg; però, alhora, també vol ser un acte de reconeixement i de compromís de la Universitat de Lleida envers l'Escola Politècnica Superior, que ha proposat el professor Wagensberg per al mèrit de doctor *honoris causa* i que aquest curs acadèmic celebra el seu vintè aniversari.

Lluny queda aquell 1991 en el qual unes poques persones van tenir una visió de futur respecte a l'inici i desenvolupament dels primers estudis d'informàtica a Lleida, a les quals cal reconèixer el mèrit i la capacitat suficient.

Es tractava de 9 professors i 132 alumnes que van sembrar la llavor perquè, vint anys després, l'Escola Politècnica Superior esdevingués el referent que és en la formació d'enginyers de les nostres contrades. Actualment, l'Escola Politècnica ofereix els estudis d'Enginyeria Informàtica, Enginyeria Industrial —en la branca de Mecànica i la branca d'Electrònica Industrial i Automàtica— i Enginyeria de l'Edificació de la Universitat de Lleida, tant de grau com de postgrau; a més, gestiona una matrícula aproximada de mil estudiants i té una plantilla de personal docent i investigador de prop de dues-centes persones i una plantilla de personal d'administració i serveis de tretze persones. Tota una Escola que, com el professor Jorge Wagensberg, ha centrat els seus esforços en la formació i divulgació de la ciència i l'enginyeria en el nostre territori.

Durant tots aquests anys, l'Escola Politècnica Superior de la Universitat de Lleida no ha estat aliena a la realitat industrial i científica del nostre territori, i ha donat resposta a les seves necessitats i ha cobert els seus anhels.

Durant aquestes dues dècades la realitat industrial de Lleida s'ha transformat amb la creació i consolidació de nombroses indústries arrelades al territori, moltes d'elles reconegudes actualment com a referents mundials en els seus respectius sectors. En aquest procés de transformació del territori, un paper clau ha estat la posada en marxa del Parc Científic i Tecnològic Agroalimentari, impulsat des d'un consorci integrat per l'Ajuntament de Lleida i la Universitat de Lleida. Aquest parc, creat el 2005 amb el desig d'esdevenir un espai d'excel·lència per a la recerca i transferència de coneixement, representa la implantació d'empreses de diferents sectors de l'enginyeria a les comarques de Lleida. El Parc ja és una realitat amb la implantació de més de quinze empreses líders del seus respectius sectors, la creació de vint noves empreses ubicades en el seu viver i la posada en marxa de diferents centres de difusió tecnològica, que col·loquen Lleida en una posició capdavantera per encarar els futurs problemes de la nostra societat.

En aquesta transformació, l'Escola Politècnica Superior ha esdevingut una peça clau, formant tots aquests enginyers que han fet possible la realitat actual i que de ben segur sabran afrontar els apassionants reptes que el futur proper ens portarà. Camps de l'enginyeria com l'energia, la sostenibilitat i la computació són cabdals per al desenvolupament de la nostra societat del segle XXI, alhora que presenten nombrosos interrogants, que solament amb una solida formació i un esperit innovador podran ser assolits.

En aquest context, no podem deixar d'esmentar la recent estrenada qualificació de Campus d'Excel·lència Internacional adquirida per la Universitat de Lleida gràcies al Projecte Iberus. Aquest reconeixement representa un impuls decisiu a l'expansió de la nostra universitat i el seu territori. Per dur a bon port aquesta fita comptem, de forma especial, amb l'empenta, tant en l'àmbit docent com en el de recerca, que ens proporciona i, de ben segur, ens continuarà proporcionant l'Escola Politècnica Superior.

Aquesta excel·lència assolida per la nostra universitat es veu reflectida en la tasca divulgativa i de formació que ha dut a terme l'Escola Politècnica Superior al llarg d'aquests darrers vint anys. Aquesta mateixa excel·lència és l'exhibida pel professor, investigador, escriptor, divulgador —en definitiva, científic— Jorge Wagensberg al llarg de tota la seva trajectòria personal i professional. Un recorregut que la Universitat de Lleida te l'honor avui d'elogiar obrint-li les portes del claustre de doctors de la nostra i, des d'aquests moments, la seva universitat.

Felicitats i moltes gràcies per acceptar formar part de la Universitat de Lleida.



***HONORIS CAUSA***

---

**MICHAEL A. SAVAGEAU**

---

9 DE MAIG DE 2011

---

ESGLÈSIA VELLA DE SANT MARTÍ DE LLEIDA



**LAUDATIO**

---

A càrrec del Dr. Albert Sorribas Tello

Rector Magnífic,  
 Digníssimes autoritats i claustrals,  
 Dear colleagues,  
 Senyores i senyors,

It is an honor for me to deliver this citation to you for the work of Professor Michael Savageau as a candidate to the honorary degree of Doctor *honoris causa* from our University. The Department of Basic Medical Sciences is grateful to the members of the Governing Council of the University of Lleida for recognizing his merits and for accepting the proposal for this degree. I will start by introducing Professor Savageau's scientific background and major scientific contributions, and finish with a personal appraisal of his impact on the scientific community.

Professor Savageau was born some years ago in Fargo, North Dakota. After studying engineering and physiology at the University of Minneapolis and the University of Iowa, he obtained his PhD in Cell Physiology and Systems Engineering at Stanford University in 1967. His research interests, right from the beginning, focused on problems related to the integrated behavior of biological systems, mainly gene regulatory networks and metabolic pathways. At that time, it must be remembered that almost no computer facilities were available to the scientific community, which forced its members to search for tools and methods to address systemic complexity in biology at the molecular level.

In this context, one of the first questions Professor Savageau addressed was how to represent the different processes within a cell using mathematical models. This is a basic step that still drives the research efforts of many groups, including our own here at the University of Lleida. The right choice of a mathematical representation makes possible and, at the same time, constrains subsequent analysis. An incorrect choice can prevent researchers from obtaining any new insight into a system. An appropriate choice facilitates the understanding of fundamental questions. Starting with methods related to engineering analysis and the theory of the approximation of functions, he proposed the power-law formalism as a mathematical tool for obtaining useful models for biological networks. These models, which are relatively simple, capture the essential properties of the constitutive processes of cell biology. This was as early as 1969, right after he obtained his PhD.

The power-law formalism, as I shall discuss in a moment, was a fruitful idea that opened many new possibilities for the analysis of biological networks. Its use, beginning in the 1970s, allowed Savageau and others to postulate design principles in molecular biology. Such principles provide objective reasons for why there are, for instance, different modes of regulation for a gene circuit and predict which type of regulatory structure is to be expected in a given situation. Within the domain of gene regulation, the

meticulous and extensive analyses of the designs of gene circuitry ultimately led to the creation of the demand theory, a theory that explains and has correctly predicted regulatory patterns for gene circuits whose regulation was unknown. Design principles for metabolic pathways have not yet yielded a comparable, comprehensive theory, but numerous valuable insights have been gained into the hardwiring of representative, simply structured biochemical systems.

While working on this class of problems, he also developed a whole set of analytical tools that can be applied to relate a system's behavior to the properties of the underlying processes. The different methods are now globally known as the biochemical systems theory and can be considered the first serious attempt to devise a new field of research that should bring together experiments and theory to better understand the evolution of biological systems and their adaptive responses. At this point, I should highlight that no analytical methods for the large scale analysis of living beings at the molecular level were yet available. Such analysis was done on a gene-by-gene, protein-by-protein succession of individual experiments involving enzyme isolation and in vitro mechanistic assays.

Also, and I'm talking about the 1970s, the role of mathematics in biochemistry was not widely accepted. Savageau's work stressed the already classical idea that the system is more than the sum of its parts and that the appropriate way to approach such problems was through mathematical methods.

Many of the ideas that Professor Savageau introduced went unnoticed by many people for different reasons: (1) The lack of appropriate data that could be applied to their system of interest; (2) the lack of computational tools that would facilitate such an application; and (3) the dominant vision in the field: reductionism was thought to be the only way to understand cell biology.

While he was working on different analyses of gene circuits and their organizational principles, Professor Savageau continued the methodological developments of the power-law formalism as a modeling tool for biological systems. Together with Professor Eberhard Voit, he demonstrated that nonlinear models can be recast as power-law models. This provides a canonical mathematical representation that we can use to tackle different questions. For instance, highly efficient computational algorithms were developed for S-system models, which are one of the two possible mathematical variants for representing a system using the power-law formalism by focusing on their regular structure. I still remember my surprise when he showed me the ESSYNS program running on a rudimentary PC and simulating the dynamic behavior of a quite complex model. This was in 1986 when I moved to the University of Michigan for a post-doctoral stay. To give you an idea of the importance of ESSYNS and how much ahead of his time Professor Savageau was, I should remind you that at that time we were not yet able to connect two computers to a network in order to share a printer. I'm not sure if Professor Savageau remembers this, but we spent almost a week working in his laboratory on this problem with an expert from Apple without succeeding.

Power-law models have provided a very fruitful way of representing cellular networks, and many of the colleagues present here have contributed in one way or another to developing new methods and computational solutions to biological problems. These include optimization, computer simulation, parameter estimation, biotechnological applications, etc.



The implications of Professor Savageau's work underwent a sudden change with the development of what is now known as systems biology. The success of the human genome project, the development of new high-throughput techniques for gene expression, and the sequencing of genomes bring forth the need for tackling cell complexity in a new way. The rediscovery of the idea of the system as central to biology stressed the need for computational and mathematical methods. Bioinformatics contributed to put some order in the big-bang of new data that suddenly appeared, but mathematical models were required to integrate them and develop new knowledge.

At this point, the early ideas of Professor Savageau appear as premonitory of the new paradigm. Many of us have witnessed the spectacular change in biology that has occurred over the last few years. Today, mathematical models and computational methods are common in many research papers and they appear in almost any high impact journal. The search for design principles in biological networks is now one of the hottest topics in biology. Although some of us were expecting this development, the rate at which this change in paradigm is occurring throughout biology still surprises us.

And yet, Michael Savageau is right there with new ideas and proposals to keep us busy. On the one hand, he has been working side by side with experimental groups to develop artificially engineered cells with modified gene circuits that help demonstrate some of his all time ideas. On the other, he keeps pushing the theory further with the proposal of design spaces as a way of understanding the operation of cellular networks.

The presence of many colleagues from all over the world to attend this ceremony and the meeting we are holding here at the University of Lleida is proof of the success of his work and the many fruitful ideas this has generated. Many of us have forged a whole scientific career by developing new methods, applications, and models based on Professor Savageau's work. And we all have benefited from his vision, intellectual rigor and friendship.

Nowadays, scientific activity has changed a great deal. The pressure for publication, the need for quick results, the lack of funds, etc., constrains, in one way or another, our scientific activity. Because of these pressures, and the sudden interest in systems biology, we have witnessed an astonishing increase in the number of new proposals in the field of modeling and the analysis of complex systems. As a result, I must say that we have experienced a certain degree of confusion about what is new and useful in this field. In these confusing times, Professor Savageau has managed to maintain his activity focused on quality, intellectual rigor, independence and creativity. I would like to highlight his independence and intellectual rigor as his principal qualities. Because of this, he has always stressed the need for developing good scientific results that will speak for themselves, whatever the circumstances. Although such recognition is taking more time in some cases than in others, he still holds on to these principles, which he had right from the beginning.

Professor Savageau has been an active member of the universities where he has worked, mainly the University of Michigan at Ann Arbor, and the University of California at Davis. He has been chair of the Department of Microbiology and Immunology at the University of Michigan Medical School and of the Department of Biomedical Engineering at the University of California, Davis. He was the director of the

Bioinformatics program in Michigan and member of different advisory boards in other universities. He is, or has been, a member of the editorial board of the most relevant journals in the field of mathematical biology, including ten years as a chief editor of *Mathematical Biosciences*.

The list of his honors and awards includes being made a fellow of the American Association for the Advancement of Science, the Nicolas Rashevsky Distinguished University Professor by the University of Michigan, the membership of the National Academies of Science, the Moore Distinguished Scholar by the California Institute of Technology, the Stanislaw Ulam Distinguished Scholar Award, Center for Non-Linear Studies, Los Alamos National Laboratory, and many others.

From a broad perspective, the work of Professor Savageau has contributed to understanding the emergence of systems' properties from the interaction of their constitutive elements. This is a fundamental question for understanding the evolution of molecular circuits. In this sense, Savageau's work has provided tools and perspectives for dealing with evolutive questions in this field. I would like to point out that these methods make it possible to solve these questions in a way that cannot be addressed experimentally. In this sense, his work is fundamental as a contribution of what can be achieved with mathematical models. More than just reproducing a given system, by focusing on a class of systems we are now able to understand complex properties and the emergence of design. This may seem simple now that many groups have entered the race for solving these kinds of questions, but you need to be clever to recognize this necessity when almost no one is still addressing them. And Michael Savageau is one of those clever men.

Així doncs, considerats i exposats tots aquests fets, Rector Magnífic, digníssimes autoritats i membres del claustre, sol·licito amb tota la consideració i prego encaridament, d'acord amb la resolució aprovada pel Consell del Departament de Ciències Mèdiques Bàsiques, que s'atorgui al professor Michael A. Savageau el grau de doctor *honoris causa* per la Universitat de Lleida.

## ACTE DE DOCTORAT HONORIS CAUSA

---

A càrrec del Dr. Michael A. Savageau

### CHALLENGES IN THE DEVELOPMENT OF MOLECULAR SYSTEMS BIOLOGY

#### Introduction

There are many commonalities between my university and yours that suggest they could be sister institutions. There are also intellectual links between our universities in my particular field, molecular systems biology, which is the subject of the International Conference currently being hosted by the University of Lleida. I will allude to the importance of these links in the following personal account that focuses on three fundamental challenges in the development of molecular systems biology. But first let me make a few observations about our commonalities.

#### The cities of Lleida and Davis

I quote from one of your publications: “The city of Lleida, with 120,000 inhabitants, [...] enjoys a privileged strategic position. It is only two hours’ drive to the ski runs in the Pyrenees and an hour to the beaches of the Mediterranean. Lleida is located in the centre of a rich agricultural region, on the banks of the river Segre.”

If I loosely paraphrase from this publication: “The city of Davis, with 70,000 inhabitants, [...] enjoys a privileged strategic position. It is only one and a half hours’ drive to the ski runs in the Sierras and two hours to the beaches of the Pacific. Davis is located in the centre of a rich agricultural region, near the banks of the river Sacramento.”

#### The Universities of Lleida and California Davis

Again, from your website: “[In 1968] university studies in Lleida were effectively re-established and consolidated as extensions to various universities in Barcelona: Law was introduced in 1968, Agricultural Engineering in 1972, Arts and Philosophy in 1975, and Medicine in 1977. On 12 December 1991, the Catalan Parliament passed an act for the creation of the University of Lleida. [...] Today, it is recognized for its growing prestige and the greatly increased number of degrees offered.”

A rough paraphrase: “In 1908 university studies in Davis were effectively established and consolidated as extensions to the University of California Berkeley: Engineering was introduced in 1962, Law in 1963, and Medicine in 1965. On 23 October 1959, the California Regents designated UC Davis as a full-spectrum university. [...] Today, it is the fastest growing of the UC’s campuses, and it leads the nation in the number of PhDs awarded in the biological sciences.”

There also are significant differences. “The University of Lleida has its roots in the Estudi General de Lleida, which was created in 1300 by virtue of a charter granted to the city of Lleida by King Jaume II of Aragon. He based his decision on a papal bull issued in Rome on 1 April 1297, by Pope Boniface VIII. The University recently celebrated its 700-year history.” “The University of California Davis has its roots in the UC Berkeley’s College of Agriculture, which was chartered in 1868 as a land-grant university by an Act of the US Congress. The University recently celebrated its 100-year history.” As you can see, we could be considered your younger sibling with only 600 years difference in age!

### Three fundamental challenges in the development of molecular systems biology

There are undoubtedly many challenges in any field that deals with complex systems —physical, chemical, biological, sociological, technological. In addressing the development of molecular systems biology, I will select just three fundamental challenges from amongst those that my colleagues and I have confronted. There have been numerous investigators whose work we have built upon, and there are numerous investigators who have built upon our work and extended it in significant ways as well. The numbers preclude any balanced acknowledgement in this short account, and for this I must apologize in advance. In any event, I trust that there will be sufficient context that will allow for a search of the relevant references and citations.

### Representation

As early as the mid-1900s, the challenge of representing complex biological systems was well recognized. It was clear that it had to involve mathematics. However, the existing approaches were largely unsuccessful. First, there were many attempts to use well-established linear mathematics, but this proved of limited value since most, if not all, of the interesting properties exhibited by biological systems arise from their nonlinearities. Indeed, it has been said that memory (a nonlinear phenomenon) is the essence of human identity. A second approach was based on the principles of mass action adopted from physical chemistry. This too proved of limited value when confronted with the phenomena of adaptation that proved to involve the newly discovered mechanisms of gene control and allostery, not to mention the intractability of the nonlinearities and the issues of parameter estimation in large systems. Yet a third approach attempted to incorporate the nonlinearities associated with these newly recognized mechanisms and to build on an analogy between concepts like temperature in the statistical mechanics of physics. However, this approach also proved to be relatively fruitless.

This was the state of affairs when I entered the field in the mid-sixties, and of course I was influenced by all these approaches. However, it eventually became clear to me that the existing approaches were not meeting the fundamental, often conflicting, requirements for an effective representation of biological systems. On the one hand, the mathematics had to be *tractable* if it were ever to be really useful in the analysis of complex biological systems; on the other hand, it had to *faithfully reflect the fundamental nonlinear character* of biological phenomena. After many unsuccessful attempts at such a representation, I discovered the analogy between the rational functions of biochemical kinetics and the transfer functions of electrical circuits, which ultimately proved fruitful.

The explosive growth of molecular biology that occurred in the latter half of the 20<sup>th</sup> century is often referred to as “The Biological Revolution”. The focus of this reductionist period was on the discovery and characterization of the basic components of organisms; interest in the integrated system was on the periphery. Not surprisingly, biochemical kinetics during this period was focused on the rate laws of isolated enzymes and steady states, and there were no generic tools for extending these approaches to larger systems of reactions relevant to biology. By contrast, the theory of electronic circuits was already well developed by the 1950s, and intellectual giants such as Hendrik W. Bode had developed rigorous tools for the analysis, synthesis and control of large complex circuits. One of his more practical discoveries was the importance of decomposing systems into modules and treating their dynamics in the frequency domain using log-log graphs known today as Bode plots.

By building on this analogy, I discovered that biochemical rate laws could be represented in a logarithmic coordinate system and then approximated by the leading terms of their Taylor series to produce a local nonlinear representation. All of this was rigorously justified by the theorems of classical mathematical analysis, which also give bounds on the size of the valid region. When the representation in logarithmic coordinates is transformed into Cartesian coordinates, the result is a set of equations involving products of power-law functions. This representation, now referred to as the *power law formalism*, was the first that allowed one to quantitatively relate the behavior of an intact biological system to the properties of its underlying molecular determinants.

It was recognized from the beginning that this formalism could be considered a canonical nonlinear representation from three different perspectives. From the *fundamental* perspective, it provides a generalized mass action representation within which traditional mass action is a special case when the exponential parameters are restricted to small positive integers. From the *local* perspective, it provides a general representation in logarithmic space that is guaranteed by Taylor’s theory to be accurate within a well-defined neighborhood about a nominal operating state. This representation is the most tractable and appropriate for systems in a well-regulated homeostasis. From the *piecewise power-law* perspective, it provides a global representation constructed from a set of local descriptions that can be made as accurate as desired, again according to Taylor’s theory.

Subsequently, my colleagues and I discovered that the power law formalism could be considered a canonical nonlinear representation from a fourth perspective. Namely, the *recast* perspective, which provides an exact global representation for an enormous scope of nonlinear equations. Thus, the power law formalism provides a nonlinear representation that is sufficiently general to describe biochemical models composed of rate laws having essentially any form of biological interest. Later, in discussing the issue of biological design, I will have occasion to describe how one makes use of all four of these different perspectives.

The appropriateness of any representation is ultimately determined by its ability to make specific predictions that are confirmed by experiment. There is now a wealth of examples for which this formalism has been used to predict the function, design and evolution of biological systems and for which there is confirmatory experimental evidence. Many colleagues participating in the conference this week have enormously expanded this activity with research programs on biological systems at various scales, from

the molecular and cellular to the organismal and ecological. Indeed, the generic character of these methods has led to applications in areas beyond biology as well.

When this work first came to the attention of others, there were some who criticized our methods for their lack of applicability and inaccuracy compared to subsequently developed methods. One of the first to recognize the fallacy of these claims was Albert Sorribas, professor and researcher in the Biostatistics and Biomathematics Research Group here at the University of Lleida and organizer of the International Conference on Molecular Systems Biology being held here this week. Professor Sorribas, my first intellectual link to the University of Lleida, addressed this issue directly by making a detailed comparison of the alternative methods in the context of a metabolic pathway involving protein-protein interaction, an issue of some metabolic interest at the time that has since become a major focus of genomic systems biology. His results demonstrated that our methods were not only applicable to this phenomenon, but that they were capable of representing it more accurately than subsequently developed methods. Professor Sorribas has since been an active contributor to this field. By exploiting the generality of the methods, he helped develop and extend them into entirely new areas such as computational statistics and genomics.

## Comparison

Comparison plays a central role in scientific research. Hypotheses that make alternative predictions are tested in experiments; the hypothesis that provides the best agreement with reality is refined and subjected to further tests and comparisons. This is the textbook description of the scientific method. In practice things are never so simple, particularly in dealing with complex biological systems.

There is a story told by Paul Tillich, a prominent theologian in the 1960s, in which his son asks him a question that stimulated Tillich to do some of his most productive work: "Why is there something and not nothing?" A number of philosophers and cosmologists also are interested in this question. A less philosophical, but equally profound question of interest to biologists is: "Why is there something and not something else?" It asks why in nature only certain molecular components, biochemical systems and organisms have been selected rather than others.

In the mid-20<sup>th</sup> century this was a particularly difficult problem for evolutionary biologists. At that time, one could not really conduct evolutionary experiments and the notion of making a well-controlled comparison of alternatives did not exist. As a result many explanations in evolutionary biology involved long, often eloquent, arguments that were essentially circular. When stripped to their essentials, they went something like the following: "Why did X evolve?" ... "Because it had a selective advantage!" ... "How do you know it had a selective advantage?" ... "Because it evolved!" With such arguments, one could produce a superficially satisfying narrative for almost anything; eventually these were rightly criticized as "Just So Stories", in reference to the delightful children's tales of Rudyard Kipling. This changed when evolutionary biologists realized the potential of bacteria as a model system for the experimental study of evolution and the intellectual gulf between molecular and evolutionary biology began to narrow. However, answers to the profound questions remained elusive.



In most cases the experimental approach of directly comparing alternative mechanisms in otherwise identical organisms is not a practical option because selection has operated and the alternatives no longer exist. Furthermore, there is equal ambiguity in the task of mimicking the local environments to which such alternatives were exposed in the remote past. There are, of course, rare exceptions —“experiments of nature” or mutants selected in the laboratory— that manifest certain alternatives. These are but a minute fraction of the possibilities that have been tried in the course of evolution. Even if precision genetic engineering allows us in principle to construct the alternatives, there is still the practical impossibility of producing and examining the overwhelming number of alternatives. There are millions of possibilities to consider even for relatively simple mechanisms. Thus, the experimental approach of direct comparison cannot be used to answer the question of why certain mechanisms have been selected in nature. This absence of a direct experimental approach is undoubtedly responsible for the tautological nature of many explanations for selection. The fact of selection must be explained without presupposing it.

This intellectual milieu provided the stimulus for me to propose basic attributes that should be possessed by any theory of alternative designs for biological systems. Such a theory should provide explanations for universal (or nearly universal) designs relative to hypothetical alternatives, as well as explanations for existing alternative designs in terms of conditions that might promote their selection or maintenance. Moreover, an adequate theoretical framework for understanding alternative designs of biochemical systems should provide three fundamental capabilities. First, it should provide an appropriate language or formalism for describing alternatives. Since many of the alternatives no longer exist, generic methods of accurately representing their behavior are required so that comparisons can be made in principle just as if the alternatives did exist. Second, it should provide methods for relating system behavior to changes in elements of the design. These methods must be tractable, systematic procedures so that an arbitrary number of possibilities can in principle be examined. Third, it should provide methods for critically comparing the behavior of the alternatives according to objective criteria that can be quantified. Although a general theory that would possess these attributes and provide such understanding for alternative biological designs has yet to be formulated, my colleagues and I have developed the rudiments of such a theory and applied it successfully in a number of instances.

The first of the above capabilities, a generic representation, is provided by the power law formalism, as I noted above. The second capability, relating system behavior to changes in elements of the design, has also been developed within the power law formalism by building on well-established theory from engineering systems.

The third capability, critically comparing the behavior of the alternatives according to objective criteria that can be quantified, is no trivial matter for complex systems. Various approaches to this problem have developed in different disciplines (e.g., engineering, physics and experimental biology), but none of these has proved to be very satisfactory for complex biological systems. To address this last capability, I proposed a method called *mathematically controlled comparison* that combines aspects from several of these existing approaches. Its characteristic features can be summarized in very abbreviated form as follows. (1) The two designs being compared are restricted to having differences in a single specific process that remains embedded within its natural milieu. This is equivalent to a single mutational difference in an otherwise isogenic background. (2) The values for the parameters that characterize the unaltered



processes of the alternative are assumed to be strictly identical to the values for the corresponding parameters of the reference system. This equivalence of parameter values from a perspective within the systems is called *internal equivalence*. It provides a means of nullifying or diminishing the influence of the background, which in complex systems is largely unknown. Again this is analogous to the isogenic control in an experimental comparison. (3) The two systems are required to be as nearly equivalent as possible in their interactions with the outside environment, i.e., from a perspective external to the system. This is called *external equivalence*. The one altered process will in general have a different set of values for all of its parameters. This introduces extra “degrees of freedom” that must be constrained; otherwise arbitrary differences will arise in the comparison. The constraints imposed by external equivalence fix the values of the parameters for the altered process in such a way that arbitrary differences in system behavior are largely eliminated. Functional differences that remain between the two systems with maximum internal and external equivalence represent inherent functional differences for the designs in question.

The method of mathematically controlled comparison has been used for some time to determine which of two alternative regulatory designs is better according to specific quantitative criteria for functional effectiveness. In some cases, the results obtained are general and qualitatively clear-cut; i.e., one design is always better than another, regardless of parameter values. In contrast, an ambiguous result is obtained when either of the alternatives can be better, depending on the specific values of the parameters.

This issue was addressed by Rui Alves, associate professor and researcher in the Biostatistics and Biomathematics Research Group at the University of Lleida and the other organizer of the International Conference on Molecular Systems Biology. Professor Alves, my second intellectual link to the University of Lleida, developed a numerical approach to this problem by combining the method of mathematically controlled comparison with novel statistical techniques to yield numerical results that are general in a statistical sense. This approach retains some of the generality that makes mathematically controlled comparison so attractive, and at the same time provides quantitative results that are lacking in the symbolic approach. For example, the symbolic approach may well prove that one design is always better than another, but the numerical approach might show that the difference is miniscule. For those cases in which the symbolic approach shows that one design is superior under one set of conditions and inferior under another set of conditions, the numerical approach might resolve the issue by demonstrating that only the first set of conditions leads to a statistically significant difference between the systems. Professor Alves has gone on to address alternative designs for signal transduction cascades, as well as other classes of mechanisms, using bioinformatic and structural genomic approaches.

## Design

For a long time the issue of design in biology was not a legitimate consideration, and in some quarters it remains a taboo subject. This is a legacy of its misuse in arguments against evolution and in the “Just So Stories” of early evolutionary biologists. However, the term design has a rich and well-established meaning, and when used in the context of rigorous analysis and objective performance criteria, provides a deep understanding of the function and evolution of biological systems. This is now more widely accepted, as is evident in books being published on biological design principles, the establishment of new journals with this focus, and conferences such as the current one being devoted to the subject.

Any discussion of design raises the question: Are there design principles or rules that govern the patterns observed among biological systems? The answer depends upon whom one asks. There are some biologists who would answer: "Of course there are rules, and it is the business of science to discover them!" This structuralist view has a long tradition embedded in positivist philosophy —the collection of empirical data, induction of rules and synthesis of general laws. Brahe, Kepler and Newton provide the paradigm. On the other hand, there are some biologists who would answer: "No, there are no rules! Anything is possible. There is only what exists to be discovered and history". This historical view is part of the Darwinian legacy and, according to some, it has become the dominant view in modern biology. In the mid-eighties, Gerry Webster and Brian C. Goodwin provided an extensive account of these contrasting philosophies in the context of developmental biology.

In the realm of molecular genetics, the latter view has often been expressed explicitly by leaders in the field. One prominent pioneer in the study of gene regulation has stated that the rich variety of mechanisms governing gene expression is the result of historical accident. Nature is a tinker who haphazardly draws upon what already exists; she is not an engineer seeking optimal performance. Another well-known molecular geneticist has said that this rich variety shows that "the only rule is that there are no rules". Yet another authority has said, in addressing the question of why there are positive and negative regulators, "God only knows".

In 1989 I reviewed a few simple rules governing the patterns of gene regulation that suggest how these two philosophies or views can be reconciled in specific cases. A recently acquired function may not agree with some proposed rule. Such discrepancies can reflect historical contingencies associated with the origins of a mechanism. While such discrepancies may be evident initially, they are not expected to survive long-term selective pressures that enforce the rule. Differences may also be seen in the detailed molecular mechanisms by which a given type of system is realized. Such differences might be the result of historical accidents that are functionally neutral, or they might be governed by additional rules that have yet to be determined. One can always assume that certain differences are the result of historical accident, but such an explanation has no predictive power and tends to stifle the search for alternative hypotheses. It generally tends to be more productive if one starts with the working hypothesis that there are rules. One may end up attributing differences to historical accident, but in my opinion it is a mistake to start there.

Modern systems and synthetic biology face two major challenges involving the issue of design. How can one elucidate the relationship between the information encoded in the genome and the context-dependent expression of that information as manifested in the phenotypic repertoire of an organism? The first is the fundamental unsolved problem of relating the digital representation of the genotype to the analog representation of the parameters for the molecular components. For example, knowing the DNA sequence for an enzyme does not allow one to determine its kinetic parameters. The second is the fundamental unsolved problem of relating the parameters of the components and the environment to the phenotype of the global system. For example, knowing the parameters does not tell one how many qualitatively distinct phenotypes are in the organism's repertoire, nor does it reveal their relative fitness. These also are challenges for clinicians trying to develop therapeutic strategies for treating pathology or biomedical engineers attempting to redirect normal cellular functions for biotechnological purposes. Although

astonishing advances in addressing the first of these fundamental unsolved problems have been made, and many more are sure to come, there has been by comparison a conspicuous absence of advances related to the second.

If we are to relate genotype to phenotype, we must start with a clear idea of what it is we are attempting to relate. Although we now have a good idea of what is meant by the genotype, given the complete DNA sequence for the genome of numerous organisms including humans, it is less clear what is meant by the phenotype. At the level of the organism, we have a sampling of phenotypes such as hair color of cats, shape and size of flowers, height and weight of livestock, not to mention disease states in humans. The difficulty in relating these two levels of biological organization and function is hard to over-estimate. Moreover, between the levels of genotype and phenotype of the organism there are many intervening levels that form a rich hierarchy of cell and molecular sub-systems. Although there are some intuitive notions of what is meant by phenotype at the level of the organism, it is far from clear what the term phenotype means at the level of the intervening systems and what the phenotypic repertoire of any given system might be.

To address this challenge my colleagues and I have recently introduced the concept of a *system design space* in which qualitatively distinct *phenotypes* of a model can be identified and counted, their fitness analyzed and compared, and their tolerance to change measured. The application of this theory to a number of simple well-characterized systems, such as the lactose operon and bacteriophage lambda, has provided “proof-of-principle”. Each of the design spaces constructed to date is unique, representing a “fingerprint” of the system.

The construction of a system design space is based on the power law formalism and makes use of all four of the perspectives mentioned earlier. In outline, the steps in the construction are the following. First, either one starts with a model of interest already in the *fundamental representation*, or one transforms the model of interest into the *recast representation*. The result in either case is a set of generalized mass action equations, each with a number of positive and negative terms. This is exactly equivalent to the original model and in general it is complex and intractable. Second, one selects a “dominant” positive and negative term from each equation to form a sub-model, which by comparison is tractable. The sub-model has a unique analytical steady-state solution in the logarithms of the independent variables and rate constants. The dominance constraints, which ensure that the selected terms are in fact dominant, constitute a set of linear inequalities in a logarithmic coordinate system. Third, inserting the analytical solution into the system of inequalities generates a set of boundary conditions, again involving the independent variables and rate constants, within which the solution is a valid *local representation*. The number of ways in which one can select dominant terms gives a bound on the total number of sub-models. The actual number is less because sub-models whose solution does not satisfy the dominance conditions are invalid. The result of this construction, which has been automated, is a partitioning of the design space into a *piecewise power law representation* of regions that exhibit qualitatively distinct behavior; thus, these regions provide an unambiguous definition of molecular phenotypes for the original system.

The parameters of the original system define landmarks in its design space that consist of the slopes and intercepts of the linear hyperplanes separating the phenotypic regions. The particular constellation

of parameters that define these landmarks often reveal important system design principles that are not at all obvious and would otherwise be difficult to discover. For example, the system design space that has been constructed for lambda, a bacterial virus with a biphasic life style, reveals such system design principles. This virus can infect a cell and rapidly replicate, eventually killing its host, and releasing virus particles to infect other cells; this is its lytic phase of growth. Alternatively, upon entering the cell it can insert its DNA into the chromosome of the host cell and become quiescent, and simply reproduce along with its unharmed host cell; this is its lysogenic phase of growth. The system design space of lambda reveals the following design principle: There is a “band” within which a constellation of its parameters must fall in order to maintain the long-term survival of its biphasic life style. If the constellation of parameter values lies above this band, then the phage would be locked into the lytic life style (like that of a different type of virus, T4); on the other hand if it falls below this band, then the virus would be locked into the host’s chromosome and could no longer become lytic. Similar design principles have been found for other systems as well.

### Conclusion

Although my colleagues and I have contributed to other aspects of molecular systems biology, I consider the three that have been emphasize here to be among the most significant. This undoubtedly reflects my own interests, talents and limitations, as would any such account. It also reflects a set of scientific values and experiences that have formed my perspective. When I began my career there were few individuals with the interdisciplinary training that I received in systems engineering and cell biology at a premier university. Thus, I brought a nearly unique perspective to the field that has since become molecular systems biology. Today the investigation of design principles in molecular systems is becoming increasingly important for the understanding of complex biological systems. Although there are a number of successes that have legitimized this effort, this is a rich and relatively unexplored domain. The rise of a new generation of investigators addressing these issues with a focus on the interface between biology and the other quantitative sciences bodes well for the future of this endeavor.

Finally, it is a great honor to receive this doctorate and a very humbling experience to be in the company of the luminaries that have previously received this honor from the University of Lleida. It is also a particularly pleasant occasion because so many are present with whom I have had the privilege of collaborating over the years. I have already mentioned Albert Sorribas and Rui Alves because of the special connection to Lleida. I also have had the good fortune of working with my other talented colleagues Eberhard Voit, Masahiro Okamoto, Fumihide Shiraishi, Armindo Salvador, Oleg Igoshin, Michael Wall, Pedro Coelho, Dean Tolla, Rick Fasani, and Jason Lomnitz who are here, and many others from around the world who could not be here. I am indebted to all of them for their intellectual support and the sharing of ideas. In the interest of full disclosure, I should also acknowledge my wife Ann who is a professor of Design at UC Davis and who claims to have had a major influence on my interest in design. I thank the University of Lleida for this wonderful event, and the many colleagues and friends for coming to share their passion for furthering the development of molecular systems biology.

## DISCURS DE CLOENDA

---

A càrrec del Dr. Joan Viñas Salas, rector de la Universitat de Lleida

We are celebrating this academic event in the ancient Romanesque church of Sant Martí. Built in the 13<sup>th</sup> century by King James II and Pope Boniface VIII, it was our University's first church. The rectors and presidents of our University have been appointed to office in this church since the early 18<sup>th</sup> century.

The University regained independence in 1991 following its dependence on the University of Barcelona since the 19<sup>th</sup> century. In recent years, we have built new buildings and we now have many modern facilities.

We have gained prestige and thanks to the work of our lecturers and researchers, the University of Lleida was ranked among the top Spanish universities in the life sciences in 2010.

We have extended our international relations year after year and have agreements with hundreds of other universities all around the world, as a result of which hundreds of foreign students come here to study.

It is an honor and a great pleasure for us to include you, Professor Savageau, in our senate of doctors. We heard an excellent citation from Professor Sorribas. He is one of our great lecturers and researchers. He has demonstrated his knowledge to us, which does not surprise me, as I am well aware of his great qualities. I would like to thank him for proposing Professor Savageau as doctor *honoris causa*. I will not repeat your merits, Professor Savageau; I would just like to highlight the quality, intellectual rigor, independence and creativity put to use in developing good scientific results that will speak for themselves, even if this takes some years. In Catalonia we have a saying: "A job well done has no obstacles or borders, bad work has no future" ("la feina ben feta no té destorb ni fronteres, la feina mal feta no té futur").

Your research subjects and topics are very important for human health and for improving our quality of life. Today, good research is interdisciplinary; it involves mathematics, physics, chemistry, bioinformatics, biology, medicine, surgery, bioethics, philosophy, etc. New technologies have had a great impact on all scientific research and have become absolutely necessary. In the near future, we will be able to practice medicine adapted to the specific needs of each patient; give him or her exact doses that can be better metabolized and help his or her rapid recovery. This is thanks, to a large extent, as Professor Sorribas said before, to mathematical modeling, particularly yours.

To advance medicine and basic research it is essential to know about cellular cycles, cellular stress, molecular functioning and genetic expression, for instance, which is all far removed from the operating theater, but thanks to all this research, we surgeons can operate on patients in better conditions and ensure better and faster postoperative recovery. We must continue to learn from the way that the science is organized in the US; I confirmed this on my internship at Minnesota University, one of the universities where you have worked, and on my visit to Davis University, which forms part of the University of California system.

Another important aspect that I wish to highlight is that in many research studies, and especially in Professor Savageau's research, there is a major component of the philosophy of science, in addition to ethical and bioethical considerations. Thomas Kuhn, in his book "The Structure of Scientific Revolutions" studied these aspects in the behavior of the scientific community. A scientist is able to look at nature and study a problem in a new light —take new approaches based on a well established knowledge of the scientific community. Professor Savageau proposed new theories, such as the demand theory, that allowed him to move forward, to open new doors to science, to formulate new paradigms that were rejected for a long time, but that were finally accepted by the scientific community. He has set us all a good example. Thank you, professor Savageau, for a life fully dedicated to producing good science.

I shall now continue in my own language, the language of my country, Catalan.

La ciència fa grans salts quan un investigador és capaç de mirar amb ulls nous; és el que permet descobrir coses noves a la natura de cada dia. En el nostre cas, una nova teoria, la de la demanda, ha permès al professor Savageau anar molt lluny, obrir noves portes a la ciència, creant nous paradigmes que no han estat acceptats immediatament, però davant dels quals la comunitat científica ha acabat rendint-se a les seves teories i recerca. Tot un exemple.

Com ha esmentat el professor Sorribes, gràcies al seu treball sobre models matemàtics, el professor Savageau avança ràpidament vers una medicina a la carta. Podrem saber la dosi més exacta per a cada malalt, el que li convé més menjar, els riscos que té per a la seva salut. Ja no servirà allò d'un comprimit cada vuit hores, sinó la dosi específica que metabolitzarà millor i el portarà a la curació al més ràpidament possible i amb menys efectes secundaris. També ajudarà a fer la millor cirurgia personalitzada. I tot això, gràcies als models matemàtics, que estan tan lluny de les sales d'hospitalització i les sales d'operacions.

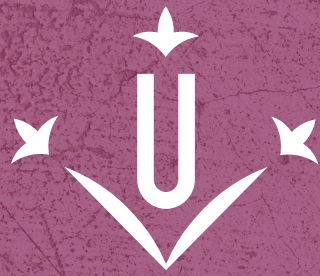
Personalment, he fet una estada a la Universitat de Minneapolis, i he comprovat com és una gran universitat, i he après molta cirurgia i gestió. També he visitat la Universitat de Califòrnia a Davis —on treballa el professor Savageau. Estem aprenent molt dels Estats Units, i encara ens queda molt per aprendre'n. Veiem que en una ciutat petita inverteixen per convertir la seva universitat en referent mundial en una especialitat, però excel·lent en moltes altres disciplines. No se'ls acut concentrar en grans capitals tota la ciència i la indústria, ans el contrari, porten la ciència especialitzada on hi ha l'interès i les possibilitats de l'entorn. Ni la capital de Califòrnia, Sacramento, és la més habitada, sinó que és més aviat petita; ni porten ni concentren la ciència a San Francisco, la ciutat més gran de Califòrnia, ni el sistema públic

universitari californià es menja les universitats que en formen part, que llueixen per si soles i prestigien el conjunt, com Berkeley o Davis, estiguin en una capital o en un poble.

Per tant, per acord per unanimitat del Consell de Govern de la UdL, a proposta del Departament de Ciències Mèdiques Bàsiques, m'ha plagut atorgar aquest títol de doctor *honoris causa* i incloure en el claustre de professors i professores el professor Savageau, i a més fer-ho a l'església de Sant Martí, recuperada per a actes acadèmics al segle XXI, com es feia des del segle XIV, en el que és el meu darrer acte com a rector de la UdL.

Moltes gràcies a tothom.





**Universitat de Lleida**